

**Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Факультет міжнародних відносин
Кафедра міжнародних економічних відносин**

**Володимир Приходько
Професор, доктор економічних наук**

**Матеріали
до комплекту електронного навчання
з курсу
«ЕКОНОМІКА РЕГІОНІВ»**

**Для студентів 3 курсу факультету міжнародних відносин
Всіх спеціальностей денної та заочної форми навчання**

(робоча версія)

Ужгород - 2014

З М І С Т

Розділ 1. Лекції

Розділ 2. Презентації

Розділ 3. Навчальний матеріал (фундаментальні джерела, електронні версії книг, тощо):

- Офіційна електронна версія монографії Приходько В.П. «Інвестиційний розвиток територіально–виробничих комплексів: теорія та методологія»: монографія / В.П.Приходько. – Донецьк:Юго-Восток. 2012. – 318 с.
- **АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКО-ЦІЛЕОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ.....372**
-

Розділ 4. Вказівки до семінарських занять *

Розділ 5. База питань для тестів та опитування *

Розділ 6. Навчальний план та програма дисципліни *

Розділ 7. Дошка оголошень (поточна інформація, рейтинги, тощо)

---

*Пункти 2, 3, 4, 5 представлені в «Навчально-методичному комплексі з курсу *«Економіка регіонів»* для студентів третього курсу факультету міжнародних відносин всіх спеціальностей денної та заочної форми навчання» / Укл.: Приходько В.П., Король М.М. – Ужгород: УжНУ. 2014, - 64 с.

Розділ 3

Навчальний матеріал

(фундаментальні джерела, електронні версії книг, тощо)

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА ЮРІЯ БУГАЯ

ПРИХОДЬКО Володимир Панасович

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ
КОМПЛЕКСІВ: ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

Монографія

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	8
1.1. Генеза наукових підходів щодо розвитку регіональної економіки	8
1.2. Сутність територіально-виробничого комплексу як об'єкту економічного аналізу	27
1.3. Чинники інвестиційного зростання територіально-виробничих комплексів	44
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	71
2.1. Наукова концепція інвестиційного розвитку територіально- виробничих комплексів	71
2.2. Системний підхід до формування регіональної інвестиційної політики розвитку територіально-виробничих комплексів	93
2.3. Методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості територіально-виробничих комплексів	113
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	136
3.1. Інвестиційне забезпечення розвитку інфраструктури виробничих фондів територіально-виробничих комплексів	136
3.2. Оцінка інноваційно-інвестиційної сфері регіонального розвитку	159
3.3. Аналіз структурної динаміки економіки територіально- виробничих комплексів в регіональній економіці	182

Висновки до розділу 3

РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	216
4.1. Модель організаційно-економічного забезпечення інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів	216
4.2. Інноваційний напрям розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці	233
4.3. Програмно-цільовий підхід інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів	243
РОЗДІЛ 5. СИСТЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ	259
5.1. Концептуальні засади гарантування економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів	259
5.2. Підвищення економічної ефективності заходів управління економічною безпекою інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів	283
5.3. Удосконалення методів діагностики загроз інвестиційному розвитку територіально-виробничих комплексів	298
ВИСНОВКИ	322
ДОДАТКИ	330
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	337

ВСТУП

Актуальність. Розвиток ринкової економіки України, особливо її виробничого сектору, не призвів до очікуваних результатів суттєвого зростання ефективності виробництва. Навпаки, останніми роками цей напрям характеризується низкою негативних тенденцій, що відзначаються повільним зростанням обсягу інвестицій, низькою питомою вагою галузей, що виготовляють готову продукцію з високою часткою доданої вартості та переважанням у структурі виробництва підприємств сировинного характеру. Це не могло не позначитися на стані регіонального розвитку України, що відзначається нестабільністю економічної сфери та нестійкістю ринкових відносин, які призвели до значних трансформаційних зрушень у структурі регіональних господарських комплексів. В результаті таких перетворень економіка регіонів України опинилась у принципово новому стані, який можна охарактеризувати як кризовий.

Подолання цієї кризи, яка має системний характер, досягнення стабільності та забезпечення на цій основі економічного зростання регіонів можливе лише шляхом інтенсивного розвитку, тобто інновацій. Проте, реалізація такого напрямку за наявності морально застарілої та фізично зношеної виробничій базі не може оминати стадію екстенсивного (інвестиційного) розвитку, оскільки створення нових технологій, продуктів потребує якісно нових трудових, виробничих, фінансових ресурсів. Проте Україна за майже усіма макроекономічними критеріями хронічно відстає від більшості країн та залишається на периферії світових інвестиційних процесів. Така ситуація ускладнилась впливом світової фінансово-економічної кризи, що значно погіршило фінансовий стан підприємств, спричинило скорочення позикових ресурсів та стало, разом із кризою

банківської ліквідності, курсовою нестабільністю, а також зниженням попиту з боку споживачів – головною причиною тривалого згорання інвестиційної діяльності на регіональному рівні.

Більшість вітчизняних підприємств реального сектору економіки не має достатнього обсягу фінансових ресурсів навіть для забезпечення простого відтворення. Подібна ситуація спричиняє загрози наростання негативних економічних наслідків для економіки в цілому, підвищує ймовірність соціальних конфліктів та екологічних катастроф. У таких умовах очевидною стає необхідність глибоких наукових досліджень усього комплексу проблем розвитку виробничого комплексу в регіональній економіці, забезпечення його інвестиційного зростання.

Наукову базу дослідження становлять численні праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених у кількох напрямках. Так, у роботах А. Вебера, Д. Дарвента, Е. Дахмена, М. Енрайта, У. Ізарда, А. Маршала, Ф. Перру, Д. Сольє, М. Сторпера, І. Толенадо, Й. Шумпетера закладено підвалини теорії територіально-виробничих комплексів. Вагомі здобутки у дослідженні різнопланових теоретичних і практичних проблем регіональної економіки та розвитку інвестиційних процесів представлені в наукових працях П.М. Алампієва, О.М. Алімова, О.І. Амоші, В.О. Богомоллова, Б.В. Буркинського, М.П. Бутка, Н.І. Верхоглядової, З.В. Герасимчука, В.М. Геєця, О.Г. Гранберга, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, В.І. Дубницького, Я.А. Жаліло, М.З. Згуровського, В.Ф. Іванюти, А.Б. Кондрашихіна, М.М. Колосовського, С.О. Корецької, В.С. Кравціва, Ю.М. Манцевича, В.В. Микитенко, О.М. Невєлева, В.І. Поповкіна, А.Є. Пробста, В.Г. Прушківського, А.М. Федорищевої, Є.В. Хлобистова, О.В. Царенко, Л.Г. Чернюк, І.К. Чукаєвої, М.Г. Чумаченка, М.Г. Чумаченка, С.М. Шкарлета та інших.

В роботах цих авторів висвітлено різні аспекти регіональної економіки,

зокрема загальні проблеми регіону, використання соціально-економічного потенціалу регіонів, формування стратегій розвитку, прогнозування та моделювання. Разом з тим недостатній рівень розробки цієї проблематики в регіональному розрізі зумовив значущість і необхідність подальших досліджень. У першу чергу це стосується теоретико-методологічних підходів до інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці в умовах структурних зрушень, посилення процесів глобалізації та регіоналізації. Розв'язанню зазначених проблем присвячена ця монографія. .

РОЗДІЛ 1

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ В РЕГІОНАЛЬНІЙ
ЕКОНОМІЦІ**

1.1. Генеза наукових підходів щодо розвитку регіональної економіки

Проблемам розвитку регіональної економіки у вітчизняній науці та практиці приділяється значна увага, оскільки відмінності у рівні економічного і соціального розвитку, природних умовах окремих регіонів є на сьогодні досить значними. Нерівномірність розвитку регіонів та рівня життя населення створює передумови для соціальної напруги в суспільстві, загрожує територіальній цілісності країни, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність. Як наслідок, ускладнюються трансформаційні процеси в економіці, підвищується ймовірність соціальних конфліктів та екологічних катастроф. Тому необхідним є підвищення ефективності розвитку регіональної економіки, що забезпечить мінімізацію негативних наслідків диспропорцій розвитку, створення умов для сталого розвитку кожного регіону з урахуванням його особливостей.

Дослідженню різних аспектів регіональної економіки присвячені публікації багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, які розглядали загальні проблеми регіону [23,28,176,192,194], соціально-економічний потенціал регіонів [6,29,52,51,151], стратегії розвитку [20,63,117,130,179,184,197], проблеми прогнозування та моделювання [120,103,190]. Аналіз зазначених та інших літературних джерел дає змогу уточнити розуміння основних категорій розвитку регіональної економіки, які

є ключовими в нашому дослідженні.

Перш за все, необхідно зазначити, що в економічній літературі мають місце різні підходи до розуміння сутності регіону. В найбільш широкому змісті, термін «регіональний» (від лат. *regionals* - місцевий) означає належність до певної території - району, області, країни, групи країн [177, с.9]. Уточнення цього поняття зводиться до врахування різних елементів територіальних утворень. Наприклад, Е.Маркузен вважає, що регіон слід розглядати як формальну складну організацію, яка має набір взаємопов'язаних цілей і завдань, що визначені потребами населення, його окремими соціальними групами, яка дотримується зовнішньої форми, правил поведінки і діє в межах встановленого порядку [200, с. 17]. Е. Алаєв зазначає, що регіон є територією, яка за сукупністю її елементів відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємозв'язком складових елементів, цілісністю, при цьому така цілісність є об'єктивною умовою і закономірним результатом розвитку даної території [1, с. 67]. На думку М. Чумаченко, регіон необхідно розуміти як частину території держави, виділену за сукупністю різноманітних ознак в адміністративну одиницю, свідомо спрямовану та скоординовану для досягнення цілей суспільного розвитку і запобігання дії руйнівних або негативних зовнішніх сил [195, с. 14]. Схожої думки дотримуються В. Поповкін [136, с. 14], М. Бутко [9, с. 39].

Багато авторів пропонують урахувати при визначенні меж регіону такі характеристики, як комплексність його промислового розвитку, розвитку виробничої й соціальної інфраструктури, системи поселень; здатність відтворювати умови для гармонійного розвитку проживаючого в регіоні населення, здатність виробляти такий обсяг товарів, що забезпечував би також можливість задоволення потреб в них інших регіонів. Зокрема, на думку В. Симоненка, регіоном, або крупним економічним районом, ...

необхідно вважати господарську територію, яка виділяється всередині країни своїм економіко-географічним положенням, природними і трудовими ресурсами, спеціалізацією і структурою господарства, спільністю екологічних, демографічних та інших проблем, своєю роллю в міжнародному поділі праці [160, с. 27]. В. Семиноженко та Б. Данилишин, відзначаючи багатоаспектність даного поняття, пропонують під регіоном розуміти область, район, частину країни як осередок політичної та адміністративної децентралізації, що відрізняється від інших сукупністю природних чи історично сформованих, відносно стійких економіко-географічних та інших характеристик, які часто поєднуються з особливостями національного складу населення [159, с. 15]. З. Герасимчук розглядає функціонування та розвиток регіону як процес розширеного регіонального відтворення, при цьому регіон трактується як система суспільних відносин щодо забезпечення відтворювальних процесів в межах конкретної території [21, с. 127]. Схожої думки притримується А.Мазур, розуміючи під регіоном самостійну господарюючу систему, чітко обмежену територіально, діяльність якої (матеріальна і фінансова) визначається існуючими законодавчими актами та управлінськими повноваженнями [100, с. 81].

В працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених підкреслюється ідентичність понять «регіон» і «район». В Україні в зв'язку з цим тривалий час обговорювалося питання районування території, причому розглядалися три основні схеми [128]: «традиційна» з 6-ма соціально-економічними макрорайонами; «концепційна» з 8-ма економічними районами (регіонами), розроблена у ранніх варіантах концепції державної регіональної економічної політики [86]; «географічна» з 9-ма соціально-економічними районами, схвалена на VII з'їзді Українського географічного товариства у 1995 р.

У всіх трьох схемах районування виділялися такі райони: Причорноморський (Автономна Республіка Крим, Херсонська, Миколаївська,

Одеська області, місто Севастополь), Східний (Північно-Східний, Харківський) (Харківська, Полтавська, Сумська області), Донецький (Донецька, Луганська області).

Для «традиційного» і «концепційного» районування спільним є виділення Придніпровського (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області) району. В «географічному» районуванні до Придніпровського району включаються тільки Дніпропетровська та Запорізька області.

До Центрального району згідно з концепцією «традиційного» районування відносили Київську, Вінницьку, Хмельницьку, Житомирську, Черкаську, Чернігівську області, місто Київ, згідно з «концепційним» - Київську, Черкаську області, місто Київ, згідно з «географічним» районуванням - Черкаську, Кіровоградську області.

«Традиційне» районування до Західного району відносило Закарпатську, Івано-Франківську, Чернівецьку, Львівську, Тернопільську, Волинську, Рівненську області. Спільним для «географічного» і «концепційного» районування є виділення Карпатського (Прикарпатського) (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області) і Подільського (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька області) районів.

«Географічне» районування об'єднувало в столичний район Київську, Житомирську, Чернігівську області, місто Київ; в Північно-Західний - Волинську, Рівненську області; «концепційне» районування об'єднувало в Поліський район Волинську, Рівненську, Житомирську, Чернігівську області.

Спільним у підходах до економічного районування України є тенденція до вирівнювання не тільки меж регіонів, але й економічного потенціалу, введення в них великих міст, які виконують міжгалузеві функції виробничого, наукового, культурного обслуговування, а також функції підготовки та перепідготовки кадрів.

Звичайно, в умовах адміністративно-розподільної системи з

використанням переважно галузевого принципу управління термінологічна багатозначність, пов'язана з територіальним аспектом суспільного виробництва, не мала великого значення, оскільки розвиток будь-якої території визначався виключно галузевими рішеннями.

Нині, коли територіальна одиниця є об'єктом управлінських рішень (а саме ці рішення можуть прийматися на різних ієрархічних рівнях управлінської системи – державному, регіональному, муніципальному), регіон є поняттям адміністративно-економічним, під яким необхідно розуміти територіально спеціалізовану й адміністративно окреслену частину національної економіки, яка характеризується єдністю та цілісністю відтворювального процесу й управління. Саме такий підхід характерний для загальнодержавних документів щодо регіонального розвитку в Україні. Так, в Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» легітимне поняття регіону визначено як територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя [57]. При цьому враховується, що до складу України відповідно до Конституції [84] входять Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь.

Узагальнюючи наукові підходи щодо розуміння категорії регіону [13, 22, 25, 39, 84, 117, 170, 171] можна виокремити такі концептуальні погляди щодо його визначення. По-перше, як адміністративно-політичну одиницю при адміністративно-територіальному поділі країни (області, району), тобто окреме територіальне утворення, якому притаманна низка властивостей. По-друге, як частину територіально-виробничого устрою країни. Регіон при цьому слід вважати відносно відособленою підсистемою держави,

національної економіки, господарського комплексу, що здатна самостійно акумулювати функції та ресурси, реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. По-третє, як організаційно-просторову форму використання продуктивних сил, що має загальні умови економічної діяльності та особливості в своїх межах. По-четверте, як соціальну спільність, утворену на певній території. Тобто передусім при такому підході розглядається історичний досвід, культурні, освітні, соціально-психологічні та інші аспекти регіональної спільноти.

Визначення регіонів та їх виділення на відповідній території повинно базуватися на цілях та поставлених завдань. Дефініція «регіон» застосовується в різних суспільних сферах, тому мають місце такі поняття як: «адміністративно-політичний регіон», «економічний регіон» «соціальний регіон» тощо. Застосування таких категорій потребує уточнення, виходячи з існуючих вимог та специфіки відповідних сфер [117, с.43].

Враховуючи зазначене, в межах цієї роботи, метою якої є розробка теоретичних, методологічних та прикладних засад забезпечення інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці, межі регіону розглядаються як кордони адміністративної області, а його системоутворюючим центром виступає обласний центр.

Зауважимо, що в залежності від цілей дослідження, регіони можна класифікувати за різними ознаками [11,46,47,51,99,101,155]. Основою класифікації регіонів найчастіше є такі критерії:

- рівень економічного розвитку (слабкий, середній, високий). Цей показник відносний і визначається в процесі порівняння показників економічного розвитку (ВВП на душу населення, показники зайнятості населення, показники ефективності виробництва) з аналогічними показниками національного виробництва в цілому;

- темпи економічного розвитку (депресивний, стагнуючий, прогресивний). Визначається залежно від того, чи є показники економічного розвитку від'ємними, додатними, чи такими, що дорівнюють нулю;

- тип територіальної структури (вузловий, однорідний). Вузловим називають регіон, регіоноутворюючі ознаки якого спадають від центру до периферії. Однорідним називають регіон, регіоноутворюючі ознаки якого в різних точках регіону відрізняються слабо;

- коефіцієнт густоти населення. Розраховується як відношення кількості населення до площі регіону;

- демографічні показники. До них відносяться тривалість життя, коефіцієнти смертності, народжуваності, віково-статева структура населення тощо.

- характер і коефіцієнт промислової спеціалізації. Досліджується галузева структура виробництва регіону. Розраховується частка кожної галузі в регіональному виробництві, а також частка регіонального виробництва певної галузі в національному виробництві.

Згідно із Законом України «Про генеральну схему планування території України» від 07.02.2002 р. №3059 базою для класифікації територій є види їх переважного використання [59].

Регіон як територія в адміністративних межах країни характеризується наступними основними рисами: комплексністю, цілісністю, спеціалізацією й керованістю, тобто наявністю політико-адміністративних органів управління [20,35,41,51].

Комплексність господарства регіону означає, у першу чергу, збалансованість, пропорційний, погоджений розвиток продуктивних сил регіону. Це такий взаємозв'язок між елементами господарства, коли ефективно виконується основна народногосподарська функція - спеціалізація регіону, не спостерігається значних внутрішньо-регіональних диспропорцій і

зберігається здатність регіону здійснювати у своїх межах розширене відтворення на основі наявних ресурсів.

Цілісність регіону означає раціональне використання природно-ресурсного потенціалу регіону, пропорційне сполучення різних галузей, формування стійких внутрішньо-регіональних і міжрегіональних виробничих і технологічних зв'язків, наявність особливого співтовариства людей з певними традиціями, певним чином життя.

Важливою ознакою регіону є його керованість, безпосередньо пов'язана з адміністративно-територіальним поділом України. Тут доречно підкреслити, що керованість деякою мірою сприяє цілісності регіону, тому що адміністративно-територіальні органи повинні забезпечувати координацію (управління) всіх елементів суспільного господарства: матеріального виробництва, природно-ресурсних потенціалів, інфраструктури, трудових ресурсів тощо, а також різноманітних зв'язків – торговельних, фінансових, соціальних, екологічних, виробничих, які мають певну просторову й тимчасову стійкість.

Регіональні відмінності визначають територіальну структуру господарського комплексу України, що характеризується значними диспропорціями. Співвідношення показників загальної площі в областях України становить 1:4 (мінімальна площа 8 тис. кв. км, максимальна - 34 тис. кв. км.), щільності населення - 1:5 (мінімальна щільність 44 чол./кв.км., максимальних 202 чол./кв.км.), обсяг промислового виробництва на 1 жителя - 1:6 (мінімальний обсяг 41460 грн., максимальний - 234916 грн.), валова продукція сільського господарства на 1 жителя - 1:4 (мінімальна величина 368 грн., максимальна 1404 грн.), забезпеченість житлом - 1:1,3 (мінімальна площа 16,4 кв. м., максимальна 21,5 кв. м.).

Економічний потенціал держави концентрується головним чином у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Харківській і Київській областях,

у яких зосереджено 47% всіх основних фондів України, а разом з Одеською областю на них доводиться майже 60% обсягів промислового виробництва [175]. Така нерівновага загальноекономічних і соціальних індикаторів у регіонах України підсилює політичну напруженість у державі й спричиняє необхідність вжиття заходів, які змогли б забезпечити ефективне регулювання процесів регіонального розвитку України.

Зауважимо, що особливості в розвитку регіонів України, регіональні відмінності єдиного господарського простору обумовлені різними історико-географічними передумовами господарського освоєння східних і західних територій, природно-ресурсним потенціалом, розселенням населення й демографічною ситуацією. У наукових працях українських і зарубіжних регіоналістів [9,35,83,177,189,191] вказуються цілий ряд найбільш поширених причин регіональних нерівностей. До найбільш вагомих з них, на нашу думку, належать такі:

- розходження природно-кліматичних умов життя й підприємництва в окремих регіонах країни;

- масштаби, якість і напрямки використання природних ресурсів, які визначають «продуктивність» регіонів. Цей фактор впливає не тільки на сільське господарство, видобуток копалин і лісове господарство, а й на умови розміщення промисловості й життя людей;

- периферійне або глибинне положення регіону, внаслідок чого підвищуються транспортні витрати, зростають ціни та звужується ринок збуту. Недостатній розвиток транспортних і комунікаційних зв'язків периферійного регіону суттєво ускладнюють його економічний розвиток;

- застаріла структура виробництва, запізнювання із введенням інновацій;

- агломераційні переваги (велике перетинання в регіоні міжгалузевих зв'язків) і агломераційні недоліки (перенаселення);

- тенденції в економічному розвитку країни (у періоди економічного зростання в так званих відсталих регіонах виникають нові суб'єкти господарювання, що спричиняє господарську активність, а на стадії стагнації активність падає);

- стадія технологічного розвитку, що впливає на певні види виробництва товарів (сировинні ресурси, проміжні продукти, товари кінцевого споживання, послуги тощо);

- політичні умови, форми загальної й регіональної політики, інституціональні фактори: ступінь регіональної автономії, історія розвитку тощо;

- інфраструктурні фактори: наявність або відсутність транспортних систем (у тому числі авіаційних, морських), промислових площадок, забезпеченість телекомунікаційними системами, тобто виробнича інфраструктура;

- великий зовнішній контроль над суб'єктами господарювання або мала питома вага суб'єктів господарювання, заснованих місцевими підприємцями;

- соціально-культурні фактори: ступінь урбанізації, освітній рівень населення, наявність наукових центрів тощо.

Підвищення ролі територіальних утворень, їх господарських систем при здійсненні економічної діяльності, розвиток інтеграційних процесів призводить до посилення економічної регіоналізації та загострення проблем, пов'язаних з регіональним розвитком та, відповідно, з розробкою і реалізацією державної політики на регіональному рівні.

Регулювання розвитку регіональної економіки має здійснюватись на міжрегіональному, регіональному та місцевому рівнях управління. Відповідно до Концепції державної регіональної політики [86] основною метою такої політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня

життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення ефективності управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Державна регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку України. Вона реалізується шляхом здійснення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним та соціальним розвитком України та її регіонів - Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя.

Визначаючи державну регіональну політику як механізм втручання центральної влади в справи регіону, стосунки між “центром” та регіонами, вчені-економісти зазначають також про регіональну політику як комплекс заходів соціально-економічного характеру, що його здійснює сам регіон з метою реалізації суто місцевих інтересів [17,47,61,115,151]. Поєднання державної та регіональної політики призводить до такого явища як «регіоналізація розвитку країни», суть якого полягає в наступному:

- врахування у рішеннях центральних органів влади інтересів регіонів, яких ці рішення стосуються;
- у рішеннях центральних органів повинен переважувати консенсус між центром і регіонами над централізованим імперативом;
- послідовне здійснення всіма органами влади державно-регіональної політики;
- неухильне підвищення самостійності регіонів у вирішенні власних проблем;
- формування дієвого місцевого самоврядування.

Говорячи про розвиток регіону, слід, перш за все, визначити стратегічну мету. На думку В.Симоненка [161, с.31-32], стратегічною метою розвитку регіону має бути істотне підвищення життєвого рівня населення на основі якісного поліпшення використання регіонального ресурсного потенціалу, принципово нових підходів до розвитку продуктивних сил, а також докорінного поліпшення екологічного стану. Існує два напрями реалізації цієї стратегічної мети. Перший спирається на забезпечення державою міжрегіональної єдності відтворювальних процесів в макроекономіці. Другий напрям полягає у створенні економічних інтересів в активній соціально-економічній діяльності регіонів з оглядом на забезпечення стратегічної мети розвитку, структурного та якісного оновлення господарства. Спираючись на міркування Д.М.Стеченка, пропонується сюди додати управлінську стратегію регіонального розвитку [177,с.30]. Вона є системою концептуальних положень про найефективніші напрями розвитку регіону як системи, про розв'язання основних територіальних проблем і про розміщення продуктивних сил країни. Система концептуальних положень управлінської стратегії має бути спрямована на досягнення економічного і соціального результатів у вигляді розширеного відтворення, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, забезпечення ефективного територіального поділу праці, міжрегіональної інтеграції. Управлінська стратегія регіонального розвитку має соціально-економічний напрям, який є вихідним при розв'язанні довгострокових завдань комплексного регіонального розвитку. Тут важливим є чітке визначення місця певного регіону країни в територіальному та міжнародному поділі праці, а також потенційних матеріально-речових, фінансових і трудових ресурсів, на які може розраховувати регіон в перспективі [177,с.31]. Серед можливих шляхів реалізації управлінської стратегії слід виділити сценарний підхід, порядок і методи реалізації якого по суті є синтезом існуючих методів комплексного

дослідження, прогнозування і розробки нових оригінальних підходів. В основі такого підходу лежить аналіз різних інтересів, що існують в процесі функціонування регіональної господарської системи, та її потенційних резервів.

Виходячи з загальних принципів стратегічного планування розвитку організацій [162, с.186-190], можна сформулювати основні (базові) принципи ефективного розвитку регіону:

- цілепокладання та цілереалізація – усі заходи та шляхи їх здійснення, передбачені в системі стратегічного планування, спрямовано на встановлення та досягнення цілей (стратегічних орієнтирів): система планування є відповідальною за це. Відповідність цьому принципу свідчить про дієвість планів, які цінні тим, що дають змогу досягти результатів;

- багатоваріантність – реакція на мінливе середовище шляхом переходу на заздалегідь обґрунтовані та визначені альтернативи;

- глобальність, системність, комплексність і збалансованість – орієнтація на охоплення окремими стратегіями всіх аспектів діяльності об'єкта та взаємозв'язок між ними (в межах стратегічного планування готують систему рішень, а не окремі рішення); спрямованість на зміну ситуації зовні та всередині регіону;

- послідовність – стратегічні зміни мають впроваджуватися в певному порядку з урахуванням досягнутих результатів і специфічних особливостей процесів та явищ;

- безперервність – стратегічна діяльність є складним процесом, призупинення якого повертає регіон на початкову позицію;

- наукова та методична обґрунтованість – використання поширених науково-методичних підходів допомагає розробляти обґрунтовані плани, узгоджені з параметрами зовнішнього та внутрішнього середовища;

– реалістичність – врахування особливостей функціонування регіону, відносно якого розробляються стратегічні плани, та можливості досягнення певних параметрів;

– гнучкість та динамічність – врахування часових характеристик і характеру змін, що відбуваються в регіоні;

– ефективність і соціальна орієнтованість – забезпечення, з одного боку, перевищення результатів, передбачених плануванням над витратами, потрібними для його здійснення; з іншого – розв’язання не лише суто виробничих проблем, а й участь у розв’язанні суспільних проблем;

– кількісна та якісна визначеність – планування має дати певні орієнтири, які відіграватимуть роль контрольних точок, але не можна процес планування звести лише до розрахунків показників, забуваючи про сутність процесів, які потрібно здійснити.

Вказані основні принципи будь-якого управлінського процесу доповнюються специфічними принципами реалізації системи управління розвитком регіону. Вони відображені в табл. 1.1, складеній на основі [16, с. 69-70].

Додержання специфічних принципів у поєднанні з механізмом планового підходу при активній участі зацікавлених сторін на етапах формування, обговорення і реалізації концепцій, стратегічних планів, програм розвитку регіональної соціально-економічної системи дасть змогу надати процесу управління об’єктивний характер.

Таблиця 1.1

Специфічні принципи реалізації системи управління розвитком регіону

Принципи	Зміст
1	2
Комплексність	Забезпечення взаємного ув’язування інтересів держави з інтересами регіонів, муніципальних утворень, окремих підприємств, організацій і структур.

Системність	Оцінка намічених дій з позицій економічної, технологічної, соціально-екологічної ефективності.
Адаптивність	Можливість здійснення оперативного коректування концепцій, планів, програм в умовах динамічно мінливого зовнішнього середовища.
Оптимальність	Відповідність рішень обраним критеріям.
Теоретико-методична збалансованість	Узгодження різних концепцій, методів, інструментів, заходів на базі єдиної теоретико-методичної основи.
Збалансованість показників	Забезпечення ефективного узгодження показників у ресурсному, галузевому, територіальному, загальногалузевому, міжгалузевому, внутрішньогалузевому, зовнішньоекономічному розрізах.
Безперервність	Наступність прогнозів, стратегічних і поточних планів.
Резервування	Створення ресурсного резерву по всіх компонентах з метою забезпечення можливості гнучкого реагування на непередбачені обставини.
Реалістичність	Обґрунтованість рішень з урахуванням невизначеності перспективи, можливість використання системи оціночних показників і відповідного механізму моніторингу, що забезпечують реалістичність реалізації намічених заходів.
Максимальна ефективність	Необхідність формування таких заходів, які забезпечують своєчасну і якісну реалізацію визначеної стратегії з мінімальними затратами
Різноманітність організаційних форм і самостійності органів місцевої влади	Закладено в Європі партією місцевого самоврядування (постійна націленість на підвищення рівня життєвого потенціалу, який відбиває усі сторони життя суспільства й окремих людей: стан системи охорони здоров'я і правопорядку, освіченість і рівень культури населення стан економіки, політичну стабільність, соціальний спокій і впевненість у завтрашньому дні). Означає, що місцеві органи влади наділяються правом, що не порушує загальних законодавчих положень, самостійно вибирати той чи інший тип організаційної системи, що відповідає місцевим особливостям.
Пріоритет функцій	На основі місії розвитку регіону будується функціональна структура управління, а на основі неї формується на організації на структуру управління
Збалансованість повноважень, прав і відповідальності	Необхідність дотримання в процесі розробки стратегії статусу і сфери компетенції, а також форм контролю їх діяльності всіх рівнів органів управління регіону
Різноманітність	Закладено в Європі партії місцевого самоврядування

організаційних форм і самостійності органів місцевої влади	(постійна націленість на підвищення рівня життєвого потенціалу, який відбиває усі сторони життя суспільства й окремих людей: стан системи охорони здоров'я і правопорядку, освіченість і рівень культури населення стан економіки, політичну стабільність, соціальний спокій і впевненість у завтрашньому дні) означає, що місцеві органи влади наділяються правом, що не порушує загальних законодавчих положень, самостійно вибирати той чи інший організаційної системи, що відповідає місцевим особливостям тому, що забезпечить ефективне використання намічених стратегічних дій
Збалансованість повноважень, прав і відповідальності	Необхідність дотримання в процесі розробки стратегії статусу і сфери компетенції, а також форм контролю їх діяльності всіх рівнів органів управління регіону
Розподіл управлінської праці	Необхідність нормативного закріплення функцій (як специфічного виду управлінської діяльності) в відповідних регіональних організаційних структурах
Участь населення в розробці і прийнятті стратегії	Обумовлено принципово новою середою функціонування органів управління регіону переходом від ієрархічної авторитарної моделі регіонального управління до нової більш гнучкої основаної на менеджменті участі

Система регіонального управління визначає загальну направленість (стратегію) розвитку регіону. Вона має бути сконцентрована на ключових проблемах і найбільш перспективних напрямках, виявлених на основі аналізу потенціалу, сильних і слабких сторін геополітичного положення регіону, можливих сценаріях розвитку зовнішнього середовища. Основний зміст системи управління регіоном складають формулювання: головної мети розвитку регіону на сучасному етапі; основних стратегічних напрямів досягнення головної мети; конкретних цілей в рамках кожного стратегічного напрямку; конкретних заходів щодо реалізації обраних стратегій, які супроводжуються визначенням індикаторів виконання намічених заходів, передбачуваних витрат, очікуваного ефекту і основних учасників реалізації заходів.

В цілому, управління на регіональному рівні опирається на розуміння

того, що: а) регіон має складну структуру; б) елементи регіональної системи вимагають для свого управління розробки специфічного механізму управління; в) ці механізми мають бути взаємно несуперечливими.

Виходячи з зазначеного, необхідно уточнити та доповнити принципи управління розвитком регіону, наведені вище. Перш за все, відзначимо, що ряд авторів [42,115,118] в якості головного принципу регіонального управління розглядає принцип цільового управління, виходячи з того, що ціль управління впливає з інтересів, властивих об'єкту управління. Оскільки об'єктом управління є регіон, то його інтереси визначаються інтересами населення, що проживає на його території (матеріальне благополуччя, можливість духовного розвитку, фізичне здоров'я й загальний високий рівень якості життя). При цьому мета розвитку регіону повинна бути кількісно визначеною, конкретною й проранжированою за строками досягнення. В такому розумінні принцип цільового управління не можна ототожнювати з принципами цілепокладання та цілереалізації, сформульованими вище, а слід розглядати як окремий принцип.

До розглянутих принципів управління розвитком регіону пропонується додати наступні.

1. Принцип використання регіональних переваг у територіальному розподілі праці. Сутність такого принципу полягає в тому, що система управління регіональним розвитком має забезпечувати використання природно-кліматичних і соціально-економічних переваг регіону в територіальному розподілі праці, а також сприяти комплексному розвитку регіональної економіки. Дія цього принципу проявляється в активізації факторів використання можливостей, породжуваних територіальною близькістю промислових підприємств. Це забезпечує, по-перше, агломераційний ефект при будівництві й реконструкції, що виникає за рахунок економії при створенні й експлуатації міжгалузевих виробництв

загального користування. По-друге, територіальна близькість є передумовою створення й експлуатації міжгалузевих виробництв, що спеціалізуються на обслуговуванні всієї промисловості регіону незалежно від її відомчої підпорядкованості. Ефект у цьому випадку виникає в силу спеціалізації й кооперації, що дозволяє виробляти дану продукцію з меншими витратами, ніж при роздробленому, дрібному виробництві. Аналогічним є ефект при організації кооперування й комплексування виробництва на території регіону, що дозволяє повніше використати відходи та заощаджувати на транспортних витратах.

Система управління розвитком регіону має забезпечувати ефективне використання комплексу регіональних ресурсів – трудових, паливно-енергетичних, матеріально-сировинних, економіко-географічних, земельних, кліматичних, біологічних, як шляхом підвищення ефективності їх використання по кожній галузі, так й шляхом внутрірегіонального перерозподілу на користь виробництв, що використовують їх найбільш ефективно. Підвищенню господарського ефекту сприяє розширення споживання щодо дешевих і надлишкових регіональних ресурсів. При цьому ефект виникає за рахунок економії у порівнянні з використанням цих ресурсів в інших регіонах, де вони є більш дефіцитними або дорогими.

2. Принцип поєднання інтересів усіх структур, що беруть участь у процесі регіонального відтворення. Цей принцип відображає наявність власних інтересів у кожній структурі (адміністрація, підприємства, населення тощо) й припускає наявність об'єктивних протиріч між ними. Головною вимогою до механізму управління суспільним відтворенням є створення таких умов діяльності, за яких досягався б певний баланс інтересів всіх структур, взаємодіючих у процесі регіонального відтворення.

3. Принцип економічної самостійності характеризує не тільки відсутність директивного втручання держави у справи регіонів. Він

відображає визнання різних форм власності й економічної самостійності всіх власників. Крім того, економічна самостійність означає необхідність чіткого розподілу повноважень і функцій управління між різними рівнями влади й створення фінансово-економічних умов для їх реалізації.

4. Принцип самофінансування означає, що розвиток регіону повинен здійснюватися, насамперед, за рахунок доходів, що утворюються на відповідній території.

Реалізація всієї системи принципів дасть змогу створити передумови для формування надійної й стійкої системи управління розвитком регіону. Усі ці принципи повинні бути покладені, насамперед, в основу законодавчих і нормативно-правових актів, що створюють контури системи управління регіональною економікою й визначають вибір конкретних інструментів і важелів механізму управління.

При цьому слід зазначити, що в сучасних ринкових умовах господарювання стан економіки значною мірою обумовлює можливості та перспективи розвитку держави та її регіонів, а також той факт, що традиційні бюджетні джерела фінансування не можуть належною мірою забезпечити потреби регіону, тому виникає потреба залучення й ефективного використання інвестиційних ресурсів для вирішення завдань розвитку регіону, поліпшення якості життя населення та збільшення внеску регіону у вирішення проблем національного рівня. Тому на сучасному етапі реформування економіки проблема залучення інвестицій і піднесення на цій основі територіально-виробничих комплексів є центральною. Саме від її успішного подолання багато в чому залежать спрямованість і темпи подальших соціально-економічних перетворень.

1.2. Сутність територіально-виробничого комплексу як об'єкту економічного аналізу

В сучасних умовах розвитку ринкових відносин економіка України відзначається дефіцитом фінансових коштів та відсутністю стабільності при ухваленні рішень в сфері управління державним бюджетом. В таких умовах виробничий комплекс, що найбільш гостро відчуває негативні прояви таких явищ опинився в кризовому стані. Проблеми розвитку реального сектору економіки протягом усього періоду незалежності України, їх загострення на регіональному рівні через неврахування регіональних особливостей, вплив наслідків фінансово-економічної кризи спричинили поглиблення деформації структури виробництва та порушення комплексного розвитку територіально-виробничих комплексів. Такі процеси спричинили падіння конкурентоспроможності українських товаровиробників, погіршення економічної ситуації та соціальну деградацію в країні.

Ключовим фактором у розв'язанні означених проблем на сучасному етапі розвитку регіональних економічних систем має бути відтворення та розвиток територіально-виробничих комплексів. Такий процес в умовах структурних зрушень в країні потребує нових підходів до розуміння, формування, управління та розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці. Тому для розв'язання проблем в територіально-виробничих комплексах регіонів України необхідним є проведення комплексного теоретико-методологічного дослідження щодо обґрунтування нового підходу до розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці.

Перш за все необхідно уточнити сутність поняття «територіально-виробничий комплекс», чітке розуміння якого сприятиме подальшому дослідженню. В наукових працях наводяться різні тлумачення такого поняття,

проте однозначної думки щодо його визначення на сьогодні не має.

Аналіз наукової літератури [11-12; 143, с.83-89; 156] дає змогу зазначити, що підвалини теорії територіально-виробничих комплексів заклали такі зарубіжні вчені, як А. Маршал, Ф. Перру, Е Дахмен, Д. Дарвент, Й. Шумпетер, А. Вебер, І. Толенадо, Д. Сольє та інші. Найбільш вагомий внесок щодо засад цієї теорії зробив М. Портер, який популяризував цей феномен. Його послідовниками були М. Сторпер, М. Енрайт [136, с.6], а також науковці з різних країн, які продовжують, поглиблюють, розширюють таку концепцію.

Дослідження теорії виробничих комплексів в Україні були розпочаті з реалізації процесів районування колишнього СРСР на відповідні територіальні утворення – економічні райони для підвищення ефективності системи управління господарським комплексом країни. Такий підхід забезпечував: по-перше, більш ефективне використання територіальних ресурсів; по-друге, вирішення питань раціонального розміщення продуктивних сил. Економічний район являє собою цілісну територіальну частину народного господарства країни зі своєю спеціалізацією та особливою структурою виробництва, міжрайонних та внутрішніх зв'язків [62, с.59]. Економічний район розглядався як утворення, що характеризується господарською єдністю та цілісністю, із відповідною спеціалізацією та комплексністю. Таку єдність можна розглядати як джерело раціонального використання суспільної праці та матеріально-господарською основою економічного району [62, с.60]. Економічне районування передбачає формування територіально-виробничих комплексів різного масштабу і структури [102, с.74]. В науковій літературі територіально-виробничий комплекс представлено як стійке та динамічне поєднання підприємств, що планомірно складається та призводить до зростання продуктивності суспільної праці, покращення життя населення за рахунок використання

ресурсів та умов відповідної території. Разом з цим, в теорії зустрічається такий термін як виробничо-територіальні комплекси. На думку цих авторів, термін територіально-виробничі комплекси включає інтегральні виробничі поєднання на певній території. У свою чергу, виробничо-територіальні комплекси являє собою сукупність територіально-виробничих комплексів, міжгалузевих, галузевих територіальних комплексів [97, с.35]. Таким чином, в першому випадку акцент робиться на те, що до складу входять виробничі об'єкти, які розташовані в межах його розповсюдження, а в другому – провідною слід вважати територіальну ознаку.

Під виробничо-територіальним комплексом розумілася також територіальна взаємодія та взаємопов'язаність виробничих підприємств, що безпосередньо беруть участь у територіальному розподілі праці. Тобто в основі такого утворення були покладені взаємозв'язки між окремими виробничими підприємствами. Крім того, виробничо-територіальний комплекс розглядався як територіальне поєднання проих вузлмислових вузлів з єдиною спеціалізацією певного «генералізованого» – технологічного циклу [60, с. 11]. Тобто, в подібних поєднаннях основою слід вважати саме промисловий вузол, що складається з групи промислових підприємств, розташованих поблизу один від одного на компактній території разом з населеним пунктом, що обслуговуються загальними допоміжними виробництвами та інженерними спорудами та мережами, комунально-побутовим господарством та єдиною системою культурно-лікувальних установ, інженерних споруд і транспорту [108, с. 77]. Промисловий вузол також визначається як локалізоване виробничо-територіальне поєднання комплексного характеру, де при взаємній близькості підприємства об'єднані між собою тісними виробничими і виробничо-технологічними зв'язками, спільністю транспортно-географічного розташування, загальними системами обслуговування та населених пунктів з метою найбільш ефективного

використання природних, матеріальних та трудових ресурсів [164, с.216]. Зазначені підходи вказують на промисловий вузол як складне утворення з кількох промислових центрів.

Аналіз категорій «виробничо-територіальний комплекс» та «територіально-виробничий комплекс» дає змогу дійти наступного висновку. Стосовно першого з зазначених поєднань, то його основі знаходяться виробничі підприємства, які технологічно між собою не пов'язані, а технологічні взаємозв'язки виробничих підприємств виступають основою для інших поєднань. З зазначеного стає очевидним, що протягом періоду розвитку територіальної організації виробництва теоретично обгрунтовано низку категорій, зокрема «виробничо-територіальний комплекс», «територіально-виробничий комплекс», в тонкощах відмінностей між якими іноді досить складно розібратися. Проте, виробничі комплекси як форма територіаль-виробничого поєднання виступає основою процесу економічного районування. До ієрархічних рівнів системи районування входять: райони, вузли, центри, пункти. Крім того в окремих працях з цієї проблематики розроблялися наукові підходи стосовно територіально-виробничих комплексів кожного з вказаного ієрархічного рівня [109].

Значна увага приділялася ефективності просторового об'єднання виробництва. При цьому таке поєднання декількох виробничих підприємств певного географічного пункту або центру дає змогу підвищити продуктивність суспільної праці та оптимізувати капітальні витрати. Крім того, територіальні поєднання мали додатковий економічний ефект [109, с. 97-98]. По-перше, має місце раціональне розташування та поєднання в одному географічному центрі різних підприємств, які пов'язані між собою технологічною послідовністю виконання виробничих процесів. По-друге, поєднання в одному географічному пункті декількох споріднених підприємств сприяє розвитку їх спеціалізації та кооперування. По-третє,

поєднання в одному географічному пункті виробничих підприємств, які використовують різні співвідношення видів енергії. По-четверте, при такому поєднанні забезпечуються базис для більш ефективного використання виробничих відходів. По-п'яте, раціональне поєднання в одному географічному центрі різнорідних, проте взаємодовнюючих підприємств дає змогу ефективніше використовувати місцеві трудові ресурси.

Таким чином, теоретичні та прикладні розробки щодо комплексного та раціонального розміщення продуктивних сил, територіальної організації виробництва здійснили суттєвий внесок у доробок економічної науки, який продовжує розвиватися на сучасному етапі ринкових відносин.

Повертаючись на аналізу категорії «територіально-виробничий комплекс», на нашу думку, доцільно з'ясувати значення категорії «комплекс». Комплекс (від лат. *compleexus* – зв'язок, поєднання) за енциклопедичним визначенням означає сукупність, поєднання об'єктів, предметів, дій, тісно пов'язаних і взаємодіючих між собою, що утворюють єдину цілісність [86, с.132]. Кожний елемент цілого, виконуючи свою функцію, гармонійно доповнює інші та має єдність зв'язків. Тобто загалом під комплексом розуміють структурну визначеність, що фіксує зв'язки у сукупність елементів, які складають одне ціле [98]. В літературних джерелах також має місце підхід, що пов'язує категорію «комплекс» з тлумаченням поняття «система» без визначення різниці між ними [97, с.29]. Така позиція обґрунтовується тим, що основою будь-якої системи є сукупність взаємопов'язаних елементів. Така сукупність має якості, які не властиві її елементам, що доповнює та конкретизує основне поняття, тому комплекс також є системним об'єктом, що дає змогу застосовувати до нього підходи загальної теорії систем. Основною відмінністю між категоріями «комплекс» та «система» дослідники вбачають у ступені взаємозалежності частин та взаємообумовленості внутрішніх зв'язків [79, с.324]. Тобто в системі як

сукупності взаємопов'язаних та взаємодіючих об'єктів такий рівень є вищим, що призводить до припинення функціонування системи при вилученні принаймні одного елемента [49, с.9]. Щодо комплексу, на відміну від системи, при зміні складу об'єктів він зберігає своє існування з можливим погіршенням ефективності функціонування [97, с.29]. Таким чином сутність поняття «комплекс» залишається незмінною, не зважаючи різноманітність понять, в склад яких входить категорія «комплекс», зокрема виробничий, територіально-виробничий, промисловий, господарський, інвестиційний, агропромисловий тощо. Тобто поняття «виробничий комплекс» має відображати всі вказані ознаки. Категорія «комплекс» часто надто широко та багатогранно застосовується в багатьох сферах суспільної діяльності. В предствленому дослідженні розглядається саме територіально-виробничий комплекс, що має характер просторового формування та поєднує виробничу та повзану з нею невиробничу сфери конкретної території.

Узагальнення існуючих наукових підходів щодо визначення сутності територіально-виробничого комплексу дало змогу виділити три основні підходи до його розуміння, в основу яких покладено утворюючі елементи системи – це підприємства, галузі, окремі види діяльності [133].

Представниками першого напрямку (М.М. Колосовський, Н.І. Шраг, А.Є. Пробст, М.Г. Чумаченко, А.М. Алимов та інші) територіально-виробничий комплекс розглядається як об'єднання (система) метою якого є досягнення економічного ефекту. Найбільш об'ємним за своєю сутністю є визначення М.М. Колосовського, що розглядає територіально-виробничий комплекс як взаємообумовлене поєднання органічно пов'язаних між собою галузей на певній території, з урахуванням особливостей її економічних та природних ресурсів [70]. В цілому визначення в межах першого підходу розглядають територіально-виробничий комплекс як сукупність галузей в економічних районах [10], як сукупність галузей та виробництв в

економічних районах або промислових вузлах та центрах [173, с.26], як сукупність підприємств у межах міст або майданчиків в їх межах [110]. Останнє визначення належить А.Є. Пробсту, який ввів назву «територіально-промислові комплекси центру», якою він позначив промислові комплекси в межах міст або навіть майданчиків в їх межах.

В працях М.Г. Чумаченка, А.Т. Хрущова окремо зазначені цілі, які можна реалізувати через досягнення економічного ефекту внаслідок поєднання органічно пов'язаних між собою підприємств на певній території у відповідності з особливостями їх економічних та природних умов та транспортно-географічного положення [17, с.10] або взаємопов'язаному розвитку галузей промислового регіону, що дає змогу з максимальною ефективністю використовувати природні та трудові ресурси регіону [18, с.15]. На думку А.Т. Хрущова, це передбачає отримання заданого обсягу продукції при мінімальних витратах [165, с.10]. М.Г. Чумаченко, у свою чергу, зазначає, що таким чином забезпечується скорочення нераціональних перевезень та створення умов для розвитку соціальної сфери [174, с.15]. На думку С.І. Іщука, територіально-виробничий комплекс необхідно розглядати як розміщення на певній території групи підприємств, пов'язаних між собою виробничими зв'язками на основі використання єдиної сировинної бази та єдиною програмою розвитку [58, с.69]. При цьому автор окремо зазначає про необхідність урахування управлінського аспекту.

Більш широке розуміння територіально-виробничого комплексу наводиться в працях О.М. Алімова та М.М. Паламарчука. На думку М.М. Паламарчука, територіально-виробничий комплекс являє собою групу виробництв, що спеціалізуються на використанні наявних природних ресурсів або привозної сировини та матеріалів, а також обслуговуючих їх виробництв [115, с.20]. У свою чергу О.М. Алімов надає визначення як сукупності зосереджених в межах відповідної території та пов'язаних між

собою об'єктів виробництва та інших сфер трудової діяльності [4, с.258]. Важливий момент даного визначення відзначив С.Ф. Покропивний, який під територіально-виробничим комплексом розуміє своєрідне за структурою та спеціалізацією, взаємообумовлене поєднання підприємств на певній території у відповідності до особливостей її природних та економічних умов, що забезпечує досягнення максимального економічного ефекту [100, с.160]. При цьому автор звертає увагу на внутрішню сутність територіально-виробничого комплексу, що дає змогу виділити його розуміння серед інших підходів в цьому напрямі.

Враховуючи вищезазачене, можна дійти висновку, що залежно від осяжності території представниками цього напрямку виділяють різні елементи територіально-виробничого комплексу, з урахуванням ефективного розміщення виробництва. Проте, недоліком такого підходу вважаємо неприділення належної уваги саме внутрішній структурі комплексу та взаємозв'язкам його складових.

За другим підходом територіально-виробничий комплекс розглядається як такий, що розміщений на компактній території, ресурси якої комплексно використовують підприємства даної території на основі взаємозв'язків, визначених економікою та технологією виробництва. Наприклад, П.М. Алампієв розглядає територіально-виробничий комплекс як сукупність однорідних тісно взаємозв'язаних між собою елементарних техніко-економічних комплексів, які розташовані на компактній території [2, с. 80]. При цьому елементарні техніко-економічні комплекси передбачають стійкі поєднання взаємопов'язаних підприємств різних галузей виробництва [2, с.73].

Виходячи з того, що територіально-виробничий комплекс має поєднувати галузевий аспект із територіальним, тому наведене визначення є неповним, оскільки виробничий комплекс при цьому ототожнюється з

певною сукупністю підприємств, які кооперують свою діяльність або пов'язані за системою постачання сировини, усувають будь-яку невизначеність до розуміння агломерації галузей та виробництв комплексу. У свою чергу П.М. Алампієв [2] розглядає підприємства та їх сукупність взагалі без віднесення їх до певної галузі, що призводить до ігнорування галузевого характеру виробничого комплексу. Крім того, щодо неповноти зазначеного підходу, то, розглядаючи взаємообумовленість підприємств як одну з ключових характеристик територіально-виробничого комплексу, автор не враховує територіальний характер зазначеної категорії.

Також необхідно відзначити третій напрям, який за своєю сутністю характеризується взаємопов'язаністю. Цей напрям включає наукові праці американського економіста У. Ізарда, який розглядає територіально-виробничий комплекс як сукупність видів діяльності, що здійснюються в певному місці та об'єднаних в певну групу тісними виробничими, комерційними та іншими зв'язками [52, с. 328]. При цьому таке вивчення має більш пізнавальний характер, а його аналіз, перш за все, спрямований на вивчення регіональної специфіки структури та розвитку груп, які поєднують різні види діяльності за ознаками наявності виробничих (технологічних), торгових та інших взаємодій. Таким чином, узагальнюючи ці положення, можемо зазначити, що У. Ізард підходить до розуміння територіально-виробничого комплексу як до агломерації (територіальної групи) виробничих підприємств, що відзначаються різними видами взаємодій, певною структурою та особливостями розвитку. Також предстанником такого напрямку є Е.Д. Сілаєв, на думку якого, територіально-виробничий комплекс представляє собою органічну доцільність поєднання виробничо-технологічних та інших економічних зв'язків на певній території [138, с.60]. На нашу думку, перевагою такого підходу є те, що в ньому враховано поєднання складових виробничого комплексу для отримання ефекту,

взаємодію в середині комплексу, а також наявність певної структури, що визначає необхідність здійснення управління.

Узагальнюючи вищезазначені положення, можемо вказати на основні відмінності цих підходів щодо сутності та структури територіально-виробничих комплексів. Це пояснюється тим, що кожен науковець у своєму дослідженні виокремлював та розкривав, на його думку, найбільш суттєву ознаку територіально-виробничого комплексу. Виходячи з цього, у свою чергу також вважаємо за необхідне визначити сутність ключових аспектів в цих підходах. Зокрема, в одних наголошується на поєднання різних елементів територіально-виробничого комплексу з певною метою, в інших – на структурну визначеність, взаємопов'язаність та взаємодію, в третіх – на взаємообумовленість таких підприємств.

На нашу думку, уточнення категорії «територіально-виробничий комплекс» відносно інших категорій потребує виокремлення його ознак: по-перше, це складність економічної системи, із наявністю зв'язків з її складовими; по-друге, взаємозалежність підприємств, виробництв, галузей, що входять до складу комплексу; по-третє, характерність територіальної належності групи підприємств; по-четверте, використання ресурсів, природних умов та сприятливих економічних можливостей відповідної території; по-п'яте, отримання максимального ефекту на основі формування раціональної структури комплексу; по-шосте, спільна інфраструктура [164].

Виходячи з проведеного вище аналізу теоретичних підходів, означених характеристик та, зважаючи на спрямованість цього дослідження нами обґрунтовано авторське визначення територіально-виробничого комплексу, що представляє собою поєднання виробничих підприємств, розташованих на певній території та відзначається структурною організацією, наявністю економічних зв'язків, що реалізуються з метою отримання максимального економічного та соціального ефектів в процесі використання ресурсів даної

території та забезпечення раціональної взаємодії із зовнішнім середовищем.

Одними з перших ґрунтовних робіт з проблем формування та розвитку територіально-виробничих комплексів є наукові праці М.М. Колосовського, в яких при дослідженні структурного різноманіття господарських комплексів в різних виробничих процесах, різних галузях та регіонах, проте однотипних поєднаннях виробництв виявлено схожі комбінації та обґрунтовано поняття енерговиробничих циклів [70]. Цим було надано імпульс для розроблення концепції територіально-виробничих комплексів, в якій було продовжено поглиблене теоретичне обґрунтування та поширено її практичне застосування як форми територіальної організації виробництва та планування. Управління територіально-виробничими комплексами в період планово-адміністративної господарської системи набуло позитивного досвіду щодо формування та розвитку взаємозв'язків, комплексного використання сировини, освоєння нових територій, переваги якого визначались мінімізацією витрат та окупністю капітальних вкладень. При цьому найбільш ефективною формою територіально-виробничих комплексів з економічної точки зору вважалися промислові комплекси [164, с.200]. Тому саме цим проблемам присвячені численні наукові праці. На думку А.Т. Хрущова, формування територіально-виробничих комплексів відбувалося на базі виробництва, що історично склалося або складанні наново. Розвиток територіально-виробничих комплексів розглядався за певними стадіями та передбачав з часом зміну його структури [164, с.201].

Підходячи до аналізу територіально-виробничого комплексу з позиції системного підходу, можна визначити наступні положення. По-перше, територіально-виробничий комплекс є складовою виробничого комплексу країни, тобто системи з вищим рівнем складності. По-друге, в межах виробничого комплексу країни йому притаманна певна відносна відособленість та функціонування як відносно самостійного територіального

формування. Маючи відособленість у виробничому комплексі країни, територіально-виробничий комплекс набуває ознак специфічної цілісності. Таким чином, територіально-виробничий комплекс являє собою складну економічну систему з властивими закономірностями розвитку та функціонування. Відмежування його в функціонуванні виробничого комплексу країни та його цілісність визначається рядом ознак, таких як, спільність території, природних ресурсів та інфраструктури.

З позиції системного підходу, при формуванні ознак відособленості територіально-виробничого комплексу основним виступає взаємозв'язок процесів комплексу, а саме: істотність та велика інтенсивність внутрішніх зв'язків, які відображають місцеві відмінності в економічних та природних умовах, особливості структури виробництва. Цим визначаються специфічні риси, характерні тільки для територіально-виробничого комплексу, що виокремлюють його як певну цілісність зі стійкою якісною визначеністю в умовах зміни зовнішнього середовища. Таким чином, при формуванні цілісності, якісної визначеності та відносної відособленості комплексу визначальну роль відіграють інтенсивність та істотність взаємозв'язків його складових компонентів, до яких відносяться: галузі спеціалізації та обслуговуючі галузі, ресурси (у тому числі, природні, трудові). Такі ресурси використовують всі підприємства територіально-виробничого комплексу, що обумовлює цілісність всіх його компонентів та виокремлює його в виробничому комплексі країни як відносно самостійну систему зі специфічними властивостями.

При ухваленні управлінських рішень щодо розвитку територіально-виробничого комплексу необхідно зважати на його подвійну сутність. По-перше, відносно самостійну цілісність як частини виробничого комплексу країни. По-друге, недооцінка відносної відокремленості територіально-виробничого комплексу знижує ефективність використання ресурсів даної

території, спричиняє диспропорції та ускладнює реалізацію завдань регіонального розвитку і навпаки, переоцінка призводить до замкнутості та автаркійності, що може посилити негативні тенденції.

Територіально-виробничий комплекс як система характеризується певними властивостями, які мають бути враховані в процесі його розвитку. По-перше, цілісність, тобто наявність певної сукупності елементів, що утворюють територіально-виробничий комплекс, взаємодія яких формує синергетичний ефект, а також залежність кожного елемента від його місця та функцій усередині цілого. По-друге, структурованість, що передбачає встановлення структури територіально-виробничого комплексу на основі визначення сукупності стійких зв'язків та відношень, які забезпечують цілісність та єдність. По-третє, внутрішня організація, сутність якої полягає у взаємодії елементів, які утворюють територіально-виробничий комплекс. По-четверте, ієрархічність, тобто кожний елемент територіально-виробничого комплексу можна розглядати як систему. При цьому такий комплекс є одним з компонентів системи більш високого рівня. По-п'яте, взаємозв'язок та взаємозалежність територіально-виробничого комплексу, населення та оточуючого середовища. Територіально-виробничий комплекс формується, розвивається та проявляє свої функції у всій багатогранності зв'язків та відношень зі середовищем та в залежності від його географічного положення.

Важливим аспектом дослідження будь-якої системи, зокрема, територіально-виробничого комплексу є вивчення його структури. Під структурою в загальному вигляді розуміють стійку впорядкованість у просторі та часі елементів та зв'язків системи, що визначає її цілісність, будову, функції та відношення [49, с. 14]. Складність структури територіально-виробничого комплексу визначається чисельністю його складових, багатофункціональністю, різноманітністю їх взаємодії, а також закономірностями функціонування та формування різних структурних ланок.

Узагальнення наукових праць [50 с.43-44; 62, с.63-67, 173, с.81-82,] дає змогу скласти уявлення про структуру територіально-виробничого комплексу. В теорії прийнято виділяти три підходи щодо визначення його структури: галузевий, функціональний, територіальний [173, с.81]. При цьому, аналіз структури комплексу здійснюється в організаційному, часовому та інших напрямках [50, с.44]. Склад елементів, рівнів, тенденцій та перспектив розвитку галузей та функцій, які реалізують певні виробництва та трудові ресурси регіону утворюють галузево-функціональну структуру. В територіальному розрізі вивчення структури полягає у виявленні просторового розміщення територіально-виробничого комплексу в межах країни та пошуку найбільш раціонального розміщення його складових на певній території. Це дає змогу забезпечити близьке розташування пов'язаних між собою об'єктів, що призведе до більш ефективного використання обслуговуючих компонентів комплексу та раціонального використання праці. Вивчення структури територіально-виробничого комплексу пов'язано з визначенням зв'язків між його складовими. Такі зв'язки мають назву внутрішніх, для них характерна багатогранність та розгалуженість, зокрема можна виділити наступні: виробничі, виробничо-технологічні, матеріально-технічні, технологічні тощо. Крім того зв'язки поділяються на «вертикальні» – послідовно пов'язують всі стадії виробництва: від обробки сировини до виготовлення готової продукції та «горизонтальні» – поєднують між собою виробництва, утворені вертикальними зв'язками [165, с.201]. Крім внутрішніх зв'язків суттєве значення для визначення спеціалізації територіально-виробничих комплексів мають зовнішні зв'язки.

Таким чином, до складових територіально-виробничого комплексу, як правило, входять не лише підприємства різних галузей, які включають виробництво готового продукту, обслуговуючі виробництва, виробництво побічної продукції, а також постачальники факторів виробництва та послуг,

канали збуту, фінансові інститути, інфраструктура (дослідні організації, установи освіти тощо). Визначаючи склад та структуру територіально-виробничого комплексу, нами виділено три основні категорії діючих сегментів комплексу, серед яких: підприємства, органи влади, інститути взаємодії (рис. 1.1).

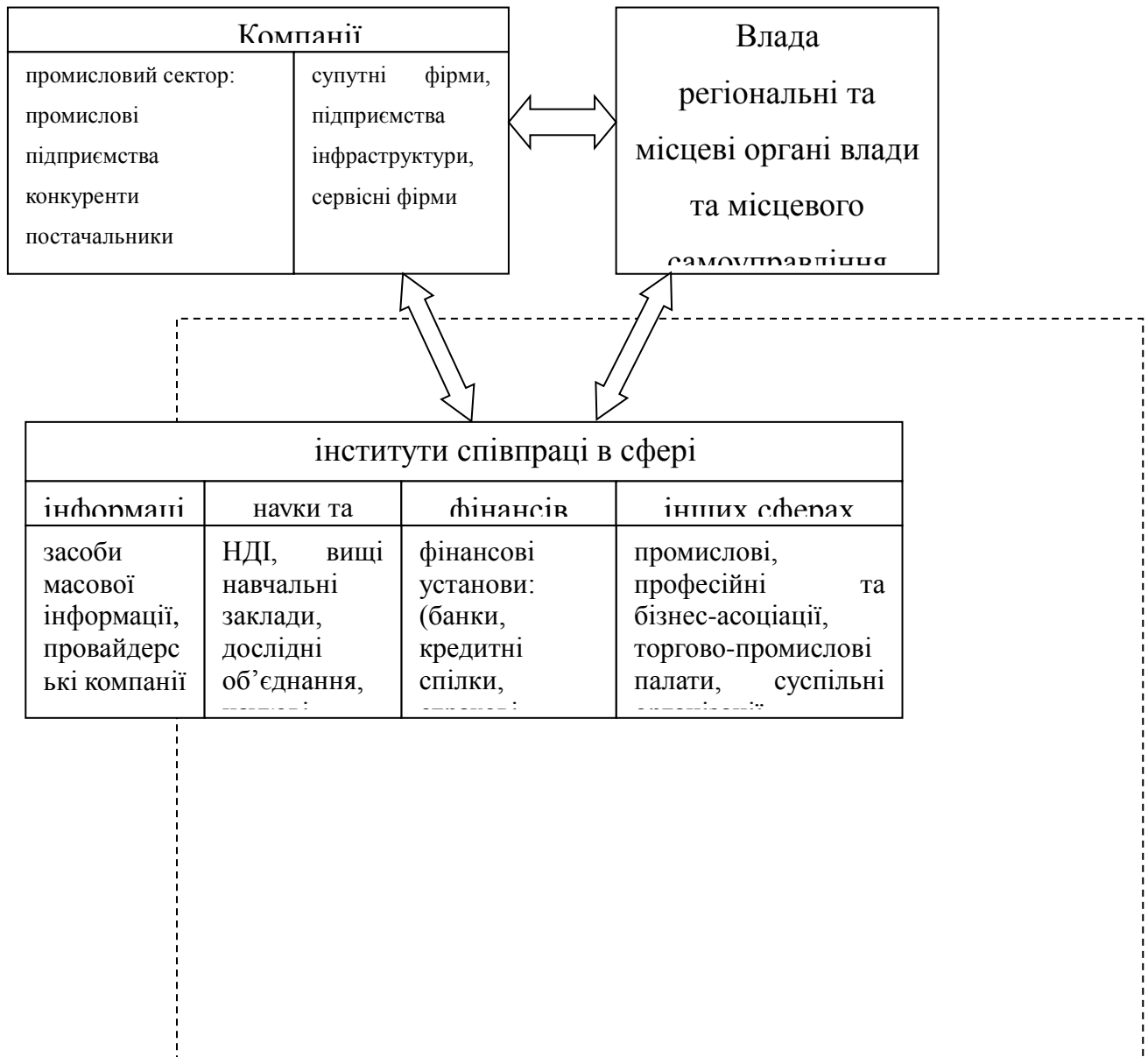

Рис 1.1. Взаємодія складових територіально-виробничого комплексу

Також необхідно зазначити що для формування та подальшого розвитку територіально-виробничого комплексу визначальними чинниками є сукупність місцевих природних ресурсів, а також населення регіону.

Визначаючи структуру територіально-виробничого комплексу, до неї слід віднести наступні об'єкти: підприємства галузей спеціалізації та обслуговуючих галузей, інфраструктуру, місцеві природні умови та населення регіону. Зазначені складові не є сталими або універсальними, проте дають змогу визначити специфічний характер зовнішніх та внутрішніх зв'язків, що виникають при функціонуванні територіально-виробничого комплексу.

Місце територіально-виробничого комплексу в територіальному розподілі праці характеризують галузі спеціалізації, які можна вважати ядром комплексу. Галузі спеціалізації разом з обслуговуючими галузями утворюють виробничу структуру територіально-виробничого комплексу. Для нормального функціонування територіально-виробничого комплексу, включаючи працюючих в межах певної території необхідна наявність й інших складових, зокрема об'єктів інфраструктури.

Наявність та особливості природних ресурсів певної території, зокрема мінеральних, водних, земельних, паливно-енергетичної бази можна вважати передумовою формування та розвитку територіально-виробничого комплексу. Групування природних ресурсів дає змогу визначити особливості їх використання в процесі виробництва, а також вирізнити групу ресурсів, оцінка яких має переважно якісний характер (рекреаційні, кліматичні та ін.).

Структура територіально-виробничого комплексу, масштаби та напрямки розвитку його виробничих та інших зв'язків, галузева спеціалізація та кооперація визначаються на основі вирішення поставлених завдань та обумовлюються рівнем ефективності використання природних ресурсів відповідної території.

Аналіз формування та розвитку територіально-виробничого комплексу є динамічним та складним процесом, що обумовлено факторами впливу, які потребують врахування та вивчення. Перш за все це стосується факторів розміщення виробничих галузей, із зазначенням особливостей їх прояву при

формуванні територіально-виробничого комплексу. Найбільш важливими при цьому виступають чинники, що чинять вплив на утворення взаємозв'язків між складовими комплексу та на їх посилення [173, с.63]. Вивчення багатьох наукових праць [4, 58, 115, 124, 152, 173] дає змогу розкрити різноманіття факторів, які обумовлюють формування структури та організації територіально-виробничого комплексу, його функціонування та розвиток. При цьому через їх велику кількість розроблені різні підходи до їх виділення. Зокрема, пропонується поділяти на фактори: прямого та опосередкованого впливу; загальні та локальні; внутрішні та зовнішні; на групи з певною кількістю факторів.

За результатами аналізу та узагальнення існуючих підходів, нами систематизовано наступні фактори розвитку територіально-виробничого комплексу в регіональній економіці.

Всі фактори розвитку територіально-виробничого комплексу поділяються на загальні, які безпосередньо впливають на виробничий комплекс країни та опосередковано на територіально-виробничий комплекс (як складову частину виробничого комплексу країни), а також локальні, вплив яких посилюється загальними факторами. Вплив локальних факторів можна визначити як безпосередній, так й опосередкований. Локальні фактори знайшли відображення в двох групах: соціально-економічні та природні. Вплив природних факторів полягає у визначенні напрямів розвитку територіально-виробничого комплексу екстенсивним (розширення масштабів використання наявних та залучення нових джерел ресурсів) та інтенсивним шляхом (комплексне раціональне використання ресурсів). Соціально-економічні фактори здійснюють суттєвий вплив на визначне місце в процесі розвитку територіально-виробничого комплексу. Крім того такі фактори поділяють на внутрішні, що притаманні для національного та регіонального рівня з врахуванням особливостей їх прояву на різних рівнях та зовнішні,

вплив яких відображає стан та зміни в зовнішньому середовищі в глобальному і регіональному розрізі.

Такий підхід щодо систематизації факторів розвитку територіально-виробничого комплексу дає змогу: по-перше, врахувати вплив зовнішнього середовища на виробничий комплекс в масштабах всієї країни та в розрізі окремого регіону як цілісної, відносно відособленої його частини, а також внутрішній прояв факторів; по-друге, найбільш повною мірою врахувати вплив на розвиток територіально-виробничого комплексу через виявлення факторів, які впливають насамперед на виробничий комплекс країни загалом (загальні) та на територіально-виробничий комплекс зокрема; по-третє, згрупувати локальні фактори із зазначенням їх інтенсивного або екстенсивного впливу; по-четверте, визначити прямий або опосередкований прояв зазначених факторів.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можемо зазначити, що дослідження теоретичних підходів щодо сутності категорії «територіально-виробничий комплекс», виявлення його характеристик та факторів розвитку мають важливе значення для забезпечення розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці. Врахування зазначених аспектів дослідження дає змогу обґрунтувати теоретико-методологічні засади та практичні рекомендації щодо інвестиційного розвитку структурних елементів територіально-виробничого комплексу.

1.3. Чинники інвестиційного зростання територіально-виробничих комплексів

Масштаби розвитку та економічного оновлення господарських систем визначаються структурою, обсягами та якістю інвестиційних вливань. Тому

необхідною умовою прискорення трансформації економічної системи та, в цілому, суспільного розвитку виступає активізація інвестиційної діяльності та нарощування обсягів інвестицій, з одночасним підвищенням ефективності їх використання для формування високо ефективною соціально орієнтованою моделі господарювання.

Основою економічного зростання регіонів України виступає промисловий комплекс, що створює найбільшу частку валового внутрішнього продукту та є головним джерелом формування дохідної частини бюджету. Саме промисловість відіграє структуроутворюючу роль, виступаючи основою створення територіально-виробничих комплексів та їх інфраструктури, що безпосередньо визначає майбутні перспективи регіонів. Тому нарощування обсягу інвестицій є необхідною умовою розвитку територіально-виробничих комплексів у регіональній економіці, їх структурної перебудови та економічного зростання країни в цілому.

Виділяють два принципові напрями нарощування обсягів інвестицій. По-перше, мобілізація ресурсів з боку держави та збільшення державних капітальних вкладень, що в сучасних реаліях України є практично неможливим. Можливості держави як інвестора у розвиток економіки є вкрай низькими. Крім того, їх рівень ефективності значно поступається іншим джерелам фінансування, тому глобальну проблему активізації інвестиційної діяльності вирішити вони не здатні.

По-друге, залучення масштабних приватних інвестицій, що є більш природним в умовах ринкової економіки. Проте вони потребують сприятливого інвестиційного клімату, який би дав Україні можливість конкурувати на міжнародних фінансових ринках, а головне – припинити відтік капіталів з країни.

Поєднання об'єктивної для багатьох регіонів України необхідності активного залучення інвестиційного капіталу та його недостатності,

неоптимальної структури і неефективної практики застосування, зумовлюють особливу актуальність дослідження, присвяченого пошуку напрямів оптимізації процесу залучення капіталу в регіональну економіку та її основну складову – територіально-виробничий комплекс.

Дослідження проблем інвестиційного розвитку в регіональній економіці потребує чіткого розуміння категорійного апарату цієї сфери діяльності. Сам термін «інвестиція» (від латинського «invest» – означає «вкладати»). Проте необхідно уточнити, що в сучасній економічній літературі поняття «інвестиції» тлумачиться дуже широко. Серед зарубіжних авторів, які досліджували проблеми інвестицій, можна виділити: Л.Дж. Гітмана, Р. Дорнбуша, Дж.М. Кейнса, Е. Менсфілда, П. Самуельсона, А. Сміта, С. Фішера, Р. Харрода, Р. Шмалензі та ін. Серед українських економістів необхідно відзначити наукові роботи О.І. Амоші, Ю.М. Бажала, А.С. Гальчинського, В.М. Геєця, Б.М. Данилишина, О.І. Дація, С.І. Дорогунцова, Я.А. Жаліла, М.З. Згуровського, А.Б. Кондрашихіна, А.Є. Никифорова, В.П. Семиноженка, В.П. Соловйова, А.М. Стельмащука, Д.М. Стеченка, Б.Я. Панасюка, Т.О. Панфілова, В.К. Хаустова, А.М. Федорищевої та ін., в яких висвітлюються теоретико-методологічні засади інвестиційної діяльності та основи формування інвестиційної привабливості регіонів як економічних систем.

В зазначених роботах представлено багато різних варіантів трактування сутності та економічного змісту дефініції «інвестиції». Причинами наявності суттєвих модифікацій у підходах до цієї категорії є трансформація етапів еволюційного розвитку, державного устрою та влади, форм господарювання тощо.

Звернемо увагу на окремі суттєві відмінності в існуючих підходах. Власне сам термін «інвестиції» для вітчизняної економічної теорії та практичної діяльності є відносно новим. До 1990-х років в Україні

інвестиції ототожнювалися з капітальними вкладеннями. Проте, в результаті суспільних трансформацій, розвитку різних форм власності, розвитку банківської системи, формування фондового ринку підхід до розуміння інвестиційної діяльності змінився, а термін «інвестицій» почав вживатися в нормативно-правових актах.

Згідно з нормами Закону України «Про інвестиційну діяльність» [72], інвестиції визначаються як грошові кошти, цільові банківські вклади, паї, акції й інші цінні папери, технології, машини, устаткування, ліцензії, у тому числі й на товарні знаки, кредити, будь-яке інше майно або майнові права, інтелектуальні цінності, вкладені в об'єкти підприємницької та інші види діяльності з метою одержання прибутку (доходу) і досягнення позитивного соціального ефекту. Відповідно до зазначеного положення, у вітчизняній економічній науці найбільш поширеним підходом є таке, що розглядає інвестиції у якості вкладень матеріально-технічних засобів з метою отримання економічного, соціального та екологічного ефектів [7].

Щодо наукових підходів, то, на думку Абрамова С.І., інвестиції являють собою грошові кошти, цінні папери, інше майно, в тому числі майнові права, інші права, що мають грошову оцінку та вкладаються в об'єкти підприємницької й іншої діяльності з метою отримання прибутку і (або) досягнення іншого корисного ефекту. Інвестиціями є ресурси, що витрачаються з метою отримання доходів у майбутньому, по завершенню досить тривалого періоду часу [3]. Тобто, інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти різних галузей економіки з метою досягнення соціального ефекту.

На думку Ареф'єва М.І., інвестиції передбачають сукупність всіх грошових, майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в реалізацію різних програм і проектів виробничої, комерційної, соціальної, наукової, культурної або іншої сфери з метою отримання прибутку (доходу),

або досягнення соціального-економічного ефекту [4,5].

Бірмана Г. та Шмідт С. розглядають інвестиції як довгострокові вкладення капіталу (всередині країни або за кордоном) у підприємства різних галузей національної економіки [28]. На думку Гітман Л.Дж., Джонка М.Д., інвестиції є способом розміщення капіталу, який має забезпечити збереження або зростання вартості капіталу та (або) забезпечити певний дохід [38]. Норткотт Д. вважає, що інвестиції представляють собою довгострокове вкладення капіталу в конкретний проєкт або підприємство [119]. На думку Бланка І.А., економічна сутність інвестицій підприємства, в найбільш широкому розумінні може бути визначена як вкладення капіталу в усіх його формах в різні об'єкти господарської діяльності з метою отримання прибутку, а також досягнення іншого економічного чи позаекономічного ефекту, що базуються на ринкових принципах і пов'язані з чинниками часу, ризику і ліквідності [29].

Узагальнення цих та інших підходів до визначення категорії «інвестиції» показує, що загальною характеристикою для них є довгострокове вкладення засобів. При цьому, хоча й окремі форми інвестицій (капітальні вкладення, інвестиції в акції тощо) мають довгостроковий характер, проте інвестиції можуть бути також короткостроковими (короткострокові фінансові вкладення в облігації, депозитні сертифікати з періодом обертання до одного року).

При цьому, необхідно уточнити, що ототожнення поняття «інвестиції» з поняттям «капітальні вкладення», що досить часто зустрічається в літературі є помилковим. Інвестиції в цьому випадку розглядаються як вкладення капіталу у відтворення основних засобів як виробничого, так і невиробничого характеру. Як економічна категорія «інвестиції» визначалися як система економічних відносин, пов'язаних з рухом вартості, авансованої в основні засоби від моменту мобілізації грошових коштів до моменту їх

відшкодування [14, с. 23].

Типова методика визначення економічної ефективності капітальних вкладень (1981 р.) трактувала інвестиції не тільки, як вкладення в основні фонди, але й у приріст оборотних коштів. Такий підхід визначався положенням про те, що основні засоби не можуть функціонувати у відриві від обігових коштів, а значить дохід є результатом їх використання. До складу капітальних вкладень належали витрати на формування приросту обігових коштів. Це дало змогу досліджувати процес інвестування та його етапи. Оскільки завершення інвестиційного циклу було пов'язане із залученням основних засобів виробничих потужностей, тому інвестиції розглядались при їх розширеному відтворенні. Ресурсний та витратний підхід визначав економічну сутність інвестицій та їх окремих етапів руху. Інвестиції, виходячи з визначення їх економічної сутності як витрат, відповідно визначались як витрати на відтворення, збільшення та вдосконалення основних засобів. В умовах адміністративно-командної системи, основу якої складав відповідний планово-господарський механізм, переважали наукові підходи, засновані на такій позиції, при якій головна увага приділялася виробничій стадії руху фінансових ресурсів, як основі інвестиційної діяльності. Рух грошової форми обігу основного капіталу знівельовувався та застосовувався практично тільки в будівельному комплексі. Таким чином, обіг інвестицій розглядався без врахування кінцевих господарських результатів.

Витратна сторона інвестицій, на якій була акцентована увага, а також ігнорування продуктивної стадії руху коштів та перетворення їх у витрати, звужили простір руху інвестицій та логічну схему інвестиційного процесу. Інвестиції, виходячи з визначення їх економічної сутності як витрат, відповідно визначались як витрати на відтворення, збільшення й вдосконалення основних фондів.

Разом з тим, інвестиції можуть здійснюватися і в приріст оборотних активів, і в різні фінансові інструменти, і в окремі види нематеріальних активів. Отже, капітальні вкладення є більш вузьким поняттям і можуть розглядатися лише як одна з форм інвестицій, але не як їх аналог. У багатьох визначеннях інвестицій відзначається, що вони є вкладенням грошових коштів. З таким трактуванням також не можна погодитися, оскільки інвестування може здійснюватися не тільки в грошовій, але й в інших формах – рухомого і нерухомого майна (капітальних товарів), різних фінансових інструментів (насамперед, цінних паперів), нематеріальних активів тощо.

Неефективність функціонування адміністративно-командної економічної системи загострила проблеми суспільного відтворення та його товарно-грошової збалансованості, зосередила увагу на ресурсному підході, що базувався на ресурсній складовій інвестиційного процесу. При цьому ресурсний підхід не визначав рух ресурсів та перетворення на продукт інвестиційної діяльності цілей інвесторів. Він лише відтворює роль грошової форми руху коштів визначаючи її початковим етапом їх обороту. Разом з тим, відновлюючи роль грошової форми руху коштів як початкового пункту їх обігу, ресурсний підхід ігнорував подальший рух ресурсів, їх послідовне перетворення під впливом цільових установок інвесторів в продукт інвестиційної діяльності.

В інших підходах інвестиції пов'язують винятково з цілями приросту капіталу або одержанням поточного доходу (прибутку). Хоча в умовах ринкової економіки ця мета є визначальною, інвестиції можуть переслідувати й інші як економічні, так і позаекономічні цілі вкладення капіталу.

Зазначені підходи передбачають характеристику об'єкту аналізу у його статистиці, базуються на одному елементі інвестицій та обґрунтовують пріоритети певних фаз обігу коштів (грошової, продуктивної). Проте це не дає змоги дослідити інвестиції системно, врахувати зміни різних форм

вартості та реалізувати взаємозв'язок елементів в динаміці інвестиційної діяльності, включаючи ресурси, витрати та прибуток.

Виходячи з зазначеного, можна стверджувати, що реалізація інвестицій є найважливішою умовою вирішення практично всіх стратегічних і значної частини поточних завдань розвитку і забезпечення ефективної діяльності підприємства. Практична реалізація інвестицій забезпечується інвестиційною діяльністю підприємства, яка є одним із самостійних видів його господарської діяльності і найважливішою формою реалізації його економічних інтересів.

Ринкові перетворення в Україні змінили підходи до аналізу економічних процесів. Аналіз наукових підходів до проблем інвестиційної діяльності в зарубіжних країнах показав, що для них характерним є ув'язання інвестицій з одержанням доходу як основної мети інвестора. Це притаманно більшості наукових шкіл країн Європи та Північної Америки. Разом із тим, мають місце також підходи, що розрізняють категорії «вкладення капіталу» та «інвестиції», надаючи останнім ознаки продуктивності. Вкладення капіталу розглядають у якості купівлі фінансових активів, а інвестиції – як придбання засобів виробництва. Наприклад, в навчальних курсах «Економікс», враховуючи усі відмінності щодо тлумачення категорії «інвестиції» більшість науковців наголошують на матеріально-речовому змісті інвестицій, як витратах на будівництво нових підприємств, на придбання устаткування з тривалим терміном експлуатації, а також залучення будь-яких матеріальних цінностей, тобто всіх витрат, що сприяють збільшенню обсягу капіталу в економічній системі [30, с. 145].

Розглядаючи численні підходи до розуміння сутності інвестицій, необхідно уточнити, що інвестиції, перш за все, є закономірним економічним процесом, що передбачає витрати інвестиційних засобів на засоби та предмети праці, а також власне саму працю, що залучена в процес

виробництва матеріальних благ. Наявність різних форм інвестування визначає необхідність уточнення їх видів за відповідними ознаками. Задля найбільш повного урахування різного роду визначень цієї категорії необхідно здійснити їх систематизацію, що передбачає основні види інвестицій (табл. 1.2).

Як відомо, інвестиції є основним засобом для прискорення структурної перебудови економіки, пришвидшення науково-технічного прогресу та завершення трансформаційних перетворень в країні. Інвестиційна діяльність є одним із важливих важелів розвитку економіки держави та запорукою її стабільності. Провідну роль в цьому відіграє саме економічна політика держави. За умови оптимальної побудови, вона значною мірою сприяє залученню як зовнішніх, так і внутрішніх інвестицій, їх спрямуванню в найбільш перспективні сектори економіки. Розв'язання проблеми інвестування дає змогу забезпечити прогресивну реструктуризацію на всіх рівнях, перехід до високорозвиненої економіки та інноваційного розвитку. В цьому руслі інноваційний напрям розвитку економіки є одним з основних, який потребує залучення інвестицій в самих різних сферах, зокрема у виробничий комплекс, що є умовою прогресивного розвитку національної економіки. Тому інвестиційну політику слід розглядати як стратегічний та найважливіший напрям економічної політики держави. Все це актуалізує проблему підвищення конкурентоспроможності регіональної економічної системи при активній позиції органів влади у інвестиційному процесі [95, С. 65].

Таблиця 1.2

Систематизація видів інвестицій

Ознака	Вид
За джерелом	<ul style="list-style-type: none"> – державні інвестиції – регіональні інвестиції – галузеві інвестиції – приватні інвестиції – змішані інвестиції, що утворюються з різних джерел
За суб'єктом	<ul style="list-style-type: none"> – інвестиції, що здійснюються фізичною особою (приватним інвестором) – інвестиції, що здійснюються юридичною особою – інвестиції, що здійснюються вітчизняним інвестором

	<ul style="list-style-type: none"> – інвестиції, що здійснюються іноземним інвестором – змішані інвестиції з позиції країн-джерел капіталу
За змістом	<ul style="list-style-type: none"> – прямі (реальні) інвестиції у вигляді довгострокових вкладень в об'єкти матеріального виробництва або в інші матеріальні об'єкти – портфельні інвестиції, вкладені в цінні папери – інтелектуальні інвестиції, пов'язані з придбанням патентів, ліцензій, перепідготовкою персоналу і підвищенням його кваліфікації – альтернативні інвестиції, пов'язані з вміщенням капіталу в предмети мистецтва, тощо
За спрямованістю	<ul style="list-style-type: none"> – початкові інвестиції, що спрямовуються на освоєння проекту або здійснюються при заснуванні або купівлі підприємства – екстенсивні інвестиції, що спрямовуються на розширення, збільшення виробничого потенціалу – ефективні (інтенсивні) інвестиції, спрямовані на підвищення ефективності виробництва або підприємницької діяльності – реінвестиції, пов'язані із заміною наявних об'єктів на нові, диверсифікацією виробництва, зміною програми випуску, тощо – бруто-інвестиції, що складаються з нетто-інвестицій і реінвестицій
За якісною сутністю	<ul style="list-style-type: none"> – матеріальні інвестиції, пов'язані з застосуванням технологій машин, устаткування й інших речовинних елементів – фінансові інвестиції, вкладені в грошовій формі – нематеріальні інвестиції, вкладені в інших формах
За сферою реалізації	<ul style="list-style-type: none"> – виробничі інвестиції, спрямовані у сферу виробництва – інвестиції соціального значення, спрямовані в соціальну сферу – інвестиції екологічного призначення
За об'єктом	<ul style="list-style-type: none"> – інвестиції, пов'язані з новим капітальним будівництвом – інвестиції, пов'язані з капітальним ремонтом – інвестиції, пов'язані з реконструкцією (модернізацією) – інвестиції, пов'язані з відновленням виробничого апарату
За термінами	<ul style="list-style-type: none"> – довгострокові інвестиції – середньострокові інвестиції – короткострокові інвестиції
За стратегією	<ul style="list-style-type: none"> – пасивні інвестиції, вкладені в пасивну частину виробничого апарату (будинки, споруди тощо) – активні інвестиції, вкладені в активну частину виробничого апарату (машини, устаткування)
За характером взаємозв'язків	<ul style="list-style-type: none"> – незалежні інвестиції, для яких породжені ними грошові потоки не перекриваються – залежні інвестиції, для яких сформовані потоки взаємно залежать один від одного – взаємовиключні (альтернативні) інвестиції, що служать одній меті, і тільки одна мета буде фінансуватися

Джерело: Складено автором

Джерела інвестиційної діяльності є одним з критеріїв побудови ринкових відносин в їх розподілі. В розрізі національної економіки джерелами інвестицій можуть виступати різноманітні фонди, наприклад фонди відшкодування і накопичення відповідно як амортизаційні відрахування, так і частка доходу держави. Суб'єкти ж господарювання залучають інвестиції як із власних ресурсів (прибуток, заощадження населення, амортизація тощо) так і за рахунок коштів інвесторів (приватні інвестиції, кредитні ресурси та ін.), крім цього, існує практика отримання коштів від реалізації цінних паперів, корпоративних прав, асигнувань

приватних та юридичних осіб..

Як показує практика, джерела інвестування можуть бути самими різноманітними, але в першу чергу вони залежать вони від об'єктивних економічних показників держави чи регіону. Кризові та деструктивні процеси вкрай негативно впливають на інвестиційні настрої та коефіцієнти, що ми можемо спостерігати на прикладі національної економіки, де інвестиційні процеси знаходяться на вкрай низькому рівні. Особливу увагу необхідно приділити джерелам інвестицій територіально-виробничих комплексів, які можна розглядати як внутрішні й зовнішні, власні й залучені, у тому числі внутрішні й зовнішні позикові кошти (рис. 1.2) [179, С.125].

Основним джерелом фінансування капітальних вкладень для українських підприємств залишаються їх внутрішні кошти (прибуток, і амортизаційні відрахування), що складають близько 70% загального обсягу інвестицій. Більшості українських підприємств власних коштів для інвестування не вистачає. Частина українських підприємств продовжують залишатися збитковими, тобто не мають прибутку для інвестування. В економіці більшості країн інвестиції здійснюються за рахунок внутрішніх резервів. Серед них на першому місці стоїть амортизація, на яку в загальному обсязі валових вкладень припадає 60-70%. В Україні виробничі фонди значними, проте половина їх не використовується, а тому й амортизація з них не нараховується. Як ресурс вона працює лише в тому випадку, коли списується використовуваний капітал. Проте якщо основні фонди заморожені, то вони стають тягарем, оскільки їх треба утримувати, вносити податки за землю, охорону, опалення тощо.

В цілому власні кошти українських підприємств (амортизація і прибуток) складають переважну частку в загальному обсязі інвестицій в основний капітал. Серед зовнішніх джерел інвестицій значну питому вагу займають централізовані джерела фінансування: бюджет і позабюджетні

фонди (більше 25% інвестиційних ресурсів); банківські кредити (4%); облігації (4%); акції (1%).

Суттєвим джерелом формування інвестиційних ресурсів підприємств виступає фінансовий ринок, проте через його механізм підприємствами залучається близько 10% коштів (банківські кредити, емісія акцій і облігацій). Це зумовлено недостатнім розвитком фінансового ринку в Україні, його інфраструктури, а також недосконалим законодавством. У свою чергу у розвинених країнах світу через фінансовий ринок на підприємствах забезпечується понад 50% інвестицій.

Від інвестиційної політики держави безпосередньо залежить становлення ринкових відносин в Україні та розвиток реального сектору економіки. Це важливо як для підприємств, які будують свою інвестиційну стратегію на принципах самофінансування, так і для органів влади, інвестиційних інститутів, що виділяють фінансові ресурси на реалізацію різних проектів.

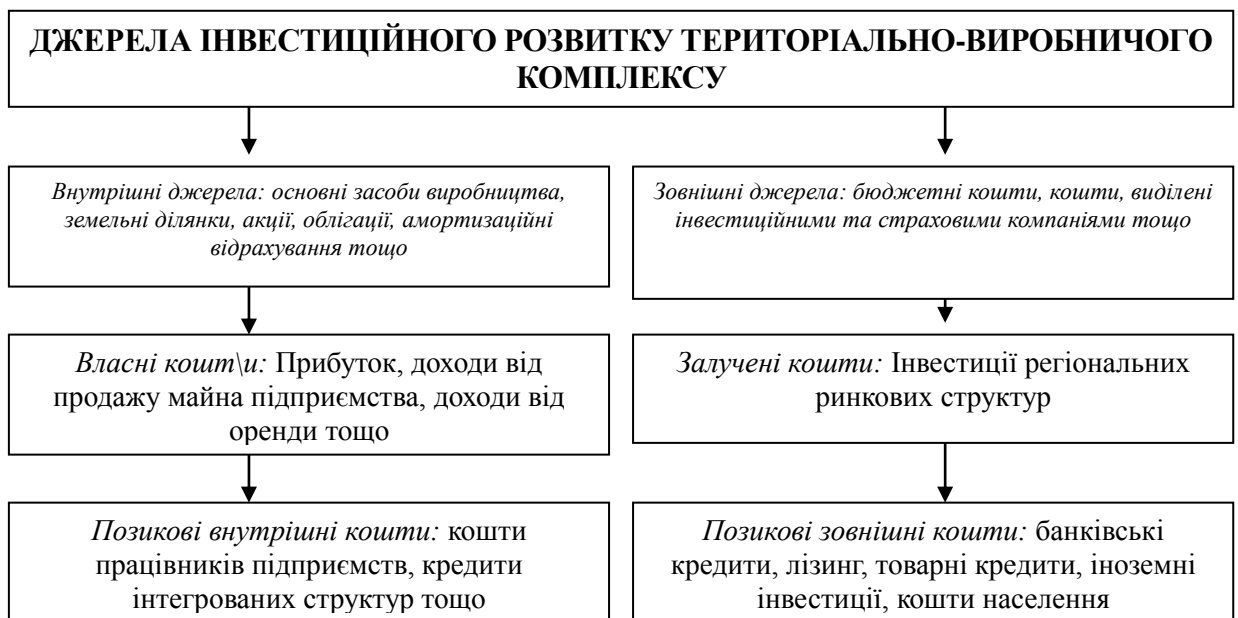

Рис. 1.2. Джерела інвестиційного розвитку територіально-виробничого комплексу

Територіально-виробничий комплекс відіграє важливу роль у

регіональній економіці, саме в ній зосереджений найбільший потенціал забезпечення життєдіяльності регіону. Здатність органів місцевого самоврядування формувати сприятливі умови для залучення необхідного обсягу інвестицій в промисловість регіону проявляється в ефективності управління інвестиційною діяльністю.

На сучасному етапі суспільного розвитку, в умовах реалізації економічних процесів за законами ринкових відносин, необхідним є стимулювання та регулювання інвестиційних процесів через залучення інвестиційних ресурсів та забезпечення сприятливого інвестиційного клімату.

При відході від принципів централізованого планування основні функції, завдання та повноваження органів влади, які здійснювали раніше управління інвестиційною діяльністю, перекладаються на рівень регіону та самих підприємств.

Вітчизняні виробничі підприємства змушені в умовах ринкової економіки удосконалювати структуру управління. Проведений аналіз показав, що формування стратегічного підходу до інвестиційної діяльності визначається інвестиційними можливостями територіально-виробничого комплексу та регіону як соціально-економічної системи в цілому. Саме децентралізація державного управління економікою обумовила посилення значущості регіонального рівня.

Інвестиції в ринковій економіці як процес вкладення капіталу всередині країни та за кордоном нерозривно пов'язані з отриманням доходу і позитивного ефекту. Витрати на створення і реалізацію інвестицій розтягуються в часі, а доходи від інвестицій з'являються зазвичай після здійснення витрат. Зміни умов функціонування підприємств виробничого комплексу потребують зміни методів і форм інвестиційного процесу на регіональному рівні.

Управління інвестиційним розвитком територіально-виробничих

комплексів у регіональній економіці із врахуванням характерних особливостей передбачають реалізацію певних функцій (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Функції системи управління інвестиційним розвитком
територіально-виробничих комплексів у регіональній економіці**

Функція	Зміст
Аналіз та прогнозування розвитку інвестиційного ринку в регіоні	Досліджується та аналізується інвестиційний ринок держави, регіону та вплив цих факторів на інвестиційну діяльність (реальні та фінансові інвестиції). Вивчаються законодавчо-правові умови інвестиційної діяльності промислового комплексу регіону та можливі форми інвестицій. На підставі аналізу, мети, цілей і завдань регіону формується прогноз інвестиційного ринку в цілому.
Розробка стратегічних напрямів інвестиційної діяльності регіону	Виходячи з цільових напрямів розвитку (загальної стратегії економічного розвитку) підприємств промислового комплексу і їх інвестиційних можливостей (наявність внутрішніх і можливість залучення зовнішніх інвестиційних ресурсів) та прогнозу кон'юнктури інвестиційного ринку, формується система цілей інвестиційної діяльності: участь в інвестиційних проектах (ІП) і цільових інвестиційних програмах держави, регіону та її основні напрями на довгостроковий період. Визначаються найбільш пріоритетні завдання на короткостроковий період.
Розробка стратегії формування інвестиційних ресурсів (фінансових і реальних інвестицій) регіону	Забезпечується формування інвестиційних ресурсів за рахунок усіх можливих джерел: власних, залучених і позикових. Визначається доцільність залучення для реалізації інвестиційної стратегії коштів. Обов'язково необхідно оптимізувати структуру джерел інвестиційних ресурсів і забезпечити ефективність і раціональність їх використання. Необхідно забезпечити фінансову стійкість і платоспроможність регіону.
Оцінка інвестиційної привабливості проектів та відбір із них найбільш ефективних.	Вибираються для визначення та аналізу інвестиційні проекти, які найбільш відповідають інвестиційній стратегії регіону; проводиться ретельна їх експертиза, розраховуються показники економічної ефективності кожного окремого інвестиційного проекту і здійснюється їх відбір за певними критеріями.
Оцінка інвестиційних якостей окремих фінансових інструментів та відбір найбільш ефективних з них	Здійснюється моніторинг пропозиції фінансових активів на ринку, проводиться їхня оцінка за кількісними та якісними критеріями, забезпечується розрахунок їх ринкової вартості, на основі чого робиться узагальнюючий висновок про їх цінність.
Формування інвестиційного портфеля та його оцінка за критеріями дохідності, ризику та ліквідності.	З урахуванням можливостей залучення інвестиційних ресурсів і розрахованих показників дохідності та рівня ризику за кожним інвестиційним проектом і фінансовим інструментом проводиться відбір для їх безпосередньої реалізації за такими етапами: – формується інвестиційний портфель та оптимізуються пропорції між реальними та фінансовими інвестиціями, обираються у розрізі кожної з форм найбільш ефективні (за співвідношенням дохідності та ризику) інвестиційні проекти; – проводиться оцінка ліквідності інвестиційного портфеля.

Поточне планування та оперативне управління реалізацією окремих інвестиційних програм і проектів (система планів і бюджетів).	Розробляються календарні плани реалізації окремих інвестиційних проектів та їх бюджетів. Формуються різні види планів щодо поточного планування та управління інвестиційними програмами і проектами. Це дає змогу забезпечити ефективне управління сформованим інвестиційним портфелем.
Організація моніторингу реалізації окремих інвестиційних програм і проектів на основі системи показників, виявлення відхилень цих показників та їх чинників.	Формується система показників, пов'язаних з реалізацією кожної інвестиційної програми та окремих інвестиційних проектів; визначається періодичність збирання та аналізу інформації; визначаються основні чинники щодо затримки або відхилення за всіма показниками кожного проекту, що дає змогу оперативно реагувати та ліквідувати різні перепони щодо ефективної реалізації програм і проектів.
Підготовка рішень про своєчасне припинення неефективних інвестиційних проектів (продаж окремих фінансових інструментів) та реінвестування капіталу	В разі реалізації ризиків інвестування як правило, рентабельність інвестиційних проектів є значно нижчою від очікуваної, відповідно, зростає внутрішня норма доходності (прибутковості) проектів. Це означає, що за певних умов інвестору краще вилучити інвестований капітал, аніж продовжувати інвестування. При їх настанні інвестор приймає рішення щодо форми вилучення капіталу, далі відбувається формування нового інвестиційного портфелю (чи коригування існуючого) та здійснюється реінвестування капіталу.

* Джерело: [143, С. 34-37]

В контексті даного дослідження також необхідно уточнити співвідношення понять «інвестиційна діяльність», «інвестування» та «інвестиційний процес». Щодо останнього, то інвестиційний процес передбачає специфічний процес залучення інвестора до об'єкта інвестування для реалізації інвестиційних проектів та отримання на цій основі інвестиційного доходу.

Щодо розуміння сутності інвестиційної діяльності, то на думку багатьох науковців, остання представляє собою цілеспрямовано здійснюваний процес пошуку необхідних інвестиційних ресурсів, вибору ефективних об'єктів (інструментів) інвестування, формування збалансованої за обраними параметрами інвестиційної програми (інвестиційного портфеля) і забезпечення її реалізації. Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» [72], інвестиційна діяльність є сукупністю практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

У ряді літературних джерелах інвестиційна діяльність ототожнюється з поняттям «інвестування». Зокрема, Абрамов С.І. наводить такі визначення

інвестиційної діяльності, як сукупності практичних дій фізичних та юридичних осіб щодо реалізації інвестицій, вкладення капіталу в будь-який проект, підприємство, а також інвестиційної діяльності, як вкладення капіталу і сукупність практичних дій реалізації інвестицій або процеси вкладення інвестицій та сукупність практичних дій щодо реалізації інвестицій.

На нашу думку, інвестиційна діяльність є більш широким за інвестування поняттям. Сутність інвестиційної діяльності представляє її внутрішній зміст, що виражається у взаємозв'язку всіх різноманітних властивостей і відносин, які виявляються при вкладенні коштів у різні сфери, зокрема у створення та модернізацію основних фондів усіх галузей економіки.

Метою власне інвестиційної діяльності є ресурсне забезпечення позитивних структурних зрушень в економіці на основі створення сприятливого інвестиційного клімату, мобілізації всіх джерел інвестиційних ресурсів та їх ефективне використання, стимулювання процесів розвитку виробничої сфери, створення умов для нарощування внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Досягнення такої мети потребує реалізації таких завдань, як: збільшення обсягу інвестиційних ресурсів за рахунок всіх джерел фінансування (кредитні ресурси комерційних банків, кошти приватних та іноземних інвесторів, кредитні лінії, бюджетні та власні кошти); визначення пріоритетних напрямів використання інвестицій, в тому числі державних в межах бюджету; забезпечення ефективного використання інвестицій, удосконалення їх відтворювальної і технологічної структури (нове будівництво, включаючи розширення діючих підприємств; технічне переозброєння і реконструкція; підтримка діючих потужностей).

Необхідно зазначити, що таке явище як інвестиційна діяльність є дуже

складним за своїм змістом та передбачає реалізацію певного алгоритму дій, який прийнято називати інвестиційним циклом. Останній в сучасній економічній науці розглядається як певна сукупність дій, починаючи, від етапу ухвалення рішення про здійснення інвестування до забезпечення окупності інвестицій, отримання прибутку на вкладений капітал як мети інвестування. Сам інвестиційний цикл складається з трьох ключових етапів: по-перше, передінвестиційна фаза, що включає прийняття рішення про інвестування, визначення джерел інвестування, затвердження та експертизу інвестиційного проекту; по-друге, фаза інвестицій, що включає вливання коштів в об'єкт інвестування та здійснення необхідних для цього практичних дій (будівництво об'єкта); по-третє, експлуатаційна фаза, що передбачає відшкодування інвестором витрачених коштів, отримання прибутку чи досягнення певного соціального ефекту (в результаті експлуатації об'єкта інвестування) [84, С. 38-39].

У наукових працях багатьох економістів досліджуються шляхи вирішення проблеми щодо створення сприятливих умов для реалізації інвестицій. У цьому плані становить інтерес праці Н.Берзона, І.Грішіна, Б.Данилишина, О.Дація, А.Шахназарова. У цьому зв'язку першочерговими завданнями, що потребують реалізації є: продовження роботи з удосконалення нормативно-правової бази України у сфері регулювання інвестиційних процесів для гарантування захисту прав та законних інтересів інвесторів на території України як передумови щодо готовності до здійснення інвестиції; удосконалення податкової політики щодо заохочення інвестицій та ефективних форм організації інвестиційної діяльності та зменшення частки тіньових економічних відносин в країні; розвиток системи інформаційного супроводу інвестиційної діяльності в регіонах з тим, щоб користувачі-потенційні інвестори мали доступ до інформації; розвиток форм та методів державного регулювання щодо формування дієвих механізмів бюджетної

підтримки пріоритетних інвестиційних проєктів конкурентоспроможного виробництва; збільшення фінансування науково-дослідних робіт з комплексного вивчення інвестиційного потенціалу, виявлення пріоритетних і привабливих галузей та проєктів з урахуванням внутрішніх можливостей регіону і зовнішньої кон'юнктури на основі державно-приватного партнерства; раціональне використання наявних виробничих площ і потужностей на основі розвитку вітчизняного промислового виробництва та фінансового ринку, лізингу, орендних відносин; збільшення та прискорення віддачі капітальних вкладень шляхом скорочення інвестиційного процесу.

Серед українських вчених-економістів на сьогодні немає єдиної думки щодо сутності інвестиційної привабливості, інвестиційної активності, інвестиційного клімату та підходів до їх оцінювання. Зокрема, інвестиційна привабливість регіонів розглядається як розподіл фактичних обсягів залучених в регіони інвестицій. Більшість економістів визначають інвестиційний клімат як сукупність соціальних, природних, економічних, політичних, правових та інших передумов, що характеризують доцільність інвестування у конкретну господарську систему. На думку Є.Р. Орлової, інвестиційна привабливість регіону відображає об'єктивні передумови для інвестування та кількісно виражається в обсязі капітальних вкладень, які можуть бути залучені в регіон, враховуючи його інвестиційний потенціал та рівень некомерційних інвестиційних ризиків. Існують також інші різноманітні положення, що лежать в основі визначення інвестиційної привабливості регіонів, галузей, суб'єктів господарювання. Зокрема, інвестиційну привабливість розглядають з позиції ефективності діяльності підприємств. У свою чергу, інвестиційна активність розглядається як економічна категорія, що характеризує не лише сам процес інвестування з позиції інтенсивності реалізації, але також є показником результатів інвестиційної політики суб'єкта господарювання або регіону, що охоплює

сукупність факторів, що визначають рівень їх розвитку. При цьому, інвестиційна активність виступає головним фактором економічного розвитку країни, регіонів та підприємств.

Узагальнюючи вищезазначені підходи, можемо дійти висновку, що інвестиційний клімат як певний стан складається з факторів, що його обумовлюють (потенціал та ризик) та застосовуються для оцінки інвестиційної привабливості й результату (залучений або вилучений капітал), значення якого визначається такими факторами.

Виходячи з цього, інвестиційну привабливість необхідно розглядати як складову інвестиційного клімату, а інвестиційну активність – у якості взаємозалежної категорії інвестиційної привабливості. Таким чином, чим вищою є інвестиційна привабливість, тим більшою є інвестиційна активність, й навпаки – високий ступінь інтенсивності інвестиційних процесів та успіхи інвестиційної політики будуть сприяти залученню інвесторів. Загалом, інвестиційна привабливість та інвестиційна активність характеризують інвестиційний клімат, тобто інвестиційний клімат включає в себе інвестиційну привабливість та інвестиційну активність.

Спираючись на проведені дослідження [58], можемо зазначити, що головним фактором щодо вибору інвестиційно привабливого регіону виступає інвестиційний потенціал (46,7%), менш вагомими є інвестиційні ризики (26,6%), інвестиційна активність (16,6%), особисті уподобання (3,5%).

Загальновідомо, що характеристика, яка кількісно визначає ступінь реалізованості системою поставлених завдань та результативність операції має назву показника ефективності. При цьому виділяють: загальні показники ефективності, які використовуються для оцінки ступеня виконання загального завдання операції; спеціальні, що відображають ступінь виконання завдань окремих етапів; узагальнені, які характеризують окремі аспекти операції або ефективність кількох її етапів [150].

Стосовно предмету нашого дослідження, то з усіх показників, які характеризують інвестиційну привабливість суб'єкта або проекту в умовах превалювання економічних методів управління на передній план виходять ті, які прямо або опосередковано характеризують, перш за все, фінансову, виробничу, організаційно-управлінську діяльність. Таким чином, інвестиційна привабливість є системою економічних відносин між суб'єктами господарювання щодо ефективного розвитку бізнесу та забезпечення його конкурентоспроможності в умовах ринкової економіки.

Загальновідомими є рейтинги інвестиційного клімату, що періодично публікуються у провідних економічних журналах світу, такими як «Euromoney», «Fortune», «The Economist». Узагальнюючи методики формування таких рейтингів, можна констатувати, що інвестиційна привабливість досліджуваних комплексів оцінюється на основі гнучкої системи індикаторів, яка постійно переглядається авторами в залежності від зміни кон'юнктури світового ринку. За наявної інформації, для оцінки інвестиційної привабливості ці методики об'єднують і використовують в основному десять груп визначальних показників: ефективність економіки, політична ситуація, стан заборгованості, відносини власності і монополізм, кредитоспроможність, доступність банківського кредитування і довгострокового позикового капіталу, екологічна та демографічна ситуація, ймовірність виникнення форс-мажорних, обставин.

Серед основних факторів, що впливають на оцінку інвестиційного клімату в регіоні виділяють також: галузеву спеціалізацію регіону; експортний потенціал; просторове розташування та наявність розвиненої транспортної інфраструктури; наявність інноваційного потенціалу та його відповідність пріоритетам соціально-економічного розвитку регіону; стан соціальної сфери регіону; виробничий потенціал; обсяг залучених інвестицій та характеристика інвестиційної діяльності.

Іноді оцінка інвестиційної привабливості проводиться за надто обмеженого набору показників або навіть за одним з них. Багато провідних зарубіжних економічних видань і консалтингових компаній регулярно мониторять стан національних і регіональних інвестиційних комплексів. На цій основі публікуються рейтинги інвестиційної привабливості регіонів та національних економік, для складання яких в якості вихідної інформації використовуються дані про розвиток аналізованих об'єктів, законодавчі акти, що мають відношення до регулювання інвестиційної діяльності, результати регіональних досліджень тощо. Зокрема, в Японії використовують описові характеристики інвестиційного клімату без спроб його кількісної оцінки. Оскільки ця методика ускладнює порівняння господарських систем і в ній великий інструмент суб'єктивності, спроби впровадити її в Росії не були підтримані фахівцями. В США застосовують метод урахування різних факторів, у тому числі політичної ситуації, стану екологічного руху тощо. На цій базі публікується «Щорічна статистична карта», що включає чотири узагальнених показника інвестиційного клімату: економічну ефективність інвестицій, ділову життєздатність, потенціал розвитку території та основні складові податкової політики.

Поява в Україні багатьох самостійних суб'єктів господарювання та, відповідно, потенційних інвесторів, а також відкриття українського ринку для іноземних інвесторів зумовили потребу в проведенні оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України. Проте, оскільки певні умови в регіонах суттєво різняться від властивих країні в цілому, тому механічне перенесення відомих та апробованих в міжнародній практиці методичних підходів до оцінки інвестиційного клімату є неможливим. У зв'язку з цим в останні роки була проведена низка оцінок інвестиційної привабливості регіонів України, як вітчизняними, так й зарубіжними установами. Проте вивчення вітчизняного й закордонного досвіду щодо оцінювання

інвестиційного клімату показує, що досить часто при цьому не враховується низка суттєвих методологічних положень, обґрунтованих сучасною економічною наукою. Для уникнення такого недоліку необхідним є використання наступних методологічних засад:

- формування інвестиційного клімату визначається специфікою інвестицій;

- узгодження інтересів усіх учасників інвестиційного процесу є необхідною умовою сприятливого забезпечення інвестиційного клімату в регіоні;

- стабільність, що передбачає гарантування повернення вкладеного капіталу для інвестора, а також динамічність, як знатність швидко адаптуватися до змін ринку – виступають ключовими взаємодоповнюючими характеристиками інвестиційного клімату регіону;

- пріоритетність інвестицій в інновації як запоруки формування сприятливого інвестиційного клімату;

- спрямованість інвестицій на забезпечення всебічного розвитку людського потенціалу та потреб людства;

- забезпечення економічної рівноваги, стійкості та безпеки господарюючих систем за будь-якого інвестиційного клімату.

В сучасних умовах соціально-економічного розвитку України недостатній рівень капіталовкладень у реальний сектор економіки пояснюється високими інвестиційними ризиками, що об'єднують специфічні види ризиків інвестиційної діяльності підприємства. При цьому рівень інвестиційного ризику зазвичай значно перевищує рівень операційного (комерційного) ризику. Це пов'язано з тим, що в процесі інвестиційної діяльності ризик втрати капіталу («катастрофічний ризик») має більшу ймовірність виникнення, ніж у процесі операційної діяльності. Механізм формування рівня інвестиційного прибутку будується в тісному зв'язку з

рівнем інвестиційного ризику.

Для того, щоб залучити капітал в реальний сектор економіки, необхідно забезпечити більшу привабливість українських підприємств для інвесторів, підвищити ефективність регіональної інвестиційної політики, яка на сьогодні характеризується неоднозначним набором інвестиційних рішень, відсутністю їх впорядкованості та алгоритму їх ефективного реалізації. У цьому зв'язку можна погодитися з думкою Д.Плісетської, про те, що стан відтворювальної бази, пов'язаний з недостатнім залученням інвестицій в реальний сектор економіки характеризується такими рисами:

- високим ступенем зношеності та моральним старінням основних фондів, що призводить до підвищення матеріало- та енергоємності виробництва, зростання витрат, і як наслідок, до падіння рентабельності та зниження конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників;

- глибоким спадом в наукомістких галузях машинобудування, що спричиняють технологічну деградацію країни;

- нерозвиненістю і зносом промислової та транспортної інфраструктури, що значно обмежує території, на яких можливе планування і розміщення нових виробництв;

- помітним зниженням обсягу розвіданих запасів природних ресурсів, що призводить до скорочення ресурсної бази країни.

Враховуючи вищезазначене, у наявних умовах необхідним є проведення такої інвестиційної політики на макро- та мезорівні, що забезпечить стійкий розвиток територіально-виробничих комплексів та регіонів в цілому на основі реалізації таких завдань: підвищення галузевої інвестиційної привабливості територіально-виробничих комплексів; розвиток інфраструктури в регіоні; формування здорового конкурентного середовища в регіоні; підтримка сприятливого екологічного клімату в регіоні; формування нових джерел податкових і рентних платежів в регіоні;

організація нових робочих місць [170, С. 13].

Для вирішення таких завдань регіон може використовувати наявні ресурси з урахуванням системи базових принципів реалізації регіональної інвестиційної політики, які в умовах розвитку ринкової економіки потребують уточнення, зокрема: збалансування інтересів держави та інших учасників інвестиційної діяльності; активна роль держави у формуванні інституційного середовища для стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання; ясності та прозорості інвестиційного процесу в регіоні; забезпечення рівних конкурентних умов господарської діяльності інвесторам незалежно від форми власності; пріоритет державної підтримки стратегічно важливих для країни та регіонів інфраструктурних об'єктів, проектів у сфері екологічної безпеки; гарантії інвесторам щодо непогіршення умов через змін до законодавства; пріоритет інвестицій у розвиток «людського капіталу»; пріоритет державної підтримки інвесторів, які розвивають конкурентні переваги територій; взаємна відповідальність органів влади та інвесторів.

При цьому основною метою регіональної інвестиційної політики має бути підтримка базових галузей і виробничих підприємств шляхом здійснення структурної перебудови економіки та забезпечення збалансованого використання сукупного потенціалу регіону. Останній включає такі підвиди: ресурсно-сировинний (розраховується на основі середньозваженої забезпеченості території регіону балансовими запасами найважливіших видів природних ресурсів); виробничий (сукупний результат господарської діяльності населення в регіоні); споживчий (сукупна купівельна спроможність населення регіону); інфраструктурний (оцінка економіко-географічного положення та інфраструктурного розвитку регіону); трудовий (чисельність економічно активного населення та його освітній рівень); інституційний (ступінь розвитку провідних інститутів ринкової

економіки в регіоні); фінансовий (загальна сума податкових та інших грошових надходжень до бюджетної системи з даного регіону); інноваційний (комплекс науково-технічної діяльності в регіоні).

Щодо інноваційного потенціалу, то він визначає можливості інноваційної діяльності суб'єктів господарювання регіону та є ключовим фактором ефективної інноваційної політики в регіоні. Досягнення високих результатів діяльності виробничих підприємств може бути забезпечено лише шляхом цілеспрямованого й систематичного новаторства, спрямованого на реалізацію нових можливостей господарювання на основі виробництва нових видів продукції. При цьому природною умовою реалізації інноваційної політики є оздоровлення економічного середовища, у якому виробничі підприємства організовують інноваційне відтворення, застосовують новітні техніку та технології, нові форми організації праці, виробництва, маркетингової діяльності. У свою чергу економічна база має стимулювати інноваційний процес на всіх його стадіях: від зародження нової ідеї до її реалізації в нову техніку, технологію й використання в процесі відтворення.

Основною умовою ухвалення рішення про вкладення інвестицій є достовірна оцінка ефективності передбачуваних проектів. Для інвестора важливим є дотримання таких принципів, як: оптимальне поєднання ризику і дохідності; сприятливе податкове середовище і гнучкий механізм амортизації; політична й економічна стійкість.

Необхідність проведення оцінки ефективності інвестиційних проектів в регіонах України, зокрема для їх виробничого комплексу, в тому числі в інноваційній сфері, зумовлена такими причинами. По-перше, розвиток ринкової економіки обумовив необхідність фінансової оцінки кожного інвестиційного проекту щодо дохідності та мотивації інвестора. По-друге, нестабільна політична та соціально-економічна ситуація в Україні ускладнює проведення інвестиційного аналізу та створює обмеження для застосування

стандартних методів оцінки інвестиційних проектів, що застосовуються в міжнародній практиці. По-третє, існують серйозні недоліки, що виникають у ході інвестиційного співробітництва, пов'язані з відсутністю інвестиційної культури та ситсеми інформатизації. По-четверте, відзначаються поки незначні, проте стікі тенденції до перетікання приватного капіталу зі сфери короткострокової в сферу з більш тривалим періодом обороту, пов'язану з інвестуванням в устаткування, нерухомість і, що найбільш важливо для виробничого комплексу – у технологічні розробки. Як показує практика, актуальними й значущими є вкладення в новітні технологічні інновації – надкритичні технології.

Для ефективної інвестиційно-інноваційної діяльності на рівні окремих виробничих підприємств регіону необхідно, насамперед, чітко сформулювати мету розвитку з тим, щоб переконати інвестора у високій імовірності одержання прибутку на вкладення; створити таку структуру фінансування, щоб інвестори були впевнені в правильному русі капіталу і захисті інвестицій від надмірного ризику. Природно, усе це необхідно здійснювати з урахуванням інвестиційного клімату та ситуації в економіці країни в цілому, її макроекономічного стану, а також кон'юнктури ринку і регіональних передумов.

В умовах розвитку ринкової економіки в Україні, низького рівня розвитку інфраструктура, яка поки нездатна функціонувати на засадах саморегулювання, ключовим фактором інвестиційного зростання є участь держави в інвестиційному процесі на основі системи гарантій і програм, державних замовлень, формування ринку ефективних інвестиційних проектів для регіону, із застосуванням механізмів державно-приватного партнерства для підтримки конкурентоспроможних вітчизняних товаровиробників, у першу чергу високотехнологічних виробництв.

Активізація інвестиційної ролі держави в умовах розвитку ринкової

економіки передбачає посилення економічного регулювання інвестиційного процесу, сприяння розвитку його інфраструктури, створення інституціонального правового та економічного середовища, формування концепції інвестиційного процесу, яка визначить ресурсні джерела для залучення в реальний сектор економіки [152, С. 143].

Таким чином, інвестиційний розвиток територіально-виробничих комплексів у регіональній економіці потребує ефективного управління. Основним принципом планування інвестицій є наскрізне, синхронне управління ними на рівні регіону, тобто створення певної системи, основними цілями якої мають бути стимулювання інвестиційної діяльності в територіально-виробничому комплексі та підвищення рівня його інвестиційної привабливості.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

2.1. Наукова концепція інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів

На сучасному етапі розвитку процесів глобалізації, які безпосередньо впливають на виробничий комплекс країни та її регіонів, зростає необхідність підвищення рівня конкурентоспроможності територіально-виробничих комплексів. Конкурентна боротьба товаровиробників є складовою ринкових відносин, а рівень конкурентоспроможності виступає критерієм адаптації суб'єктів господарювання до умов ринкової економіки. Тому розвиток територіально-виробничих комплексів на нових засадах, адекватних сучасним вимогам функціонування суб'єктів господарювання виступає пріоритетним завданням. Проте розвиток територіально-виробничих комплексів в сучасних економічних умовах відбувається під впливом світових тенденцій. Особливістю такого процесу є поєднання двох провідних тенденцій. По-перше, глобалізація, що призводить до зростаючої взаємодії, взаємозалежності, конвергенції національних економік, ринків та країн та, як наслідок – світ набуває певних ознак масовості та уніфікації. По-друге, на цьому фоні проявляється тенденція до виокремлення та виділення несхожості, реалізації переваг та індивідуальності, спостерігається диверсифікація послуг з регіональних ознак. Цим обумовлюється необхідність вибору оптимальних інтеграційних моделей розвитку реального сектору економіки, що сприятиме ефективній реалізації його мети. В теорії та

практиці відомі різні види інтеграційних структур, які зорієнтовані на вирішення різних завдань, зокрема: зниження витрат та ризиків, підвищення якості управління та ефективності використання ресурсів тощо [20].

В кінці 1990-х років у вітчизняній економічній науці [174] було запропоновано ряд стратегічних завдань відродження виробничої сфери, її базових галузей на основі використанні міжгалузевих промислово-фінансових груп. Щодо позитивних моментів такого напрямку, то можна віднести переведення господарських контактів з вертикальної площини у горизонтальну, розширення участі банків в акціонерному капіталі виробничих підприємств, залучення та концентрація фінансових ресурсів, здатність забезпечення високотехнологічних виробництв, поновлення коопераційних та виробничих зв'язків між підприємствами, прискорення структурних зрушень в економіці, зниження інвестиційних ризиків [35, с.45; 44, с.37], тобто можливість отримання додаткової вигоди від консолідації капіталів та розширення сфери впливу [20, 67]. Таким чином, створення великих виробничих структур та концентрація капіталу є основним завданням, яке має бути реалізоване при створенні промислово-фінансових груп. Проте створення промислово-фінансових груп не забезпечило реалізації головних цілей їх розвитку, оскільки концентрація обмежилася перетіканням капіталу та виведенням високорентабельних виробництв зі сфери державного управління. Основними причинами цього, на нашу думку, стали: низький науковий, технологічний та виробничий потенціал; низький рівень корпоративної культури; невідповідність методів управління; непослідовна політика та неефективна підтримка держави. Крім того, в регіонах, основу функціонування яких складають традиційні галузі виробництва, що пройшли період глибокої рецесії виробництва відзначаються нестабільним фінансовим становищем, а тому створення подібних груп пов'язано з значними організаційними та фінансовими ризиками. У зв'язку з цим, значна кількість

промислових підприємств, що володіють вагомою часткою виробничого потенціалу взагалі не входить до подібних інтегрованих корпоративних структур. Тому, на думку експертів Світового банку, модель економіки, сформовану великими фінансово-промисловими групами в Україні протягом 2000-2003 рр. може бути перешкодою економічному розвитку через поширення несумлінної конкуренції, непрозорість діяльності, відлякування іноземних інвесторів, перешкоджання впровадженню сучасних методів управління тощо [111, с.271-272]. Крім того, прорахунки курсу приватизації, ліквідація великих комплексів призвів до створення слабких суб'єктів господарювання з організаційною недосконалістю. При цьому вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить, що процес становлення нових інтеграційних структур є досить неоднозначними та складним [75, с.272], відбувається дуже повільно і часто має формальний характер [35, с.45]. Разом із тим, на думку науковців, орієнтація на створення великих інтегрованих структур сприяє уникненню загроз перетворення вітчизняних підприємств на периферійні виробничі потужності з обслуговування транснаціональних корпорацій та забезпечить економічний розвиток України. Розвиток інтеграційних процесів супроводжується посиленням технологічних та відтворювальних взаємозв'язків у напрямі випуску кінцевої продукції з високою доданою вартістю, об'єднанням підприємств, що прискорить їх адаптацію до ринкових вимог, покращить ресурсне забезпечення для структурної перебудови та технічного переоснащення виробництва. Все це обумовлює створення ефективних інтеграційних структур таких як територіально-виробничі комплекси, які здатні забезпечувати умови розвитку нової економіки відкритого типу [35, с.15].

Основу розвитку територіально-виробничих комплексів складає процес інтеграції підприємств, галузей тощо, а тому вони пов'язані між собою певним чином. Така взаємодія є ефективним напрямом виробничої кооперації

сконцентрованих у регіоні суб'єктів господарювання, реалізація якого забезпечує технологічну взаємопов'язаність галузей регіону та інноваційний розвиток. Інноваційному розвитку також сприятиме формування інтегрованих структур інноваційної інфраструктури, зокрема, технополісів та технопарків, що поєднують наукову сферу із виробничою. Це сприятиме розробці та запровадженню нових технологій, забезпеченню регіонального промислового розвитку [123, с.233]. Формування подібних інтегрованих структур дослідники вважають важелями розвитку територіально-виробничих комплексів [144]. На думку багатьох науковців, створення та подальший розвиток структур інноваційної інфраструктури може стати основою розвитку територіально-виробничих комплексів в Україні [137, с. 38]. Таким чином, застосування інтеграційних процесів щодо розвитку територіально-виробничих комплексів призводить до укрупнення зв'язків між різними видами праці та сферами діяльності. Проте, необхідно зазначити, що в територіально-виробничих комплексах процес інтеграції може супроводжуватися процесом дезінтеграції компаній, який має назву аутсорсинг [156, с.122]. Аутсорсинг як одна з нових організаційних форм направлена на адаптацію до сучасних ринкових умов та сприяє сталому розвитку підприємництва в глобалізаційних процесах [111, с. 587]. Аутсорсинг базується на розподілі праці та полягає в передачі сторонній організації певних елементів діяльності, які раніше виконувалися в межах даної компанії. Привабливість аутсорсингу для великих компаній передусім полягає в забезпеченні економії витрат, підвищенні ефективності виробництва та забезпеченні зайнятості робітників при їх реформуванні. Застосування аутсорсингу призводить до підвищення рівня спеціалізації як у великих компаніях, які можуть зосередитися на основній діяльності, так і в компаніях, що надають такі послуги (як правило – це вузько спеціалізовані невеликі фірми). В подальшому аутсорсингові (субконтрактні) відносини між

великими підприємствами та дрібними спеціалізованими компаніями стають важливим механізмом взаємодії суб'єктів господарювання в територіально-виробничому комплексі.

Із посиленням процесів глобалізації і регіоналізації змінилися підходи до розвитку виробничої сфери в регіонах, які потребують формування територіально-виробничої інтеграції як форми організації виробництва, що є найбільш ефективною. Функціонування моделі територіально-виробничого комплексу відзначається двома взаємозалежними, але протилежними процесами. По-перше, передбачається інтеграція, що проявляється у кооперації зосереджених на відповідній території суб'єктів господарювання, технологічній взаємопов'язаності галузей, розвитку інтегрованих структур, а тому обумовлює ускладнення зв'язків між різними видами та сферами діяльності. По-друге, дезінтеграція, розподіл праці, поглиблення рівня спеціалізації, пов'язані із застосуванням субконтрактингу та аутсорсингу, що спричиняє появу нових напрямів діяльності та сфер господарювання. Таким чином, зазначені два процеси органічно пов'язані між собою та взаємодоповнюють один одного, чим утворюють діалектичну єдність. Саме на цьому ґрунтується нова економіка, і саме це необхідно враховувати для забезпечення розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці (рис. 2.1).

На думку М. Портера, ефективного економічного розвитку досягають країни, які мають чотири групи факторів (детермінанти), які забезпечують конкурентоспроможність суб'єктів господарювання [104, с.92-93].

До першої групи належать: характер та напрям конкуренції на внутрішньому ринку; умови створення та управління національними підприємствами; відношення до ринкових інститутів, культурних та історичних факторів, які впливають на взаємодію суб'єктів господарювання між собою, своїми робітниками, органами державної влади.

Другу групу складають факторні умови (природні ресурси, капітал, інфраструктура, які потрібні для вдалої конкуренції у конкретній галузі).

До третьої групи віднесено умови або характер попиту, які передбачається в межах внутрішнього ринку на продукцію або послуги певної галузі.

До четвертої групи входять підтримуючі галузі, зокрема: наявність зазначених галузей (що включають постачальників та успішних конкурентів, які стимулюють кооперацію та конкуренцію), які були б конкурентоспроможними на світовому ринку.

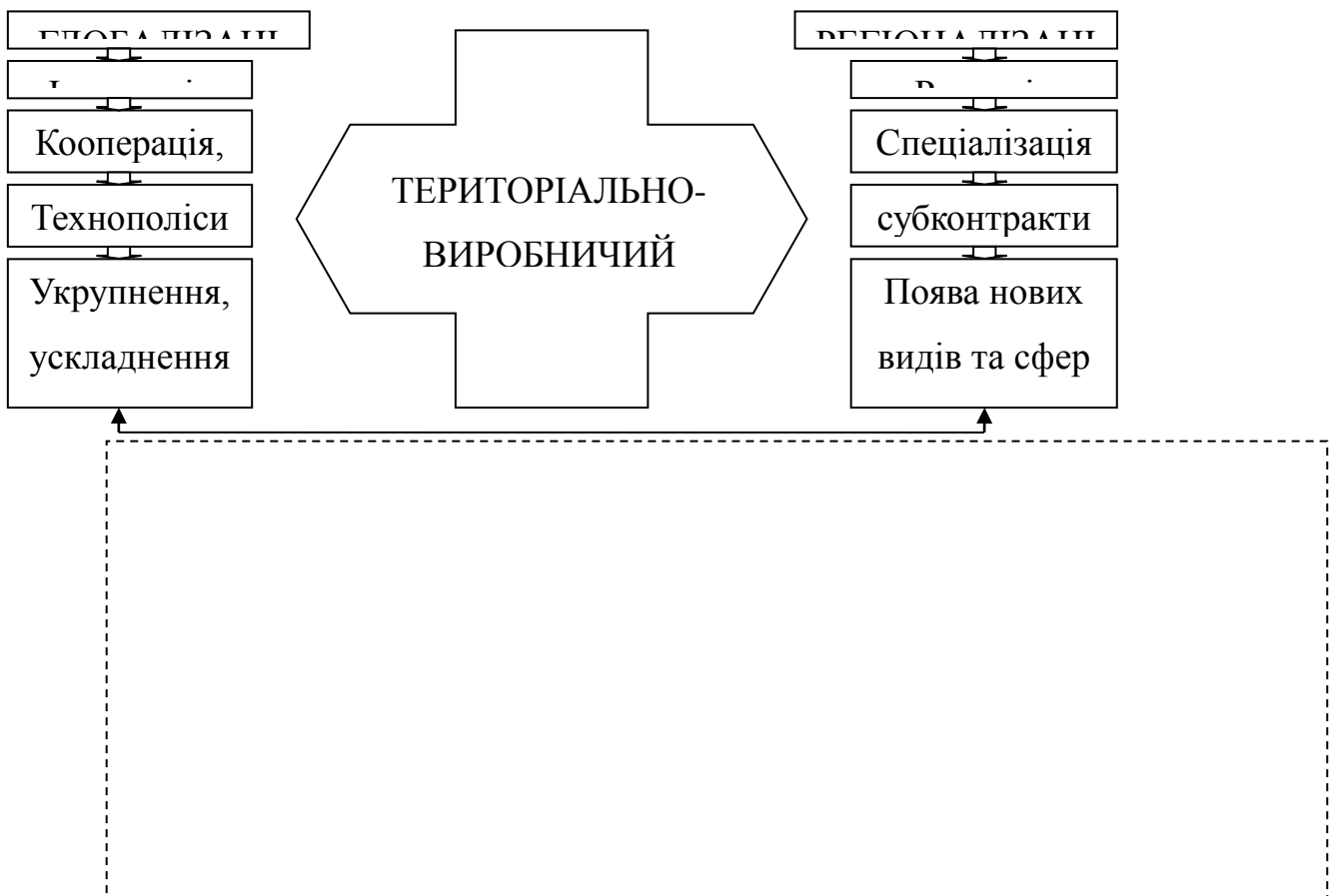

Рис. 2.1. Територіально-виробничий комплекс як основа нової економіки

Виходячи з такої системи, можемо зазначити, що найбільше шансів на успіх мають галузі, для яких ці фактори мають більш сприятливий характер.

Кожна група факторів впливає на інші. При цьому вплив кожної складової взаємопосилюються. Конкурентна перевага є прямо пропорційною кількості елементів системи. Взаємодія усіх факторів покращує конкурентні переваги, які складно скопіювати або перейняти.

Таким чином, розвиток територіально-виробничих комплексів, на нашу думку, має стати ефективним способом зростання регіональної економіки. Такий підхід є найбільш економічно ефективним, конкурентоспроможним та перспективним щодо розвитку виробничої кооперації, в якій беруть участь малі, середні та великі підприємства регіону.

Територіально-виробничі комплекси можуть мати різні форми та масштаби, залежно від складності та глибини, але характерною ознакою їх сутності є об'єднання окремих елементів та компонентів в ціле для виконання у взаємодії певної функції або реалізації певної мети [143].

Сама концепція територіально-виробничого комплексу робить економіку більш прозорою і краще керованою. Виробничий потенціал концентрується у впорядкованому секторі територіально-виробничих комплексів. А територіально-виробничі комплекси перетворюються на центри залучення інвестицій, кращих кадрових ресурсів і супутніх послуг. Найбільш ефективним та конкурентоспроможним напрямом розвитку регіону є промислова кооперація, в якій можуть приймати участь різні за розміром та формою власності підприємства регіону.

Територіально-виробничі комплекси краще охоплюють важливі внутрігалузеві й особливо міжгалузеві зв'язки, сприяють розповсюдженню технологій, інформації, маркетингових новацій та краще реагують на потреби як замовників так і споживачів. Саме наявність таких зв'язків призводить до підвищення рівня конкурентоспроможності, продуктивності, інноваційної активності та є важливим чинником організації нових видів бізнесу в межах територіально-виробничого комплексу. Підприємства-складові

територіально-виробничого комплексу, в більшості випадків не конкурують безпосередньо між собою, оскільки працюють в міжгалузевих сегментах ринку, мають багато спільних можливостей в нарощуванні конкурентних переваг та мінімізації ризиків.

При аналізі територіально-виробничого комплексу як сукупності або групи підприємств та організацій з існуючими між ними зв'язками призводить до появи його відмінної особливості – синергетичного ефекту [15; 87; 143, с.99]. Ця особливість є стратегічною перевагою територіально-виробничого комплексу порівняно з окремими підприємствами та сприяє підвищенню ефективності функціонування регіонального господарського комплексу; забезпеченню можливості конструктивної співпраці між спорідненими компаніями, їх постачальниками, представниками влади тощо.

Аналіз теоретичного доробку [15, с.44-45; 76, 139] дає змогу виокремити наступні види синергетичних ефектів в рамках територіально-виробничих комплексів та охарактеризувати їх (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Характеристика видів синергетичного ефекту територіально-виробничого комплексу

№	Вид синергетичного ефекту	Характеристика
1.	Масштабний	Полягає в збільшенні обсягів виробництва за рахунок підвищення коефіцієнту завантаження обладнання, використання загального персоналу тощо, що призводить до зменшення середньої величини постійних витрат на одиницю продукції
2.	Торгівельний	Виникає, коли різні виробники використовують єдині складські приміщення, канали постачання та реалізації продукції та ринки їх збуту, спільну рекламу, маркетинг, стимулювання збуту та економлять на комерційних та маркетингових витратах, що дозволяє збільшити прибуток

3.	Операційний	Досягається за рахунок централізації маркетингу, постачання, більш високого ступеня використання виробничих потужностей і персоналу, управління фінансовими потоками, персоналом, загальних закупок великих партій товарів, виключення дублюючих функцій та зменшення, таким чином, поточних витрат
4.	Інвестиційний	Виникає за рахунок спільного використання обладнання, загальних запасів сировини, переміщення наявних інвестиційних ресурсів з одного напрямку на інший
5	Колективної роботи	Виявляється у тому, що спільна робота є більш успішною ніж сума індивідуальних досягнень
6	Організаційної структури	Досягається шляхом усунення дублювання функцій та роботи певних відділів, секторів тощо
7	Інноваційний	Полягає в створенні сприятливих умов для створення та реалізації різноманітних інновацій
8	Комбінування ресурсів	Полягає у отриманні додаткових конкурентних переваг за рахунок комбінування трудових, наукових, інноваційних, виробничих та інших ресурсів
9.	Управлінський	З'являється внаслідок підвищення якості та оперативності управлінських рішень ліквідації неефективності процесів менеджменту, поліпшенням рішення координаційних та інформаційних питань, збільшення якості та дієвості контролю за виконанням прийнятих рішень; скорочує витрати на навчання, адаптацію тощо за рахунок використання персоналом раніше набутого досвіду, знань, навичок у новій сфері діяльності

* Джерело: [15, с.44-45; 76, 139]

Концепція територіально-виробничого комплексу суттєво розширює набір традиційних ринкових критеріїв виробничого розвитку, що дає змогу виявити напрями переваг нової форми організації виробничих виробництв. Серед загальних переваг територіально-виробничих комплексів, на основі узагальнення теоретичного доробку, зокрема [12] нами виділено три основні напрями [131].

По-перше, підвищення продуктивності підприємств та галузей: підвищення спеціалізації всередині територіально-виробничого комплексу за рахунок конкуренції; зниження трансакційних та накладних витрат, в тому числі за рахунок економії масштабу тощо.

По-друге, розширення можливостей виробничого та інноваційного зростання за рахунок створення каналів для ефективної співпраці нових потенційних інноваційних ресурсів, моніторингу та прогнозування технологічних інновацій тощо.

По-третє, стимулювання та сприяння створенню нових підприємств, видів діяльності за рахунок підтримки нових учасників, зміцнення неформальних зв'язків, у тому числі соціальних, для появи нових ідей тощо.

В процесі розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці необхідно зважати на сучасні реалії української економіки, оскільки значна частка створеного за радянські часи промислового потенціалу не була орієнтована на ринок. Експортно-сировинна орієнтація економіки країни, яка склалася сьогодні не відповідає національним інтересам. Відбувається стрімке руйнування технологічного потенціалу країни, спостерігається низька ефективність українських виробників та неспроможність створювати конкурентоспроможну продукцію в наслідок технологічного відставання від розвинутих країн. Розвиток територіально-виробничих комплексів спроможний розв'язати зазначені проблеми.

Дійсно, розв'язання проблем виробничої сфери має стати головним чинником економічного зростання з урахуванням невідповідності існуючої структури виробничого комплексу регіону сучасним ринковим вимогам, її деформованості та низької ефективності. Наявність значних диспропорцій в виробничій сфері регіонів країни потребує вирішення існуючих проблем розвитку територіально-виробничих комплексів із врахуванням впливу оточуючого середовища та умов сьогодення.

Враховуючи українські та зарубіжні дослідження з цієї проблеми нами пропонуються методологічні аспекти розвитку територіально-виробничих комплексів, які базуються на відповідних принципах та передбачають методи їх реалізації.

Визначення базових принципів розвитку територіально-виробничих комплексів як системи ґрунтується на розумінні того, що вони повинні сприяти та забезпечувати гармонізований розвиток як виробничих галузей у комплексі, так і регіональної господарської системи в цілому. В загальному лише у випадку протікання будь-якого процесу відповідно до певних принципів його можна вважати ефективним. Це повною мірою стосується територіально-виробничого комплексу. На основі власних досліджень та аналізу наукових джерел [19, с.92-93; 22 с. 47-55] нами сформульовані наступні базові принципи розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці.

Принцип пріоритетності передбачає розвиток територіально-виробничих комплексів у пріоритетних та перспективних галузях виробництва регіону.

Принцип збалансованості полягає в оптимізації співвідношення цілей та засобів їх досягнення, а також пропорцій між елементами територіально-виробничого комплексу в процесі його розвитку.

Принцип синергізму ґрунтується на тому, що в процесі розвитку територіально-виробничого комплексу сукупність його елементів при своїй взаємодії породжують нові системні якості, які не можна звести до суми властивостей елементів, що його утворюють та на залежності кожного елемента від його місця та функцій всередині цілого.

Принцип інституціональності дає змогу створити систему правил, норм, інструментів для концентрації та ефективного взаємного використання територіально-виробничими комплексами інтересів своїх партнерів,

робітників, банків, представників державної та регіональної влади та інших фізичних та юридичних осіб, пов'язаних з їх діяльністю, а зазначеними економічними суб'єктами – можливостей територіально-виробничих комплексів.

Принцип ефективності означає, що процес розвитку територіально-виробничих комплексів має призводити до економічного, науково-технічного, екологічного і соціального розвитку регіону.

Принцип корпоративності зазначає необхідність присутності клімату довіри та культури спілкування між учасниками територіально-виробничого комплексу, єдиної системи цінностей, зразку поведінки для можливості обміну інформацією, досвідом, зниження витрат та підтримки ділової репутації комплексу в цілому.

Принцип комплексності полягає в об'єднанні учасників територіально-виробничого комплексу в рамках єдиної технологічної ланки за наявності технологічного взаємозв'язку при єдиних технологічних підходах та стандартах.

Принцип адаптивності полягає в можливості територіально-виробничих комплексів пристосовуватися до змін зовнішнього середовища та швидко реагувати на них.

Принцип цілісності передбачає поєднання всіх складових територіально-виробничого комплексу в одне ціле задля налагодження взаємозв'язків між ними.

Принцип сталості передбачає гармонізацію економічних, соціальних та екологічних інтересів в процесі розвитку територіально-виробничих комплексів.

Реалізація зазначених принципів, на нашу думку, є стратегічним напрямом розвитку регіональних господарських систем на основі формування територіально-виробничих комплексів.

Якщо в умовах адміністративно-планової господарської системи домінував галузевий принцип розміщення та розвитку виробництва, то відкрита економічна система передбачає формування обсяго- і бюджетоутворюючих регіональних комплексів, які дають змогу на засадах раціональності і ефективності використання регіональних ресурсів, субконтрактингу та технологічної взаємопов'язаності виробництв забезпечити комплексний та сталий розвиток сфери виробництва в регіонах України. Саме такий підхід є базовим для прискорення процесів структурної модернізації регіональних виробничих комплексів та перетворення їх в ефективні індустріальні сегменти національної економіки України.

Виходячи із сформованих принципів процес розвитку територіально-виробничого комплексу має пройти п'ять послідовних етапів. Схема реалізації зазначених етапів представлена на рис. 2.2. На першому етапі визначається необхідність територіально-виробничого комплексу, обґрунтовується доцільність використання наявних передумов до міжгалузевої концентрації регіону. Для цього проводиться вивчення ресурсних можливостей та ринкових переваг перед традиційною формою розвитку виробництва, виявляються потенційні учасники та ініціатори.

На другому етапі проводиться аналіз умов для розвитку територіально-виробничих комплексів, вибір базових об'єктів на основі оцінки потенціалу регіону для визначення напрямків їх майбутньої діяльності.

На третьому етапі відбувається створення територіально-виробничого комплексу на основі формування комплексу взаємопов'язаних виробництв, можливої структури та механізмів управління.

Четвертий етап передбачає аналіз інноваційно-інвестиційних, організаційних, кадрових ресурсів для розвитку територіально-виробничого комплексу, проводиться багатоваріантна оцінка його створення та адаптивності.

Рис. 2.2. Схема формування та розвитку територіально-виробничого комплексу

На п'ятому етапі передбачено легімітизацію територіально-виробничого комплексу та налагодження його ефективного функціонування.

Для забезпечення розвитку територіально-виробничого комплексу необхідно передусім розглянути існуючі методичні підходи до ідентифікації таких об'єднань, запропоновані зарубіжними та вітчизняним науковцями. При цьому необхідно зазначити, що єдиної методики ідентифікації та визначення територіально-виробничих комплексів не існує [137, с.47; 156, с.156], окремі дослідники пояснюють це регіональними особливостями, унікальністю, різноманітністю напрямків розвитку тощо [137, с.47].

Найбільш відомою є методологія М. Портера [103], що містить три етапи. По-перше, визначається склад територіально-виробничого комплексу, а саме: визначається ядро комплексу – велике підприємство або група подібних; формуються вертикальні зв'язки між ядром та пов'язаними підприємствами, а також основні горизонтальні зв'язки відносно ядра комплексу, визначаються сфери виробництва, залучені через спільні канали, що створюють побічну продукцію та послуги; встановлюються додаткові горизонтальні зв'язки на основі визначення використання спільних факторів виробництва, постачання, технологій тощо.

По-друге, визначається склад організацій у середині територіально-виробничого комплексу, які забезпечують спеціалізовані послуги, технології, інформацію, капітал, інфраструктуру.

По-третє, визначаються органи влади, що впливатимуть на діяльність територіально-виробничого комплексу.

Іншими авторами виділяється п'ять стадій в процесі виділення та розвитку територіально-виробничих комплексів: агітацію та мотивацію потенційних учасників, розробку загальної стратегії, пілотного проекту, стратегічного проекту та стадію саморегуляції [156, с.156]. Також на основі вивчення зарубіжного досвіду з цієї проблеми пропонуються алгоритм формування територіально-виробничих комплексів, що включає чотири етапи,

зокрема: обґрунтування основних напрямів діяльності комплексу; підготовка та затвердження програми його розвитку, реалізація заходів практичної підтримки концепції розвитку територіально-виробничих комплексів [95, с.513-514].

Ряд вітчизняних дослідників пропонують використання кількісного аналізу для визначення напрямів формування територіально-виробничих комплексів. Одним з таких напрямів є розрахунок коефіцієнтів локалізації та спеціалізації регіонів [45].

Інший підхід до ідентифікації територіально-виробничих комплексів [154] заснований на розрахунку коефіцієнтів, які поділені на відповідні групи. Зокрема, рівень спеціалізації економіки регіону, рівень розвитку малого та середнього підприємництва, рівень розвитку інвестиційної діяльності, рівень імпорту (експорту) в економіці регіону.

На нашу думку, для забезпечення розвитку територіально-виробничого комплексу необхідно застосовувати підхід на основі комплексної оцінки, який здатний враховувати не лише галузеві особливості операційної діяльності, але також їх вплив на формування ринкових сегментів національної економіки та реалізацію інтересів всіх її учасників.

Враховуючи обсяг задіяних ресурсів, вважаємо необхідним використовувати систему показників стійкості галузей, які характеризують ступінь використання регіонального потенціалу. В рамках даного дослідження вважаємо за доцільне ввести в практику поняття потенціалу територіально-виробничого комплексу. Для розуміння його змісту розкриємо поняття «потенціал». Визначення терміну «потенціал» має не тільки науково-теоретичне значення, але й практичне, так як розуміння його змісту, визначає підхід до його оцінки, вимірювання та управління [162, с. 9].

«Потенціал» в перекладі з латинської означає силу, міць [17, с.844] та має наступні загальні значення: сукупність засобів, запасів, сил, що є, в будь-якій галузі; здатність виконати роботу; наявність ресурсів, достатніх для

досягнення певним економічним суб'єктом поставлених цілей; наявність у певного об'єкту фізико-хімічних властивостей, що створюють можливість виконати роботу [86, с.216]; джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для рішення будь-якої задачі, досягнення певної цілі; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній області [16, с. 1232].

Виходячи з цього, а також визначення територіально-виробничого комплексу, розкритого у попередньому розділі можемо зазначити, що відповідний потенціал необхідно розглядати як здатність територіально-виробничого комплексу забезпечити ефективне використання економічного простору території на засадах сталого розвитку в умовах зміни зовнішнього середовища.

На сьогодні в теорії існують лише наукові дискусії щодо сутності, складу та оцінки цього потенціалу. Проте саме ці аспекти є важливими при прийнятті управлінських рішень на регіональному рівні. Для цього необхідно зменшити невизначеність про можливості територій та суб'єктів господарювання в напрямі досягнення стратегічних цілей в різних сферах діяльності. Важливим є визначення сукупної інтегральної оцінки, яка б враховувала з одного боку можливості, а з іншого – обмеження та ризики. Таким чином, при оцінці потенціалу територіально-виробничого комплексу у поєднанні зі стратегією органів місцевої влади щодо пріоритетів регіонального розвитку необхідно врахувати кон'юнктуру внутрішнього і зовнішнього ринків, сукупні можливості суб'єктів господарювання для досягнення цілей в різних сферах діяльності, просторові, технологічні та коопераційні відносини між суб'єктами господарювання, стан інфраструктурного розвитку територій, а також екологічні параметри та наслідки діяльності.

На нашу думку, методика оцінки потенціалу територіально-виробничого комплексу має відповідати таким вимогам: по-перше, спиратися на існуючу систему статистичних показників, що забезпечить її

формалізацію; по-друге, об'єктивно відображати всебічний стан розвитку галузей з урахуванням регіональної специфіки; по-третє, кількість показників, які будуть використовуватися має бути оптимальною.

Важливим етапом є відбір показників для проведення оцінки. Відбір показників проводився в дослідженні із застосуванням таких принципів системного підходу, як необхідного різноманіття, мінімальної достатності та цільової орієнтації [34, с.85].

Також важливе місце посідає якісний аналіз та оцінка рівня показників, які не можна формалізувати, проте вони мають суттєвий вплив на визначення потенціалу територіально-виробничого комплексу. Тому пропонується по кожній галузі, яка може виступити ядром територіально-виробничого комплексу, спираючись на складові ромбу М. Портера [103, с. 176] на другому етапі провести дослідження відносно: ринкових факторів; факторів виробництва; конкурентних переваг та ресурсних факторів; факторів стійкості. Значення елементів цих складових визначається специфікою галузі.

Перш за все, по кожній галузі необхідно провести дослідження відносно факторів виробництва, необхідних для підвищення конкурентоспроможності. Аналіз передбачає також ринкову оцінку: поточний попит на продукцію галузей, маркетинговий прогноз на віддалену перспективу. Необхідним є проведення аналізу впливу ресурсних факторів та стан конкуренції в галузях. Оцінка факторів, які мотивують наявність внутрішньої конкуренції зводиться до показника наявності чи відсутності. Також необхідним є аналіз факторів стійкості, тобто наявність супутніх підприємств галузей, які можуть вийти до складу територіально-виробничого комплексу для встановлення взаємозв'язків. Така оцінка зводиться до наявності або відсутності кооперативних, субконтрактингових та інших інтеграційних засад з підприємствами, які увійдуть до складу територіально-виробничого комплексу.

Таким чином, комплексний аналіз галузей виробництва дасть змогу

виокремити пріоритетні напрямки створення кластеру, тобто такі, що можуть стати базисом для територіально-виробничого комплексу.

Загальна схема комплексного підходу, яку пропонується використовувати для оцінки потенціалу територіально-виробничого комплексу наведена на рис. 2.3.

В процесі реалізації зазначених етапів при оцінці потенціалу територіально-виробничого комплексу важливим є оцінка потенціалів більш низького рівня, що його складають. Необхідність зростання реального сектору економіки та підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку не може обійтися без аналізу об'єктивних галузевих даних за обраними частковими потенціалами. Методологічний аспект ранжирування регіонів за ступенем розвитку потенціалу територіально-виробничого комплексу полягає в обґрунтуванні таких підходів, які можуть забезпечити врахування суто галузевих із територіальними факторами, їх взаємний вплив.

На основі аналізу статистичних показників, представлених регіональною статистикою визначено часткові показники кожної складової територіально-виробничого комплексу. Зокрема, структура виробництва регіону має включати домінуючі галузі; ресурсний потенціал – оцінку мінерально-сировинних, природних та людських складових; інфраструктурний потенціал – насиченість території об'єктами енергетики, транспорту, зв'язку, логістики; інноваційний потенціал – показники інноваційної активності господарюючих суб'єктів, обсяги науково-технічної продукції; інвестиційний потенціал – інвестиції в основний капітал у відповідних галузях виробництва; інтелектуальний потенціал – рівень наукового розвитку території та стан інтелектуальної активності.

Для оцінки різних видів потенціалів поширеним є використання рейтингові оцінки [22, 34 ,116]. Для оцінки потенціалу територіально-виробничого комплексу також можна використати такий підхід. При цьому під рейтингом потенціалу територіально-виробничого комплексу в розрізі

галузей розуміються критерії діяльності підприємств галузей та положення відносно інших галузей.

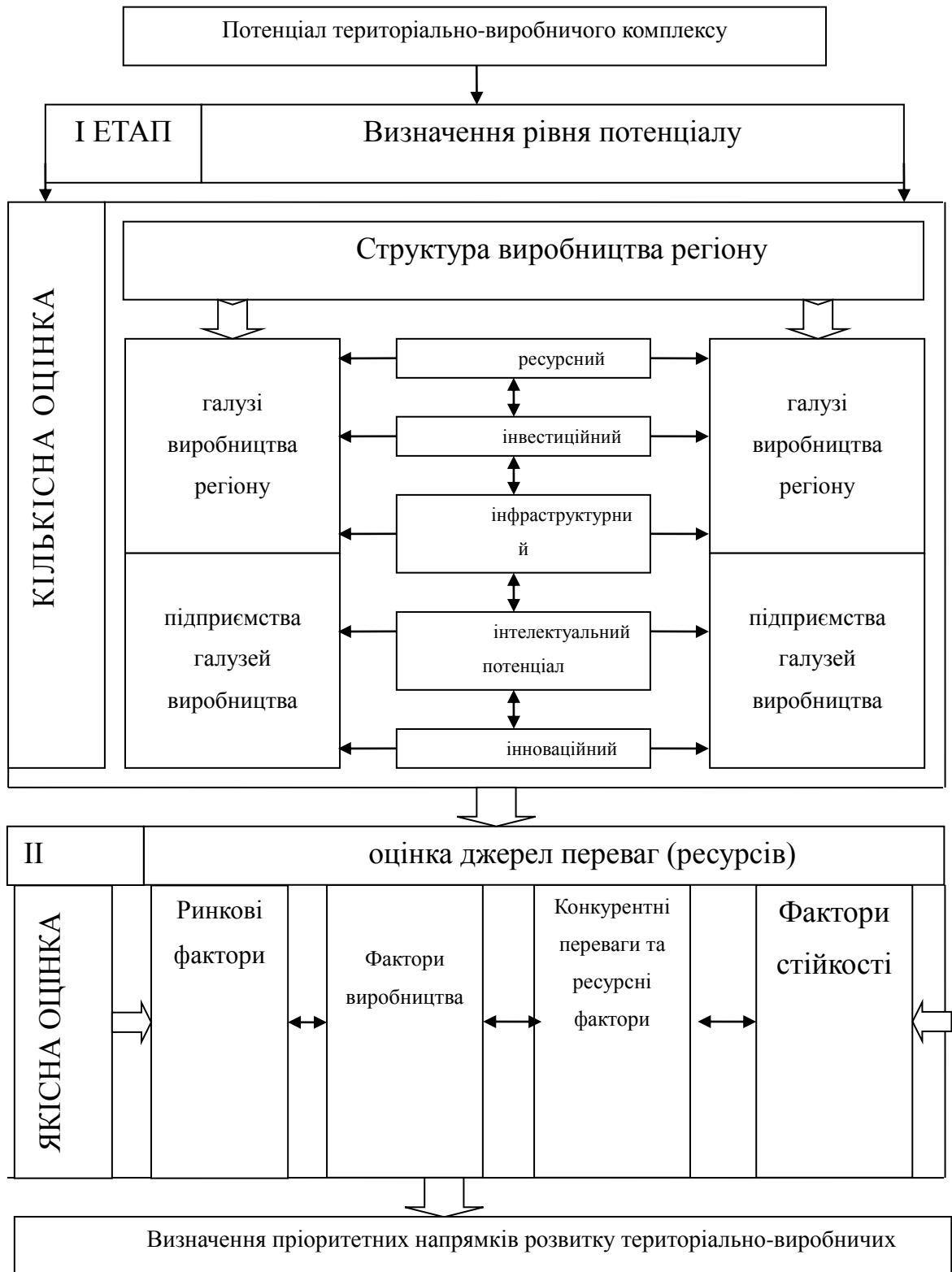

Рис. 2.3. Комплексний підхід до оцінки потенціалу територіально-виробничого комплексу

Оцінку потенціалу територіально-виробничого комплексу пропонується проводити за методикою, яка складається з п'яти етапів:

1. Здійснюється відбір показників, які характеризують різні види потенціалів, з яких складається потенціал територіально-виробничого комплексу, на основі яких формується матриця вихідних даних (X_{ij}). Матриця представляє собою таблицю зі строками i ($i = 1, 2, 3, \dots, m$ – кількість галузей) та стовбцями j ($j = 1, 2, 3, \dots, n$ – кількість (ознак) показників).

2. Проводиться стандартизація показників (ознак) для отримання матриці стандартизованих значень ознак ($X_{i,j}$), для цього дані вихідної матриці (п. 1) стандартизуються за формулою [88, с.472]:

$$Z_{ij} = \frac{X_{ij} - \bar{X}_j}{S_j} \quad (2.1)$$

де $\bar{X}_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m X_{ij}$ – середнє значення для j -го показника галузі, що досліджується;

$S_j = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (X_{ij} - \bar{X}_j)^2}$ – середньоквадратичне відхилення j -го показника галузі.

3. Визначається множина ознак – стимуляторів та дестимуляторів для побудови еталонної галузі, при цьому стимулятором слід вважати такі показники, які здійснюють позитивний вплив, а дестимуляторами – такі, що мають протилежний вплив. Тоді множину стимуляторів позначимо як I_1 , а множину дестимуляторів як – I_2 . Для визначення еталонної точки багатомірного простору, що являє собою вектор, застосуємо наступне правило: серед усіх показників-стимуляторів обираємо максимальні, серед показників-дестимуляторів – мінімальні:

$$P_o = (z_{o_1}, \dots, z_{o_k}, \dots, z_{o_n}), \quad (2.2)$$

де $z_{ok} = \max z_{ik}$, якщо $k \in I_1$, $z_{ok} = \min z_{ik}$, якщо $k \in I_2$

4. Здійснюється кількісна оцінка рівня потенціалу територіально-

виробничого комплексу наступним чином:

4.1 Розраховується відстань між точками, що характеризують елементи дослідження та еталонною точкою (P_o)

$$C_{oi} = \left[\sum_{k=1}^n (Z_{ik} - Z_{ok})^2 \right]^{\frac{1}{2}} \quad (2.3)$$

4.2 Визначається середня величина відстані між точками за формулою:

$$\bar{C}_{io} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m C_{io} \quad (2.4)$$

4.3 Розраховується середньоквадратичне відхилення S_o :

$$S_o = \left[\frac{1}{m} \sum_{k=1}^m (C_{io} - \bar{C}_o)^2 \right]^{\frac{1}{2}} \quad (2.5)$$

4.4 Визначається величина C_o за наступною формулою

$$C_o = \bar{C}_{io} + 2 \cdot S_o \quad (2.6)$$

4.5 Розраховується показник d_1 за формулою:

$$d_1 = 1 - \frac{C_{io}}{C_o} \quad (2.7)$$

5. Розрахований показник d_1 для об'єктів дослідження є кількісною оцінкою рівня потенціалу територіально-виробничого комплексу.

Перевагами такого методу виступають: відсутність обмежень в кількості показників та галузей, що порівнюються; методика заснована на комплексному, багатомірному підході до оцінки такого складного явища як розвиток територіально-виробничого комплексу; оцінка здійснюється на основі статистичних показників, що дає підстави вважати її інформаційною основою не суб'єктивні висновки експертів, а реальні результати діяльності в ринковій економіці сукупності порівняльних об'єктів дослідження; ця методика дає змогу порівнювати діяльність галузей в динаміці; набір показників може бути розширений за рахунок доповнення його даними з інших інформаційних джерел; методика враховує вплив ряду факторів, які мають різну розмірність та способи впливу; оцінка інтегрального показника в

більшості випадках формується у визначеному діапазоні від 0 до 1. При цьому чим ближче значення інтегрального показника до 1, тим краще.

Крім того, на основі обраної методики можна проводити оцінку потенціалу територіально-виробничих комплексів України, а також, використовуючи обрані часткові показники та інструментарій кластерного аналізу, зробити розподілення регіонів України відносно рівня потенціалу територіально-виробничого комплексу. В наукових дослідженнях зустрічається застосування кластер-аналізу для диференціації регіонів України за рівнем розвитку їх виробничих комплексів [22, с.406-409], що дало змогу розробляти диферційовані заходи та пропозиції щодо розвитку територіально-виробничих комплексів.

Позитивний міжнародний досвід реалізації концепції територіально-виробничого комплексу в умовах ринкової економіки призвів до зацікавленості нею в Україні. Проте відсутність методики формування подібних структур для здійснення модернізації виробничого комплексу суттєво стримує такий процес. Тому послідовна реалізація запропонованих п'яти етапів формування та розвитку територіально-виробничого комплексу має сприяти запровадженню теоретичних розробок у практику функціонування реального сектору економіки регіонів України.

2.2. Системний підхід до формування регіональної інвестиційної політики розвитку територіально-виробничих комплексів

Однією з визначальних передумов інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці є визначення основних напрямів та об'єктів інвестування. Тому важливого значення набуває розробка тактики інвестування фінансових коштів у довгострокові і середньострокові проекти. Необхідне вироблення підходів до проведення

політики інвестування в основний капітал, оцінки ефективності інвестицій у конкретні проекти, формування інвестиційної політики. З огляду на недостатність фінансових ресурсів, необхідно віддавати перевагу програмі цільового інвестування в найбільш перспективні в даний час для регіонів види діяльності, що забезпечать реалізацію середньострокових проектів. Регіональну інвестиційну політику слід розглядати, з одного боку, як елемент державної соціально-економічної політики, а з іншого – як основу реалізації довгострокової програми розвитку регіону.

Економічна передумова інвестиційної програми передбачає надходження до бюджету доходів від реалізації її комерційної частини, що, в свою чергу, стануть джерелом соціального розвитку регіону.

У сучасну модель регіональної інвестиційної політики мають бути включені не тільки процеси визначення пріоритетів розвитку регіону і формування інвестиційної програми, але й механізм залучення ресурсів, необхідних для її реалізації.

Одним з основних питань регіональної інвестиційної політики є питання про пріоритетні напрями державних та недержавних інвестиційних ресурсів, про джерела та способи їх залучення. Вирішення цих питань можливе за умови наявності обґрунтованої методології вибору об'єктів інвестування, стратегії й тактики формування інвестиційного ринку й інвестиційних ресурсів регіону, відповідної фінансової бази.

Місцеві органи влади в сучасних умовах соціально-економічного розвитку мають відіграти ключову роль в інвестиційних процесах, які складаються на міжнародних ринках інвестиційних капіталів та внутрішньому інвестиційному ринку. Перед ними постають завдання щодо забезпечення економічного зростання регіонів та економіки в цілому. Вирішальним в цьому процесі є структурна перебудова економіки, що може бути забезпечена лише на основі державної підтримки інвестиційних

процесів на всіх рівнях. Економічний розвиток регіонів має забезпечуватись конкретними результатами. У сучасних умовах інвестиційна сфера значною мірою зазнає впливу ринкових чинників. Постійне скорочення фінансування капіталовкладень на державному рівні свідчить про поступове усунення держави від участі в інвестиційній діяльності, що сповільнює розвиток економіки України. В інвестиційній сфері відбувається зміна у бік зменшення прямого державного управління та адміністрування, що означає послаблення бюрократичного тиску та відповідає інтересам інвесторів. Але вони також чекають від держави підтримки та створення відповідних умов для самофінансування інвестицій.

Фактори, які формують якісні зміни в інвестиційному процесі регіонів вимагають від органів влади нових підходів до управління. Необхідно застосовувати нові методи державного регулювання інвестицій, що забезпечить інтенсивний розвиток інвестиційного процесу та надасть змогу цілеспрямовано сформувати конкурентоспроможний інвестиційний клімат регіону, підтримати підприємництво та забезпечити обслуговування інвестиційної діяльності вільної від бюрократичного впливу. Поступове посилення ролі органів влади на місцях передбачає ефективне використання державних інвестицій, забезпечить необхідні умови для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій для розвитку економіки регіонів.

Проекти, що забезпечують інвестування держави та приватних (іноземних) партнерів є найбільш затребуваними, оскільки гарантуються державним цільовим спрямуванням. Внаслідок кризи підприємства не змогли забезпечити інвестування в необхідних масштабах, що унеможливило структурні зміни й технічне переобладнання виробництва. Розв'язання цієї проблеми також є важливим завданням органів державної влади, доцільність якої повинна базуватися на системі відповідних принципів [130, С. 170-181].

Інвестиційна діяльність є складовою економічного управління

діяльністю підприємств, зокрема територіально-виобничого комплексу, що потребує визначення організаційно-економічних методів і форм управління всіма стадіями інвестиційних процесів на рівні підприємства – регіону – країни в цілому.

Підприємство в цій системі є кінцевим пунктом докладання засобів, де реалізуються конкретні проекти. Привабливість кожного проекту визначається привабливістю всіх названих складових. Іншими словами, незважаючи на всю фінансову привабливість проекту, ризик політичної й економічної нестабільності в державі або окремому регіоні зведе нанівець будь-які зусилля щодо залучення інвестицій. Тобто територіальний аспект інвестицій - їх прив'язаність до певної території (країни, регіону) - не викликає сумнівів. Тому оцінка інвестиційної привабливості території є важливою умовою прийняття будь-якого інвестиційного рішення. Від її правильності залежать наслідки як для інвестора, так і для економіки регіону і країни в цілому.

Крім того, для інвестора не є достатньо переконливими аргументи інвестування коштів у підприємство тієї або іншої галузі, якщо розвиток цієї галузі в масштабах міжнародної економіки або економіки конкретної країни, регіону знаходиться в кризовому стані. Тому при прийнятті рішення про вкладення коштів у діяльність того чи іншого суб'єкта господарювання для інвестора важливим буде галузевої аспект інвестування.

Таким чином, інвестиційні рішення можна віднести до числа найбільш складних за процедурою вибору, оскільки вони засновані на багатоваріантній, багатокритеріальній оцінці цілого ряду факторів і тенденцій, що діють, часто різноспрямовано. В економічній літературі різні автори наводять різні класифікації факторів і умов, що впливають на ситуацію, яка характеризується інвестиційною привабливістю країни, регіону, галузі для припливу (або відпливу) інвестицій.

Дійсно, кожен потенційний інвестор при наявності достатньої інформації про інвестиційний клімат в країні, галузі може вибрати регіон і об'єкт з найкращими умовами інвестування.

Оскільки для регіонів України сьогодні все ще характерна значна диференціація соціально-економічних умов розвитку окремих організацій і галузей, то при оцінці інвестиційної привабливості окремо взятого господарюючого суб'єкта, крім такої оцінки на рівні самого підприємства (організації), необхідно проводити оцінку інвестиційної привабливості регіону і вивчати галузі. При цьому правильніше буде говорити про оцінку інвестиційної привабливості галузі в рамках регіону, а не країни в цілому або галузі окремо.

Це дасть змогу потенційному інвестору обрати найбільш привабливе для інвестування підприємство відповідно до заданих критеріїв його фінансово-господарської діяльності. При цьому буде взята до уваги вся сукупність галузевих та регіональних чинників, здатних прямо чи опосередковано вплинути на успішний результат інвестиційного проекту.

Виходячи з вищесказаного, в загальному вигляді інвестиційну привабливість підприємств того чи іншого господарського комплексу регіону можна представити у вигляді функціональної залежності наступним чином:

$$I_{nPi} = f(I_{nPr}; I_{nPc}; E_i) \quad (2.8)$$

де I_{nPi} – інвестиційна привабливість i -ого територіально-виробничого комплексу;

I_{nPr} – інвестиційна привабливість регіону;

I_{nPc} – інвестиційна привабливість реального сектору економіки регіону;

E_i – інтегральний показник ефективності фінансово-господарської діяльності i -ого територіально-виробничого комплексу.

З зазначеної формули можна зробити досить несприятливий прогноз, оскільки для суб'єктів з низькими показниками ефективності фінансово-господарської діяльності через відсутність коштів для впровадження нових технологій виробництва, які очікують інвестиційні ресурси для здійснення заходів з модернізації, при цьому враховуючи відсутність дефіцитних ресурсів, які є сировиною для цієї галузі, на території даного регіону, а також далеко не лідируючі позиції безпосередньо регіону в різних рейтингах і порівняльних оцінках з іншими регіонами, – перспектива отримання приватних інвестиційних коштів є вкрай незначною. Зростає ризик інвестування, і одержувач інвестицій понесе більш високі витрати, пов'язані із залученням капіталу, створенням пільгового правового та господарського режиму з тим, щоб компенсувати високий інвестиційний ризик.

У подібній ситуації виникає необхідність підвищення інвестиційної привабливості всіх змінних формули, що визначають інвестиційну привабливість окремого суб'єкта господарювання, тобто коло замикається. Тому механізм підвищення інвестиційної привабливості має функціонувати у взаємодії всіх його складових на макрорівні регіону та мікрорівні одержувача інвестицій.

Інвестори, які потенційно зацікавлені у вкладеннях в Україну, аналізуючи політичну ситуацію, в першу чергу орієнтуються на лояльність держави відносно іноземних інвестицій. При цьому ними оцінюються такі фактори: участь країни в світогосподарських зв'язках, ступінь інтеграції національної економічної системи у світову, стабільність та стійкість інститутів влади, можливість націоналізації майна, тощо. На уявлення інвесторів про інвестиційний клімат найбільш впливають негативні чинники, серед яких: прямі законодавчі обмеження діяльності суб'єктів з іноземним капіталом; нестабільність законодавства в країні у сфері інвестування, податкової та митної політики. Ці та інші негативні фактори збільшують

ймовірність настання низки інвестиційних ризиків, через які потенційні інвестори втрачають можливість прогнозувати очікувану рентабельність проектів.

Забезпечення стійкого зростання є основним завданням на найближчу перспективу розвитку України. Економічне зростання на прогресивній основі можливо лише за умови нарощування інвестицій в реальний сектор економіки – зокрема, у промисловість, а також вирішення проблем, які супроводжують цей процес. До таких проблем належать: розподіл обмежених фінансових ресурсів, формування раціональної структури інвестицій, вибір пріоритетних напрямів інвестування. Їх розв'язання визначається тим, наскільки економічна система відповідає процесу інвестування.

Практика показує, що в сучасних умовах подолання наслідків фінансово-економічної кризи багато підприємств заморожують розпочаті перспективні інвестиційні проекти через дефіцит оборотного капіталу та фінансових коштів на забезпечення виробничого процесу. У такій ситуації одним з основних джерел підвищення конкурентоспроможності в реальному секторі економіки є інновації, створювані в результаті науково-технічної діяльності. Одним із ефективних шляхів розвитку економічної системи є стимулювання науково-технічної сфери, яка є унікальним джерелом конкурентних переваг для підприємств на ринку.

Для вироблення основних напрямів розвитку необхідно провести оцінку стану діяльності підприємства залежно від належності до конкретної групи виробництв за характером розвитку. Інвестиційний клімат у конкретній сфері виробництва проявляє себе у взаємозв'язку окремих підприємств, інвесторів, кредитних організацій та органів влади.

Зростання інвестиційної активності окремих підприємств галузі може позитивно позначитися на інвестиційній привабливості всієї галузі і, частково, - регіону. Підприємствам, у свою чергу, слід завчасно розробляти

внутрішньофірмову стратегію, пов'язану з його ефективним функціонуванням, з раціональним розвитком організаційно-управлінського потенціалу, що дає змогу підтримувати відповідність поточним та перспективним умовам діяльності підприємства, тобто проявити:

- орієнтацію на підвищення ефективності діяльності, як майбутнього конкурентної переваги, і на довгострокову прибуток;
- увагу до організаційного потенціалу при стратегічній зміні;
- увагу і надання організаційним структурам управлінської гнучкості для підвищення оперативності реакції на несподіванки, оскільки визначальними в привабливості підприємства для потенційного інвестора є не тільки характерні переваги його господарської активності, а й одночасно відповідна активна адаптація можливостей підприємства, багато в чому визначаються його організаційно-управлінським потенціалом.

З іншого боку, заходи з виявлення (або стимулювання підприємств регіону до виявлення) перспективних ніш виробництва, які не є ресурсномісткими і придатними під існуючі виробничі потужності галузі (господарського комплексу) регіону з подальшим залученням державних інвестицій в галузь, сприятимуть зростанню господарської активності і ефективності їх діяльності.

Необхідно зазначити, що інвестиційна привабливість виробничого підприємства визначається сукупністю умов та обмежень, які обумовлюють залучення капіталу та оцінюються інвестиційною активністю. Інтенсивність залучення капіталу визначає рівень інвестиційної активності підприємств регіону, яка може бути поточною та визначається інтервалом дослідження, а також перспективною, тобто прогнозною. Водночас, незалежно від її виду, аналіз інвестиційного клімату має здійснюватися на основі єдиних принципів та за єдиною методикою. У той же час показники, які використовуються під час оцінки привабливості або активності

підприємства на кожному етапі розвитку конкретного виробництва, можуть змінюватися. Наприклад, на етапі системної кризи такі найважливіші для ринкової економіки індикатори, як обсяг прибутку й темпи його зміни у розрізі виробництв перестають відігравати значиму роль у зв'язку із загальними негативними тенденціями в динаміці цих показників.

Інвестиційна привабливість виробничих підприємств формується, з одного боку, інвестиційним потенціалом виробничого комплексу, а з іншого – можливими ризиками. Інвестиційні ризики в регіоні свідчать про недостатнє задіяння його інвестиційного потенціалу.

Ефективна регіональна інвестиційна політика акцентує увагу на відповідних факторах інвестиційної привабливості. Факторами інвестиційної привабливості визначаються процеси, явища, дії, переважно об'єктивного характеру, що впливають на інвестиційну привабливість регіону і визначають його територіальні особливості [87, с. 35]. До таких факторів належать: природно-ресурсний, науково-технічний та трудовий потенціали регіону, його економіко-географічне положення, рівень розвитку споживчого ринку, інфраструктури тощо.

Ми поділяємо думку науковців та поділяємо фактори інвестиційної привабливості регіонів на три групи [90, с. 84]: По-перше, фактори, які детермінують розвиток інвестиційного потенціалу території (фінансовий, природно-географічний, виробничий, інституціональний, інноваційний, трудовий, споживчий, інфраструктурний потенціали). По-друге, фактори, які детермінують інвестиційні ризики (політичні, законодавчі, екологічні, кримінальні, економічні та соціальні). По-третє, фактори, що визначають інвестиційну активність суб'єктів ринку (прямі та портфельні інвестиції, стан впровадження нових виробничих потужностей, інвестиційний капітал, його розподіл та концентрація).

Інвестиційна привабливість регіону характеризується зазначеними

факторами та для визначення її рівня пропонується використовувати максимальну кількість показників. Проте деякі з цих факторів не впливають на прийняття інвесторами рішення щодо фінансування регіональних проектів. Зокрема виділимо показники виробничого та фінансового потенціалів регіону – продуктивність праці та фондоддача, рівень прибутковості підприємств тощо. Інвестор при прийнятті рішення, як правило, організовуючи процес на якісно новому рівні і передбачає зміну впливу зазначених показників з переорієнтацією підприємства на енергоефективні та ресурсоощадливі технології, використання нового обладнання та підвищення кваліфікації персоналу.

Деякі методичні розробки визначають рівень інвестиційної привабливості, враховуючи фактори, які комплексно формують інвестиційну привабливість території та визначаються інвестиційними надходженнями.

Врахування вказаних факторів дає змогу визначити та оцінити інвестиційну привабливість території за такими характерними ознаками.

По-перше, ресурсно-сировинний потенціал, який оцінюється за наявністю та раціональністю використання природних ресурсів території.

По-друге, економічний потенціал, до складу включено також виробничий та фінансовий потенціали. Оцінка економічного потенціалу передбачає розрахунок основних макроекономічних показників, до складу яких віднесено, валову додану вартість, валовий внутрішній продукт, валовий регіональний продукт, обсяг виготовленої промислової продукції, рівень прибутковості (збитковості) підприємств тощо.

По-третє, інфраструктурний потенціал, який оцінюється за розвиненістю залізниць та автомобільних шляхів, лінії електропередач загальнонаціонального значення, нафтотермінали, газопроводи, транспортні зв'язки, виробнича інфраструктура, прикордонні зв'язки, віддаленість від

столиці та інших промислових конгломератів.

По-четверте, трудовий потенціал, який оцінюється, як правило, за трьома основними критеріями, що передбачають: оцінку демографічного потенціалу, тобто наявність на території населення, його щільність, а також визначається частка економічно активного населення в загальній його структурі; оцінюється його освітній потенціал та рівень кваліфікації на основі моніторингу ринку освітніх послуг, який дає змогу визначити кількість населення з вищою освітою, обсяги перепідготовки кадрів тощо; оцінку вартості робочої сили, яка визначається шляхом порівняння середньомісячної заробітної плати працівників у динаміці.

По-п'яте, споживчий потенціал (місткість ринку), що оцінюється за сукупними витратами домогосподарств, роздрібним товарообігом та обсягом послуг, що реалізуються та сплачується населенням.

По-шосте, інноваційний потенціал, який можна оцінити за критеріями розвитку наукових кадрів та науково-технічної бази. Відповідно для першого розраховується кількість наукових фахівців, які працюють на конкретній території у науково-технічній сфері чи здійснюють науково-технічні розробки. Науково-технічна база визначається обсягом виконаних наукових і науково-технічних робіт у розрахунку на душу населення, а також розвитком науково-технічної інфраструктури (наявність лабораторій, їх загальна площа, коефіцієнт корисного використання площ тощо).

По-сьоме, інвестиційні пільги – визначаються на основі моніторингу спеціальних економічних зон, їх наявність, особливості функціонування; територій, на яких встановлені пільгові умови кредитування та оподаткування тощо.

По-восьме, інвестиційні ризики, при оцінці якого необхідно врахувати такі складові: економічний ризик (відставання окремих територій при здійсненні економічних реформ, суперечності інвестиційних потреб

території та можливостей щодо їх задоволення, відсутність зв'язку між стратегічними пріоритетами економічного зростання території та інвестиційними вкладеннями тощо); політичний ризик (відсутність стабільності влади, її постійній зміні, відсутність єдиних стратегічних пріоритетів розвитку незалежно від пануючої еліти, відсутність авторитету у органів управління територією); соціальний ризик (демографічне навантаження працюючого населення, превалювання непрацюючих над працюючими, зниження рівня народжуваності в країні тощо; відсутність соціальних гарантій для соціально вразливих верств населення, зниження доходів населення, зниження можливостей задоволення потреб населення через дохід у грошовій формі, підвищення рівня безробіття тощо); екологічний ризик (рівень забруднення довкілля, відхилення від нормативів викидів шкідливих речовин у атмосферу, літосферу, тощо).

Інтегральний коефіцієнт інвестиційної привабливості регіону розраховується на основі визначення певних кількісних показників, через які оцінюються фактори впливу. Формування рейтингів, якому передують експертна оцінка є доцільним для факторів, що не визначаються показниками офіційної статистики, зокрема законодавча стабільність, пільгове оподаткування, інвестиційні ризики тощо. Проведення моніторингу інвестиційної привабливості регіонів держави необхідно тільки з урахуванням офіційних статистичних даних. Експертні опитування дають змогу більш детально та поглиблено визначати інвестиційну привабливість регіону.

Такі фактори можна умовно поділити на об'єктивні (ресурсно-сировинний, трудовий потенціали) та суб'єктивні (споживчий, економічний, інфраструктурний, інноваційний, інвестиційні пільги та ризики). Проте, деякі об'єктивні у короткостроковий період фактори виступають суб'єктивними у довгостроковій перспективі.

Для обґрунтування шляхів підвищення інвестиційної привабливості регіону доцільним є групування відповідних факторів та формування їх інформаційної бази. При цьому слід зазначити, що більш ефективне розв'язання проблеми залучення інвестицій можна забезпечити на основі поділу факторів на об'єктивні та суб'єктивні. Для цього доцільно здійснювати ранжирування регіонів за кількістю об'єктивних та суб'єктивних факторів або їх співвідношенням, що дасть змогу об'єктивно оцінити регіон з позиції інвестиційної привабливості та реалізації програми щодо її підвищення, означити напрями розвитку, ефективність та пріоритети.

Оцінка та прогнозування інвестиційної привабливості регіону показують можливості забезпечення зростання темпів розвитку економіки, зокрема територіально-виробничого комплексу. Інвестиційна привабливість регіону визначає напрями інвестування для розробки інвестиційних проектів з врахування ресурсного потенціалу даного регіону.

Щодо теоретико-методологічного доробку, то для більшості авторів характерним є намір врахувати на якомога більше факторів, які можуть вплинути на прийняття рішення інвестором, проте основний вплив мають лише деякі з них. Достатньо яскраво це проявляється на рівні регіонів, де фактори місцевого значення мають найменший вплив на рішення інвестора, хоча і відображають економічну ситуацію в регіоні. Наприклад, фінансові показники місцевого бюджету менше впливають на рішення інвестора ніж наявність в регіоні (чи державі) податкових пільг для певних видів діяльності [134, С. 119-120].

Інтегральне значення показника інвестиційної привабливості виробничого комплексу країни визначається з допомогою рангового методу при використанні формули [134, с. 121]:

$$PIIp = \sum_{t=1}^n PEPt \times ZEPt \quad (2.9)$$

де $PIIp$ – інтегральний ранговий показник інвестиційної привабливості виробничого комплексу країни;

$PEPt$ – середній ранговий показник по аналізованому елементу оцінки виробничого комплексу;

$ZEPt$ – ранг відповідного елемента t в загальній оцінці виробничого комплексу, вираженого десятковим дробом.

Ранг інвестиційної привабливості територіально-виробничого комплексу визначається аналогічно цьому показнику. У процесі такої оцінки визначаються: територіально-виробничий комплекс пріоритетного рівня інвестиційної привабливості; територіально-виробничі комплекси з високим рівнем інвестиційної привабливості; територіально-виробничі комплекси із середнім рівнем інвестиційної привабливості; територіально-виробничі комплекси з низьким рівнем інвестиційної привабливості.

Стабільність показників, з допомогою яких визначається ранг інвестиційної привабливості, а також їх представлення у статистичній базі Державної служби статистики України обумовлює необхідність проведення такої оцінки один раз на 5 років.

Оцінка інвестиційної привабливості територіально-виробничого комплексу здійснюється за такими основними елементами (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Основні елементи оцінки інвестиційної привабливості територіально-виробничого комплексу

Наведені узагальнюючі елементи оцінки інвестиційної привабливості територіально-виробничого комплексу представляють собою алгоритм дій (розрахунків) із використанням відповідної статистичної бази та результатів експертного оцінювання.

По-перше, рівень перспективності розвитку територіально-виробничого комплексу оцінюється за такими основними показниками і характеристиками: значимість територіально-виробничого комплексу в економіці регіону і країни в цілому, кількісну оцінку якої складають фактична і прогнозована питома вага продукції територіально-виробничого комплексу у валовому регіональному продукті та валовому внутрішньому продукті країни з урахуванням структурної трансформації економіки; стійкість територіально-виробничого комплексу до економічного спаду; соціальна значимість територіально-виробничого комплексу. Для такої оцінки використовуються показники обсягу і питомої ваги капітальних вкладень; питома вага власного капіталу в загальному обсязі; ступінь державної підтримки розвитку виробничої сфери.

По-друге, рентабельність підприємств в середньому по галузі розраховується на основі: рентабельності активів, що свідчить про рівень генерування прибутку активами виробничих підприємств; рентабельності власного капіталу; рентабельності реалізації продукції; рентабельності поточних витрат.

По-третє, рівень інвестиційних ризиків оцінюється за такими показниками: коефіцієнт варіації показника рентабельності власного капіталу в середньому у реальному секторі по окремих роках аналізованого періоду.

На основі оцінки трьох наведених елементів (синтетичних оціночних характеристик) та їх рангової значимості для загальної характеристики інвестиційної привабливості розраховуються інтегральні показники рівня інвестиційної привабливості територіально-виробничого комплексу.

На першому етапі розрахунків визначається рангова значимість

територіально-виробничого комплексу по кожному елементу. У процесі такої оцінки всі аналітичні показники, використовуються для характеристики окремих елементів інвестиційної привабливості територіально-виробничого комплексу, розглядаються як рівнозначні. Рангова значимість територіально-виробничого комплексу по кожному елементу оцінки визначається як середня рангова її значимість по усіх аналітичних показниках, що входять в цей елемент.

Другий етап реалізації алгоритму розрахунку передбачає розрахунок сукупного показника оцінки інвестиційної привабливості територіально-виробничого комплексу. Ранг значимості визначається шляхом використання експертного оцінювання, що дає змогу ранжувати елементи оцінки за пріоритетністю.

Сукупний показник рангової оцінки територіально-виробничого комплексу можна розрахувати за такою формулою:

$$РПГ_г = \sum_{t=1}^n PEG_t \times ZEG_t \quad (2.10)$$

де $РПГ_г$ – сукупний показник рангової оцінки інвестиційної привабливості територіально-виробничого комплексу;

PEG_t – середній ранговий показник по аналізованому елементу оцінки виробничої сфери;

ZEG_t – значимість відповідного елемента t в загальній оцінці виробничої сфери, що виражена десятковим дробом.

На третьому етапі розрахунків на основі визначених інтегральних рангових показників оцінки інвестиційної привабливості окремих елементів виробничої сфери проводиться їхнє відповідне групування. У процесі такого групування встановлюються: пріоритетні за рівнем інвестиційної привабливості сфери виробничої діяльності; з високим рівнем інвестиційної привабливості; із середнім рівнем інвестиційної привабливості; сфери виробничої діяльності з низьким рівнем інвестиційної привабливості.

Для диверсифікації інвестиційного портфеля суб'єкта господарювання

можна використовувати оцінку рівня інвестиційної привабливості різних напрямів національної економіки з врахуванням високого рівня динаміки деяких показників оцінки. Для цих суб'єктів при зміні умов господарювання переглядається оцінка, як правило раз в два роки. При визначенні стратегічних напрямів розвитку підприємств регіону враховуються два стратегічних напрямки. Одним з них виступають активи компанії, її положення на ринку, чисельність працівників. Якщо підприємство належить до малих чи середніх, то інвестування як правило відбувається безпосередньо від регіональних інвесторів.

Регіональне інвестування середніх і великих підприємств використовує можливість перерозподілу інвестиційної діяльності з урахуванням обмеженості ресурсів та особливості управління портфелями. Коли формується інвестиційний портфель (тактичне керування інвестиційною діяльністю) можливо прийняття рішення щодо регіональної його диверсифікації. Зважаючи на невеликий обсяг підприємств можливість регіонального перерозподілу для даного напрямку набуває реальних перспектив в інвестиційному фінансуванні інших регіонів. Необхідною умовою, як зазначалося, виступає тривалість існування суб'єкта господарювання.

Спочатку його діяльність (господарська та інвестиційна) зосереджена в одному регіоні, а при подальших позитивних зрушеннях в розвитку підприємства виникає необхідність у диверсифікації інвестиційної діяльності. Підвищити ефективність управлінських рішень з питань регіональної та галузевої диверсифікації інвестиційної стратегії можливе тільки за умов врахування привабливості економіки регіону (з позиції зацікавленості інвесторів).

Суспільна ефективність капітальних вкладень визначає ефективність розвитку галузей економіки, оскільки об'єкти господарювання в регіоні є підсистемою національної економіки України. В сучасних умовах деякі

функції управління, що раніше належали державним органам влади (зокрема, розподіл капітальних вкладень) делеговані на місця. При врахуванні пріоритету суспільних інтересів в регіонах діє принцип ефективності національної економіки.

Оцінка ефективності національної економіки базується на загальних показниках, які визначені з урахуванням витрат всього суспільства. Ефективність національної економіки (капітальні вкладення) визначаємо шляхом відношення приросту національного доходу (річний обсяг) за період, що розраховується в речовинній структурі та порівняльних цінах до капітальних вкладень в матеріальній сфері, які дали цей приріст.

В умовах розвитку ринкової економіки обґрунтування регіональної ефективності інвестицій є неповним враховуючи тільки народногосподарську оцінку витрат. Враховуючи існуючі різні форми власності, для визначення оцінки ефективності інвестиційної діяльності регіону ми пропонуємо систему показників, які приймають участь у відтворювальному процесі та відображають інтереси всіх підприємств та господарств регіону: національного господарства в цілому, регіону, приватного власника інвестиційних ресурсів [43, С. 185]. Відсутність конкретних положень формування системи показників обґрунтовують необхідність її розробки.

При обґрунтуванні методичних підходів до оцінки ефективної інвестиційної діяльності територіально-виробничого комплексу необхідно враховувати чинники, що визначають рівень некомерційних інвестиційних ризиків.

Кожен окремий чинник з узагальнюючих понять (ресурсно-сировинний потенціал, економічний, інфраструктурний, трудовий, споживчий, інноваційний) має одночасно як позитивне кількісне вираження – через «позитивний» показник – для визначення інтегрального рівня інвестиційної безпеки, так й негативне – через зворотний за змістом «негативний» показник – для визначення інтегрального рівня інвестиційних некомерційних ризиків.

По-перше, необхідно зазначити про законодавчі ризики, що передбачають юридичні умови інвестування в конкретні сфери або види діяльності; ступінь розвитку (стан) законодавчої бази; наявність механізмів гарантій і захисту інвестицій та рівень їх охоплення; порядок використання окремих факторів виробництва.

По-друге, політичні ризики – отримання збитків виробничого підприємства у разі дестабілізаційного впливу політичних чинників. Такі ризики характеризуються слабкою диференціацією для регіонів України. Державна політика та дії урядових структур дають змогу класифікувати політичні ризики. Відповідно до цього, політичний ризик можна поділити на екстралегальний і легально-урядовий.

Основними факторами, які необхідно прийняти до уваги при оцінці політичного ризику виступають наступні: розподіл політичних симпатій населення за результатами останніх парламентських виборів; авторитетність місцевої влади; загальна оцінка стабільності законодавчих і виконавчих структур; розподіл влади між різними політичними групами й партіями, вплив опозиції регіональних політичних сил; вплив різних етнічних і релігійних груп, стан міжнаціональних відносин; обмежувальні заходи політичного характеру, необхідні для утримання влади.

По-третє, соціальні ризики, що включають крім загальноприйнятих аспектів аналізу соціального стану регіону (населення, рівень та спосіб життя) – також соціальну інфраструктуру, соціальне неблагополуччя.

По-четверте, економічні ризики, що відображають негативні тенденції в економічному розвитку регіону, спричинені економічною ситуацією в цілому, у режимах фінансово-кредитної діяльності.

Економічні умови реалізації інвестицій залежать від багатьох факторів: тенденцій, що спостерігаються в економічному розвитку регіону; ємності існуючого місцевого й світового ринків і можливості їх розширення; умов збуту (стан товаропровідної мережі, віддаленість ринків збуту) і рівня цін на

продукцію, послуги на місцевому, міжнародному ринках, а також обсягу імпорту аналогічних товарів і позиції постачальників-конкурентів; економічної політики уряду щодо розвитку інвестованих галузей; допустимі частки закордонної участі в капіталі підприємства; можливості переведення дивідендів за кордон; можливості одержання коротко- і довгострокових кредитів на внутрішніх і світових ринках банківського позичкового капіталу й капіталу небанківських фінансових структур; можливості мобілізації фінансових коштів за рахунок випуску цінних паперів; рівня інфляції в регіоні; конвертованості національної валюти; активності в реалізації економічних реформ; наявності високоефективних інвестиційних об'єктів; наявності перспективного партнера.

По-п'яте, екологічний ризик, що обумовлює ймовірність виникнення та розвитку несприятливих природно-техногенних процесів, що супроводжуються, як правило, суттєвими екологічними наслідками. Рівень екологічного ризику зростає через недостатню вивченість функціонування природно-технічної системи. Можливості передбачати весь комплекс несприятливих процесів і траєкторії їх розвитку надзвичайно складно через недостатню інформацію про властивості й показники окремих компонентів природного середовища, необхідних для побудови прогнозів розвитку природно-техногенних процесів.

На регіональному рівні становить інтерес оцінка величини сумарних екологічних збитків від забруднення й погіршення навколишнього природного середовища.

По-шосте, кримінальний ризик, основними проявами якого в регіоні виступають: рівень криміногенної небезпеки (злочинності) у регіоні з урахуванням частки злочинів; корумпованість структур влади; рекет.

Щодо факторів інвестиційної активності регіону, серед них необхідно виділити: концепцію та розподіл інвестиційного капіталу; інтеграцію виробничої діяльності; активізацію введення нових виробничих

потужностей; розвиток прямих і портфельних інвестицій; інтеграційні фактори реалізації інвестиційних процесів.

Найважливішою частиною системи управління інвестиційним розвитком територіально-виробничого комплексу є питання підвищення їх інвестиційної привабливості. В умовах економічної нестабільності труднощі в реалізації інвестиційних проектів виникають тому, що інвестиції в розвиток промислового підприємства найчастіше прирівнюються до інвестицій в основний капітал. Така точка зору обмежує реалізацію проектів, в яких досягнення ефекту відбувається через інші механізми (маркетинговий, інноваційно-технологічний, управлінський та ін.).

Важливе значення для інвестиційного розвитку територіально-виробничого комплексу в умовах економічної нестабільності має наявність кваліфікованих керівників, здатних грамотно організувати реалізацію проекту. Тим самим у програмах інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексах підсилюється роль кадрового забезпечення.

2.3. Методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості територіально-виробничих комплексів

Методика оцінки інвестиційного потенціалу територіально-виробничого комплексу має включати опис тих засобів, які можна використовувати для формування алгоритму оцінки ресурсів, залучених у виробництво або підготовлених до використання в господарській системі.

Інвестиційний потенціал виробничих підприємств в регіоні можна оцінити на базі комплексу показників. Показники інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання об'єднуються за такими групами: управлінські (організаційні); виробничо-технічні й інноваційні; ресурсно-сировинні; ринкові (інформаційний, збутовий).

Таким чином, під інвестиційним потенціалом територіально-виробничих комплексів розуміють сукупні можливості суб'єктів господарювання в залученні інвестиційних ресурсів, необхідних і достатніх для здійснення ефективної діяльності з метою досягнення максимально можливої вартості інвестованого капіталу в процесі господарської діяльності.

Алгоритм оцінки інвестиційного потенціалу територіально-виробничого комплексу може бути реалізований у рамках двох різних підходів: проектного та програмного.

Основу проектного підходу складає ціль, яку приймають за проект стану підприємства для досягнення на довгострокову перспективу. Інструментом управління інвестиційним розвитком територіально-виробничого комплексу виступає стратегічний план, який забезпечує досягнення зазначеної мети.

Проектний підхід, орієнтований на довгострокові цілі є ефективним тільки в умовах загальної економічної стабільності. Проте в умовах економічної нестабільності він може призвести до складання заздалегідь нереалізованого плану. Тому необхідним є уточнення можливостей його поточного корегування відповідно до розвитку ситуації.

Щодо програмного підходу, то він базується не на кінцевій меті, а виходить проблем та можливостей їх вирішення, які існують на початковий момент розвитку. Тобто, якщо за проектного підходу виходять із того, що має бути, то за програмного – з того, що є. Заходи в програмі вибудовуються таким чином, щоб переломити існуючу тенденцію у потрібному напрямі шляхом концентрації ресурсів на конкретних напрямках розвитку. Конкретні цілі, механізми їх досягнення й заходи системи управління інвестиційним розвитком територіально-виробничого комплексу визначаються поетапно в ході реалізації програми, при цьому мета кожного етапу визначається безпосередньо перед реалізацією такого етапу на основі аналізу поточної ситуації й результатів попереднього етапу. Заздалегідь визначаються лише

концепція й стратегія програми.

Перевагою програмного підходу є те, що він завжди призводить до якісних зрушень розвитку й виключає недосяжні цілі, а також дає змогу корегувати рух на кожному етапі відповідно до фактично досягнутих результатів і динаміки зовнішнього середовища. До переваг програмного підходу, на відміну від проектного, відноситься також інтеграція економічних, соціальних, правових та інших змін в єдиний процес.

Таким чином, методика оцінки інвестиційного потенціалу територіально-виробничих комплексів, що застосовується з метою розробки варіантів їх розвитку, складається з наступних елементів.

По-перше, формулювання цілей і завдань інвестиційного розвитку територіально-виробничого комплексу, показників оцінки вихідного стану (бази реалізації інвестиційних проектів), основних факторів реалізації цієї мети й визначення критеріїв рівня досягнення цієї мети.

По-друге, уточнення обмежень і ризиків для реалізації можливих напрямів інвестування територіально-виробничого комплексу.

По-третє, формування алгоритму вибору найбільш раціонального варіанта інвестиційного розвитку територіально-виробничого комплексу на основі використання критеріїв досягнення мети; факторів, які визначають зміну рівня цих критеріїв; обмежень, що накладаються на можливості.

До складових елементів інвестиційного потенціалу територіально-виробничого комплексу належать: ринковий потенціал, що визначається часткою ринку, яку займають підприємства виробничого комплексу регіону, а також попитом на їх продукцію; виробничий потенціал, що визначається виробничою потужністю підприємств виробничого комплексу; фінансовий потенціал, що визначається показниками прибутковості, фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності.

Система економічних оцінок виробничого потенціалу територіально-виробничого комплексу включає (табл. 2.2):

Таблиця 2.2

**Система оціночних показників рівня інвестиційного потенціалу
промислового комплексу регіону***

Напрямок дослідження	Показники оцінки виробничої складової	Показники оцінки матеріальної складової	Показники оцінки кадрової складової
Поточний виробничий потенціал	коефіцієнт зносу; коефіцієнт придатності; коефіцієнти використання обладнання; коефіцієнти використання часу роботи обладнання; коефіцієнти використання виробничих потужностей.	коефіцієнт забезпеченості матеріальними ресурсами	середньорічне вироблення продукції одним працюючим; показники балансу робочого часу.
Тенденції зміни інвестиційного потенціалу	коефіцієнт відновлення; коефіцієнт вибуття; коефіцієнт приросту	коефіцієнт нерівномірності поставок матеріалів	коефіцієнт обороту з прийому; коефіцієнт обороту з вибуття; коефіцієнт плинності кадрів; коефіцієнт сталості кадрів.
Показники ефективності використання ресурсів	фондовіддача; фондоміскість; рентабельність основних засобів; коефіцієнт завантаження обладнання; коефіцієнт змінності; коефіцієнт інтенсивного навантаження обладнання; показник інтегрального навантаження.	матеріаловіддача продукції; матеріалоємність продукції; питома вага матеріальних витрат у собівартості продукції; коефіцієнт використання матеріалів.	зміна середнього заробітку працюючих за період; зміна середньорічного виробітку; непродуктивні витрати робочого часу; порівняння середніх тарифних розрядів робіт у робітників; економія (перевитрата) фонду заробітної плати.

* Складено автором

1. Потенційну річну виробничу потужність у розрахункових одиницях, розраховану за видами основної й додаткової продукції;
  2. Потенційний річний валовий обсяг випущеної продукції, робіт, послуг (виторг), у грн.;
  3. Потенційну величину доданої вартості, умовно чистої або кінцевої продукції в грн.;
  4. Потенційний чистий річний дохід/обсяг виробленої чистої продукції;
  5. Потенційний річний балансовий прибуток від діяльності в умовах можливих варіантів цінової стратегії підприємства, у грн.;
  6. Потенційний чистий прибуток після сплати податків, у грн.
- Методика визначення рівня інвестиційного потенціалу включає

наступні етапи:

Аналітичний етап:

1. Визначення рівнів інвестиційного потенціалу та їхня характеристика.
2. Розробка узагальнюючих й індивідуальних показників оцінки ефективності використання ресурсів за видами (основні й оборотні засоби, кадрові ресурси).
3. Визначення граничних значень показників, визначених у п. 2. з урахуванням рівнів інвестиційного потенціалу, визначених у п. 1.

Оцінка стану виробничої складової:

– знос основних засобів. Рівень цього показника має наступну шкалу: менше 50% – помірний; 51 - 69 % – потребує відновлення; 70 % і більше – значний.

– співвідношення коефіцієнтів відновлення й вибуття основних засобів. Коефіцієнт відновлення розраховується як відношення вартості основних засобів, що надійшли, до вартості основних засобів на кінець року. Коефіцієнт вибуття розраховується як відношення вартості вибулих основних засобів до вартості основних засобів на початок року. За умови превалювання відновлення основних засобів відбувається процес розширеного їх відтворення. За умови ситуації компенсації спостерігається ситуація підтримання основних засобів для забезпечення простого відтворення. У ситуації відставання основні засоби втрачають свою вартість, відбувається їх фізичне та моральне зношування.

Рівень цього показника для оцінки інвестиційного потенціалу має наступну шкалу: випередження – більше 1; заміщення – 0,5-1; старіння фондів – $< 0,5$.

– фондівіддача. Зростання фондівіддачі є одним з факторів інтенсивного зростання обсягу випуску продукції. Рівень цього показника для оцінки інвестиційного потенціалу має наступну шкалу: інтенсивне виробництво – > 1 ; збалансоване виробництво – $= 1$; екстенсивне

виробництво – < 1 .

Оцінка стану матеріальної складової:

– частка змінних витрат у собівартості продукції. Рекомендований для більшості видів економічної діяльності рівень цього показника для оцінки інвестиційного потенціалу має наступну шкалу: високий рівень – 80% і більше; середній рівень – 50 %-79%; низький рівень – $< 50\%$.

– співвідношення зміни цін на сировину, матеріали й зміни цін на продукцію. При значенні цього параметру більше одиниці відбувається ситуація, що має назву „диктат постачальника”. Внаслідок різних причин постачальник забезпечує майже повний контроль за цінами на свою продукцію, створюючи час від часу ситуації дефіцитності, завищених цін та ін. При цьому виробник – підприємство-споживач сировини має обмежені можливості підвищення цін на власну продукцію. Рівнодія постачальника – виробника забезпечується при умові рівності цього показника одиниці. Така ситуація має назву „співвідношення рівноваги”. При оберненій ситуації, коли умови і ціни диктує виробник має назву „диктат виробника” – коли значення показника менше одиниці. Підприємство свідомо завищує ціни на власну продукцію, а частка сировини і матеріалів у її собівартості незначна. Як правило, така ситуація має місце, коли підприємство-виробник займає домінуючу нішу на ринку чи є монополістом, на продукцію якого наявний значний попит. Показник градується за наступною шкалою: диктат виробника – < 1 ; рівнодія – $= 1$; диктат цін – > 1

– матеріаловіддача. Цей показник визначається як відношення виручки від реалізації продукції до матеріальних і прирівнюваних до них витрат у собівартості продукції [118, с. 17]. Рівень цього показника для оцінки інвестиційного потенціалу має наступну шкалу: високий – більше 1,5; середній – 1-1,5; низький – < 1 .

Оцінка стану кадрової складової:

– співвідношення коефіцієнта обороту з прийому й коефіцієнта обороту

з вибуття. Коефіцієнт обороту з прийому визначається відношенням числа прийнятих за певний період часу до середньоспискової чисельності протягом розглянутого періоду. Коефіцієнт обороту з вибуття визначається відношенням числа звільнених за певний період часу до середньоспискової чисельності протягом розглянутого періоду [118, с. 17-18]. Рівень цього показника для оцінки інвестиційного потенціалу має наступну шкалу: розширення кадрового складу – більше 1; заміщення кадрового складу – 0,5 - 1; скорочення кадрового складу – $< 0,5$. За умови досягнення значення більше 1 на підприємств спостерігається ситуація інвестування в людські (кадрові) ресурси, що безумовно, є одним із найбільш високодохідних вкладень.

– професійний склад кадрів – визначається шляхом застосування якісних методів оцінювання, зокрема експертного. Рівень цього показника для оцінки інвестиційного потенціалу має наступну шкалу: достатній професійний рівень – відповідає потребі; середній професійний рівень – необхідні навчання й відновлення персоналу; низький професійний рівень – не відповідає потребам, необхідне радикальне відновлення персоналу.

– зміна виробітку на одного працюючого. Виробіток визначається відношенням обсягу виробленої продукції до середньоспискової чисельності працюючих [118, с. 18]. Рівень цього показника для оцінки інвестиційного потенціалу має наступну шкалу: високий темп зростання рівня виробітку – $>10\%$; середній темп зростання рівня виробітку – 0-10%; низький темп зростання рівня виробітку – <0 .

4. Присвоєння кожному значенню показника, який потрапив в інтервал, визначений у п. 3., бальної характеристики. При цьому найсприятливішому інтервалу присвоюється найбільший бал, найкритичнішому – найменший.
5. Визначення мінімального й максимального значення бальної шкали в межах використовуваної групи показників.
6. Присвоєння інтервалам, визначеним у п.3, бальних значень. Рекомендується проводити дану градацію, використовуючи метод експертних оцінок.

7. Визначення експертним шляхом рангу кожного елемента як підґрунтя для визначення сукупного значення інвестиційного потенціалу промислового комплексу регіону.

Розрахунковий етап включає в себе:

1. Здійснюється поелементний розрахунок значень коефіцієнтів, які визначають рівень інвестиційного потенціалу промислових підприємств регіону, після цього кожному із них присвоюється ранг (в балах);
2. Підсумовуються бали за складовими інвестиційного потенціалу;
3. Визначається характеристика інвестиційного потенціалу підприємств промислового комплексу залежно від отриманих балів і значимості складової інвестиційного потенціалу.

Дана методика визначення рівня інвестиційного потенціалу підприємства має ряд переваг, серед яких можна виділити:

- можливість використання методики не лише окремими господарюючими суб'єктами, а й задля визначення інвестиційного потенціалу окремих сфер господарювання, видів діяльності, регіонів чи країни загалом;
- структурованість, яка дає змогу виокремити та систематизувати проблеми з метою якомога швидшого та найповнішого їх вирішення;
- доступність розуміння результатів всім персоналом підприємства.

Одним із основних показників інвестиційної діяльності підприємств промислового комплексу, що застосовується на практиці й рекомендується в економічній літературі, є показник „результату” інвестиційної діяльності. Призначення вищезгаданого показника наступне:

- визначення загального результату виробництва за рахунок всіх факторів;
- визначення рівня й темпів зміни виробництва;
- розрахунок інших показників як вихідної характеристики;
- комплексний аналіз інвестиційної діяльності, виявлення напрямів

економічного зростання й розвитку.

Очевидно, що навіть об'єктивної системи основних показників недостатньо для розробки механізмів ефективної інвестиційної діяльності підприємств промислового комплексу регіону. Необхідно визначити фактичні реальні інвестиційні можливості промислових підприємств, для яких розробляється методика розрахунку ефективності інвестиційної діяльності.

Максимально можливого фінансового результату під час здійснення інвестиційних проектів на промисловому підприємстві можна досягти, якщо будуть виконуватися умови:

- наявності власного капіталу, достатнього для виконання умов ліквідності й фінансової стабільності;
- можливості залучення капіталу в обсязі, необхідному для реалізації ефективних інвестиційних проектів;
- рентабельності вкладеного капіталу;
- наявності ефективної системи управління фінансами, яка забезпечуватиме прозорість поточного й майбутнього фінансового стану.

Нами пропонується методика визначення ефективності інвестиційної діяльності промислового комплексу регіону, яка включає такі етапи:

1. Визначення рівня ефективності інвестиційної діяльності та його характеристики.

Високий рівень – діяльність підприємств прибуткова. Фінансове становище стабільне.

Середній рівень – діяльність підприємств прибуткова, однак фінансова стабільність багато в чому залежить від змін як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі.

Низький рівень – підприємства фінансово нестабільні.

2. Оцінка ефективності інвестиційної діяльності за фінансовими показниками. Даний етап передбачає проведення експрес-аналізу фінансових показників діяльності підприємств промислового комплексу регіону, що

передбачає визначення рівня їх стійкості, платоспроможності та ліквідності. Проте, враховуючи складність розрахунку фінансових показників для різних підприємств, що особливо проявляється в трудомісткості отримання об'єктивних та достовірних даних, як більш раціональну та ефективну пропонується виконувати рейтингову оцінку. Визначення інтегрального рейтингу передбачає реалізацію двох взаємопов'язаних послідовних етапів: підготовчого та розрахункового.

У процесі реалізації першого, підготовчого етапу здійснюється систематизація показників, які будуть використані з метою оцінки фінансового стану підприємств промислового комплексу, визначення їх нормативних та граничних рівнів.

Розрахунковий етап включає в себе:

1. Розрахунок значень фінансових показників підприємств промислового комплексу, що характеризують рівень ефективності інвестиційної діяльності.

Ефективність використання активів для виробництва продукції визначається відношенням виручки від реалізації основної продукції до валюти бухгалтерського балансу. Частка накопиченого капіталу визначається відношенням нерозподіленого прибутку минулих років і поточного періоду до валюти бухгалтерського балансу.

2. Складання кривої ефективності інвестиційної діяльності за фінансовими показниками й визначення рівня ефективності інвестиційної діяльності. На даному етапі зіставляються отримані значення фінансових коефіцієнтів зі шкалою, яка характеризує рівні ефективності інвестиційної діяльності за фінансовими коефіцієнтами, і заносяться в таблицю. При з'єднанні проставлених на шкалі значень формується крива ефективності інвестиційної діяльності.

Аналогічно експертним шляхом з допомогою бальної оцінки дається інтегральна оцінка рівня ефективності інвестиційної діяльності на основі

фінансових критеріїв.

3. Аналіз можливості залучення додаткового капіталу.

Інвестиційна привабливість підприємства, яка є специфічною системою взаємовідносин господарюючих суб'єктів щодо пошуку, формування та використання дефіцитних інвестиційних ресурсів, визначає форми вкладення капіталу, найбільш ефективними із яких є ті, що спрямовані на нарощування економічного потенціалу промислового підприємства. Отже, рівень ефективності інвестиційної діяльності за критерієм „можливість залучення додаткового капіталу” також визначатиметься ступенем привабливості підприємств промислового комплексу для потенційного інвестора.

Розглянемо схему оцінки інвестиційної привабливості підприємств промислового комплексу.

Перший етап передбачає визначення позичальника, характер його діяльності, особливості ведення бізнесу, що дає підстави для формування сукупності показників, найбільш адекватних для конкретного суб'єкта.

У процесі реалізації другого етапу формується кредитна історія позичальника, яка передбачає розрахунок формальних та неформальних показників. При цьому перші визначаються за офіційними даними статистичної звітності, яку веде будь-яке підприємство, другі – формуються на основі суб'єктивних суджень за результатами власного спостереження експертів. За результатами структурного аналізу формується сукупна оцінка комерційної репутації позичальника на основі об'єктивних фінансових звітів та суб'єктивних висновків експертів, яка буде мати форму експертного висновку. На його основі приймається рішення щодо продовження чи припинення співпраці з позичальником. Після реалізації цього етапу здійснюється наступний етап.

Далі визначається комплексний показник комерційної репутації підприємства (ККРП), в основу якого покладено ідентифікацію залежності між різними аспектами управлінської діяльності, що визначається на основі

суджень експертів. Розрахунок проводиться за формулою:

$$KKRP = \sum_{i=1}^m KKRP_{приват} \quad (2.11)$$

де, $KKRP_{приват}$ – приватні коефіцієнти комерційної репутації підприємства; n – кількість розглянутих індивідуальних коефіцієнтів комерційної репутації підприємства.

Розглянемо індивідуальні коефіцієнти комерційної репутації підприємства й критерії їхньої оцінки (таблиця 2.3).

Пропонується наступна методологія розрахунку коефіцієнта комерційної репутації підприємства. Кожний з дев'яти індивідуальних показників комерційної репутації підприємства оцінюється від 0 до 1 бала експертним шляхом. Таким чином, максимальне значення ККРП складе 9 балів, а мінімальне – 0 балів.

Таблиця 2.3

Характеристика індивідуальних коефіцієнтів комерційної репутації підприємства*

Назва індивідуального коефіцієнта якості управління	Положення, що характеризують індивідуальний коефіцієнт комерційної репутації	Система оцінки комерційної репутації підприємства
Філософський аспект	Формування ідеології стратегічного мислення, орієнтація на максимальне задоволення потреб споживачів,	Наявність короткострокових або довгострокових програм розвитку
	Рівень корпоративної культури	Чисельність кадрів, які з готовністю сприймають цілі та пріоритети організації
	Управлінська етика	Конфліктогенна ситуація, що визначається кількістю суперечностей між працівниками всіх ієрархічних рівнів та ефективністю способів їх вирішення; наявність традицій, правил, внутрішніх норм поведінки в організації.

Поведінковий аспект	Зв'язок із пресою.	Кількість та якість комунікаційних каналів, що забезпечують розповсюдження інформації рекламного характеру про підприємство
	Рекламна кампанія, цільова орієнтованість реклами	Бюджет рекламної кампанії, ефективність витрат на рекламу
	Створення позитивної комерційної репутації (іміджу) підприємства на основі його поляризації на ринку	Чисельність заходів, що мають на меті формування сприятливої репутації підприємства серед споживачів і населення загалом
	Лобіювання. Співробітництво з владою різних рівнів	Кількість прийнятих нормативно-правових актів, що регулюють діяльність підприємств
Інформаційний аспект	Частота і якість моніторингу ринку	Обсяг і достовірність інформації про ситуацію на ринку
	Наявність операційних баз даних, що забезпечують підвищення ефективності прийняття рішення	Наявність інформаційних баз про споживачів, конкурентів, співвідношення ефекту від їх використання до витрат,
Аспект принципу дії	Комплексна оцінка ефективності діяльності підприємства	Кількість використаних методик аналізу діяльності підприємств
Аспект диференціації	Здійснення сегментації, вибору й позиціонування (СВП) на підприємстві	Кількість прийнятих організаційних рішень щодо реалізації СПВ
	Пошук і освоєння нових ринкових ніш	Кількість нових освоєних ніш за певний період часу
Організаційний аспект	Рівень децентралізації й гнучкості управління	Кількість прийнятих управлінських рішень, ступінь їх важливості для стратегічного
	Новаторство під час прийняття рішень	Кількість нововведень за звітний період з позитивним економічним ефектом
Соціальний аспект	Екологічна безпека продукції	Дотримання норм і стандартів
	Соціальна захищеність працівників підприємства	Сума витрат на заохочення, сума витрат на страхування, пільги
	Екологічна безпека виробництва	Дотримання норм і стандартів
Аспект управління персоналом	Компетентність працівників	Чисельність фахівців високої кваліфікації, освітній рівень, відповідність кваліфікації кадрів обійманим посадам
	Наявність ефективної кадрової політики	Ефективність делегування повноважень
	Система мотивації на підприємстві	Аналіз наказів та вказівок керівного складу підприємства

Аспект ключової фігури в управлінні	Рівень освіти, наявність досвіду в конкретній сфері, ризиковість, здатність до саморозвитку та прогресу	Збір особистих даних за вказаними характеристиками
-------------------------------------	---	--

* Складено автором

Залежно від можливостей залучення додаткового капіталу здійснюється градування груп підприємств за шкалою ефективності інвестиційної діяльності (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Шкала віднесення підприємства до групи ефективності інвестиційної діяльності за критерієм „можливість залучення додаткового капіталу”*

Значення ККПР, у балах	Рівень ФПП за фінансовими показниками	Високий рівень ФПП	Середній рівень ФПП	Низький рівень ФПП
7,5-9	Високий	*		
7,5-9	Середній	*		
7,5-9	Низький		*	
5-7,5	Високий	*		
5-7,5	Середній			
5-7,5	Низький			*
0-5	Високий			
0-5	Середній		*	
0-5	Низький			*

* Складено автором

Високий рівень фінансового потенціалу підприємства передбачає його здатність залучати такий обсяг фінансових ресурсів, який забезпечує можливість здійснення інвестиційних проектів будь-якого рівня. Середній – такий обсяг, при якому можливо поповнювати лише оборотний капітал, низький – при якому можливості додаткового залучення коштів відсутні.

Розрахунковий етап включає в себе визначення значень індивідуальних коефіцієнтів комерційної репутації й розрахунок ККПР.

4. Оцінка наявності ефективної системи управління фінансами. Ефективною вважається така система, яка передбачає наявність злагодженого плану бюджетування діяльності підприємства.

Даний вид оцінки проводиться експертним шляхом і передбачає віднесення підприємства промислового комплексу до того або іншого рівня ефективності інвестиційної діяльності за наступним принципом:

– за умови наявності на підприємстві ефективної системи контролінгу та бюджетування – високий рівень ефективності інвестиційної діяльності;

– за умови наявності на підприємстві стратегічних планів та системи контролю за їхнім виконанням – середній рівень;

– за умови наявності на підприємстві системи планування коефіцієнтним методом – низький рівень.

5. Комплексну оцінку ефективності інвестиційної діяльності підприємств промислового комплексу рекомендується проводити експертним шляхом на підставі значимості кожної складової.

Алгоритм комплексної оцінки інвестиційної діяльності територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці приведений на рис. 2.5.

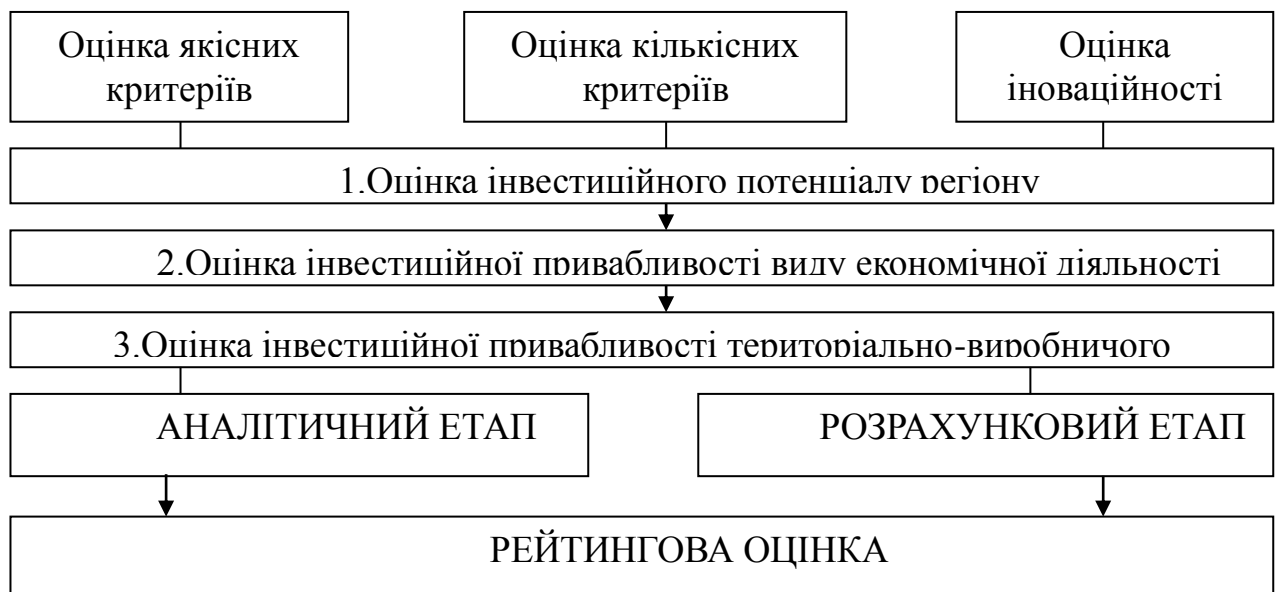

Рис. 2.5. Етапи комплексної оцінки інвестиційної діяльності

територіально-виробничого комплексу

Таким чином, оцінка інвестиційного потенціалу підприємств промислового комплексу – необхідний етап стратегічного аналізу й управління в регіоні. Пропоновані етапи розрахунку охоплюють всі основні процеси, які відбуваються у різних функціональних сферах її внутрішнього середовища. При їх успішній реалізації формується об'єктивна оцінка ситуації у промисловій сфері, що дає підстави для розробки та подальшої реалізації системних заходів для усунення проблем її функціонування.

Інвестиційним проектом називається план або програма заходів, пов'язаних з здійсненням капітальних вкладень та їх подальшим відшкодуванням і одержанням прибутку. Завдання розробки інвестиційного проекту для промислових підприємств регіону – підготовка інформації, необхідної для обґрунтованого прийняття рішення щодо здійснення інвестицій. У процесі розробки проекту часто здійснюють його моделювання.

З метою дослідження інвестиційний проект розглядається в часовому вимірі, причому аналізований період (горизонт дослідження) розбивається на кілька рівних проміжків – інтервалів планування. Для кожного інтервалу планування складаються бюджети – кошториси надходжень і платежів, що відображають результати всіх операцій, які виконувалися в цьому часовому проміжку. Сальдо такого бюджету – різниця між надходженнями і платежами – є грошовий потік інвестиційного проекту на даному інтервалі планування [112, С. 115].

Якщо всі складові інвестиційного проекту будуть виражені в грошовій оцінці, ми одержимо ряд значень інвестиційних потоків, що описують процес здійснення інвестиційного проекту. В укрупненій структурі інвестиційний потік проекту складається з таких основних елементів: 1) інвестиційні витрати; 2) виручка від реалізації продукції; 3) виробничі витрати; 4) податки.

На початковій стадії здійснення проекту (інвестиційний період) інвестиційні потоки, як правило, виявляються негативними. Це відображає вплив ресурсів, який відбувається в зв'язку зі створенням умов для подальшої діяльності (наприклад, придбанням позаоборотних активів і формуванням чистого оборотного капіталу). Після завершення інвестиційного і початку операційного періоду, пов'язаного з початком експлуатації позаоборотних активів, величина інвестиційного потоку повинна стати позитивною [132, С. 109].

Завдання дослідження інвестиційних потоків полягає у визначенні того, якою буде сума грошових потоків наростаючим підсумком на кінець встановленого горизонту дослідження. Принципово важливо, чи буде вона позитивною. Інвестиційні потоки – сума грошових потоків, обчислених наростаючим підсумком на кінець установленого періоду (горизонту) дослідження, яка складається з продажу основних засобів виробництва (-); амортизації (-); купівлі (+); дооцінки засобів виробництва (+).

На рівні національної економіки основні напрями і масштаби інвестиційних потоків показує динаміка загального обсягу і структури капітальних вкладень, їхнього формування і розподілу. Досліджуючи інвестиційні потоки, необхідно враховувати фактори, що визначають характер інвестиційної діяльності.

Динамічні моделі інвестиційних потоків в регіоні можуть бути побудовані на основі кількох варіантів.

По-перше, у традиційних динамічних моделях міжгалузевого балансу структура капітальних вкладень в регіоні виявляється в прямому зв'язку з галузевими обсягами виробництва, що відповідають заданому вектору кінцевих суспільних потреб. При цьому передбачається досягнення збалансованого розвитку всіх сфер економіки і галузевої структури приросту валової продукції, введення основних засобів виробництва і капітальних вкладень в регіон. Існують різні постановки динамічних моделей

міжгалузевого балансу, однак їхня загальна схема характеризується таким: структура капітальних вкладень формується виключно під впливом фактора інвестиційного попиту, що, як правило, представлений приростом продукції і запровадженням у дію основних виробничих засобів; будь-який попит на капітальні вкладення може бути задоволений і забезпечений необхідними інвестиційними товарами.

По-друге, можливе застосування ресурсної схеми формування галузевого розподілу капітальних вкладень в регіоні, що базується на інвестиційних пріоритетах міжгалузевих комплексів і видів діяльності, які входять до них. Формування системи пріоритетів у розподілі суспільних ресурсів найтіснішим чином пов'язане з їхньою обмеженістю. Пріоритети, що надаються тим чи іншим напрямкам, визначають взаємодію галузей при розподілі інвестицій в регіон.

Ресурсна схема галузевого розподілу капітальних вкладень може бути використана при побудові динамічної моделі регіональних міжгалузевих інвестиційних потоків. Можливості розвитку галузей інвестиційно-конструкційного комплексу в регіоні визначають верхню межу темпів зростання капітальних вкладень в національну економіку. Формування їхнього загального обсягу значною мірою обумовлене часткою вкладень у розвиток інвестиційних галузей і ефективністю їхнього використання. Макроструктурна модель (рис. 2.6), у якій відображено взаємозв'язок обсягу і структури розподілу капітальних вкладень в національній економіці з особливостями формування інвестиційного попиту в різних комплексах, містить у собі скорочений варіант моделі регіональних міжгалузевих взаємодій і спеціальну модель розподілу капітальних вкладень в регіоні.

Її схема є результатом спільного аналізу тенденцій галузевого розподілу капітальних вкладень зі структурними зрушеннями в суспільному регіональному виробництві. Величина сумарного обсягу капітальних вкладень пов'язана в цій моделі з динамікою й ефективністю застосування

основних конструкційних матеріалів, яка, у свою чергу, залежить від обсягу капітальних вкладень. Динаміку окремих елементів технологічної структури галузевих капітальних вкладень можна змоделювати на основі дослідження обґрунтування динаміки елементів технологічної структури промислових капітальних вкладень в регіоні, з яких складається їх загальний обсяг (рис. 2.7).

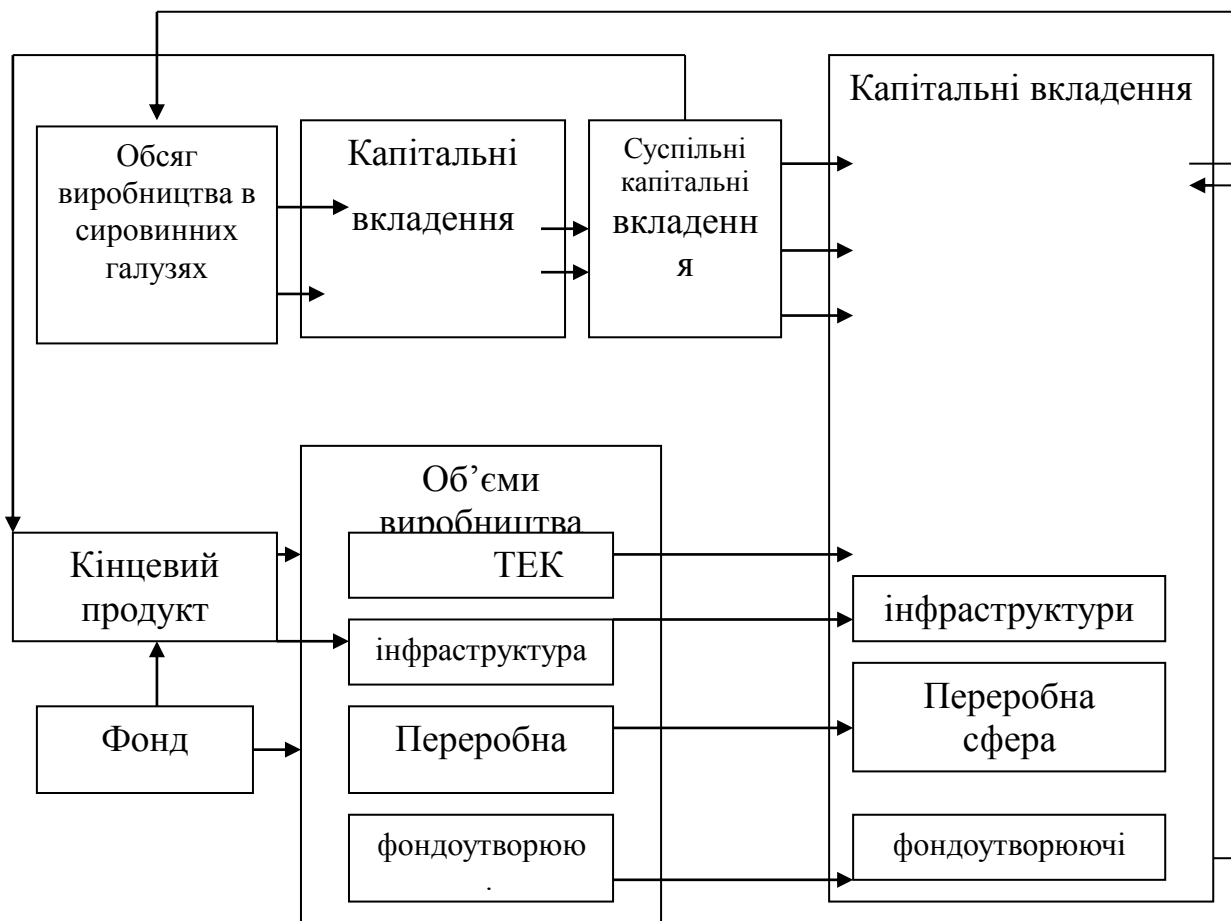

Рис. 2.6. Макроструктурна модель взаємозв'язку обсягу і структури розподілу капітальних вкладень

Соціально-економічні задачі, що стоять перед суспільством, визначають перспективні напрямки інвестиційної, науково-технічної політики в регіонах. Для їх вирішення мало тільки галузевого розподілу капітальних вкладень в регіоні, необхідний комплексний підхід до аналізу їхньої структури, що базується на взаємодії галузевого, відтворювального технологічного і натурально-речовинного аспектів (рис. 2.8).

Рис. 2.7. Модель взаємодії інвестиційних потоків територіально-

виробничих комплексів в регіональній економіці

Перехід до ринкової економіки обумовив потребу формування принципового нового механізму інвестування. Це пов'язано з істотною зміною інвестиційного статусу держави і недержавних структур, поділом їхніх функцій в інвестиційних державних та регіональних процесах [14, С. 18].

Відчутний економічний і бюджетний ефект, який дозволить стабілізувати стан фінансової системи країни, може бути досягнутий шляхом переведення економіки в динамічний стан у результаті розширення інвестиційної діяльності в регіоні за актуальними напрямками.

Для реалізації принципу нової інвестиційної регіональної політики, суть якого – відновлення виробництва за допомогою інвестицій, в українській економіці є реальні можливості у вигляді могутнього, але мало використовуваного відтворювального (інвестиційного) сектора. Інвестиції повинні забезпечувати якомога швидше зростання валової продукції і збільшення надходжень у бюджети всіх рівнів, в тому числі і регіонального [169, С. 13-14].

Неодмінною умовою підйому української економіки є створення нормально функціонуючого інвестиційного ринку, на якому має здійснюватися залучення і раціональний розподіл капіталу, використовуваного для реалізації актуальних інвестиційних проектів. Основне призначення регіонального інвестиційного ринку, що складається з окремих ринкових секторів, полягає в забезпеченні ефективного і збалансованого розвитку економіки регіону.

Рис. 2.8. Комплексна модель структури капітальних вкладень у територіально-виробничі комплекси

Кризові явища в економіці призвели до збільшення незадіяного у відтворенні речовинного капіталу. Як відзначається багатьма авторами,

завдання відродження виробничого потенціалу країни та її регіонів в даний час являє собою багатофункціональну складову, основною невідомою якої є інвестиційна змінна. Немає сумніву, що централізований підхід до інвестування виробничого потенціалу країни в даний час є нереальним. Ні український бюджет, ні регіональні бюджети, ні місцевий бюджет при існуючій внутрішній і зовнішній заборгованості не володіють у достатньому обсязі необхідними для таких цілей ресурсами.

За цих умов особливої важливості набуває оцінка інвестиційної привабливості в країні та її регіонах, визначення інтегрального показника соціально-економічної і політичної ситуації, рівня розвитку економіки й інфраструктури.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

3.1. Інвестиційне забезпечення розвитку інфраструктури виробничих фондів територіально-виробничих комплексів

Розглянемо динаміку основних макроекономічних показників економічного розвитку Закарпатської області. Закарпатська область є найбільш гірською областю України. Тільки четверта частина її території знаходиться у передгір'ях і на низовині. Але на цій невеликій частині області зосереджене основне її населення і виробництво. Природні і трудові ресурси Закарпаття, його унікальне географічне положення (єдина область України, що межує з чотирма країнами) сприяють формуванню досить складної структури його територіально-виробничого комплексу.

Закарпатська область є аграрно-промисловим регіоном, основу промислового виробництва якого становлять великі й середні підприємства. Більш 25% працівників, зайнятих в економіці регіону, працюють в сфері промисловості. Крім того, значна частина надходжень у бюджет припадає саме на промислові підприємства. Серед галузей промисловості найбільша частка реалізованої продукції у загальному обсязі належить підприємствам машинобудування (більше двох третин), хімічної промисловості (десята частина), легкої промисловості (5,8%).

Якщо позитивною можна вважати тенденцію щодо збільшення темпів зростання продукції переробної промисловості порівняно з добувною та особливо це стосується темпів зростання продукції машинобудування в цілому (у 2008 р. – на 107 % більше попереднього року, а у 2009 р. – 32 %

спостерігається спад, що пов'язаний із кризою 2008 року), то у 2010 р. індекс обсягу продукції машинобудування зріс до 221 %, хімічна та нафтохімічна промисловість – 122 %.

Виходячи з цього можна стверджувати, що у галузевій структурі промисловості Закарпатської області перше місце займає машинобудування та металообробка. Основними чинниками розвитку цієї галузі є географічне положення і необхідність більш повної зайнятості місцевого населення. Ці ж чинники визначають і основні напрями спеціалізації машинобудування: приладо- і верстатобудування, виробництво гідропресів, газотранспортних турбоустановок і газових плит, інструментів, арматури тощо (Ужгород, Мукачеве, Іршава). Окрім того, великі підприємства машинобудування Львова мають філії в Міжгір'ї, Воловці, Виноградіві та інших населених пунктах Закарпаття.

Агропромисловий комплекс Закарпаття базується на земельних ресурсах і м'якому теплому кліматі. Він включає плодоовочевопереробний, м'ясо- і молокопереробний комплекси. Природні умови області зумовлюють формування значних площ природних кормових угідь, що є основою для розвитку тваринництва. Сформувалися спеціалізовані комплекси тваринницьких напрямків: м'ясопереробний (м'ясокомбінати в Ужгороді, Мукачевому, Хусті) і молокопереробний (Ужгород, Мукачеве, Іршава, Хуст, Тячів, Рахів).

Серед комплексів рослинницького напрямку необхідно виділити плодоовочевопереробний. У перспективі передбачається розширення плодоовочеконсервної промисловості (Мукачеве, Виноградів, Тересва, Тячів, Великий Бичків). Господарський комплекс Закарпаття має також специфічні галузі продовольчого комплексу. Це видобуток і виробництво кухонної солі (Солотвин), виготовлення харчової оцтової есенції.

При цьому слід зазначити, що погіршилась фондозабезпеченість сільськогосподарського виробництва, тобто наявність сільськогосподарських

машин у розрахунку на одиницю земельної площі. Так в 2010 р. на 1000 га ріллі припадало 10 трактори, 4 зернозбиральних та 2 кукурудзозбиральних комбайни, 70 картоплезбиральних та 13 бурякозбиральних комбайнів. Понад 12 зернозбиральних комбайни на 1000 га ріллі припадало в Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Волинській областях, 4 і менше зернозбиральних комбайни на 1000 га – 13 степових та східних областях.

Наявність енергетичних потужностей в сільськогосподарських підприємствах на кінець 2010 року становила 59,2 млн. кінських сил, або 2947 кінських сил на 1000 га посівної площі, що в 2 та 1,5 раз менше ніж у 2000 р. На кінець року найбільше енергетичних потужностей було сконцентровано в Вінницькій, Одеській, Полтавській областях, понад 3,5 млн. кінських сил в кожній; найменше в Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій – до 0,3 млн. кінських сил. В свою чергу на 1000 га посівної площі Закарпатська, Чернівецькій та Львівська області мають найвищі показники енергетичних потужностей (понад 4700), що пов'язано з значним скороченням площ СГП. Нижчий від середнього по Україні показник наявності енергетичних потужностей в сільськогосподарських підприємствах на 1000 га посівної площі в 2010 році мали 10 степових областей.

Вартість основних виробничих фондів в порівнянні з 2000 роком скоротилась в 2 рази і склала на кінець 2010 року 37526,6 млн. грн. Найбільша вартість основних виробничих фондів зосереджена в Київській (4809,8 млн. грн.), Дніпропетровській (2638,2 млн. грн.), Донецькій області (2241,8 млн. грн.) та АР Крим (2248,2 млн. грн.). Вартість основних виробничих фондів менше 1000 млн. грн. в 2010 мали Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Сумська Тернопільська, Чернівецька області.

Інноваційний розвиток сільськогосподарського виробництва – це стратегічний напрям його піднесення. В період реформування сільське

господарство практично не тільки не поповнювалося новими машинами і обладнанням, а й втрачало матеріально-технічну базу, створену в минулому. Проблема відтворення продуктивних сил сільськогосподарського виробництва – суто економічна, оскільки ринок засобів виробництва є насиченим. На цей ринок вийшли провідні виробники з далекого зарубіжжя та традиційні постачальники техніки з Росії й інших країн близького зарубіжжя. Але ціна на зарубіжну техніку є високою з урахуванням дискримінаційного курсу основних валют, зокрема російського рубля та американського долара.

Покриття інвестиційних витрат на 1 га ріллі є ключовою проблемою самофінансування сільського господарства і розвитку інфраструктури в ринкових умовах.

Дослідження амортизаційних відрахувань у базовому періоді на рівні областей свідчить про два суттєві висновки: 1) у ретроспективі закладено низький норматив амортизаційних відрахувань (59 грн. на 1 га), якого не достатньо для фінансування простого відтворення; 2) варіація цінового покриття 1 га ріллі та його низький рівень в регіонах, як наслідок витратної моделі ціноутворення, тому постає питання заміни існуючої системи ціноутворення на ринкову. Ринкова система базується на моделях не формування, а розподілу ринкової цінності продукції за факторами виробництва – капітал, праця, менеджмент, сільськогосподарські ресурси (табл. 3.1).

Оптимістичний прогноз на перспективу базується на можливостях технічного переоснащення та міжгалузевого регулювання, альтернативи якому практично немає. Тому ідея полягає в тому, що програмований розвиток вимагає лише стартового капіталу, а все інше розраховано за мультиплікативним ефектом.

Вартість основних виробничих фондів сільського господарства Закарпатської області на кінець 2010 року становила 331,9 млн. грн., що

становило 71,1% відповідного показника 2000 року (табл. 3.2). На 1000 га сільськогосподарських угідь припадало 5531,7 тис. грн. вартості основних фондів.

Таблиця 3.1.

Цінове покриття та витрати на амортизацію в сільському господарстві у 2010 році (у фактичних цінах, мільйонів гривень)

	Цінове покриття 1 га ріллі, тис. грн.	Амортизація, тис.грн./га	Амортизація, %
Україна	2,5	0,059	2,3
<i>АР Крим</i>	2,5	0,064	2,5
Вінницька	2,8	0,053	1,9
Волинська	4,3	0,075	1,7
Дніпропетровська	2,0	0,060	3,0
Донецька	2,4	0,085	3,5
Житомирська	2,7	0,034	1,2
Закарпатська	10,5	0,023	0,2
Запорізька	1,4	0,048	3,4
Івано-Франківська	6,5	0,046	0,7
Київська	3,7	0,170	4,7
Кіровоградська	1,5	0,047	3,2
Луганська	1,9	0,041	2,2
Львівська	5,7	0,050	0,9
Миколаївська	1,0	0,045	4,4
Одеська	1,3	0,041	3,1
Полтавська	2,6	0,061	2,3
Рівненська	4,3	0,043	1,0
Сумська	2,3	0,041	1,8
Тернопільська	3,4	0,068	2,0
Харківська	2,5	0,070	2,8
Херсонська	1,6	0,035	2,2
Хмельницька	3,0	0,043	1,4
Черкаська	3,2	0,086	2,7
Чернівецька	5,7	0,037	0,7
Чернігівська	2,6	0,043	1,7

Джерело: Держкомстат України, власні розрахунки.

Структура вартості фондів сільськогосподарського господарства області: будівлі, споруди і передавальне устаткування (65,7 %), силові, робочі машини та обладнання (24,5 %), транспортні засоби (6,2 %). В

сільськогосподарських підприємствах області на кінець 2010 р. було в наявності 1,6 тис. тракторів або 49% відповідного показника 2000 р. (табл. 3.3).

Таблиця 3.2

Вартість основних засобів в СГП Закарпатської області

	Всіх	з них		
		Будинки, споруди і передавальні пристрої	Машини та обладнання	Транспортні засоби
Вартість основних засобів в СГП, млн.грн.	331,9	218	81,4	20,5
Вартість основних засобів на 1000 га СГ угідь в СГП, тис..грн./1000 га	5531,7	3633,3	1356,7	341,7

Джерело: Держкомстат України.

В 2010 році скоротилась кількість зернозбиральних комбайнів (66,2% чисельності 2000 року) і становила 286 машини. Кількість установок та агрегатів для доїння корів в СГП області порівняно з 2000 роком скоротилась в 4,5 рази і становила 53 шт. На 1000 га ріллі припадало 26,7 трактори, 4,7 зернозбиральних, 0,9 кукурудзозбиральних комбайни.

Таблиця 3.3

Наявність основних видів сільськогосподарської техніки у СГП

	Трактори	Сівалки всіх видів	Комбайнів для збирання				
			зерно вих	кукурудзи	кормо вих	буряків	картоплі
Наявність основних видів сільськогосподарської техніки у СГП (шт.)	1600	363	286	54	76	0	2
Наявність основних видів сільськогосподарської техніки на 1000га ріллі у СГП, шт/1000га	26,7	6,05	4,77	0,9	1,27	0	0,03

Джерело: Держкомстат України.

У господарстві Закарпатської області значну питому вагу займає лісопромисловий комплекс. Переважання серед деревних порід закарпатських лісів твердолистих порід (бук) вплинуло на спеціалізацію цього комплексу. Тут отримала розвиток лісохімія (Перечни, Свалява, Великий Бичків) і виробництво меблів (Ужгород, Мукачеве, Іршава, Свалява, Берегове, Хуст, Буштина, Тересва), фанери (Ужгород, Іршава), ДСП (Свалява, Тересва), а також різних деревних заготовок.

Принципово новий прорив лісового господарства області в майбутнє стає неможливим без ефективної системи об'єктів інфраструктури виробничого і невиробничого призначення, від стану яких залежать результати лісогосподарської діяльності, напрями модернізації лісоресурсної сфери, ефективність використання і відтворення лісових ресурсів. В складі об'єктів інфраструктури особливе місце приходиться на основні засоби виробництва, зокрема, будинки, споруди, передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар, робочу худобу, малоцінні необоротні активи тощо (табл. 3.4).

Загальна потужність основних виробничих засобів лісових підприємств області збільшилася з 19396 тис. грн. у 2000 р. до 75046 тис. грн. у 2010 р., або на 287%. Таке зростання даних засобів певною мірою є наслідком інфляційних процесів та підвищення на них цін, тому не можна вважати, що є фактором їх оновлення чи розширеного відтворення, тобто збільшення їх кількості в натуральному вимірі.

У структурі основних засобів виділяється їх пасивна частина (будинки, споруди, передавальні пристрої, необоротні активи тощо), яка безпосередньо не приймає участі у виробничому процесі, але сприяє його ефективності. На її частку на кінець 2010 р. приходиться 48925 тис. грн., що становить 65% загального обсягу основних виробничих засобів лісових підприємств. Активну частину основних засобів формують машини, обладнання, транспортні засоби тощо. На кінець 2010 р. на дану частку приходиться 35 %

від їх загального обсягу.

Таблиця 3.4

Структура основних виробничих засобів області

Показник	2000 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2010 р. до 2000 р., %
	тис.грн	%	тис.грн.	%	тис.грн.	%	тис.грн.	%	
1.Основні виробничі засоби, всього	11463	100	38069	100	50544	100	86774	100	387
У тому числі: А. Пасивна частина основних засобів	12526	65	20906,8	61	35016,2	69	48925	65	390
З них: будинки, споруди, передавальні пристрої	10610	55	17307,6	50	30435	60	43956	58	414
Інші основні засоби	1614	8	2703,7	8	3241.1	7	3704	5	229
Малоцінні необоротні активи	302	2	841,8	3	1231,2	2	1229	2	407
Багаторічні насадження	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Природні ресурси	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Земельні ділянки	-	-	53,1	-	90	-	-	-	-
Інвентарна тара	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Бібліотечні фонди	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інші необоротні активи	-	-	0,6	-	18,9	-	36	-	-
Б.Активна частина основних засобів	6870	35	13378	39	15743,9	31	26121	35	380
З них: машини і обладнання	3275	17	6667,5	19	7274,9	14	11192	15	342
Транспортні засоби	2548	13	4947,5	15	6296,8	13	12442	17	488
Інструменти, прилади	929	5	1631,9	5	2048,3	4	2373	3	255
Робоча продуктивна худоба	118	-	131,1	-	123,9	-	114	-	97

Рівень забезпеченості підприємств лісового господарства області основними виробничими засобами не можна вважати достатнім, оскільки в підприємствах поки що не створені необхідні умови для зростання продуктивності праці та зниження витрат на одиницю вказаних робіт чи виробництва продукції (табл. 3.5). Свідченням цього є недостатньо висока фондомісткість лісових підприємств, яка підвищився з 0,18 грн./грн. у 2000 р.

до 0,40 грн./грн. у 2010 р., або на 122%. Фондовіддача за вказаний період зменшилася на 62%, а фондоозброєність на одного працюючого в лісових підприємствах підвищилася з 5,20 тис. грн. в 2000 р. до 21,06 тис. грн., або на 305%, що є свідченням більш значного зниження за останні роки темпів середньооблікової чисельності працівників лісгосподарського призначення над темпами зростання основних виробничих засобів.

Таблиця 3.5

**Рівень забезпеченості лісових підприємств основними
виробничими засобами**

Показник	2000 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р.,%
1.Фондомісткість, грн./грн.	0,18	0,34	0,30	0,40	222
2.Фондовіддача, грн./грн.	5,56	2,91	2,82	2,10	38
3.Фондоозброєність, тис. грн. на одного працюючого	5,20	8,47	13,55	21,06	405
4.Основні засоби, тис. грн. на 1000 га площі лісгосподарського призначення	28	49	73	108	386

Рівень зносу основних виробничих засобів у підприємствах області залишається досить високим – 28-43 %, і тенденція до погіршення даного показника залишається, особливо активної частини виробничого обладнання (табл. 3.6). Вартісним виразом зносу основних виробничих засобів є амортизація, яка переноситься на їх відновлення та надання послуг. Обсяги амортизаційних нарахувань за 2000–2010 рр. збільшилися з 1424,9 до 3165 тис. грн., або на 122 %.

Амортизація є основою оновлення основних виробничих засобів, термін служби яких закінчився чи знизилася їх експлуатаційні якості. Аналіз амортизаційних відрахувань свідчить, що в установах лісового господарства області ці відрахування не забезпечують навіть простого відтворення виробничих засобів, не сприяють заміні застарілих машин і устаткування, тобто їх оновлення (табл. 3.7).

Таблиця 3.6

Рівень зносу і амортизація основних виробничих засобів, %

Показник	2000 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р., п.п.
1.Знос основних засобів, %	38,1	42,7	37,4	28,6	-9,5
З них: пасивна частина основних засобів, %	59,0	37,2	28,1	21,8	-37,2
активна частина, %	41,0	51,3	58,2	41,2	+0,2
2.Амортизація, тис. грн	1424,9	2398,4	2808,3	3165	222%
Амортизація від середньої вартості засобів, %	7	5	5	5	-2

Таблиця 3.7

Аналіз стану основних виробничих засобів, %

Показник	2000 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р., п.п.
Рівень придатності	61,9	57,3	62,6	71	+9,1
Рівень оновлення	19,5	6,6	30	33,2	+13,7
Рівень приросту	13,4	4,2	28,6	32	+18,6
Рівень вибуття	6,1	2,5	1,4	1,4	-4,7

Амортизація основних виробничих засобів пов'язана не тільки з рівнем їх зносу і оновлення, але і з процесами вибуття і приросту даних засобів. При цьому, виходячи із аналізу і оцінки використання основних засобів наявні зв'язки у ланці засобів "амортизація, оновлення, приріст і вибуття" в останні роки розірвані, що є свідченням недооцінки лісовими підприємствами області власних можливостей щодо поліпшення використання даних засобів та переходу їх на інноваційні засади розвитку. Підтвердженням цього є те, що амортизаційні відрахування в процентному відношенні до вартості основних виробничих засобів мають чітко виражену стійку тенденцію до надто сповільненого зростання. Викладене вище є свідченням недооцінки лісовими підприємствами області значення основних виробничих засобів лісогосподарського призначення. Натомість резерви для їх модернізації є значні, оскільки їх техніко-економічні характеристики залишаються низькими.

Сучасна структура основних виробничих засобів лісового господарства області потребує пошуку реальних шляхів модернізації, оснований на інноваційних засадах, ринково-орієнтованих принципах та нових підходах лісоресурсної політики на зразок політики лісоресурсних комплексів економічно розвинених країн світу.

Слід зазначити, що географічне положення Закарпатської області досить вигідне, оскільки вона знаходиться у центрі Європи на перетині транспортних шляхів із заходу на схід та з півночі на південь. Вона розташована на крайньому заході України і межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією. Прикордонне положення, специфічні природні умови значною мірою вплинули на формування її народногосподарського комплексу. Транспортно-дорожній комплекс Закарпатської області представлений двома видами транспорту залізничним та автомобільним.

В області налічується 184773 одиниць автомобілів, з них тільки 17 024 одиниць, тобто 9,21%, перебувають в експлуатації терміном до трьох років, 117304 одиниць - близько 63,5 % - експлуатуються більше десяти років.

За період 2000–2010 рр. перевезення вантажів автомобільним транспортом збільшилося на 92,5% і досягло 20,8 млн. тон. За цей же період вантажооборот виріс більше ніж у 5,5 разів і становив у 2010 році 2326,5 млн. ткм. Перевезення пасажирів автобусами збільшилося майже удвічі – з 33,1 млн. пасажирів у 2000 р до 62,8 млн. пасажирів у 2010 р. (Додаток А, табл. А.1).

Дещо збільшилося відправлення пасажирів залізничним транспортом – з 9,3 млн. пасажирів у 2000 році до 9,5 млн. пасажирів.

Експлуатаційна довжина у 2010 році становила: залізничних колій – 606 км, автомобільних шляхів загальнодержавного і місцевого значення – 3,3 тис. км, в тому числі з твердим покриттям – 3,3 тис. км. Щільність залізничних колій на тис. кв.м. території – 47 км, автомобільних шляхів загального користування – 259 км. В області функціонує розгалужена мережа

автомобільних доріг протяжністю 3328,8 км, де існує 15 перевалів та 525 небезпечних відтинків доріг з крутими підйомами та спусками. На дорогах знаходяться 1294 мости загальною протяжністю 22649 погонних метрів. На території області розташовані великі залізничні вузли, такі як станція Чоп (об'єкт особливої важливості), станції Мукачево, Батьово, Королево (станції I-ої категорії), на котрих здійснюється обробка спеціальних (розрядних) вантажів та вантажів з ХНР.

Закарпатську область перетинає в усіх напрямках густа сітка залізничних і автомобільних шляхів. Головні з них виходять на західний кордон України в Польщу, Угорщину, Словаччину, Румунію. Гірські річки використовуються як засіб для транспортування лісу. Область має один аеродром в Ужгороді.

Головними залізничними магістралями, що проходять через регіон є: Київ–Чоп. Залізницями перевозяться в основному: вугілля, мінеральні добрива, гірничо-хімічна і хімічна продукція, нафта, нафтопродукти, лісоматеріали, сировина й готова продукція для харчової промисловості. Вантажні й пасажирські перевезення здійснюються в основному автотранспортом, чому сприяє розгалужена мережа автодоріг з твердим покриттям.

На міських та селищних вулицях і дорогах експлуатується 99 мостів та 2 шляхопроводи, загальною протяжністю 5,7 км. Зростання інтенсивності руху, особливо великовагових навантажень, призводить до руйнування покриття проїзної частини вулично-дорожньої мережі та елементів конструкції мостових споруд. Із загальної кількості мостів та шляхопроводів – 11 споруд (10,9%) має обмежену несучу спроможність або знаходиться в аварійному стані. Крім того, в Закарпатській області експлуатуються 19 пішохідних мостів, загальною протяжністю 0,2 км та 2 підземних пішохідних переходи. Збільшення кількості цих споруд дозволить підвищити рівень безпеки руху транспорту та пішоходів.

В області зареєстровано 579 сільських населених пунктів, з яких 579 забезпечені під'їздами з твердим покриттям, тобто 100% сільських населених пунктів. У сільській місцевості 554 населених пунктів забезпечені під'їздами з твердим покриттям, в міській місцевості – 25.

Електропостачання Закарпатської області здійснює Відкрите акціонерне товариство “Енергетична компанія “Закарпаттяобленерго”, яка знаходиться у приватній власності. На території Закарпатської області розташовано 233 електростанції, в тому числі 229 теплові та 4 гідравлічні. Загальна потужність електростанцій на 1.07.11 р. становила 56,8 тис. кВт – з них 24,6 (43,3%) теплові і 32,2 тис. кВт (56,7%) гідравлічні. У 2010 р. в області було вироблено 131,2 млн. кВт.г електроенергії, в тому числі на теплових – 0,4 млн. кВт.г (0,3%) і гідравлічних – 130,8 млн. кВт.г (99,7% від загального виробництва в області).

За даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості України споживання електроенергії в області в 2010 р. становило 1981,5 млн. кВт.г, тобто Закарпатська область належить до дуже дефіцитних з електроенергії.

Загальна довжина регіональних електромереж у 2010 р. напругою 110 (150) кВ – 0,4 кВ становила 17,9 тис. км, в тому числі повітряних ліній електропередачі – 16,9 (94,4%) і кабельних – 1,0 тис. км (5,6% від загальної довжини цих електромереж). Питома вага електромереж, що підлягають реконструкції та заміні на 1.01.2011 р. була на рівні 27,6 відсотків.

Загальна кількість технологічних порушень в 2006–2010 рр. склала 30, в тому числі з вини персоналу – 4 (табл. 3.8). Загальні витрати на ремонт (табл. 3.9) в енергокомпанії в 2006–2010 рр. були 28,8 млн. грн. (131% від плану).

Надійність роботи електричних мереж

Роки Показники	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	Всього за 2006–2010 р.
Технологічні порушення одиниць	11	5	5	6	3	30
у тому числі з вини персоналу	1	-	-	2	1	4
Аварійний недовідпуск електроенергії, тис. кВт.г	107,58	87,32	42,1	651,6	8,7	897,3
Кількість відключень на 100 км	3,9	4,8	6,4	6,1	6,1	26,3

Обсяг виконання інвестиційних програм за 2008–2010 рр. (табл. 3.10) склав 84,8% від плану. Основними загрозами та небезпеками об'єктів електропостачання через старіння діючого та недостатнє введення нового обладнання.

Таблиця 3.9

Загальні витрати на ремонт, тис. грн.

Роки Показники	2006	2007	2008	2009	2010	Всього за весь період
План	3000	4000	4500	5000	5500	22000
Факт	4017	4283	4896	6076	9569	28841
% від плану	134	107	109	122	174	131
Необхідні для виконання вимог НД	21340	31065	36430	31889	48214	173938
% від плану	711,3	776,6	809,6	637,8	876,6	790,6

На території Закарпатської області станом на 2010 рік функціонувало 166 офіційно зареєстрованих полігонів і звалищ. Більша частина звалищ, полігонів ТПВ у 2010 р. вичерпала свої можливості. Після закінчення строку експлуатації закрито 10 полігонів. Потреба у нових полігонах складає 28 одиниць (додаток А, табл. А.2).

Таблиця 3.10

Обсяги виконання інвестиційних програм, тис. грн.

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	За період 2008–2010 рр.
План	24890	25104	25164	75098
Факт	16102	24446	23108	63656
% виконання	64,7	97,4	91,7	84,8

Щорічно у Закарпатській області збирається більш ніж 600 тис. т ТПВ. В містах і районах Закарпатської області організована система санітарної очистки, збору та вивозу побутових відходів. Разом з тим існуюча система санітарної очистки не забезпечує регулярний вивіз та знешкодження побутових відходів, території населених пунктів знаходяться у незадовільному стані. В Закарпатті, як регіоні з рядом суттєвих відмінностей, проблема побутових відходів має свою специфіку, що зумовлена високою щільності населення, перевагою сільських населених пунктів над містами, та головне гірським характером області, побудова нових сміттєзвалищ стає проблематичною. Проблему посилює наявність великих сіл: в області є 24 села з чисельністю населення понад 3 тисячі чоловік; 11 – з понад 4 тисячами; 7 – з понад 5; 3 – з понад 7 тисячами. В таких селах утворюється значна кількість побутових відходів, яка практично не враховується статистикою. Через недосконалість організованої системи збирання сміття в селах та селищах єдиним шляхом позбавлення від ТПВ стає їх незаконне захоронення на околицях сіл, в ярах, лісових галявинах, тощо. Між містами та селами практично не існує вільних земельних площ, тому влаштування нових звалищ доведеться проводити на землях сільських громад, що викликає значну невдоволеність з боку населення.

В регіоні послугами із збирання і вивезення побутових відходів охоплено 60,2 % населення. Середній затверджений тариф на поводження з ТПВ (включаючи витрати на збирання, перевезення, перероблення,

утилізацію і захоронення) в Закарпатській області становить: для населення – 24,97 грн./м³, для бюджетних організацій – 28,36 грн./м³, для інших споживачів послуг – 28,36 грн./м³. Середній затверджений тариф на захоронення ТПВ становить: для населення – 7,3 грн./м³, для бюджетних організацій – 7,3 грн./м³, для інших споживачів послуг – 7,3 грн./м³.

В Закарпатській області у сфері поводження з відходами працює 33 підприємства, з них 25 комунальних, 1 з часткою комунальної власності і 7 приватних. Чисельність працюючих у сфері поводження з твердими побутовими відходами становить всього 418 особи, на комунальних підприємствах – 339 осіб, з часткою комунальної власності – 46 осіб, на приватних – 33 особи. В області налічується майже 30 суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють збирання, заготівлю та утилізацію окремих видів відходів як вторинної сировини.

Для перевезення ТПВ задіяно 82 сміттєвози: на комунальних підприємствах – 70, з часткою комунальної власності – 3, на приватних – 9 одиниць. Зношеність спец транспорту становить 51,9 %.

Обсяг реалізованих послуг у сфері поводження з відходами у 2010 році склав 8157,7 тис. грн., в тому числі населенню – 3249,5 тис. грн. Обсяг сплачених послуг склав 7664 тис. грн., в тому числі населенням – 2879,9 тис. грн.

У 2010 році на розвиток сфери поводження з відходами спрямовано 3657,2 тис. грн., з них: на будівництво нових полігонів – 1029,4 тис. грн., на реконструкцію полігонів – 796,5 тис. грн., на оновлення спецтранспорту – 700 тис. грн., на оновлення контейнерного парку – 449,8 тис. грн., на інші витрати – 681,5 тис. грн. За джерелами фінансування кошти розподіляють таким чином: місцевий бюджет – 2326,3 тис. грн., інші джерела – 1331 тис. грн.

Слід зазначити, що вирішення проблеми побутових відходів для Закарпатської області, як прикордонного краю, має особливе значення.

Область служить своєрідним коридором України в Європу. І коридор цей має неестетичний вигляд. Для Закарпаття, де в основі всіх програм і концепцій соціально – економічного розвитку на першому місці ставиться розвиток туристично – рекреаційної бази, в тому числі з орієнтацією на західних споживачів, засмічення населених пунктів та наявність сміттєзвалищ за їх околицями просто неприпустиме. На жаль, цей момент практично не враховується при розробці численних стратегій розвитку туристично – курортної бази краю.

Мережа підприємств сфери послуг Закарпатської області за 2000-2010 роки зросла на 56,5%: з 715 од. у 2000 р. до 1119 – у 2010 р. Частка регіону в загальній кількості підприємств України є незначною – 2%. Забезпеченість населення підприємствами сфери послуг в розрахунку на 10 тис. осіб у 2010 р. складає 9 од. (у 2000 р. – 5,7 од.). Разом з тим чисельність працівників зазначеної сфери діяльності скоротилось на 12,3%, або на 4,5 тис. осіб (з 37,0 тис. осіб у 2000 р. до 32,5 у 2010 р.).

Матеріально-технічна стан підприємств торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку є задовільним. Так, зросла первинна вартість основних засобів зазначеної сфери діяльності – за період, що досліджується, на 298,4 млн. грн., або 72,6% порівняно з 2001 р. На Закарпатті здійснюється досить активна політика по відновленню основних засобів, витрати за зазначеним напрямом у 2010 р. склали 112,9 млн. грн., що у 8 разів перевищують рівень 2000 р. (у 2000 р. – 13,8 млн. грн.).

Ступінь зносу основних засобів підприємств торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку у регіоні в 2010 р. зафіксовано на рівні 28,6%, що на 6,6 відсоткових пункти менше порівняно з 2000 р. Проте зазначений показник на 6,6 відсоткові пункти перевищує середньоукраїнський.

Дещо гірша ситуація склалася в сфері діяльності, що пов'язана з

наданням комунальних, індивідуальних послуг, культури та спорту. Первинна вартість основних засобів зазначених підприємств зростала досить повільно: приріст за 2000-2010 роки склав всього 101,1 млн. грн. (з 225,3 млн. грн. у 2000 р. до 326,4 млн. грн. у 2010 р.). Витрати на відновлення основних засобів у 2010 р склали 90,7 млн. грн. проти 5,6 млн. грн. у 2000 р. Ступінь зносу основних засобів зазначеної сфери діяльності складає 46,9%, що на 1,4 відсоткові пункти перевищує середньоукраїнський показник.

Обсяг реалізованих послуг у 2010 р. зріс на 765,2 млн. грн. порівняно з 2000 р. і склав 1355,5 млн. грн. у порівняних цінах 2000 р. Частка області від загальнодержавного показника складає 1,4%.

Обсяг реалізованих послуг в розрахунку на 1 особу в Закарпатському регіоні становить 1090,8 грн., або 50,6% рівня середньоукраїнського показника (додаток А, табл. А.3). Наявність та рух основних засобів об'єктів сфери послуг Закарпатської області за 2000-2010 рр. наведено в додатку А, табл. А.4.

Роздрібна торгівельна мережа є важливою складовою соціально-економічної інфраструктури будь-якого регіону. Аналіз статистичних даних свідчить, що кількість об'єктів роздрібної торгівлі протягом 2000-2010 рр. зменшилась на 31,3%(з 2877 од. у 2000 р. до 1977 од. – у 2010 р.). В Закарпатській області в 2010 р. функціонувало 1977 од. об'єктів з яких: 1475 магазинів (891 продовольчих, 584 непродовольчих, 330 магазинів самообслуговування), 502 кіоски, 112 ринків (з торговою площею 275 тис. кв. м.) Кількість підприємств, які здійснювали діяльність з роздрібною торгівлю автомобілями, мотоциклами та пальним складала відповідно 34 од., з яких 12 од. (35,3%) переважно здійснювали торгівлю автомобілями, 6 од. (17,6%) – автомобільними деталями та 16 од. (47,1%) – пальним. Кількість підприємств роздрібною торгівлю (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним) нараховувала у 2010 р. 454 од. З них 265 од. (58,4%) переважно торгували продовольчими товарами, 185 од. (40,7%) – непродовольчими та 4 од. (0,9%)

проводили торгові операції переважно поза магазинами.

За 2000-2010 рр. забезпеченість населення області мережею роздрібною торгівлі у розрахунку на 10 тис. осіб скоротилась з 23 до 16 од. та у 2010 р. зрівнялась з загальнодержавним показником. За зазначеним показником Закарпатська область в 2010 р. займала 11 місце серед усіх регіонів України.

Середньооблікова чисельність працівників підприємств роздрібною торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та паливом) в 2010 р. склала 6,5 тис. осіб. В порівнянні з 2000 р. (14,1 тис. осіб.) скорочення склало 53,9%.

Ступінь зносу основних засобів торгівлі; ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку в 2010 р. склав 28,6% при 22% в Україні, хоча в 2000 р. зазначений показник складав 35,2%, тоді як в Україні він становив 35,3%. За цим показником Закарпатська область в 2010 р. займала 14 місце серед регіонів України.

Роздрібний товарооборот торгової мережі в 2010 р. склав 3586 млн. грн., що склало 2,1% від загальнодержавного показника. Роздрібний товарооборот на одну особу складав 2949 грн. За цим показником в 2010 р. область займала 16 місце серед регіонів України (додаток А, табл. А.5). Наявність та рух основних засобів об'єктів торгівлі Закарпатської області за 2000-2010 рр. наведено в додатку А, табл. А.6.

Конкурентоспроможність регіону як суб'єкта ринкових відносин визначається сукупністю таких умов, як наявність конкурентоспроможних галузей або сегментів галузі, здатність регіональних органів влади створити умови регіональним підприємствам для досягнення й утримання конкурентної переваги. Створення територіально-виробничих комплексів є одним з ефективних механізмів підвищення конкурентоспроможності регіону та забезпечення стійких темпів соціально-економічного розвитку.

З метою забезпечення конкурентоспроможності регіону потрібно реалізувати заходи в таких напрямках: визначення орієнтирів стратегічного

розвитку регіону загалом; аналіз ресурсного потенціалу та якості робочої сили; розробка концепції програми щодо активізації розвитку підприємництва; визначення переліку послуг, які можуть надаватися приватному бізнесу з боку органів державної влади та місцевого самоврядування; розвиток сучасного інституту державного та муніципального замовлень; вдосконалення механізмів регулювання діяльності фінансово-кредитних і фінансово-інвестиційних інститутів, а також нормативно-правової бази інвестиційної діяльності.

Територіально-виробничі комплекси впливають на конкурентоспроможність регіону наступними чином:

- за допомогою підвищення продуктивності підприємств та галузей, що входять до їх складу;
- шляхом підвищення сприйнятливості до інновацій і, таким чином, підвищення продуктивності;
- за допомогою стимулювання створення нових бізнес-структур, які підтримують інновації і розширюють межі територіально-виробничих комплексів.

У сучасній господарській практиці територіально-виробничий комплекс - це група географічно сусідніх і тісно взаємопов'язаних компаній, що діють в певній сфері, взаємодоповнюють один одного і підсилюють таким чином конкурентні переваги окремих компаній і, отже, територіально-виробничого комплексу в цілому.

Вибір потенційних територіально-виробничих комплексів здійснено на основі трьох критеріїв:

- 1) частка у ВРП і рівень зайнятості;
- 2) конкурентоспроможність виробленої територіально-виробничим комплексом продукції (продукція комплексу має бути присутня на регіональному, національному та світовому ринках збуту);
- 3) темпи зростання ринку збуту (цільові ринки повинні бути

динамічними).

На першому етапі на основі статистичних показників були розраховані кількісні показники, що відображають конкурентну здатність галузей в регіоні та їх синергетичний ефект. Коефіцієнт локалізації промислового виробництва показує наявність у регіону економічної спеціалізації в рамках окремих галузей промисловості (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Коефіцієнт локалізації промислового виробництва

Показники	Закарпатська область		Україна		Коефіцієнт локалізації
	сума	питома вага	сума	питома вага	
Добувна промисловість, млн.грн.	48	0,34	116750	0,26	1,3
Переробна промисловість, млн.грн.	1644	0,04	788017	0,036	1,1
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, млн.грн.	185	5,2	104515	4,2	1,24
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, млн.грн.	1656	0,17	189669	0,10	1,7

З таблиці видно, що ті галузі, де розрахункові показники більше або дорівнюють одиниці, можна виділити як галузі ринкової спеціалізації, де створення територіально-виробничих комплексів можливо і доцільно. В

таблиці 3.12 представлена оцінка готовності підприємств розглянутих вище галузей до діяльності в рамках територіально-виробничого комплексу, виконана з урахуванням їх поточного стану та перспектив розвитку.

Наявність численних проблем у функціонуванні виробничого комплексу регіону та неможливість їх розв'язання протягом останніх років потребує активного пошуку шляхів подолання подібної ситуації. Адекватним сучасним економічним реаліям є формування територіально-виробничих комплексів зазначених в таблиці 3.12 підприємств галузі як найбільш перспективного та оптимального напрямку розвитку регіону. Впровадження даного підходу є позитивним моментом як для регіонального розвитку в цілому, так і для всіх його складових.

Таблиця 3.12

Оцінка готовності підприємств галузей до діяльності в рамках територіально-виробничого комплексу

Вид економічної діяльності	Потенціал сприяння розвитку економіки Закарпатської області	Міжнародна та регіональна конкурентоспроможність	Обсяг необхідних інвестицій	Готовність до взаємодії в рамках ТВК
Сільське господарство	Привабливий	Низька конкурентоспроможність	Значний	Низька готовність
Паливна промисловість	Привабливий	Висока конкурентоспроможність	Значний	Висока готовність
Лісопромислове виробництво	Привабливий	Середня конкурентоспроможність	Значний	Середня готовність
Машинобудування	Привабливий	Низька конкурентоспроможність	Значний	Низька готовність
Промисловість будівельних матеріалів і будіндустрія	Привабливий	Висока регіональна конкурентоспроможність, низький міжнародний рівень конкурентоспроможності	Середній	Низька готовність

Процес формування територіально-виробничих комплексів полягає

передусім у інтеграції ряду підприємств перспективних видів промислової діяльності області. Інтеграційні зв'язки, які виникають у підприємств, мають позитивні та негативні аспекти. До позитивних аспектів інтеграції підприємств слід по-перше, віднести зможу підприємств зменшувати витрати, зокрема, транспортні, трансакційні, на одиницю продукції тощо, по-друге, мати переваги при отриманні кредитних та інших видів ресурсів, по-третє, краще розповсюдження інформації, зниження ризиків тощо, що в результаті приводить до підвищення ефективності функціонування та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. До негативних – поява довгострокових партнерських відносин, що призводять до зменшення або втрати гнучкості та конкуренції. Крім того можна виділити негативні аспекти при горизонтальній інтеграції – складність управління великими господарськими структурами, при вертикальній інтеграції – обмеження мобільності, гнучкості, значні витрати на здійснення функцій управління тощо [20, с. 122-124].

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що на нашу думку, створення територіально-виробничих комплексів, не тільки дасть можливість уникнути негативних аспектів інтеграції, а й в повній мірі сприятиме використанню позитивних її моментів. Серед переваг ТВК слід вказати на покращення взаємодії між учасниками комплексу з різних сфер: підприємств, органів влади, наукових, освітніх закладів тощо; появу сильного поштовху для регіонального розвитку; зможу вирішити багато накопичених проблем регіону в різних сферах діяльності за рахунок активізації інноваційної діяльності та залучення інвестиційних ресурсів тощо.

3.2. Оцінка інноваційно-інвестиційної сфері регіонального розвитку

Суттєвий вплив на розвиток територіально-виробничих комплексів і регіону в цілому справляють інвестиції в інноваційну сферу. Особливості територіально-виробничих комплексів полягають у наступному: різноманітність і неоднорідність зв'язків (концентрація та спеціалізація виробництва); відкритість економічної системи регіону; регіональні пропорції; завершеність виробничого циклу; природні умови та географічне положення. Економічний аналіз ефективності територіально-виробничих комплексів передбачає необхідність визначення системи показників.

Проаналізуємо основні показники промислового розвитку регіонів України і на основі оцінки їхнього потенціалу зробимо висновки про перспективні напрями їх реалізації, що дозволять активізувати природні переваги та інтелектуальний ресурс з метою забезпечення конкурентоспроможності та зниження ризику можливих загроз.

У 1991-1996 рр. промислове виробництво безперервно знижувалося практично в кожному регіоні. До 1997 р. кількість регіонів, у яких відбувалося зростання річного обсягу промислового виробництва не перевищувала трьох. У 1997 р. таких регіонів було вже 12, у 1998 р. – 16, у 1999 р. – 20, що вперше з 1990 р. забезпечило збільшення виробництва в цілому по країні на 4% [148]. Як бачимо з табл. 3.13, приріст промислового виробництва у 2010 р., порівняно з 2000 р., забезпечено в деяких регіонах, зокрема, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Рівненській, Тернопільській та Черкаській областях. Різко знизилися показники обсягу промислової продукції в Автономній Республіці Крим, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Львівській, Одеській, Полтавській, Полтавській, Сумській, Харківській, Чернігівській областях та м. Києві.

Таблиця 3.13

Динаміка показників розвитку промисловості регіонів України

Регіони	Індекси продукції промисловості, % до попереднього року				
	2000	2007	2008	2009	2010
Вся промисловість	114,2	106,2	110,2	78,1	110,6
АР Крим	108,8	102,7	112,3	82,7	111,2
Вінницька	109,0	106,0	108,7	83,6	105,9
Волинська	121,3	119,2	143,7	51,7	125,7
Дніпропетровська	108,6	108,4	106,6	79,0	117,2
Донецька	106,1	106,1	107,7	78,2	113,5
Житомирська	114,3	105,1	109,1	79,3	109,1
Закарпатська	121,6	127,2	120,4	50,7	141,8
Запорізька	102,4	109,5	118,5	69,3	106,9
Івано-Франківська	124,5	91,0	95,9	77,4	95,3
Київська	110,4	113,9	108,2	83,0	108,2
Кіровоградська	114,4	111,6	109,7	78,3	112,2
Луганська	130,3	101,7	116,0	80,1	105,6
Львівська	143,2	108,5	112,9	50,1	100,5
Миколаївська	110,1	106,4	107,9	85,5	108,4
Одеська	130,2	90,7	116,5	78,2	105,4
Полтавська	132,8	106,5	103,2	84,3	114,6
Рівненська	110,0	108,9	112,2	69,2	131,3
Сумська	107,3	104,0	108,0	82,9	91,2
Тернопільська	119,2	118,3	108,7	84,8	102,3
Харківська	116,7	105,9	109,6	79,7	106,3
Херсонська	124,5	81,2	109,4	91,6	98,9
Хмельницька	110,8	113,0	114,5	76,4	104,4

Черкаська	111,9	103,7	124,8	70,5	117,9
Чернівецька	112,1	107,7	121,3	74,6	108,7
Чернігівська	113,0	103,0	105,8	83,6	99,8
м. Київ	118,2	108,7	98,5	71,0	103,7
м. Севастополь	114,3	135,7	106,4	73,8	113,5

Джерело: розраховано за даними [151]

Ключова складова економічної політики країни та її регіональної ланки – інвестиційна політика, сутність якої полягає в цілеспрямованій і обґрунтованій діяльності державних органів управління з активізації інвестиційної діяльності з метою забезпечення відтворення економіки і вирішення соціально-економічних проблем. У силу значного різноманіття та асиметрії стартових умов для розвитку регіонів України особлива роль у здійсненні інвестиційної політики належить регіональному рівню управління. Реалізація інвестиційної політики регіону розглядається в декількох напрямках, найважливішими з яких є забезпечення і підвищення інвестиційної активності в економіці, залучення іноземних інвестицій, поліпшення інвестиційного клімату.

Однією з передумов стабільного економічного розвитку регіонів є формування та підтримка їхнього сприятливого інвестиційного іміджу щодо потенційних інвесторів. В Україні можна розглядати два підходи щодо першочергової необхідності залучення іноземних інвестицій. Сьогоднішня нестача внутрішніх інвестиційних ресурсів зумовлена, по-перше, тривалим періодом спаду вітчизняного виробництва, а відтак - недостатністю ресурсів підприємств для оновлення та модернізації основних фондів. По-друге, обмеженістю заощаджень домогосподарств для здійснення прямих і портфельних інвестицій. По-третє, недостатньою капіталізацією української банківської системи, що обмежує можливості здійснення масштабних інвестиційних проектів. По-четверте, недостатньою розвиненістю вітчизняного фондового ринку. А з іншого боку, участь іноземного капіталу у

процесах економічного реформування в Україні була незначною порівняно зі східноєвропейськими країнами. На 01.01.2011 року загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України становив 8.4 млрд. дол. США, тоді як реальна потреба, за оцінками фахівців, становить 40 млрд. дол. США. Водночас, за деякими даними, обсяг заощаджень населення становить 18 млрд. дол. США.

Оскільки цифри цілком порівнянні, можна припустити, що активність державної політики із залучення внутрішніх інвестицій і легалізації тіньового капіталу повинна бути значно результативнішою. У питанні активізації інвестиційної діяльності в Україні немає альтернативи посиленню цілеспрямованої політики (стратегії) як на рівні держави, так і на рівні регіонів. Більше того, світовий досвід інвестиційної діяльності свідчить про найбільшу принадність для зовнішніх інвесторів тих країн і регіонів, де відчутна активність місцевих інвесторів.

За оцінками внутрішніх й іноземних економічних суб'єктів, інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим. У залученні інвестицій в регіони України важливу роль має відіграти політика сприяння на регіональному рівні, що є виявом політичної волі та здійсненням реальних заходів представниками місцевих органів влади щодо підтримки інтересів інвестора, місцевих переваг в інфраструктурному забезпеченні інвестиційних процесів - фінансовому, технологічному, інформаційному тощо.

У такому контексті актуалізується оцінка регіонального стимулювання бізнесу, що насамперед цікавить інвесторів. На сьогодні регіональна активність щодо залучення інвестицій досить неоднорідна, про що свідчать відносні значення розподілу інвестицій в основний капітал на душу населення (рис 3.1).

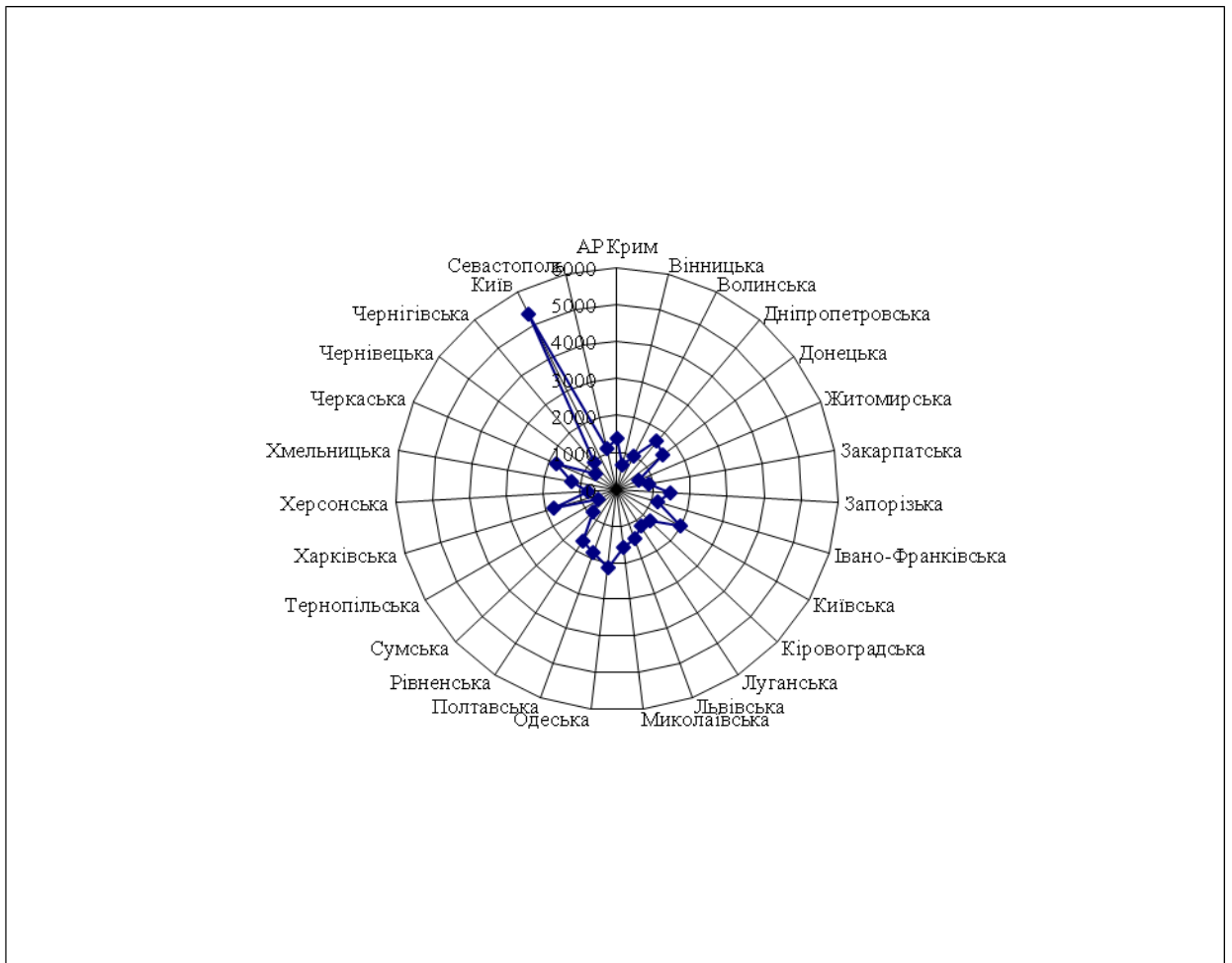

Рис. 3.1 Обсяг інвестиції в основний капітал на одну особу за регіонами

Різниця в інвестиційному становищі регіонів - це результат дії місцевих регіональних факторів. Якщо інвестиційний клімат виступає підсумком всіх факторів на державному рівні, то інвестиційна привабливість регіонів - насамперед регіональних.

Треба відзначити, що поняття «інвестиційна привабливість регіонів» має два аспекти потенційний та реальний. Перший з них пов'язаний з оцінкою та прогнозом потенційних регіонально-інвестиційних факторів. Другий підхід до цього поняття полягає в розумінні його як результату реалізованого інвестиційного процесу. Звідси під рівнем інвестиційної привабливості регіонів України можна розуміти обсяги прямих іноземних інвестицій, що на даний момент вкладаються неоднорідно, про що свідчать відносні значення розподілу прямих іноземних інвестицій як по регіонах так і

на душу населення.

На думку багатьох фахівців, до поняття оцінки інвестиційної привабливості регіонів треба підходити комплексно, з урахуванням усіх аспектів впливу регіональних умов і факторів на потенційну та реальну інвестиційну діяльність. Обсяги надходжень прямих іноземних інвестицій в значній мірі визначаються інвестиційною привабливістю країни в цілому. В результаті дослідження іноземних фахівців Ф Рута і А. Ахмеда були отримані показники, які визначають інвестиційну привабливість країни. До таких показників були віднесені: ВВП на душу населення країни-реципієнта, що свідчить про купівельну спроможність споживачів; аналіз зростання ВВП країни-реципієнта, що дозволяє прогнозувати майбутнє розширення ринку для продукції фірми, що інвестує; участь країни в інтеграційних об'єднаннях, таких як митні союзи, зони вільної торгівлі, що дозволить у майбутньому уникнути тарифних обмежень; розвиток інфраструктури (транспортної, комунікаційної), яка допоможе фірмам обслуговувати ринок, отримувати сировину та інформаційне забезпечення; урбанізація населення, що відображає концентрацію ринку; політична стабільність в країні-реципієнті, що дає інформацію про ймовірність правил гри для іноземного інвестора [188, с. 1-4]. Ці показники відрізняються не лише в залежності від країни, але і мають свої специфічні особливості в різних регіонах країни.

У 1990 році в першу десятку за об'ємом інвестицій входили такі регіони як Донецька область (10,7% від загального об'єму інвестицій), Дніпропетровська область (10,1%), Луганська і Харківська області (по 5,6%), Київська і Одеська області (по 5,4 %), Запорізька область (5,2%), Львівська область (3,5%), а також АР Крим (4,9%) і м. Київ (4,5%). При цьому розбіжність між найбільшими і найменшими за об'ємом інвестицій регіонами (без врахування м. Севастополя) складало порядка 6-8 разів.

У зв'язку з трансформаційними процесами в країні почали відбуватися зміни і в інвестиційній сфері по окремих регіонах. У 2000 р. починається

деяке пожвавлення інвестиційної діяльності по ряду регіонів країни.

У 2002 році перша десятка регіонів-лідерів по питомій вазі внутрішніх інвестицій виглядала так: м. Київ – 16,3%, Донецька і Дніпропетровська області – відповідно 10,3 і 7,6 %, Одеська – 7,1%, Харківська – 6,5%, Львівська і Полтавська області по 4,9 %, Київська область – 4,3%, АР Крим і Запорізька область по 3,8%. Розбіжність між регіонами країни по величині інвестицій досягла 15-30 разів. Таке положення пов'язане перш за все з інвестиційною привабливістю як регіонів, так і окремих підприємств, а також з реальними можливостями акумулювати внутрішні інвестиції і вкладати їх в розвиток підприємницької діяльності. У названих регіонах-лідерах із-за природних, але, в першу чергу, адміністративно-економічних переваг склалися об'єктивно кращі умови для залучення капіталу, що знайшло віддзеркалення в об'ємах інвестицій.

В 2010 році по Україні існувала тенденція до збільшення обсягів інвестиції в основний капітал (рис. 3.2).

Серед адміністративно-територіальних одиниць України, лише Закарпатська область та місто Севастополь мали темп росту даного показника меншим за 100%. Черкаська та Кіровоградська області за індексом інвестицій в основний капітал в 2010 році займали перше та друге місця відповідно. Розмір цього індексу для Черкаської та Кіровоградської області становив відповідно 224,0% та 171,9%. Полтавська область займала 21 місце з 116,2%.

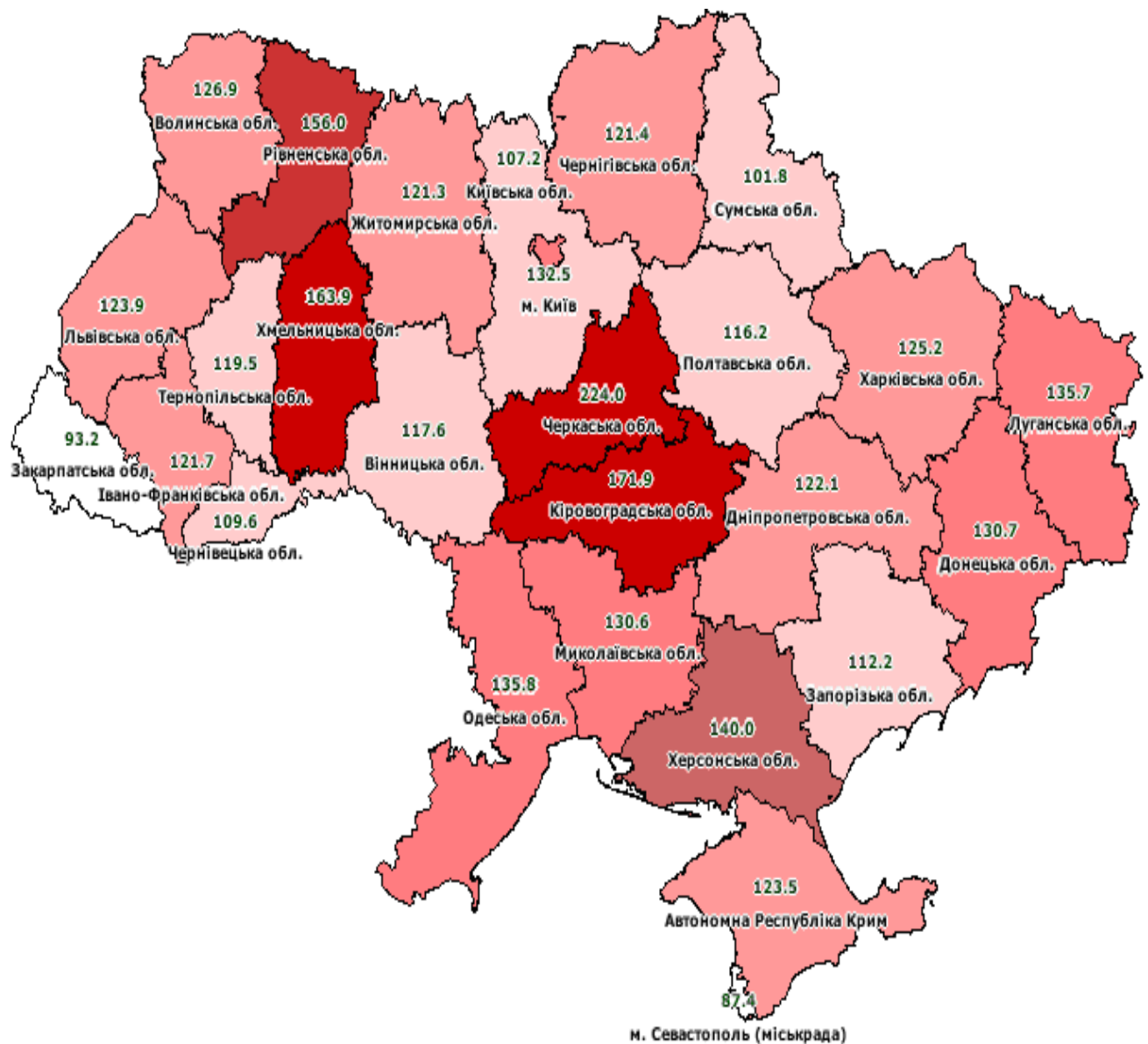

Рис. 3.2. Індеси інвестицій в основний капітал за регіонами, 2010 рік (до минулого року, %)

Існує значна асиметрія серед регіонів України щодо залучення інвестицій в основний капітал. Лідерство за цим показником належить м. Києву – 38338,2 млн.грн., друге – Донецька область – 16694,3 млн.грн., третє – Дніпропетровська область – 13277,0 млн.грн, четверте – Київської області – 9955,4 млн. грн., останнє місце займає м. Севастополь – 1425,6 млн. грн. (табл 3.14).

Таблиця 3.14

**Динаміка інвестицій в основний капітал у 2000-2010 рр. за
регіонами**

	2000 р.		2010 р.	
	Млн. грн.	% до загального обсягу інвестицій у промисловість	Млн. грн.	% до загального обсягу інвестицій у промисловість
Україна	23629	100	203067,9	100
Автономна Республіка Крим	784	3,3	5433,4	2,7
Вінницька	365	1,5	3483,4	1,7
Волинська	278	1,2	3653,0	1,8
Дніпропетровська	2252	9,5	13277,0	6,5
Донецька	2901	12,3	16694,3	8,2
Житомирська	256	1,1	3295,5	1,6
Закарпатська	332	1,4	3131,0	1,5
Запорізька	1190	5,1	6510,5	3,2
Івано- Франківська	605	2,6	4927,0	2,4
Київська	947	4,0	9955,4	4,9
Кіровоградська	271	1,2	2467,0	1,2
Луганська	1030	4,4	7244,1	3,5
Львівська	1061	4,5	7739,3	3,6
Миколаївська	460	2,0	4556,6	2,2
Одеська	1348	5,7	10819,4	5,3
Полтавська	1438	6,1	7806,8	3,8

Рівненська	365	1,5	3521,7	1,7
Сумська	597	2,5	2338,2	1,2
Тернопільська	199	0,8	2442,9	1,2
Харківська	1373	5,8	10629,7	5,9
Херсонська	282	1,2	3369,8	1,6
Хмельницька	455	1,9	3116,9	1,5
Черкаська	330	1,4	5142,3	2,5
Чернівецька	141	0,6	3646,6	1,8
Чернігівська	431	1,8	2702,3	1,3
м. Київ	3809	16,1	38338,2	18,9
м. Севастополь	129	0,5	1425,6	0,7

Джерело: розраховано за даними [151]

Причини інвестиційної активності вищезазначених регіонів в тому, що саме в них зареєстровані і діють вільні економічні зони, наприклад, «Рені» (Одеська область), «Славутич» (Київська область) і території пріоритетного розвитку (у м. Харкові, Донецькій області), які задекларували розвиток майже всіх напрямів національного господарства України, зокрема добувної та обробної промисловості. Також в цих регіонах розташовані галузі промисловості, які є пріоритетними для інвестування: металургійна та вугільна галузі (Донецька та Дніпропетровська області), підприємства з виробництва мінеральних добрив (Одеська область), машинобудування, харчова промисловість (Харківська область), видобуток вуглеводів, деревообробка, паперова промисловість (Львівська область) і м. Київ, де зосереджені наукові організації та наукоємні виробництва.

Невисокий рівень конкурентоспроможності окремих регіонів України на зовнішніх ринках привело до того, що активну зовнішню торгівлю здійснює обмежена кількість регіонів (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Динаміка експорту / імпорту товарів по регіонах України

	Всього, млн. дол. США							
	2007		2008		2009		2010	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
Україна	16264,7	15775,1	17957,1	16976,8	23066,8	23020,1	32666,1	28996,8
АР Крим	218,3	125,8	220,5	120,9	317,1	154,0	274,9	150,4
Вінницька	208,6	150,5	249,7	150,7	333,5	196,3	421,7	246,0
Волинська	171,1	179,6	147,8	141,0	204,8	181,3	272,8	264,6
Дніпропетровська	2844,6	973,2	2866,2	1123,5	3588,9	1777,3	5409,9	2336,0
Донецька	2954,7	830,2	3539,9	874,8	4960,3	1481,4	8343,6	2182,9
Житомирська	140,5	126,3	176,6	140,9	219,1	187,2	262,2	141,8
Закарпатська	253,7	243,6	270,6	252,6	414,6	453,3	605,5	614,4
Запорізька	1316,6	502,5	1326,8	481,3	1719,6	884,3	2369,2	1225,6
Івано-Франківська	307,1	198,8	392,8	255,3	680,7	365,5	867,3	477,1
Київська	304,5	386,0	300,4	465,1	345,2	703,0	473,9	921,1
Кіровоградська	76,4	36,8	72,3	29,0	100,0	50,3	200,0	84,4
Луганська	1236,4	211,8	1409,7	186,4	1351,5	271,6	1899,8	367,2
Львівська	302,1	611,6	353,9	511,7	495,6	700,6	639,7	726,7
Миколаївська	485,6	265,7	540,7	257,8	544,0	267,0	654,4	327,4
Одеська	601,7	592,3	979,6	774,5	1048,0	996,5	1053,8	935,6
Полтавська	601,8	170,3	778,2	173,9	1022,9	286,4	1381,1	476,6
Рівненська	78,3	111,7	105,1	115,8	158,0	187,6	202,6	224,3
Сумська	237,0	118,2	261,1	111,0	352,1	151,2	472,1	188,2
Тернопільська	49,3	36,4	65,0	49,0	79,8	68,9	92,9	67,0
Харківська	430,4	475,5	400,2	552,5	563,3	820,4	764,1	877,2
Херсонська	129,9	45,5	167,2	43,6	145,3	85,3	223,5	77,8
Хмельницька	92,9	70,5	110,0	85,8	157,8	136,9	181,2	162,0
Черкаська	208,3	109,1	202,1	134,5	291,1	199,1	412,2	236,2
Чернівецька	61,4	38,4	70,6	49,0	72,2	73,3	85,7	86,2
Чернігівська	143,4	155,9	169,5	159,2	243,2	199,3	245,5	209,3
м. Київ	2604,5	3483,6	2441,7	3561,1	2846,3	5017,6	4148,0	6491,2
м. Севастополь	48,8	47,1	45,5	30,0	52,7	39,9	61,4	34,1

Джерело: розраховано за даними [151]

Зокрема, питома вага Донецької, Дніпропетровської, Запорізької областей та м. Києва становила 62% загальноукраїнського експорту. Основну частину експорту становить експорт руди, металопродукції та продукції хімічної промисловості. До цієї групи регіонів надходить також понад 40%

загального обсягу імпорту.

В останнє десятиріччя українська промисловість знаходиться у якісно нових економічних умовах, які багато в чому визначили її нинішній стан. Промислові підприємства, зіткнувшись з новими реаліями, намагались адаптуватись до нових умов. Але ця адаптація відбувалась за відсутності державної підтримки, націленої на системну трансформацію промислового розвитку і забезпечення інноваційного зростання економіки України. Затримка інноваційного процесу на рівні регіону пояснюється низьким ступенем гнучкості й адаптивності підприємств до інновацій. До основних причин цього явища відносяться: низька активність внутрішніх та зовнішніх інвесторів, сповільнені темпи росту оновлення основних виробничих фондів внаслідок різкого знецінення встановленої на підприємствах техніки, невідповідність рівня технічного розвитку виробництва високо прогресивним параметрам інновацій, висока вартість вітчизняних зразків нової техніки тощо.

Головним фактором, від якого залежить життєздатність та ефективність функціонування територіально-виробничих комплексів є здатність суб'єктів господарювання швидко адаптуватись до нових потреб, які виникають у зв'язку із науково-технічним прогресом, зміною попиту населення та підприємств на промислову продукцію, а також процесами переходу до постіндустріальної стадії розвитку. Така адаптація досягається шляхом постійних та динамічних структурних зрушень макроекономічних, відтворювальних, міжгалузевих, внутрішньо-галузевих пропорцій. Тому чим швидше відбуваються структурні зрушення у напрямку зростання частки високотехнологічної продукції, тим ефективнішим є розвиток промислового сектору регіону.

Кожний регіон України має свої специфічні особливості, які значною мірою впливають на його промисловий розвиток. Зупинимося на більш детальній характеристиці одного із них.

Актуальність аналізу рівня інноваційного потенціалу регіонів України пояснюється насамперед особливостями соціально-економічних процесів у тих з них, які в силу історичних, соціально-культурних, природних та економічних причин мають багато специфічних відмінностей. Під інноваціями в сучасній науці розуміється сукупність економічно значимих дій, які максимізують ефективність технологічних і організаційних процесів виробництва й обміну на базі їхнього удосконалення або якісного перетворення, при цьому досліджувана категорія „інновації” – окреслює не будь-які зміни взагалі, а лише ті з них, що носять якісний характер і орієнтовані на економічний (а відповідно і соціальний) ефект. Сам же інноваційний аспект з’являється, у зв’язку з цим, як проблематика позитивних якісних змін в економіці і соціальній сфері [183, С. 4]. Відповідно, без детального аналізу інноваційного потенціалу регіонів невиправданими або ж ситуаційними будуть усі дії щодо формування та розвитку інвестиційної й інноваційної політики в регіонах України.

У цей час усе більшу роль відіграють інформаційні й інноваційні фактори, які необхідно враховувати при дослідженні регіону. Тому все більшого значення набуває парадигма регіон-підсистема інформаційного суспільства. Реформування економіки регіону, впровадження передових, технологій і наукомістких виробництв вимагає розгляду регіону як підсистеми інноваційного простору.

Оцінку інноваційного потенціалу територіально-виробничих комплексів Закарпатської області проведемо за допомогою даних Державного управління статистики, Міністерства фінансів України та ін. Оцінка проводилася за період 1995–2010 рр., що дозволило відстежити динаміку окремих показників, рівнів часткових складових інноваційного потенціалу й виявити відповідні тенденції змін.

Різке зниження сприятливості вітчизняної промисловості до інновацій обумовлюється довгостроковим негативним впливом загальноекономічних проблем, пов’язаних зі структурною реформованістю економіки країни, домінуванням у ній низько технологічних сировинних виробництв, які

об'єктивно малосприйнятливі до сучасних наукових досягнень і набагато менш економічно ефективні, ніж виробництва високої технологічної складності.

Незважаючи на проголошення інноваційного шляху розвитку, дотепер рівень впровадження інновацій настільки низький, що його вплив не забезпечує хоч якого більш-менш суттєвого зростання рентабельності промислового виробництва.

Аналіз досвіду провідних зарубіжних корпорацій показує, що стійкий розвиток виробництва у довгостроковій перспективі залежить не стільки від реальних ресурсних можливостей, скільки від інноваційного характеру підприємницької діяльності у відповідному напрямі. У той же час, офіційні статистичні дані в Україні свідчать про відсутність зростання темпів інноваційної діяльності у такій визначальній галузі економіки України, як промисловість (табл. 3.16).

Як видно з таблиці 3.16, впровадження прогресивних технологічних процесів в Україні протягом останнього десятиліття характеризується певними коливаннями, у загальному плані їх обсяг знизився у порівнянні з 1995 роком, однак спостерігається певна стабільність протягом 2000-2009 рр. з піковим зростанням у 2006-2007 рр. У Закарпатті спостерігалися більш яскраво виражені коливання впровадження інноваційних технологій, але також і кращі результати порівняно з 1995 р. Впродовж 2009р. підприємствами області впроваджено 11 нових технологічних процесів, з яких 8 – маловідходних та ресурсозберігаючих.

Зокрема, у порівнянні з 19 новими технологічними процесами, впровадженими у 1995 р., у 2009 р. їх було 11, у 2010 р. – 13, а в 2006 – 21, пікове значення протягом періоду 2000-2010 рр.

Таблиця 3.16

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств України та Закарпаття, 1995-2010 роки

Показники	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>Кількість підприємств, які впроваджували інновації, од.</i>										
Україна	2002	14911	1503	1506	1120	958	810	999	1186	1160
Закарпаття**	48	24	25	28	27	25	28	28	23	26
Частка З/У*, %	2.40	0.16	1.66	1.86	2.41	2,61	3,46	2,80	1,94	2,24
<i>Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %</i>										
Україна	22,9	14,8	14,3	14,6	11,5	10,0	8,2	10,0	11,5	10,8
Закарпаття	19,4	7,3	7,1	10,7	10,2	9,3	9,2	9,1	7,2	10,2
Співвідношення Закарпаття та України	84,71	49,32	49,65	73,29	88,69	93,0	112,19	91,0	62,61	94,4
<i>Кількість освоєних нових видів техніки, найменувань</i>										
Україна	11472	15323	19484	22847	7416	3978	3152	2408	2526	2446
Закарпаття	172	110	90	70	62	57	33	34	54	22
Частка З/У, %	1,5	0,72	0,46	0,31	0,84	1,43	1,05	1,41	2,14	0,9
<i>Кількість впроваджених нових прогресивних технологічних процесів, од.</i>										
Україна	2936	1403	1421	1142	1482	1727	1808	1145	1419	1647
Закарпаття	19	1	6	5	14	21	10	4	11	13
Частка З/У, %	0.65	0.07	0.42	0.44	0.94	1.22	0.55	0.35	0.78	0,79
<i>З них маловідходних, ресурсозберігаючих</i>										
Україна	1044	430	469	430	606	645	690	424	634	680
Закарпаття	5	1	3	4	9	11	6	2	8	11
Частка З/У, %	0.48	0.23	0.64	0.93	1.49	1.71	0.87	0.47	1.26	1,62

* – частка Закарпаття в Україні Джерело: розраховано на основі [250] та <http://www.stat.uz.ua>

Запровадження нових методів дозволяє отримати у виробництві якісно нові чи вдосконалені види продукції. Що стосується освоєння виробництва нових видів продукції, то, починаючи з 2005 р., у цілому по Україні воно збільшується невеликими темпами (але нерівномірно по роках) і у 2010 р. перевищило рівень 2000 року на 250 одиниць (або 140%). Особливо вражаючим є найменші за всі роки показники питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації (у 2007 р 8,2% для України та 7.1% і 7.2% відповідно 2003 та 2009 рр. для Закарпаття), що нижче порогового значення (25%), і набагато нижче від аналогічного показника розвинених країн (70 – 80%).

У 2009 р. обсяг реалізованої інноваційної продукції в Закарпатській області склав 114,7 млн. грн., що складає 1,9% загального обсягу реалізації у промисловості. В основному на ринок поставляли продукцію, що є новою для підприємства.

Показники інноваційної діяльності промислових підприємств України та Закарпаття наведені у табл. 3.17. і відображають щорічні темпи впровадження нових прогресивних технологічних процесів і освоєння виробництва нових видів продукції, найменувань та їх динаміку.

Вартість нової продукції, яку підприємства області реалізували на зовнішньому ринку, склала 85,2 млн. грн., з якої 0,2 млн. грн. – в країні СНД. За межі країни інноваційну продукцію поставляли майже половина підприємств, що реалізовували нові види товарів.

Комбінований аналіз зміни кількості підприємств, що займалися інноваційною діяльністю в Україні та їх питомої ваги у загальній кількості підприємств за період 2006 – 2010 рр. (рис. 3.3), свідчить про нестабільність інноваційної активності промислових підприємств. Збільшилася кількість підприємств, які впроваджували інновації по Україні із 2006 – 2009 роки (яка коливалася протягом цього періоду у межах від 1120 до 1186), але зменшилася порівняно із 1995 роком, що, в цілому, не призвело до підвищення рівня інноваційної активності.

Таблиця 3.17

Структура та динаміка інноваційної активності промислових підприємств України та Закарпаття, 2006 – 2010 рр.

	Україна					Закарпаття				
	2006	2007	2008	2009	2010	2006	2007	2008	2009	2010
Питома вага підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, %	13,7	11,9	11,2	14,2	13,0	13,7	10,5	10,1	8,8	10,0
Питома вага інноваційної продукції в обсязі промислової, %	4,7	5,3	5,6	5,6	...	3,4	3,5	3,6	1,9	2,0
Щорічні темпи впровадження нових прогресивних технологічних процесів, у т. ч. маловідходних, ресурсозберігаючих (до попереднього року)	116,53	104,69	63,33	123,93	116,07	150	50	40	275	200
	106,43	106,98	61,45	149,53	107,25	120	50	30	400	200
Щорічні темпи освоєння виробництва нових видів продукції, найменувань з них нових видів техніки (до попереднього року)	53,64	79,24	76,39	104,90	96,83	90	60	103	159	100
	108,31	85,44	119,63	112,08	86,04	1500	13	400	50	100

Джерело: [250 та <http://www.stat.uz.ua>]

Питома вага інноваційно активних промислових підприємств починаючи з 1995 року суттєво зменшилася (з 22,9% у 1995 році до 10,0% у 2008 році). Аналогічна ситуація спостерігається і по Закарпатській області.

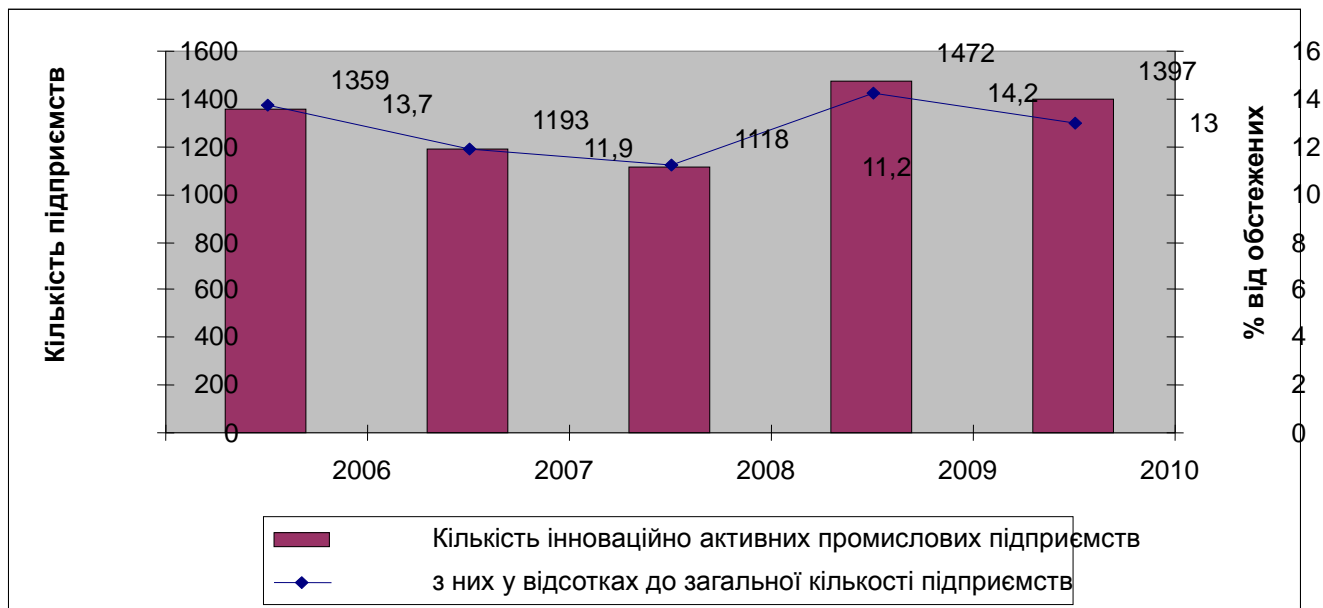

Рис. 3.3. Кількість підприємств, що займаються інноваційною діяльністю в Україні та їх питома вага у загальній кількості обстежених підприємств за період 2006 – 2010 рр. (за даними Держкомстату України)

Найбільш суттєві негативні зміни спостерігалися у 2007- 2008 роках, коли загальна кількість інноваційно активних промислових підприємств щорічно зменшувалася і у 2008 році навіть опустилася до рівня 1118.

На наступному етапі проведено детальніше дослідження тенденції розвитку інноваційно діяльності за основними напрямками впровадження інновацій (рис. 3.4).

З одного боку, протягом 2000 – 2004 років спостерігалася щорічне збільшення кількості нових видів інноваційної продукції, що загалом зроста (з 15323 до 22847), а з іншого – кількість впроваджених нових технологічних процесів протягом 2000 – 2004 років зменшилася (коливалася на рівні 1403 – 1142).

У 2005-2007 роках, навпаки, на фоні збільшення кількості впроваджених нових видів продукції (до 1808) зменшилася кількість нових технологічних процесів (до 3152). 2010 рік характеризується суттєвим зменшенням кількості інновацій за кожним з цих напрямків.

Отже, як показали результати аналізу тенденцій розвитку інноваційної діяльності промислових підприємств, особливе занепокоєння викликає наявність негативних змін за основними проаналізованими параметрами саме протягом періоду 2008 – 2010 років.

Рис. 3.4. Тенденції розвитку інноваційної діяльності за основними напрямками впровадження інновацій за 2000 – 2010 роки України (за даними Держкомстату України)

Не менш важливими є врахування попиту на науково-технічні досягнення кожної галузі промисловості, зацікавленість підприємств в їх використанні. Слабким є рівень маркетингової та інноваційної служби у виробництві, де лише близько п'ятої частини підприємств мають маркетингові підрозділи, і ще менше їх в науково-дослідних установах. Рівень зацікавленості підприємств у використанні інновацій підвищується повільно через недоліки у податковій системі країни та труднощі, пов'язані з ризикованістю суттєвих інноваційних заходів, а в науковій сфері недостатньо приділяється увага диференційному підходу стосовно матеріального заохочення науковців для створення проривних, кардинальних з цієї точки зору, нововведень. Усунення цих недоліків має забезпечити вирішальний

вплив інноваційного рівня на вітчизняну економіку [1;9с.]

У 2007-2008 роках зниження інноваційної активності підприємств свідчить про відсутність у них мотивації і платоспроможного попиту на інновації. Ліцензійні технології, які впроваджуються на вітчизняних підприємствах, переважно не належать до останніх світових досягнень, що закріплює технологічну відсутність промисловості. Але поряд з низькою інноваційною активністю промислових підприємств, загальний обсяг інноваційних витрат значно зростає і в 2007 році склав 5751,6 млн. грн., а в 2009 році становить 10821,0 млн. грн., що відображено на рис. 3.5.

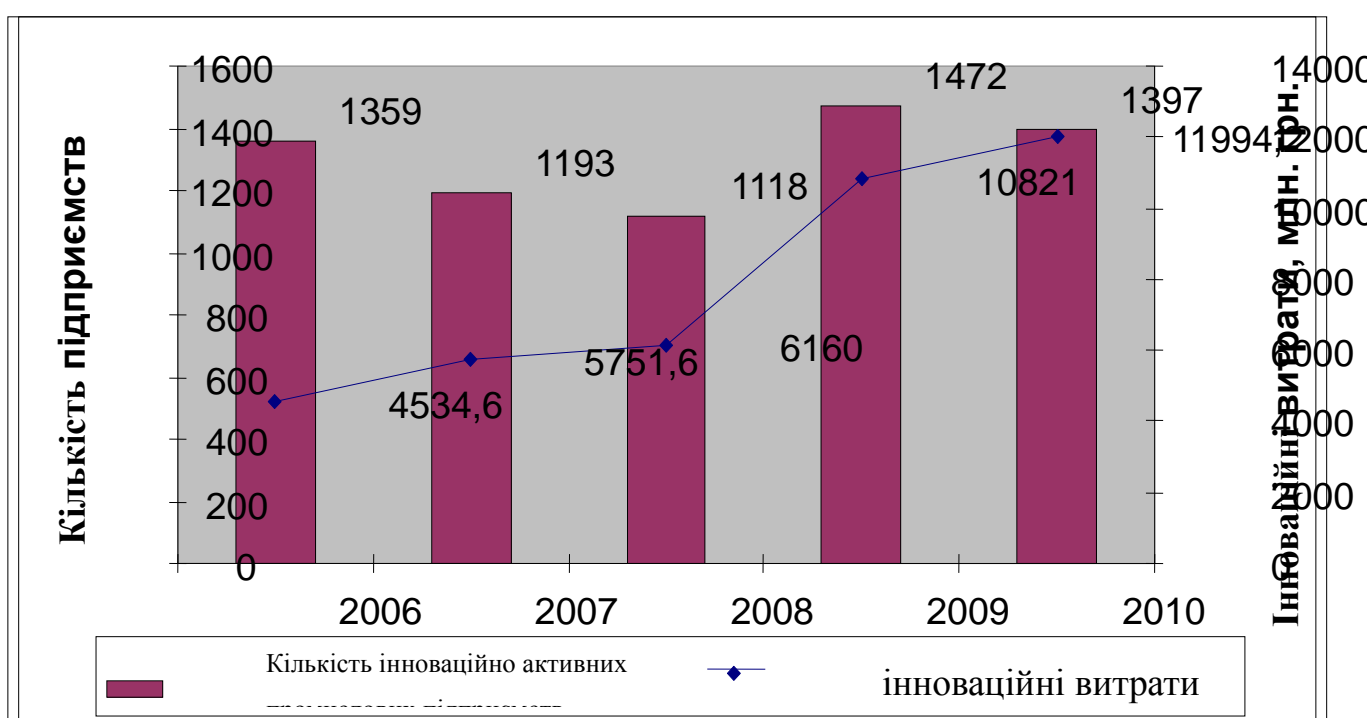

Рис. 3.5. Динаміка інноваційно активних підприємств в Україні та обсягу інноваційних витрат за період 2006 – 2010рр.

Прослідкувати динаміку кількості та питому вагу підприємств, що впроваджували інновації у Закарпатській області за період 2000 – 2010 рр. можна на рис. 3.6. Протягом 2006 року інноваційні заходи у Закарпатті здійснювали 37 промислових підприємств або 14 відсотків загальної кількості, з них 18 використовували власні кошти, 3 – кошти іноземних

інвесторів. У 2007 році інноваційною діяльністю займалися 33 підприємства або 11,2 % загальної кількості промислових підприємств. Із загальної кількості інноваційно активних підприємств 17 або 5,8%, що займалися інноваційною діяльністю – створювали та впроваджували нові, чи значно удосконалені види продукції, 6 (2,0%) – впроваджували виробничі процеси, 4 (1,4%) – придбали та впровадили нові засоби механізації і автоматизації, 2 (0,7%) – придбали нові технології.

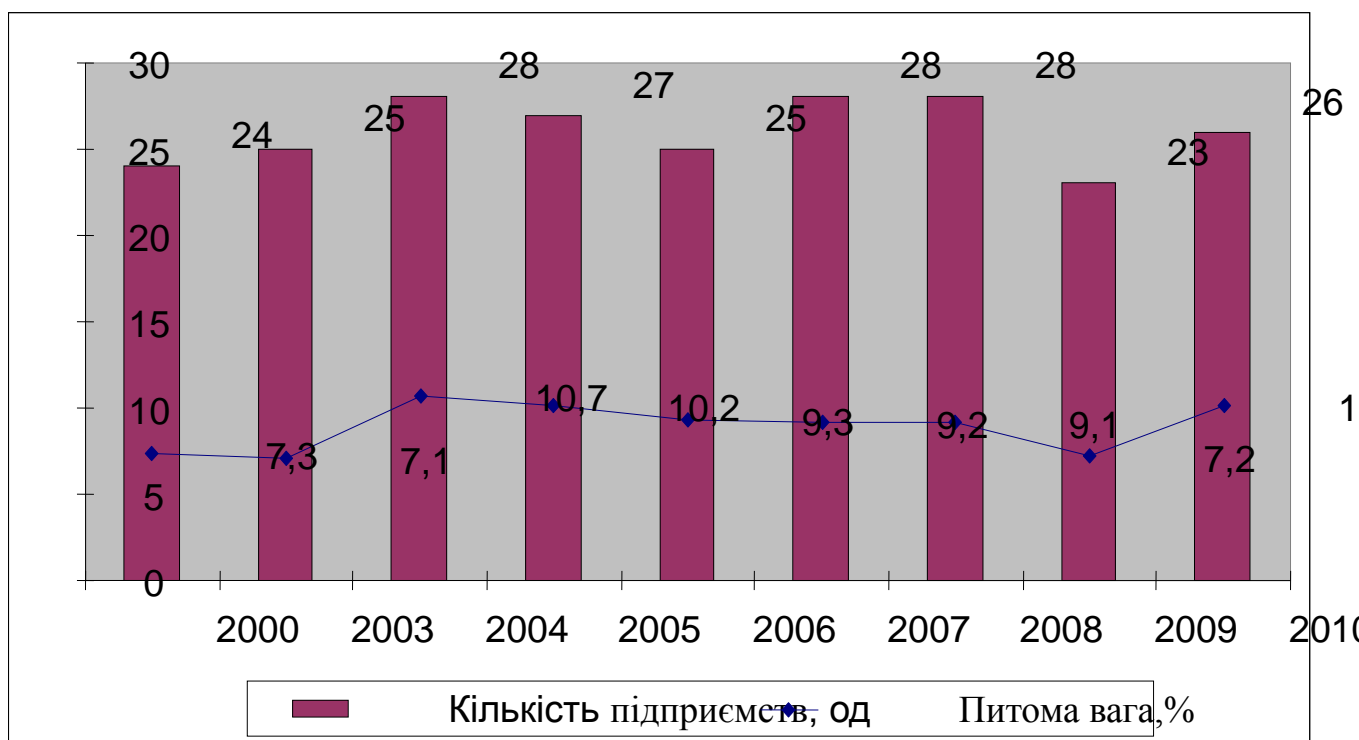

Рис. 3.6. Динаміка кількості та питома вага підприємств, що впроваджували інновації у Закарпатській області

За результатами 2008 року інноваційну діяльність здійснювало 31 або кожне десяте промислове підприємство, включене до щомісячного обліку, що на 1,1% менше, ніж у 2007 році.

У 2007 році підприємствами області впроваджено 10 технологічних процесів, з яких 6 маловідходних, ресурсозберігаючих, що менше відповідно на 11 і 5 проти 2006 р. та на 4 і 3 – ніж у 2005р. У 2008 р. підприємствами

області впроваджено 4 технологічних процеси, з яких 2 маловідходних і ресурсозберігаючих.

Інноваційна діяльність в області у 2009 р., як і в попередні роки, залишається на низькому рівні. Частка інноваційно активних промислових підприємств у 2009 році, порівняно з попереднім роком, зменшилася на 1,3 в.п. і склала 8,8%.

Із загальної кількості підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, 23 впроваджували інновації, з яких 13 – освоїли виробництво нових видів продукції, 7 – впроваджували нові технологічні процеси, 22 – реалізовували інноваційну продукцію.

Створенням і впровадженням технологічно нової чи значно удосконаленої продукції у 2007 році займалось 17 підприємств (у 2006 р. – 23), а у 2008 році здійснено 14 підприємствами. З них у 2007 р. 16 підприємств освоїли виробництво 33 видів інноваційної продукції, що на 42,1% менше, ніж у 2006 р., та у 2008 р. на 10 підприємствах освоєно виробництво 34 видів інноваційної продукції.

Обсяг реалізованої споживачам інноваційної продукції становив 100,3 млн. грн. або 3,5% загального обсягу реалізованої у промисловості (у 2006 р. – 677,4 млн. грн.).

У 2010 р. інновації здійснювало 31 промислове підприємство, проти 28 – у 2009 р. Їх питома вага у загальній кількості склала 12,2%.

Інноваційно активними підприємствами впроваджено 13 нових технологічних процесів, з яких 11 – маловідходних, ресурсозберігаючих, впроваджено у виробництво 22 види інноваційної продукції, придбано 9 нових технологій.

Із загальної кількості підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, 26 впроваджували інновації, з яких 8 – впровадили види інноваційної продукції, 7 – впроваджували нові технологічні процеси, 24 – реалізували інноваційну продукцію та 5 – придбали нові технології.

У 2010 р. на здійснення інновацій у промисловості було витрачено 14,0

млн. грн. (у 2009 р. – 40, 7 млн. грн.). Основними напрямком інноваційних витрат підприємств, як і у минулому році, було придбання машин, обладнання та програмного забезпечення 994,9% загального обсягу витрат), яким займались 45,2% інноваційно активних підприємств області.

Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності були власні кошти (більше половини загального обсягу інноваційних витрат) та банківські позики (третина), тоді як у 2009 р. – кошти іноземних інвесторів та також банківські позики.

Обсяг реалізованої споживачам інноваційної продукції у 2010 р. становив 152,0 млн. грн., що становить 2,3% загального обсягу реалізації промисловості (у 2009 р. – 114,7 млн. грн. і 1,9 %), а також 0,3% реалізованої інноваційної продукції областей Західного регіону у загальнодержавному обсязі (рис. 3.7).

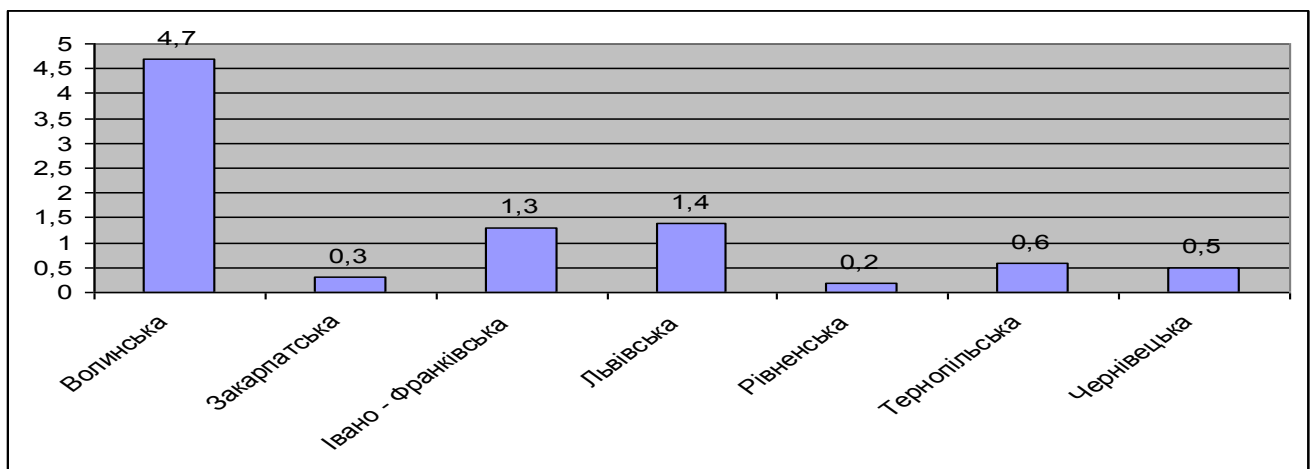

Рис. 3.7. Порівняльні показники питомої ваги реалізації інноваційної продукції областей Західного регіону у загальнодержавному обсязі за 2010 рік (відсотків) (за даними Головного управління статистики в Закарпатській області)

За порівняльними показниками питомої ваги реалізації інноваційної продукції, Закарпатська область (2010 р. – 0,3%) посідає майже найнижче місце по серед областей Західного регіону за виключенням Волинської

області (2010 р. – 4,7%).

Чинниками, які перешкоджали інноваційному розвитку територіально-виробничих комплексів регіону у 2010 році і проявлятимуть особливий вплив в період до 2015 року, визначені:

- дефіцит коштів підприємств промисловості;
- неефективність систем регулювання, організації інвестиційної та науково-інноваційної діяльності підприємств;
- нестача реальних результатів розробок і введень продуктів інноваційної діяльності;
- дефіцит матеріальної і фінансової підтримки зі сторони держави науково-дослідної бази закладів науки;
- перехід в інші галузі діяльності кваліфікованого штату працівників, які задіяні в науковій діяльності та запровадженні новітніх технологій у виробничий процес;
- недостатня кооперація виробничої та наукової галузей.

Територіально-виробничий комплекс ще не готовий до сучасних умов господарювання, а саме до глобалізаційних процесів в економіці і підвищенням лібералізації ринку, основними чинниками яких є діяльність в галузі науки та інновацій та інфраструктура ринку яка пов'язує їх. Без її удосконалення є неможливе відродження діяльності на кваліфікованому рівні, проведення технологічної перебудови підприємств. Мале підприємництво та середні підприємства необхідно реструктуризувати за такої швидкості, щоб до 2015 року приблизно 50 % економічно зайнятих громадян в області працювали в даній галузі.

3.3. Аналіз структурної динаміки економіки територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці.

У загальному розумінні структура економіки (structura - будова,

порядок) означає сукупність стійких зв'язків, частин та елементів об'єкта, у вузькому – це система, що складається з елементів відтворення суспільного продукту. Будь-яка структура динамічна, і в своєму розвитку проходить через кілька стадій: зародження, зростання, зрілість, криза і вмирання.

Зародження нової економічної структури відбувається всередині старої, потім структура розвивається і входить до стаціонарного стану (стадія зрілості). На даній стадії організаційні та дезорганізаційні тенденції в основному врівноважують один одного, потім регресивні процеси досягають переважаючих значень, настає криза і відбувається поступове вмирання структури і прихід їй на зміну нової. Будь-яка структура завжди містить в собі і елементи старої структури, і зачатки нової структури. При зародженні нової структури вона пристосовується до елементів вже існуючої, вбудовуючись в систему її зв'язків. Але поступово відбувається зміна зв'язків, виникає нова цілісність, і цикл народження і смерті структури повторюється знову і знову.

Структура економіки є неоднорідною, має відповідну ієрархію і пропорції між її елементами. Структурний аспект розвитку проявляє себе як через кількісне, так і через якісне зростання. Зрушення в структурі економіки - це складна система змін співвідношень між елементами структури, що відбувається під впливом існуючої технологічної бази виробництва і соціальних механізмів виробництва, розподілу та обміну.

На нашу думку, структурне зрушення в економіці - це будь-яка значна трансформація внутрішньої будови економічної системи, зв'язків між її окремими підсистемами, елементами і законів їх взаємодії, які, в кінцевому рахунку, призводять до модифікації ключових системних якостей.

Природа структурних економічних змін носить двоїстий характер. З одного боку - це результат формування, а з іншого - це процес зміни системи. При цьому структурні зміни як результат є основою для майбутніх структурних перетворень. Така подвійність структурних змін зумовлює їх особливе положення серед всіх економічних явищ, що характеризують стан

економічної системи.

Структурне зрушення в економіці, як характеристика процесів, що відбуваються в економічній системі має співвідноситися з іншими динамічними процесами, наприклад з циклами, коливаннями тощо. Основна відмінність структурного зсуву від вищеназваних процесів - це обов'язкова присутність статичної складової і модифікація основних якостей економічної системи. Наприклад поверхневі коливання в структурі економіки жодним чином не викликають модифікацію сумарних властивостей економічної системи.

Одною з головних властивостей економічного циклу є його діалектична оборотність. На відміну від циклу структурні зрушення носять необоротний характер, призводять до трансформації сумарних якостей економічної системи.

Головним показником трансформації економічних взаємовідносин і взаємозв'язків між окремими елементами економічної системи є зміни інтересів і потреб господарюючих суб'єктів, які залежно від величини і напрямків цих змін викликають нано-, мікро- мезо- та макрозсуви. Будь-які економічні відносини проявляються через економічні інтереси і є рушійною силою дії економічних суб'єктів. Різні інтереси і потреби членів суспільства взаємопов'язані між собою і, об'єднуючись, висловлюють інтереси і потреби колективів, соціальних груп та регіонів.

Таким чином, основним змістом структурних зрушень в економіці є трансформація системи інтересів економічних суб'єктів. Розглянемо причини, які викликають структурні зрушення. Їх можна розділити на внутрішні і зовнішні. При цьому часто відбувається їх змішання, що не дозволяє провести до кінця науковий аналіз. При використанні методології системного підходу віднесення причини до зовнішніх або внутрішніх визначається ієрархічним положенням структурного зсуву в економічній системі. Тому, при розгляді зовнішніх причин структурного зсуву необхідно пам'ятати, що існує більший зсув в економічній структурі, для якого ця причина є внутрішньою.

На нашу думку, науково-технічний прогрес, перетворюючи матеріально-технічний базис суспільства, техніку і технологію, веде до зміни структури економіки. Слід зазначити, що описи загальної технології та її змін, які зустрічаються в економічній літературі носять далеко не повний, головним чином кількісний характер, що дозволяє лише окреслити основні напрямки технологічних зрушень. У теоретичному плані важливо підкреслити, що зрушення в технологічній структурі виробництва є первинною сферою матеріалізації наукових знань, характеризуються зміною якісних параметрів та структури виробничих ресурсів, становлять необхідний момент процесу структурної перебудови економіки.

Технологічний розвиток економічної структури органічно пов'язаний з організаційним. Якщо перший характеризується складом і співвідношенням окремих елементів продуктивних сил, то організаційна структура – складом і співвідношенням господарських ланок економіки, тобто суспільною формою організації виробничого процесу. Саме через організаційно-економічну структуру відбувається взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин.

Між технологічної та організаційної структурами економіки існують прямі і зворотні зв'язки. Зрушення в техніці і технології викликають зрушення в структурі організації виробництва та управління. У той же час швидкість матеріалізації наукових знань і розповсюдження технічних нововведень значною мірою залежать від здатності існуючої організаційної структури швидко перебудовуватися відповідно до вимог НТП і мінливим суспільним потребам.

Ще одна причина, що викликає структурні зрушення в економіці – це поділ праці та її подальша спеціалізація, є тим наріжним каменем, на якому базується процес стратифікації господарського життя суспільства. Категорія поділу праці характеризує не тільки технічну, але і власне економічну базу структурізації народного господарства. "Різні ступені в поділі праці, - писав К. Маркс, - є разом з тим і різними формами власності, тобто кожен ступінь поділу праці визначає також і відносини індивідів один до одного, відповідно

їх відношення до матеріалу, знарядь і продуктів праці" [ ].

Наступна причина структурних зрушень, що пронизує всю структуру економіки - відносини власності, передусім, на засоби виробництва. Не підлягає сумніву, що поняття структурних зрушень і власності на засоби виробництва тісно пов'язані один з одним. Власність в її класичному політекономічному розумінні як відносини привласнення та відчуження засобів виробництва виражає існуючу структуру економіки з точки зору ключових виробничих відносин – способу з'єднання працівників із засобами виробництва і, отже, визначає структуру виробництва, розподілу, обміну та споживання виробленого продукту.

В основі кожного структурного зсуву лежить протиріччя. Питання про суперечність між елементами як джерело розвитку структури - одне з основних питань дослідження динаміки економічних структур. Економічні системи володіють певною стійкістю і мінливістю.

Основне протиріччя структурних зрушень в економіці ґрунтується на наступних теоретичних передумовах:

- даний процес супроводжується зміною економічних інтересів і потреб зазначених елементів;
- структурні зрушення існують тільки тоді, коли можна говорити про зміну кількісних параметрів, ваг і пропорцій як мінімум між двома економічними елементами;
- даний процес супроводжується зміною економічних інтересів і потреб зазначених елементів.

Таким чином, збільшення частки одного елемента в обмеженій економічній структурі не може відбуватися інакше, як за рахунок зниження частки іншого елемента. Будь-яке структурне зрушення може бути представлене у вигляді двох складових: збільшення частки одного елемента (зрушення) і зниження частки іншого (антизрушення). При цьому необхідно підкреслити, що зрушення і антизрушення – це не два різних структурних процеса, а дві сторони одної і тої ж зміни. Звідси, основним протиріччям

структурного зсуву в економіці є протиріччя між двома його сторонами – зрушенням і антизрушенням – є вираженням інтересів і потреб різних елементів структурного зсуву.

Проаналізуємо динаміку структурних змін валового регіонального продукту.

За 2008 р. проаналізовано валовий регіональний продукт, частка якого розподілена за областями (рис. 3.8). З усіх суб'єктів регіонів найсприятливіша ситуація в Донецькому та Придніпровському районах, де спостерігається збільшення валового регіонального продукту. У Вінницькій, Волинській, Закарпатській областях – зменшення ВРП, що склало близько 5 % сукупного регіонального продукту.

В таблиці 3.18. наведені дані, що відображають динаміку валового регіонального продукту Закарпатської області за період 2000-2010 рр. Аналізуючи статистичні дані можна побачити, що в 2000 спостерігається спад виробництва пов'язаний із серпневою кризою 1998 р. наслідки, якого були ліквідовані тільки в 2004 р. В 2004 р. спостерігається різке зростання валового регіонального продукту. На наш погляд це пов'язане із завантаженням потужностей, які були зупинені після кризи. Надалі відбувається зниження темпів росту ВРП протягом 2009 року, що спричинено вторинними наслідками світової фінансової кризи.

Основне завдання держави в умовах ринкової економіки – це ефективне управління регіональною економікою, прискорення позитивних і зниження негативних економічних процесів в тих галузях, де ринкові механізми не достатньо «працюють».

Основна роль в цій роботі відводиться управлінню економічним розвитком регіону. Практика реформ спрямована на розмежування повноважень держави, регіону та адміністративно-територіальних одиниць, на застосування механізмів регулювання та управління економікою регіонів.

ВАЛОВИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ
Масштаб 1:5 000 000

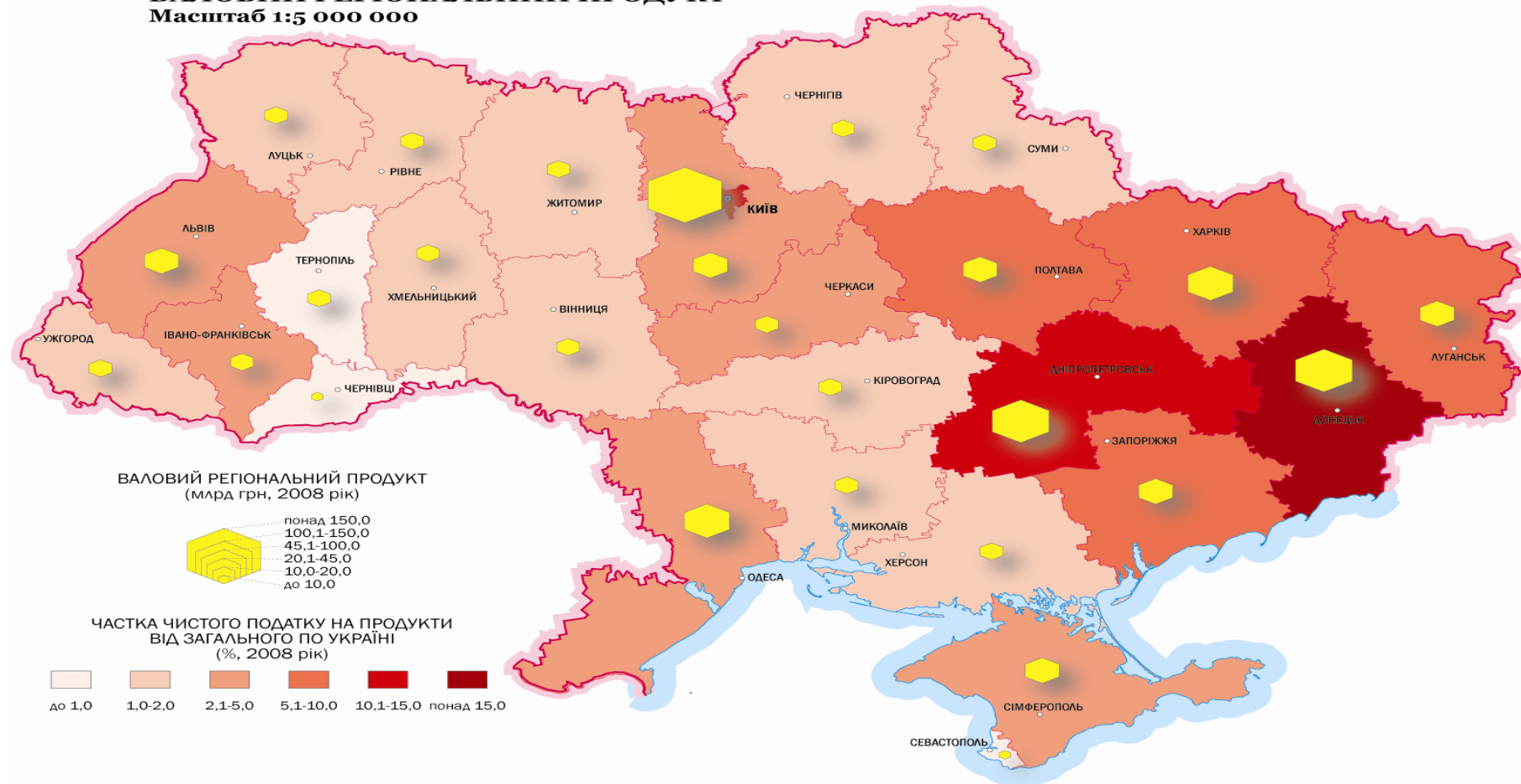

Рис. 3.8. Валовий регіональний продукт, млрд грн, 2008 р.

Коливання зовнішнього середовища призводять до змін і методів управління. Для ефективного економічного розвитку регіону необхідне застосування попереджувального управління, сенс якого полягає в тому, щоб об'єкт і суб'єкт управління враховували б зовнішнє середовище і могли б «передбачити» зміни, що виникають. Тільки такі методи дадуть змогу досягти ефективного управління економікою регіону.

Таблиця 3.18

Динаміка валового регіонального продукту Закарпатської області

	Роки					
	2000	2004	2005	2008	2009	2010
Валовий регіональний продукт, млн.грн.	2151	5297	6700	13208	12542	14205
Індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту (у порівнянних цінах), % до попереднього року	107,8	106,4	98,5	103,9	82,1	108,2
Питома вага валового регіонального продукту області в економіці країни, %	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,39
Місце області серед областей країни	24	22	22	22	23	23
Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн.	1677	4238	5373	10626	10081	10 622
Індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу (у порівнянних цінах), % до попереднього року	108,1	106,6	98,7	103,9	82,1	81,3

Управління економікою регіону необхідно внаслідок циклічного характеру розвитку. Перш ніж розробляти програму планомірного розвитку регіону, необхідно дослідити динаміку структурних і об'ємних параметрів роботи галузей економіки. Такий аналіз ретроспективної динаміки дасть змогу виявити закономірності розвитку економіки, і, отже, знайти ефективні способи управління.

Економіка регіону виступає як сукупність великої кількості суб'єктів. На різних щаблях виробництва вони можуть тісно взаємодіяти між собою, але можуть діяти практично ізольовано один від одного, взаємодіючи лише через інфраструктуру [87].

З метою проведення аналізу особливостей і виявлення закономірностей динаміки економіки Закарпатської області необхідно структурувати її елементи. Зазвичай елементи структурують за галузевим принципом.

Відповідно до стандарту економіку будь-якого рівня формують сім галузей матеріального виробництва і кілька галузей невиробничої сфери [120]. Невиробнича сфера включає в себе житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, охорона здоров'я, освіта тощо. До матеріальної сфери відноситься промисловість, сільське господарство, транспорт, будівництво, зв'язок, і торгівля, до якої також належать громадське харчування, постачання, заготівля та збут.

Одним з методів прогнозування економічного розвитку регіону є економіко-математичне моделювання. Існує безліч різних моделей, наприклад модель Солоу, модель Ерроу-Дебре, модель Неймана, економетричні моделі та ряд інших. Слід зазначити, що будь-яка математична модель (не важливо, що ми моделюємо економіку, або якийсь фізичний чи хімічний процес) починається з системи припущень, які дозволяють спростити математичні залежності, внісши при цьому деяку похибку. Іноді ця похибка не суттєво впливає на результат, але часом дає помилки. Але для прогнозування, і зокрема розвитку економіки, в даний час нічого кращого, ніж математичне моделювання не існує. До того ж при моделюванні економічних процесів ми не маємо можливості провести активний експеримент, і всі наші припущення побудовані тільки на теоретичних міркуваннях і результатах пасивних спостережень за розвитком економіки.

У нашій роботі ми використовували трисекторну модель економіки, розроблену Д. Беллом [113-114]. Тому розглядати структурну динаміку ми будемо не тільки для визначення тенденцій розвитку економіки Закарпатської області, але і з метою подальшого застосування результатів аналізу для економіко-математичного моделювання.

Д. Белл запропонував всі галузі промисловості розділити на три сектори:

- матеріальний або первинний сектор, до якого він відніс всі галузі, що виробляють предмети праці;

- фондостворюючий або вторинний сектор, що виробляє засоби праці;

- споживчий або третинний сектор, що виробляє предмети споживання.

Проведений нижче структурний аналіз трисекторної моделі економіки Закарпатської області показав, що матеріальний сектор займає проміжну позицію між фондостворюючим і споживчим секторами. За своїм призначенням він близький до фондостворюючого, а в своїй поведінці він багато в чому подібний до споживчого. Розподіл галузей промисловості по секторам представлені в табл. 3.19.

Таблиця 3.19

Розподіл промисловості за секторами економіки

Матеріальний сектор	Фондостворюючий сектор	Споживчий сектор
Електроенергетика; Хімічна та нафтохімічна промисловості; Виробництво сільгосппродукції; Лісове господарство; Виробництво будматеріалів; Вантажний транспорт.	Машинобудування і металообробка; Промислове будівництво.	Переробка сільгосппродукції; Деревообробка; Цивільне будівництво; Пасажирський транспорт

Виконавши оцінку структурної динаміки економіки Закарпатської області можна виділити циклічні фази. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом розкладання індексу фізичного обсягу випуску на складові, обумовлені інерційністю випуску та структурними змінами.

З метою визначення циклічних фаз розвитку Закарпатської області були розраховані структурна еластичність випуску, інерційний і реконструктивний компоненти (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Циклічні фази розвитку Закарпатської області

Розрахункові показники	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Зведений індекс випуску	89,9%	99,1%	113,1%	121,3%	107,4%	95,3%	112,4%	107,0%
Оцінка загального структурного зсуву, t	2,2%	6,7%	4%	2,2%	4,3%	0,9%	0,97%	7%
Коефіцієнт подібності, m^*	97,8%	93,3%	96,0%	97,8%	95,7%	99,1%	99,03%	93,0%
Інерційний компонент норми, n_1	-18,7%	-6,4%	-4,6%	-2,4%	0,11%	-6,30%	-6,10%	0,49%
Реконструктивний компонент норми, n_2	1,6%	3,7%	6,40%	1,24%	1,18%	6,60%	6,35%	0,21%
Норма зростання, N	-17,1%	-2,7%	1,80%	1,36%	1,29%	0,30%	0,25%	0,70%
Структурна еластичність випуску, E	-11,7	-1,73	-0,72	-1,94	0,093	-0,95	-0,96	2,33
Номер фази	4	3	2	2	1	2	2	1

На підставі статистичних даних були знайдені питома вага кожного сектора (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Питома частка секторів економіки Закарпатської області, у %

Роки	1991	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Матеріальний сектор	59,81	57,80	50,83	54,81	54,14	49,59	46,01	51,0	57,96
Фондостворюючий сектор	29,72	31,92	34,69	31,67	33,86	37,20	39,14	35,09	28,89
Споживчий сектор	10,47	10,29	14,48	13,52	12,0	13,20	14,84	13,91	13,15

Для розрахунку структурної еластичності, яка характеризує економіку Закарпатської області, попередньо для кожного сектора були визначені ланцюгові індекси зростання (рис. 3.9).

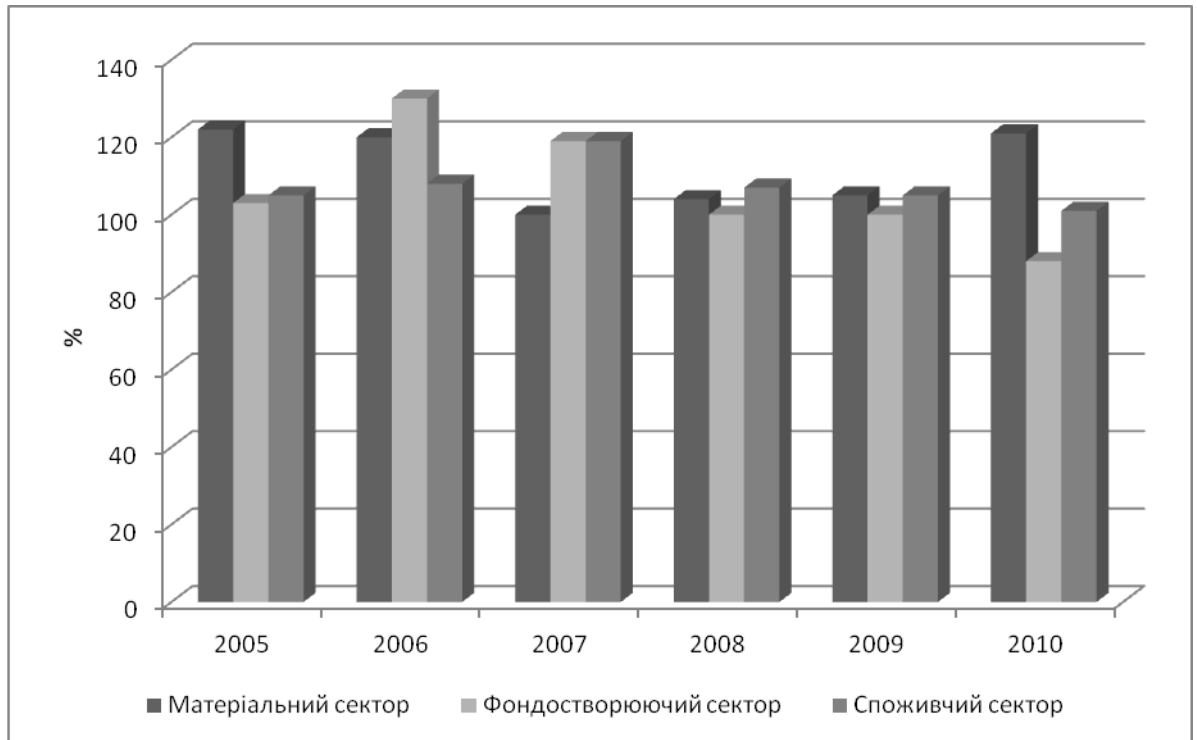

Рис. 3.9. Динаміка ланцюгових індексів обсягів виробництва

У випадку регульованої економіки послідовність зміни фаз повинна бути наступною:

У першій фазі структурна еластичність $E > 0$. Так як структурна еластичність розраховується як частка від ділення інерційного і реконструктивного компонента ($E = n_1/n_2$), то $n_2 > n_1 > 0$. У цій фазі, відбувається перегрупування часток в рамках сформованого переліку галузевих позицій. Першу фазу можна назвати фазою витіснення, тому що при загальному зростанні макроекономічних показників, найбільш актуальні галузеві позиції витісняють інші, які в сукупності також дають збільшення випуску.

У другій фазі спостерігається початок поступового руйнування каркаса структури, але вплив структурних зрушень більш виражено і перебиває втрати від руйнування раніше утвореної структури. Цю фазу можна назвати фазою компенсуючого заміщення. У ній n_1 має від'ємне значення, n_2 - більше нуля і $|n_2| > |n_1|$. В цьому випадку інерційний компонент норми $N > 0$ і

еластичність $E > -1$.

На початку даної фази вона характеризує етап невиразної деструкції. На прикінці фази відбувається звикання системи до фактору структурних перетворень, що призводить до зниження запізнювання між руйнуванням старого і появою нового. І на початку і в кінці циклу сила компенсуючого впливу перебиває деструктивний компонент, але з різних причин. Так, на початку циклу цей компонент невеликий, а в кінці циклу протилежний йому ефект структурних змін. Формально ж обидва випадки однаково виражаються співвідношенням $E > -1$.

У третій фазі руйнівні процеси мають кардинальний характер, і вони вже не компенсуються за рахунок зростання на основі нової структури. В якості причин появи такої ситуації можна назвати обмеженість можливостей компенсуючого впливу нової структури по відношенню до руйнувань колишньої структури, запізнювання прояв ефекту від зростання на основі нової структури. При цьому еластичність $E > -1$ і $N < 0$.

Четвертій фазі циклу властивий глибокий спад виробництва, еластичність $E \ll -1$ і $N \ll 0$. Цю фазу можна назвати фазою істотного некомпенсуючого заміщення.

Далі завдяки впливу фактора структурних перетворень спад сповільнюється, економіка переходить у фазу 3, і через фазу 2 знову приходить до фази 1, але вже на новому якісному рівні.

Розглянувши структурні зміни за основними секторами економіки можна відзначити, що в період з 1995 по 2010 р. економіка Закарпатської області пройшла послідовно всі стадії 4-3-2-1. Якщо в 1995 р. економіка перебувала в 4 фазі, яка характеризується як глибокий спад виробництва. Основною причиною є помилки в управлінні соціально-економічним розвитком, зроблені в попередній період. Інерційна компонента норми зростання (падіння) не перебивається значно меншим за абсолютною величиною значенням реконструктивної компоненти. Спад на основі старої структури випуску пригнічував незначні позитивні зрушення, викликані

змінами співвідношень питомої ваги секторів економіки Закарпатської області.

В 2000-2007 рр.. відбулось перегрупування співвідношення в рамках існуючої структури і система через 3 і 2 фазу перейшла в 1.

В даному випадку некоректно оцінювати цю ситуацію як фактор подальшого зростання ефективності розвитку економіки, так як ця обставина пов'язана, перш за все, зі сприятливими умовами зовнішнього середовища, а не внутрішніми факторами. Тому стан економічної системи, що характеризується як 1 фаза циклу, не зберегло позиції в наступний період. У наступному році відбувається перегрупування питомих ваг секторів в рамках сформованої структури, і система знову переходить у 2, а потім в 1 фазу.

Таким чином, аналіз структурної динаміки економіки Закарпатської області показує, що при загальному зростанні макроекономічних показників всередині сформованого переліку галузей спостерігаються структурні зміни. Аналіз динаміки ланцюгових індексів відображає збільшення частки галузей споживчого сектора, за рахунок галузей матеріального сектора. І ймовірно, така тенденція буде спостерігатися і в найближчому майбутньому.

Як і в цілому по Україні, економіка Закарпатської області стикається з негативними факторами, особливо в сфері інвестиційних процесів. У першу чергу до них можна віднести небажання і нездатність банків акумулювати кошти для довгострокових інвестицій в реальний сектор економіки. Нова амортизаційна політика, яка повинна була створити умови відновлення процесу відтворення основного капіталу, не суттєво впливає на інвестиційний клімат в регіоні. Основна частина амортизаційних відрахувань, які повинні бути спрямовані на інвестиції, йде на поповнення оборотних коштів підприємств [84].

Виходячи з вищесказаного, основною метою інвестиційної регіональної політики має бути вирішення проблеми із забезпечення високих і стійких темпів розвитку інвестицій у пріоритетних галузях економіки.

Ефективне виконання даного завдання можливе шляхом ефективного

перерозподілу інвестиційних потоків. Рішення даної задачі можливе тільки з використанням математичного моделювання економічних процесів, що протікають в регіоні, (в нашому випадку зручною застосувати трисекторну модель економіки).

Управління за допомогою трисекторної моделі дає змогу прискорити економічний розвиток територіально-виробничого комплексу регіону. Дана модель допускає розгляд кількох альтернативних варіантів, і на основі прогнозу вибрати кращий [113, 114]. Крім того, випереджаюче визначення стадії економічного циклу дає можливість випереджального впливу на структуру економіки регіону.

У третьому розділі була широко розглянута класифікація галузей економіки регіону.

Матеріальний сектор включає в себе електроенергетику, хімічну та нафтохімічну промисловість, виробництво сільгосппродукції, лісозаготівлі, виробництво будматеріалів, вантажний транспорт.

Фондостворюючий сектор - металообробка і машинобудування, промислове будівництво.

Споживчий сектор - переробка сільгосппродукції (легка і харчова промисловість), деревообробка, цивільне будівництво, пасажирський транспорт.

За кожним сектором закріплені основні виробничі фонди, в той час як праця і інвестиції можуть вільно переміщатися між секторами. Виробничі можливості кожного сектора задані у формі лінійно-однорідних виробничих функцій:

$$X_i = F_i(K_i, L_i) \quad i = 0, 1, 2 \quad (3.1)$$

де X_i, K_i, L_i - випуск, основні виробничі фонди і чисельність зайнятих в i -му секторі.

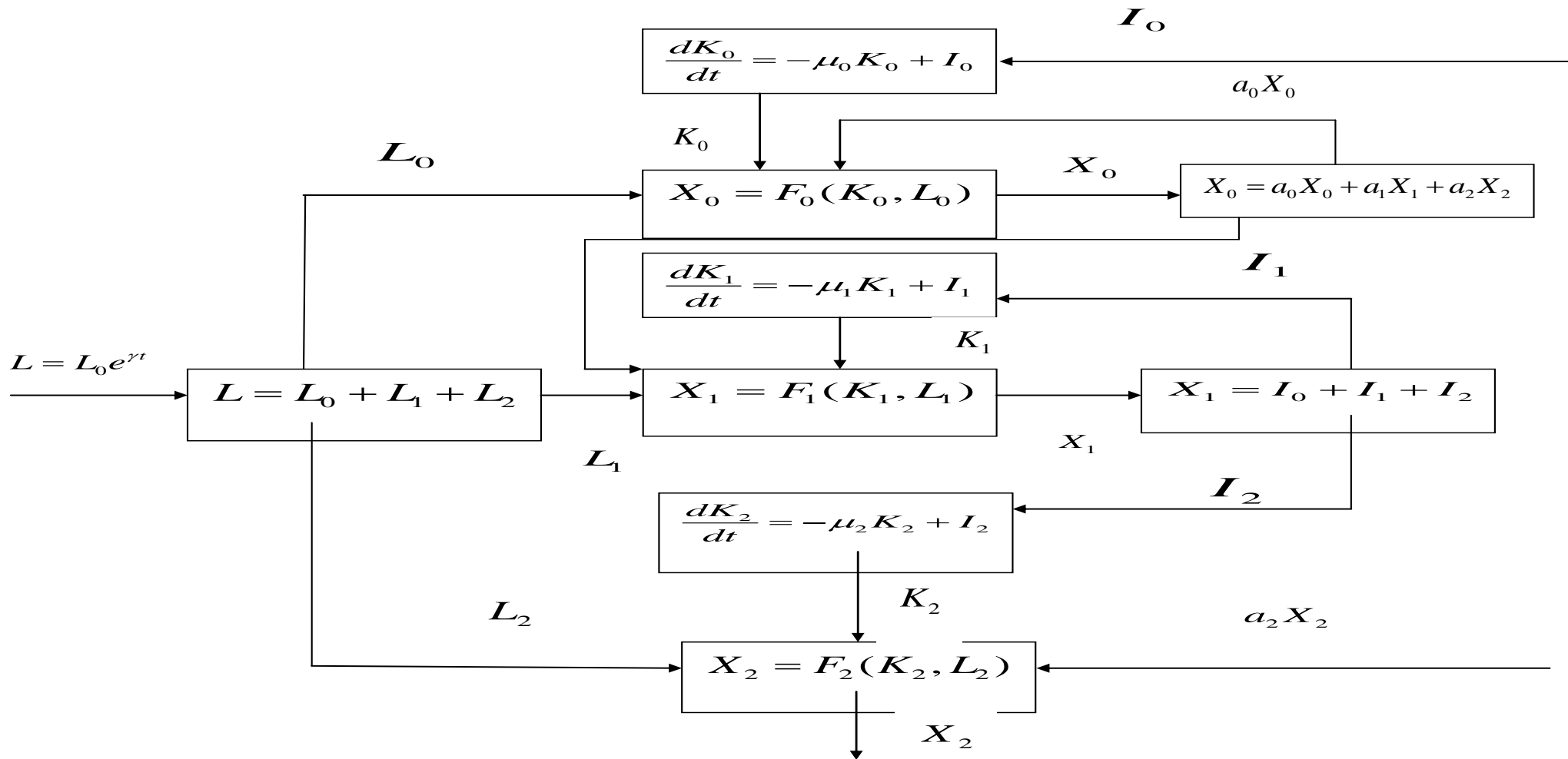

Рис.3.10. Структурна схема трисекторної моделі

Трисекторна модель економіки описується наступними залежностями:

$$L = L_0 e^{\gamma t}$$

$$L = \sum_{i=0}^2 L_i$$

$$\frac{dK_i}{dt} = -\mu_i K_i + I_i \quad K_i(0) = K_i^0 \quad i = 0, 1, 2$$

$$X_i = F(K_i, L_i) \quad i = 0, 1, 2$$

$$X_1 = \sum_{i=0}^2 I_i \quad i = 0, 1, 2 \quad (3.2)$$

$$X_0 = \sum_{i=0}^2 a_i X_i \quad i = 0, 1, 2$$

На рис. 3.10. представлена схема трисекторної моделі економіки.

У відносних показниках трисекторна модель приймає вигляд 3.3.

$$\sum_{i=0}^2 \Theta_i = 1 \quad \Theta_i = \frac{L_i}{L} \geq 0 \quad i = 0, 1, 2$$

$$\sum_{i=0}^2 s_i = 1 \quad s_i = \frac{I_i}{X_1} \geq 0 \quad i = 0, 1, 2$$

$$\frac{dk_i}{dt} = -\lambda_i k_i + \frac{s_i}{\Theta_i} x_i \quad i = 0, 1, 2$$

$$(1 - a_0)x_0 = a_1 x_1 + a_2 x_2$$

$$\lambda_i = \mu_i + \nu \quad i = 0, 1, 2 \quad (3.3)$$

$$x_i = \frac{X_i}{L} = \Theta_i f_i(k_i)$$

$$f_i(k_i) = \frac{X_i}{L_i} = F(k_i, 1)$$

де $\Theta_i = \frac{L_i}{L}$ – частка зайнятих в i -му секторі від загальної кількості зайнятих; $s_i = \frac{I_i}{X_1}$ – частка інвестицій в i -й сектор у загальному обсязі інвестицій; $f_i(k_i) = \frac{X_i}{L_i} = F(k_i, 1)$ – продуктивність праці в i -му секторі економіки;

μ_i - ступінь зносу основних виробничих фондів i -го сектора; x_i - продуктивність в i -му секторі.

У моделі 3.3. всі параметри (a_i, μ_i) є екзогенними і на даному етапі вважаються постійними, а параметри (Θ_i, s_i) - керуючі.

Рівняння фондоозброєності приймає вигляд:

$$s_1 f_1(k_1^0) = \lambda_1 k_1^0, \quad k_i^0 = \frac{\Theta_1 s_i}{\Theta_i \lambda_i} f(k_1^0), \quad i = 0, 2$$

Прийmemo, що виробнича функція має вигляд функції Кобба-Дугласа.

$$F_i(K_i, L_i) = A_i K_i^{a_i} L_i^{1-a_i}, \quad f_i(k_i) = A_i k_i^{a_i} \quad i = 0, 1, 2 \quad (3.4)$$

Як показано в [113] для забезпечення економічного зростання структурна політика повинна відповідати таким умовам:

$$\frac{s_0 \Theta_1}{\Theta_0} > \frac{\lambda_0 k_0^0}{A_1 (k_1^0)^{a_1}}, \quad s_1 > \frac{\lambda_1 k_1^0}{A_1 (k_1^0)^{a_1}}, \quad \frac{s_2 \Theta_1}{\Theta_0} > \frac{\lambda_2 k_2^0}{A_1 (k_1^0)^{a_1}} \quad (3.5)$$

$$\Theta_1 > \Theta_1^0 \left(\frac{k_1^0}{k_1^E} \right)^{a_1} \quad k_1^E = \left(\frac{s_1 A_1}{\lambda_1} \right)^{\frac{1}{1-a_1}}$$

Відомо, що, варіюючи керуючими параметрами (Θ_i, s_i) , тобто перерозподіляючи інвестиції та трудові ресурси можна привести економічну систему в збалансований економічний стан. З економічної точки зору стаціонарний стан - це стан розширеного відтворення, при якому інвестиції витрачаються не тільки на заміну трудових і матеріальних ресурсів, а й на таке збільшення основних виробничих фондів, при якому, забезпечується збереження фондоозброєності на постійному рівні, незважаючи на зростання чисельності зайнятих.

Якщо виробничі функції мають вигляд функції Кобба-Дугласа, то в збалансованому стані при заданому розподілі праці та інвестицій між секторами економіки регіону характеризується наступними показниками:

- Матеріальний сектор фондоозброєності $k_0 = \frac{s_0 \Theta_1}{\lambda_0 \Theta_0} A_1 k_1^{a_1}$

продуктивність праці $x_0 = \Theta_0 A_0 k_0^{a_0}$

- Фондостворюючий сектор фондоозброєності $k_1 = \left(\frac{s_1 A_1}{\lambda_1} \right)^{\frac{1}{1-a_1}}$

продуктивність праці $x_1 = \Theta_1 A_1 k_1^{a_1}$

- Споживчий сектор фондоозброєності $k_2 = \left(\frac{s_2 \Theta_1}{\lambda_2 \Theta_2} \right) A_1 k_1^{a_1}$

продуктивність праці $x_2 = \Theta_2 A_2 k_2^{a_2}$

Підставивши значення фондоозброєності в формули для розрахунку продуктивності праці отримаємо:

- Матеріальний сектор $x_0 = D_0 \Theta_0^{1-a_0} \Theta_1^{a_0} s_0 s_1^{\frac{a_0 a_1}{1-a_1}}$

- Фондостворюючий сектор $x_1 = D_1 \Theta_1 s_1^{\frac{a_1}{1-a_1}}$

- Споживчий сектор $x_2 = D_2 \Theta_2^{1-a_2} \Theta_1^{a_2} s_2^{a_2} s_1^{\frac{a_1 a_2}{1-a_1}}$

де $D_0 = A_0 A_1^{\frac{a_0}{1-a_1}} \lambda_0^{-a_0} \lambda_1^{\frac{a_0 a_1}{1-a_1}}$, $D_1 = A_1^{\frac{1}{1-a_1}} \lambda_1^{\frac{a_1}{1-a_1}}$, $D_2 = A_2 A_1^{\frac{a_2}{1-a_1}} \lambda_2^{-a_2} \lambda_1^{\frac{a_1 a_2}{1-a_1}}$

Як було показано вище (3.3) умовами збалансованості трудових ресурсів, інвестицій та матеріалами має вигляд:

$$\sum_{i=0}^2 \Theta_i = 1$$

$$\sum_{i=0}^2 s_i = 1 \quad (3.6)$$

$$(1 - a_0)x_0 = a_1 x_1 + a_2 x_2$$

Матеріальний баланс, як рівняння зв'язку між керуючими параметрами (Θ_i, s_i) приймає вигляд:

$$(1-a_0)D_0\Theta_0^{1-a_0}\Theta_1^{a_0}s_0s_1^{\frac{a_0a_1}{1-a_1}} = a_1D_1\Theta_1s_1^{\frac{a_1}{1-a_1}} + a_2D_2\Theta_2^{1-a_2}\Theta_1^{a_2}s_2^{a_2}s_1^{\frac{a_1a_2}{1-a_1}} \quad (3.7)$$

Таким чином, будь-яким збалансованим стаціонарним станом трисекторної моделі економіки є деяка точка $(\Theta_0, \Theta_1, \Theta_2, s_0, s_1, s_2)$ в шестивіірному просторі, координати якої відповідають трьом рівнянням (3.6.).

Основний керуючий вплив з боку адміністрації регіону має бути направлений на перерозподіл трудових та інвестиційних ресурсів таким чином, щоб отримати максимальне зростання основних макроекономічних показників і, зокрема, валового регіонального продукту. Тому з метою збільшення темпів зростання економіки регіону необхідно вирішити завдання оптимізації (3.8.), Яка має наступний вигляд:

$$\Theta_1^{a_2}\Theta_2^{1-a_2}s_2^{a_2}s_1^{\frac{a_1a_2}{1-a_1}} \rightarrow \max \quad (3.8)$$

При обмеженнях

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum_{i=0}^2 \Theta_i = 1 \\ \sum_{i=0}^2 s_i = 1 \\ (1-a_0)x_0 = a_1x_1 + a_2x_2 \\ x_i \geq 0, s_i \geq 0, \Theta_i \geq 0 \end{array} \right.$$

Вихідною базою для розрахунків з використанням трисекторної моделі є статистичні дані про обсяги інвестицій, які приведені до порівнянного виду. Валовий випуск регіонального продукту за секторами економіки представлений в табл. 3.22.

Таблиця 3.22.

Динаміка ВРП Закарпатської області та секторам економіки, млн.грн.

Розрахункові показники	Роки								
	1991	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ВРП	5297	6782	2151	6700	10876	12341	13208	12542	14205
Матеріальний сектор	3170	4178	1515	3860	6210	8732	8539	8812	9140
Фондостворюючий сектор	1534	1874	502	1937	2981	1986	2982	2007	3552
Споживчий сектор	593	730	134	903	1685	1623	1687	1723	1513

У табл. 3.23 та 3.24 наведені дані про чисельність зайнятих по секторам економіки та вартість ОВФ.

За кожним сектором закріплені виробничі фонди, а трудові ресурси та інвестиції можуть перерозподілятися між секторами.

Таблиця 3.23.

Чисельність зайнятих по секторам економіки Закарпатської області,**тис. чол.**

Сектор	Роки								
	1991	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Матеріальний сектор	322	301	332	341	350	421	387	362	422
Фондостворюючий сектор	109	74	69	123	125	101	120	115	75
Споживчий сектор	87	52	50	87	90	75	45	47	34
Всього	518	427	451	551	565	597	552	524	531

Таблиця 3.24.

Вартість основних виробничих фондів, тис. грн.

Сектор	Роки
--------	------

	1991	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Матеріальний сектор	5478	5476	5612	8953	10967	17422	16731	22542	47530
Фондостворюючий сектор	2494	1632	2453	3362	4340	8246	8237	11563	16598
Споживчий сектор	3577	3123	3398	4712	8364	11674	13101	17439	22646
Всього	11549	10231	11463	17027	23671	37342	38069	50544	86774

Для вирішення даної математичної задачі були використані електронні таблиці Microsoft Excel, в яких вбудована процедура вирішення завдань оптимізації.

Слід зазначити, що найбільш простим керуючим параметром є інвестиції, ефективним регулюючим параметром є інвестиції, тому що при перерозподілі трудових ресурсів між секторами, їх необхідно навчити, що вимагає додаткових капіталовкладень.

Переймаючись коефіцієнтом вибуття основних виробничих фондів і визначивши коефіцієнти зміни чисельності зайнятих в кожному секторі і керуючи перерозподілом інвестиційних ресурсів між секторами можна досягти ефективного соціально-економічного розвитку регіону.

Для кожного сектора були визначені виробничі функції, які мали такий вигляд:

$$\text{Матеріальний} \quad X_0 = 0,83K_0^{0,796}L_0^{0,204}$$

$$\text{Фондостворюючий} \quad X_1 = 1,185K_1^{0,81}L_1^{0,19}$$

$$\text{Споживчий} \quad X_2 = 1,34K_2^{0,71}L_2^{0,29}$$

Апроксимаційні рівняння, що описують чисельність працівників за секторами мають вигляд:

$$L = 117904e^{-0,0359(t-1997)} \quad \text{матеріальний сектор}$$

$$L = 156422e^{-0,0281(t-1997)} \quad \text{фондостворюючий сектор}$$

$$L = 146932e^{-0,0478(t-1997)} \quad \text{споживчий сектор}$$

Коефіцієнт вибуття основних виробничих фондів представлений в таблиці 3.25.

Таблиця 3.25

Динаміка коефіцієнту вибуття основних виробничих фондів за секторами економіки

Сектор	Роки						
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Матеріальний сектор	0,66	0,60	0,73	0,60	0,64	0,72	0,82
Фондостворюючий сектор	1,80	1,60	1,52	1,30	1,20	1,20	1,30
Споживчий сектор	0,85	0,78	0,65	0,74	0,70	0,80	0,90

З метою визначення перспектив розвитку Закарпатської області на основі трисекторної моделі був виконаний оцінний прогноз. Слід зазначити, що прогноз будувався на припущенні, про незмінність тенденцій соціально-економічного розвитку регіону, які спостерігалися в останні роки.

Ступінь достовірності цього припущення досить висока особливо при прогнозуванні кількості зайнятих по секторам економіки. На рис. 3.11. представлені діаграми і апроксимаційні криві, що відображають динаміку кількості зайнятих по секторам економіки. Достовірність апроксимації не менше 0,98. Отримані залежності були використані при розробці прогнозу кількості зайнятих по секторам економіки. Результати прогнозу представлені в табл. 3.26.

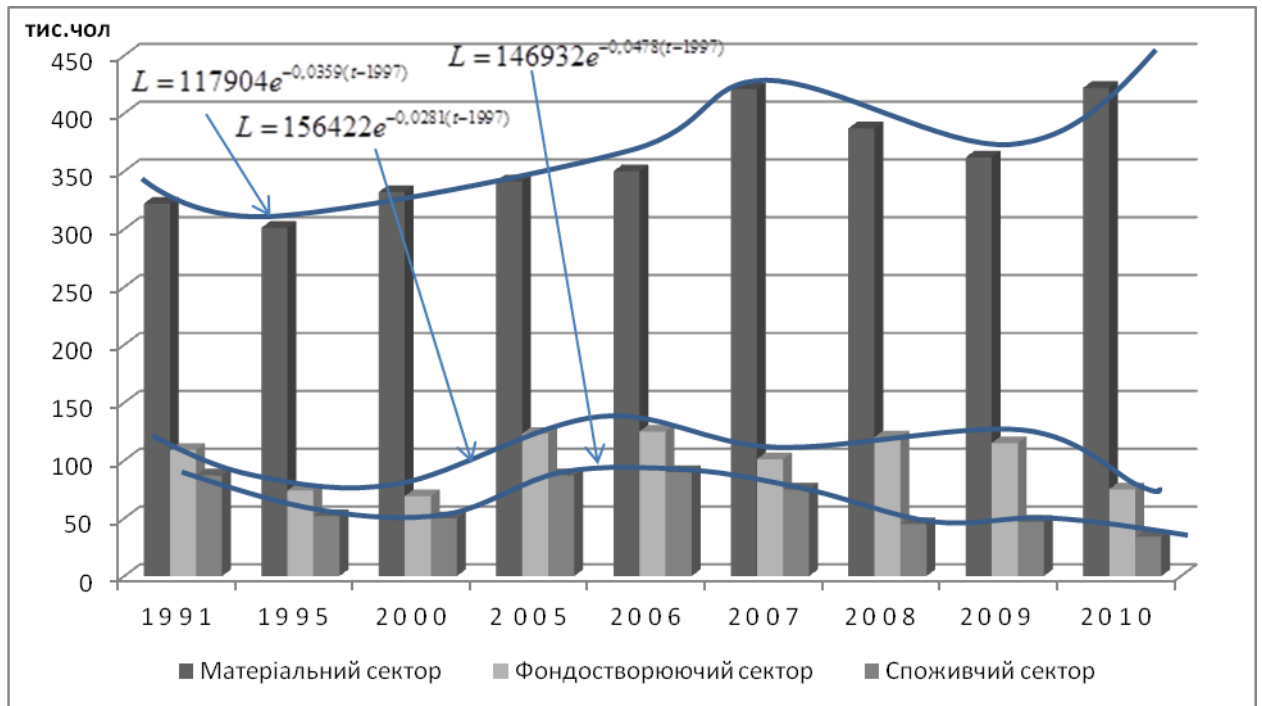

Рис. 3.11. Динаміка кількості зайнятих за секторами економіки

Таблиця 3.26.

Прогноз кількості зайнятих за секторами економіки Закарпатської області, тис. чол.

Сектор	Роки									
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Матеріальний сектор	456	411	317	304	310	380	278	255	258	
Фондостворюючий сектор	185	198	236	220	188	123	156	169	94	
Споживчий сектор	119	114	144	139	123	91	127	121	151	
Всього	760	723	697	663	621	594	561	545	503	

Проаналізувавши дані представлені на рис. 3.12. можна визначити, що частка вартості основних виробничих фондів в середньому складає: 54,1% – матеріальний сектор, 33,2% – фондостворюючий сектор і 12,7% – споживчий сектор. Середня швидкість зміни вартості ОВФ в період 2006-2010 рр.. в споживчому секторі склала 0,29 %, в фондостворюючому – 0,2 %, а в матеріальному секторі швидкість зниження склала 0,5 %. Це говорить про

відтік капіталу з матеріального сектора.

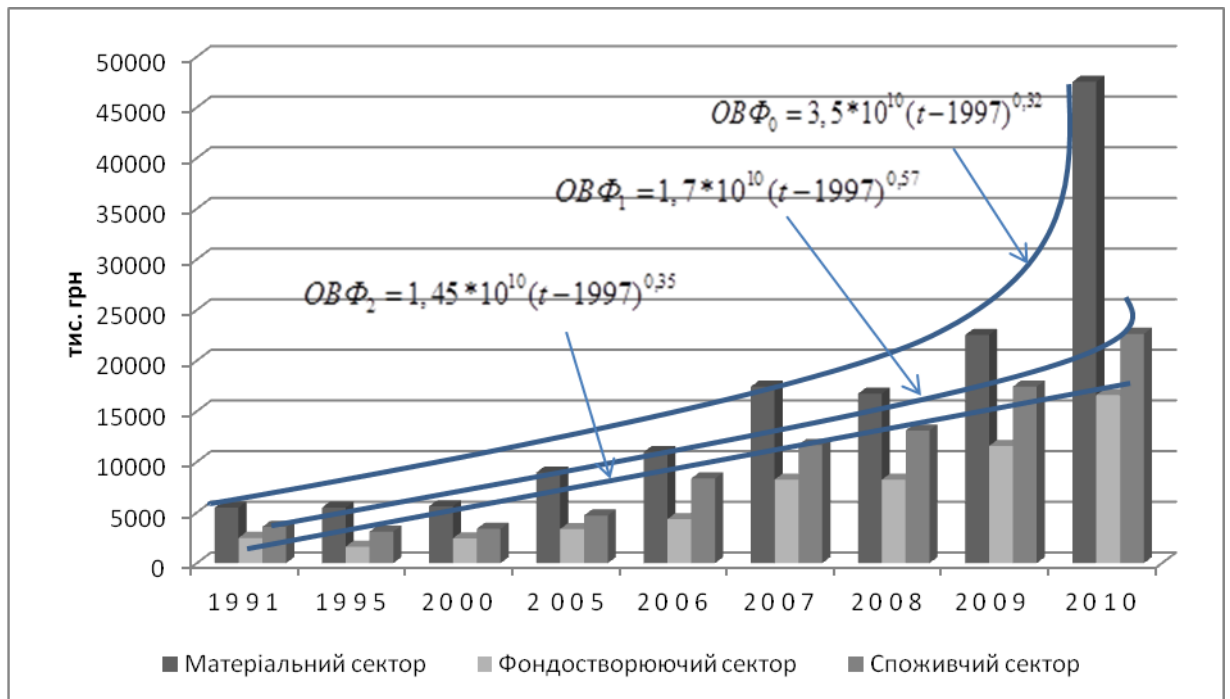

Рис. 3.12. Динаміка вартості ОВФ за секторами економіки

На рис. 3.12. представлена динаміка ОВФ по секторам економіки приведена до єдиного рівня цін. Аналізуючи дані можна відзначити постійне зростання ОВФ за всіма секторами економіки після 2000 р. причому в період 2006-2010 швидкість росту ОВФ по матеріальному і фондостворюючому секторах значно збільшилися. Дані про знос обладнання свідчать, про його моральний та фізичний знос. На це вказують і незначні величини коефіцієнта вибуття. В даний час і в Закарпатській області, і в цілому по країні амортизаційні відрахування в кращому випадку на третину використовуються на заміну застарілого обладнання. Якщо в найближчому майбутньому не відбудеться кардинальних змін у цій сфері, то нас чекає економічна криза.

На основі статистичних даних і формул апроксимації був виконаний прогноз вартості основних виробничих фондів по секторах економіки, що представлений в табл. 3.27.

Прогноз вартості основних виробничих фондів за секторами економіки Закарпатської області, тис. грн.

Сектор	Роки								
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Матеріальний сектор	55783	56127	58953	60968	67422	76731	79542	85530	89451
Фондостворюючий сектор	17983	18245	19362	20340	21824	22823	23563	24198	24743
Споживчий сектор	22123	25988	28712	31836	34116	37101	40439	43226	46233

В табл. 3.25 представлена динаміка коефіцієнта вибуття основних виробничих фондів по секторах економіки. В результаті апроксимації були отримані наступні залежності:

для матеріального сектора

$$\mu_0 = \frac{0,0106(t-1999)^2 - 0,0623(t-1999) + 0,7186}{100}$$

для фондостворюючого сектора

$$\mu_1 = \frac{0,0255(t-1999)^2 - 0,2974(t-1999) + 2,0971}{100}$$

для споживчого сектора

$$\mu_2 = \frac{0,0207(t-1999)^2 - 0,1571(t-1999) + 0,9886}{100}$$

За допомогою отриманих апроксимаційних рівнянь був виконаний прогноз коефіцієнта вибуття. Результати розрахунку наведені в табл. 3.28

Таблиця 3.28

Прогноз коефіцієнту вибуття основних виробничих фондів (у % від загальної вартості ОВФ) за секторами економіки

Сектор	Роки								
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Матеріальний сектор	1,02	1,16	1,32	1,50	1,70	1,92	2,17	2,44	2,73
Фондостворюючий сектор	1,49	1,67	1,91	2,20	2,54	2,93	3,37	3,87	4,47
Споживчий сектор	1,25	1,49	1,77	2,09	2,45	2,85	3,29	3,78	4,3

На рис. 3.13 представлена динаміка інвестицій в основні виробничі фонди по секторам економіки приведена до єдиного рівня цін.

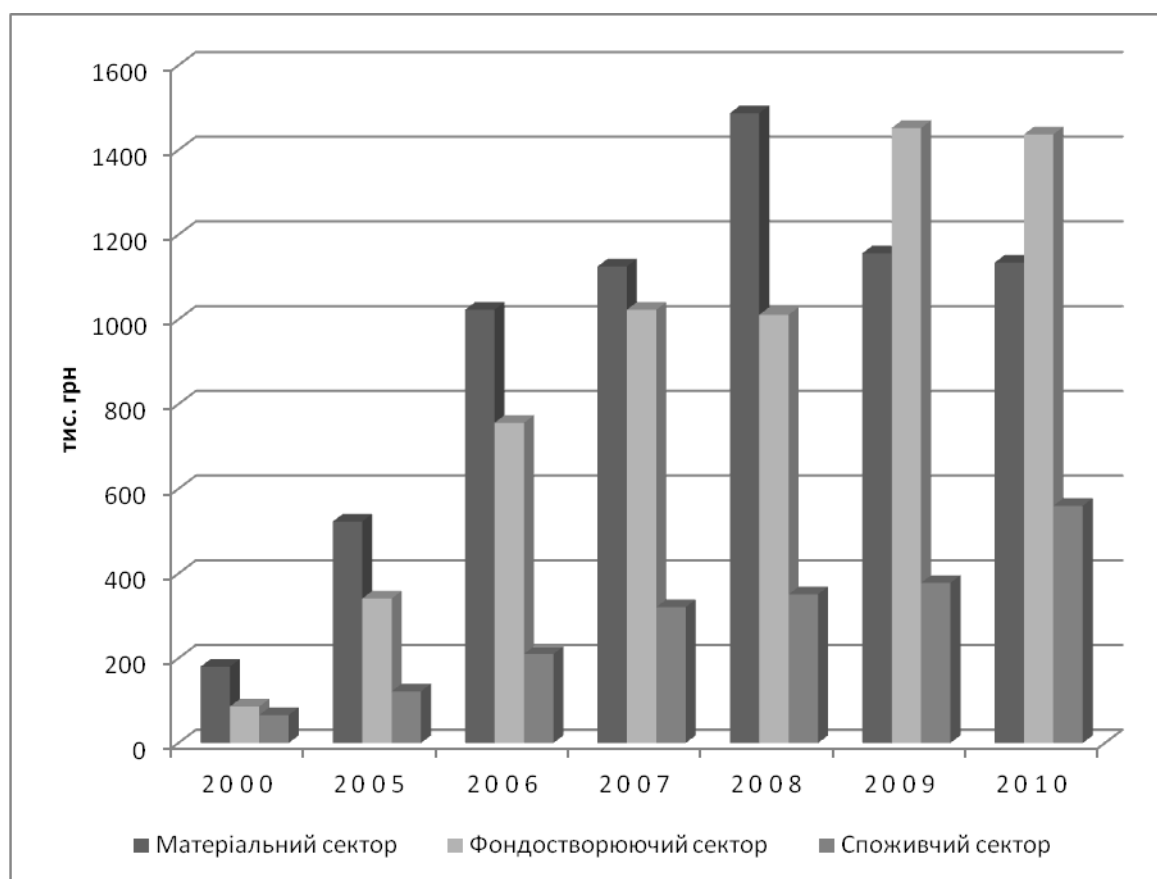

Рис. 3.13. Динаміка інвестицій в основні виробничі фонди за секторами економіки

За допомогою апроксимації були отримані наступні залежності динаміки інвестицій в ОВФ по секторам економіки:

для матеріального сектора

$$K(t) = 85655994(t - 1999)^{0,37}$$

для фондостворюючого сектора

$$K(t) = 157658348(t - 1999)^{0,56}$$

для споживчого сектора

$$K(t) = 34092406(t - 1999)^{0,28}$$

На основі отриманих результатів обробки статистичних даних була виконана прогнозна оцінка обсягу інвестицій, яка представлена в табл. 3.29.

Як видно з даних інвестиції у всі сектори економіки зростає, але швидкість зростання різна. Найбільша швидкість зростання інвестицій відзначена в матеріальному секторі (приблизно 6 % на рік), а мінімальна в фондостворюючому (близько 3 %).

Застосувавши критерії, що характеризують раціональний стан регіональної економіки було визначено розподіл інвестиційних потоків між секторами економіки. Розрахунки показали, що найбільший ефект від інвестицій буде досягнутий якщо в матеріальний сектор буде направлено 42,4 %, в фондостворюючий – 47,3 %, і в споживчий – 11,3 % інвестицій. Це призведе в середньому до збільшення темпів зростання валового регіонального продукту приблизно на 9,8 %. Результати розрахунків представлені в табл. 5.8.

При цьому передбачається кардинальна зміна якості і структури об'єктів інвестування за рахунок уточнення спрямованості інвестиційних вливань, а також різкого підвищення ефективності залучених інвестицій, в першу чергу, вітчизняних.

Таблиця 3.29

Результати прогнозу зміни ВРП Закарпатської області

Сектор	Роки								
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ВРП, млн. грн.	16382	18301	19488	21499	23651	25815	27595	30677	33172

Матеріальний сектор, млн. грн.	10140	11370	12178	12367	12944	13211	14032	15039	15812
Фондостворюючий сектор, млн. грн.	4553	4987	5122	6544	7532	8981	9342	10265	11122
Споживчий сектор, млн.грн.	1689	1944	2188	2588	3175	3623	4221	5373	6238
Індекси									
ВРП	116,2%	112,9%	111,5%	110,3%	109,0%	108,4%	107,2%	107,6%	104,7%
Матеріальний сектор	116,4%	111,7%	110,5%	110,4%	109,1%	108,5%	108,2%	108,5%	103,5%
Фондостворюючий сектор	115,6%	115,4%	113,3%	109,0%	107,3%	106,4%	105,2%	106,7%	104,7%
Споживчий сектор	116,7%	112,6%	109,6%	107,4%	107,9%	106,4%	104,6%	104,8%	101,3%

У 2015 році обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок усіх джерел фінансування прогнозується до 796 млн. грн, в матеріальне виробництво - 193,1 млн. грн. Відповідно до сформованої структури фінансування основним джерелом інвестицій в нефінансові активи, як і раніше залишаються власні та залучені кошти підприємств та організацій.

Найбільша концентрація інвестиційних ресурсів прогнозується в галузях, що володіють природною монополією – транспорт, зв'язок, паливно-енергетичний комплекс.

Крім того, з метою збільшення приватних інвестицій адміністрацією області повинна здійснюється цілеспрямована підтримка підприємницької ініціативи, більшу увагу слід приділяти розвитку малого та середнього бізнесу, а розробка і реалізація цільових програм соціально-економічного розвитку Закарпатської області дасть змогу використовувати джерела капіталоутворюючих інвестицій.

Обсяг залучених коштів необхідно формувати за рахунок банківських кредитів, позикових коштів, іноземних інвестицій і, частково, за рахунок позабюджетних фондів.

Частка бюджетних коштів у загальних джерелах фінансування капітальних вкладень має тенденцію до зниження. Тому особливо важливо

правильно визначати напрями вкладення бюджетних коштів для виведення економіки регіону з тривалої структурної кризи.

Основна частина інвестицій виробничого призначення, за прогнозною оцінкою, повинна бути направлена в промисловість, агропромисловий сектор, транспорт. При цьому для економіки області доцільно забезпечити реалізацію інвестиційних проектів, що сприятимуть створенню соціально-орієнтованих виробництв, розвиток сучасних технологій, рішення завдань щодо скорочення імпорту і нарощування експорту продукції, тобто орієнтації на зростання показника регіонального сальдо «вивезення-ввезення».

Важливим напрямком інвестиційної політики в Закарпатській області повинно стати фінансування будівництва автомобільних доріг як невід'ємної частини виробничої інфраструктури, що також потребують капітальних витрат.

Обмеженість державних інвестицій не забезпечує в достатній мірі необхідні темпи будівництва та реконструкції будівель і споруд соціальних об'єктів. Бюджетні інвестиції в основному необхідно направляти на будівництво об'єктів освіти, охорони здоров'я та газифікації, які мають високу ступінь будівельної готовності.

Необхідним об'єктом капітальних вкладень має стати газифікація області, яка може здійснюватися в основному за рахунок залучених коштів, включаючи бюджетне фінансування.

В даний час високий рівень витрат значною мірою зумовлює неможливість для багатьох господарюючих суб'єктів сплати податків і здійснення легальних інвестицій. У деяких випадках така ситуація пояснюється неефективним управлінням, але в більшості випадків значна величина витрат пояснюється неадекватною політикою самої держави [119]. Тому органи державної влади, особливо на рівні регіону, повинні виробити заходи орієнтовані на зниження витрат чи їх перерозподіл, наприклад за рахунок реструктуризації. Ми вважаємо, що такі заходи можна здійснювати за такими напрямами:

1. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіональної продукції та захист внутрішнього ринку. На початку 1990 років відкриття внутрішнього

товарного ринку країни стало серйозним прорахунком, причому при цьому були збережені значні перешкоди на шляху прямих інвестицій в економіку країни і не існувало механізму ринкової реструктуризації. Це призвело до неконтрольованого ввезення конкурентної продукції з сусідніх країн, що викликало значне падіння попиту на українські товари. Природно це не могло не позначитися на соціально-економічному розвитку усіх регіонів, і в першу чергу дотаційних. Відсутність бюджетних ресурсів та інвестицій призвело до збереження неефективних застарілих технологій, що призвело до штучного збільшення витрат.

З усього вищевикладеного не впливає, що промисловість Закарпатської області не виробляла конкурентоспроможний товар. Більшість з них дійсно були неконкурентоспроможні на зовнішньому ринку, але на підприємствах Закарпаття не виявилось часу і можливостей для того, щоб реструктурувати своє виробництво і адаптуватися до нових умов. В результаті для багатьох з них дуже швидке посилення конкуренції в середині 1990-х років стало не стимулюючим, а руйнівним фактором.

Девальвація, що відбулася в серпні 1998 р. послабила цей ефект, дала перепочинок для промисловості регіону. На сьогодні товари, що випускаються промисловістю області знову завойовують внутрішній ринок за рахунок низької собівартості. Низька собівартість, в свою чергу, зумовлена низькою вартістю праці. Але останнім часом намітилася тенденція до збільшення цього показника, що призведе, якщо не вжити превентивних заходів до впровадження нових технологій, зниження собівартості та зростання конкурентоспроможності, до витіснення продукції виробників області з ринку товарів і послуг. Існуюча в даний час тенденція до зростання економіки регіону може виявитися тимчасовою, якщо не здійснювати ефективне державне регулювання на регіональному рівні.

У середньостроковій перспективі державна політика повинна бути направлена на збереження закритості внутрішнього товарного ринку та широке залучення прямих інвестицій.

Необхідно не тільки підтримувати окремі галузі чи підприємства, а

організацію однакових умов для всіх господарюючих суб'єктів, незалежно від форми власності, що працюють на ринку.

Однією з проблем, яка стоїть перед багатьма підприємствами Закарпатської області є завдання оновлення капіталу. В даний час соціально-економічна політика має бути орієнтована на залучення інвестиційних потоків. З цією метою державне регулювання економіки повинно сприяти будь-яким формам поновлення капіталу (від ліберальної тарифної політики до податкових пільг на інвестиції в промисловість). Дані заходи дадуть змогу територіально-виробничим комплексам регіону спрямувати свої фінансові ресурси на технологічне і технічне переозброєння і реструктуризацію виробництва. Іншим завданням, яке найбільш гостро стоїть перед дотаційними регіонами, є проблема залучення прямих іноземних інвестицій, які неможливі без забезпечення надійних гарантій.

Безпосереднім результатом цих заходів буде підвищення якості продукції, що випускається регіональними територіально-виробничими комплексами.

Політика стимулювання прямих інвестицій сприятиме створенню територіально-виробничих комплексів центрів економічного розвитку, які зададуть високий рівень якості на продукцію, що в кінцевому підсумку, призведе до зростання якості продукції і на інших підприємствах регіону.

2. Формування великих корпорацій з внутрішнім капіталом, конкурентоспроможних не тільки на внутрішньому регіональному, а й на зовнішньому ринку. Це особливо актуально для агропромислового комплексу, де весь ланцюжок «від підготовки земель під засів до реалізації готової продукції споживачам» повинна знаходитися в управлінні однієї компанії, що володіє достатніми повноваженнями для здійснення такої діяльності. Головною перевагою такої схеми стане правомірний розподіл норми прибутку між виробниками сировини та готової продукції, а також виведення з кризи більшість сільгоспвиробничих структур.

Доцільним є також перегляд і суттєве скорочення кількості цільових програм (ЦП). Програми, які не фінансуються з бюджету, повинні бути закриті. Необхідно перейти до затвердження кожної ЦП в законодавчому порядку з

визначенням гарантованого мінімального рівня її фінансування - в процентному вираженні до доходів регіонального бюджету.

Протягом всіх пореформених років однією з основних проблем регіонального розвитку виступала необхідність утримання надлишково зайнятих у соціальній інфраструктурі. Передача об'єктів соціальної інфраструктури у відання муніципальної влади найчастіше відбувалася лише при фактичному банкрутстві підприємств. Саме з цієї причини, не дивлячись на негативну бюджетну ситуацію, ми вважаємо за необхідне, здійснити перехід до фінансування соціальної сфери з регіонального бюджету.

Аналогічно адміністрація області має піти на фінансування проведення громадських робіт. Це призведе до зростання зайнятості населення і його рівня життя, тому що в даний час на підприємствах працівники отримують мінімальну заробітну плату. Основною метою громадських робіт має стати модернізація і розвиток доріг, енергопостачання, житлово-комунального комплексу.

Крім розвитку соціальної інфраструктури (яка в іншому випадку в багатьох регіонах через кілька років почне руйнуватися) дані заходи нададуть деякий стимулюючий вплив на попит на внутрішньому ринку.

3. Налагодження взаємовідносин реального сектора економіки з галузями природних монополій.

З одного боку, значна частина бюджету області формується за рахунок податків з галузей природних монополій. З іншого боку в даний час природні монополії часто перекладають свої витрати на плечі споживачів. У цьому зв'язку в бюджетному секторі необхідно посилити контроль за дотриманням натуральних норм енергоспоживання, теплоспоживання, водозабору тощо. Разом з тим одночасно необхідно встановити контроль за рівнем витрат у галузях природних монополій. На даній основі з'явиться можливість припинення практики перехресного субсидування тарифів природних монополій.

Залучення іноземних інвестицій - один із пріоритетних напрямків роботи органів державного регулювання галузі. Іноземні інвестиції можна залучити за

рахунок розширення виробництва на вже діючих підприємствах, а також інших перспективних проектів із залученням іноземного капіталу. Але головною умовою досягнення позитивного результату за даним напрямком має стати забезпечення політичної та правової стабільності в регіоні.

Таким чином, регулюючи розвиток регіональної соціально-економічної системи, наприклад, з використанням перерозподілу інвестиційних потоків між секторами, органи державної адміністрації регіону можуть впливати на структурні перетворення і вивести економіку регіону на новий, більш високий рівень розвитку.

РОЗДІЛ 4

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Модель організаційно-економічного забезпечення інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів

Інноваційний шлях розвитку нашої країни є головним пріоритетом економічної політики в даний час. Саме інноваційно-інвестиційна діяльність здатна забезпечити динаміку економічного зростання за рахунок випуску конкурентоспроможної наукомісткої продукції. Перспективи України в цілому, та її регіонів, багато в чому пов'язані з наявністю дієвого механізму активізації інноваційно-інвестиційної діяльності (далі ІІД) – діяльності регіональних і місцевих органів влади, суб'єктів господарювання, громадських організацій і фізичних осіб щодо вдосконалення матеріально-технічної бази виробництва, технології, форм і методів організації виробництва і праці, а також ефективному оновленню продукції.

В умовах розвитку глобалізаційних процесів інноваційна сприйнятливість регіональних територіально-виробничих комплексів буде виступати основним фактором ефективності їх функціонування та конкурентоспроможності. Тому генерування, створення та забезпечення інновацій є найважливішим теоретичним і практичним завданням реконструкції соціально-економічних систем регіонів України.

Важливе значення у цьому процесі належить регіональній інноваційно-інвестиційній політиці, під якою розуміється комплекс узгоджених організаційних і фінансово-економічних заходів, що вживаються регіональними та місцевими органами влади у співпраці з державою, міжрегіональними асоціаціями, господарюючими суб'єктами регіону та їх об'єднаннями, спрямованій на забезпечення конкурентоспроможності та більш повне

використання наявного трудового, виробничого, інфраструктурного, фінансового, природоресурсного потенціалу регіону, підвищення ефективності науково-технічної діяльності та оновлення асортименту товарів і послуг, технології та організації їх виробництва. Дана політика, враховуючи перспективи розвитку регіонів та їх особливості, повинна слугувати основою для вироблення цільових програм, заходів селективної підтримки найбільш перспективних проектів.

У Закарпатській області основними факторами, які зумовлюють пасивний вектор інноваційно-інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів є:

- інвестиційна криза, що зумовлена складним геополітичним та соціальним становищем в регіоні, відсутність державного фінансування значних інноваційних проектів, а також будь-якої діяльності з розробки та реалізації державних і регіональних науково-технічних програм;

- початковий стан регіональної інвестиційно-інноваційної інфраструктури, що зумовлене, в першу чергу, відсутністю підтримки малого інноваційного бізнесу, нерозвиненістю інформаційних мереж і баз даних, венчурного та лізингового бізнесу.

Створення на території регіону технопарку є важливим елементом сучасної ринкової системи, організаційна форма зрощування фірм, інноваційних компаній, вищих навчальних закладів, консультаційних, інноваційних та інших підприємств сфери послуг, відповідних підрозділів державних органів в єдиний механізм.

Основними задачами, що поставлені перед технопарками, передбачено:

- створення цілісної системи впровадження наукових розробок у виробництво, що включає наукові дослідження, розробку технологій, впровадження у виробництво, випуск продукції і її успішне просування на внутрішній та світовий ринки;

- створення сприятливих умов щодо залучення внутрішніх і зовнішніх інвесторів для фінансування проектів технопарків;

- організацію промислового випуску високотехнологічної

конкурентноздатної на світовому ринку продукції;

- створення високоефективних методів аналізу й охорони навколишнього середовища;

- розвиток матеріально-технічної бази наукових досліджень;

- координацію наукових розробок, їх науково-технічну і технологічну експертизу, а також забезпечення моніторингу інноваційної та інвестиційної діяльності відповідно до пріоритетних напрямків діяльності технопарку;

- підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації вчених і фахівців для роботи в умовах ринку.

Слід виділити головне значення технопарків і доцільність їх створення полягає в тому, що:

- вони є ефективною формою зближення науки і виробництва, бо скорочується до мінімуму тривалість циклу «дослідження — розробка — упровадження»;

- у технопарках зосереджуються висококваліфіковані кадри різних спеціальностей — учені, розробники, дослідники, аналітики, інженери, спеціалісти різного профілю, що забезпечує можливість міжгалузевих досліджень;

- у технопарках зосереджується унікальне устаткування, обчислювальні центри, лабораторії, що дає змогу проводити дослідження і наукові експерименти;

- у парках фінансовий капітал представлений у найдосконаліших формах — венчурному капіталі;

- у технопарках формується еталонне середовище з точки зору як економічних, так і організаційно-географічних умов для створення нових, наукомістких виробництв;

- інноваційна та інвестиційна діяльність технопарків базується на матеріально-технічній і виробничій базі їх учасників;

- учасниками технопарків можуть бути вже існуючі підприємства, які зацікавлені у співпраці з науковим центром у сфері впровадження його розробок, або у використанні інфраструктури та обладнання наукового центру;

- наукова і виробнича інфраструктура технопарків здатна забезпечити проведення всього комплексу робіт відповідно до проектів – від наукових досліджень до промислового випуску інноваційної продукції, маркетингових досліджень і навіть навчання персоналу.

У технопарку інфокомунікаційна інфраструктура повинна бути на найвищому рівні. А специфічні вимоги впираються в юридичні питання. Галузь зв'язку розвивається настільки швидко, що перестає вміщатися в існуючу нормативну базу. В Україні недопрацьовані способи оцінки інтелектуальної власності. На нашу думку, в технопарку повинні бути спеціалізовані бази даних, які допомагали б з'ясувати, чи існує вже відповідь на поставлене наукове питання, розробляється десь дана проблематика чи ні. І повинні існувати юридичні критерії для об'єктивної оцінки якості інтелектуального продукту, хоча це й складно здійснити.

Технопарк створює величезні перспективи для наукомістких виробництв. Особливу увагу слід приділити створенню та підтримки малого наукомісткого бізнесу. Цей сектор здатний дати не тільки матеріальний ефект, дуже висока його соціальна значимість.

Відбір інноваційних проектів повинен здійснюватися виходячи з пріоритетів інноваційної політики регіону. Оптимальний вибір пріоритетів є ключовою проблемою інноваційної політики. Це пов'язано з тим, що концентрація необхідних ресурсів на найбільш перспективних напрямках дає більш вагому віддачу.

На регіональному рівні доцільно виходити із специфіки регіону. При визначенні пріоритетних напрямів інноваційного розвитку Закарпатської області першорядне значення слід приділити наступним галузям промисловості: електроенергетика, машинобудування, деревообробна і харчова. Слід зазначити, що перераховані галузі відображають не тільки галузі промисловості, а й переробку продукції сільського господарства. Для Закарпатської області необхідно застосування інтегрованих форм господарювання.

Таким чином, інноваційно-інвестиційна політика в Закарпатській області, на нашу думку повинна здійснюватися за такими основними напрямами:

визначення пріоритетів науково-технічного розвитку та розподіл наявних ресурсів між ними; формування сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату в регіоні, попиту на нововведення, створення особливих умов в регіоні для розвитку малого інноваційного бізнесу; протекціонізм по відношенню до науково-інноваційного потенціалу регіону, формування позитивного іміджу та інвестиційної привабливості економічного та туристичного потенціалу Закарпатської області.

Для стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в регіоні необхідні процеси розвитку її інфраструктурного забезпечення з наданням різноманітних послуг з аудиту, консалтингу, як на базі інкубаторів, так і самостійних організацій.

Запропоновано базову схему функціонування інноваційно-інвестиційної інфраструктури, яка наведена на рисунку 4.1.

Представлена схема передбачає:

1. Створення інститутів інноваційно-інвестиційної інфраструктури: на додаток до державних і регіональних органів виконавчої влади патентні агентства, венчурні фонди, технопарки, технополіси, центри науково-технічної інформації, центри трансферу технологій, наукові містечка, інноваційні фонди і центри, бізнес-інкубатори, навчальні центри, кадрові та інформаційні центри, інженерні центри, засоби масової інформації, особливі економічні зони.

2. Формування системоутворюючих зв'язків і активізацію інформаційних потоків в інноваційно-інвестиційній інфраструктурі.

Модель реалізації інноваційних програм при ефективній роботі інноваційно-інвестиційної інфраструктури представлена на рис. 4.2.

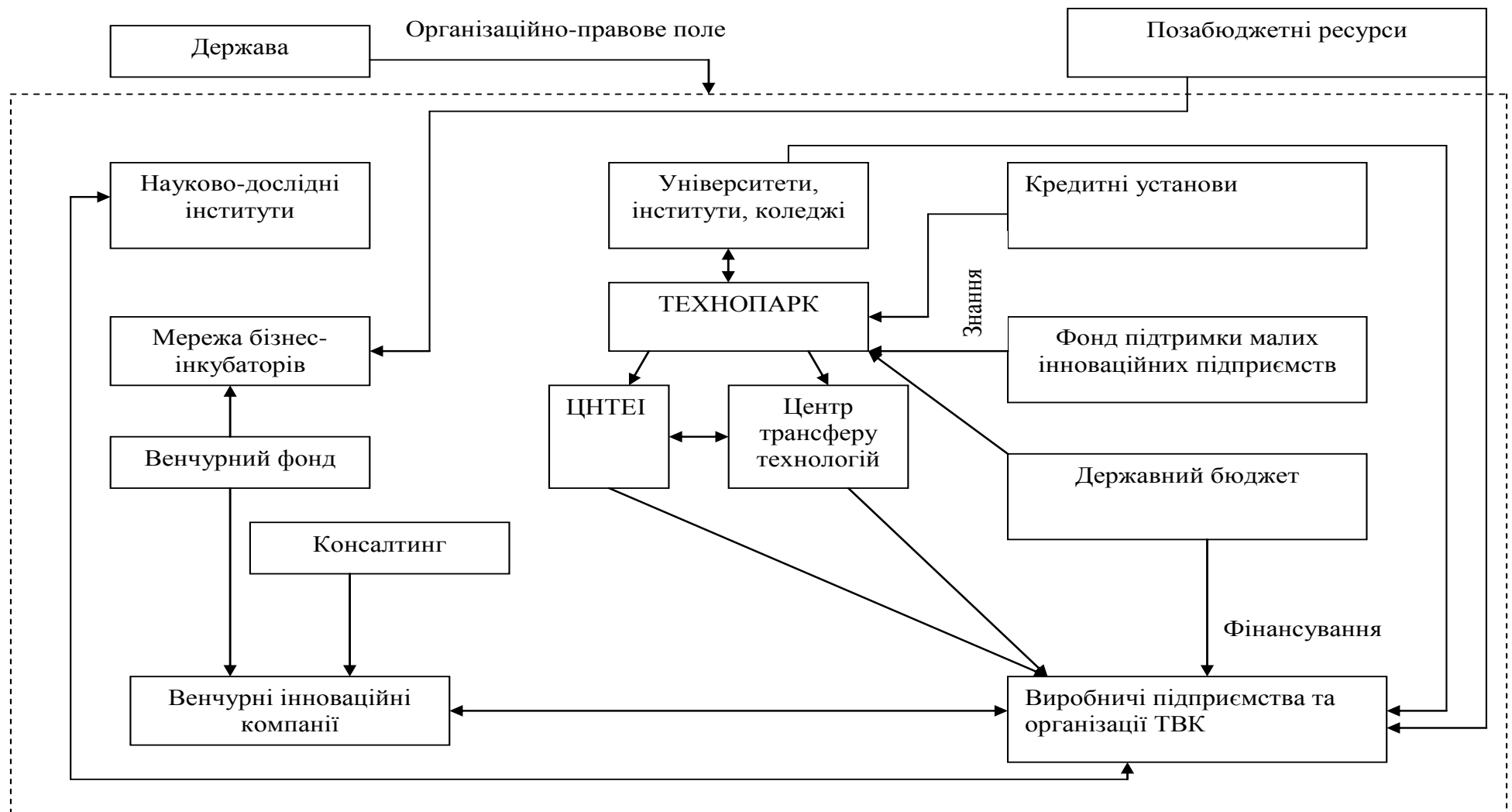

Рис. 4.1. Схема інноваційно-інвестиційної інфраструктури регіону

У цьому зв'язку представляється доцільним в основу моделі функціонування інноваційно-інвестиційної інфраструктури покласти розробку інноваційної програми, яка має включати комплекс дій (механізмів) з інноваційного розвитку територіально-виробничого комплексу регіону: підтримка наукових шкіл фундаментальної науки регіоном та інтеграції її з освітою - вироблення науково-виробничих пріоритетів і прикладних проектів та організація тендерів для їх виконання; конкурсів з регіональним аспектом; проекти - створення науково-інноваційної інфраструктури для підприємств територіально-виробничого комплексу.

Сьогодні ефективність інвестиційно-інноваційної діяльності визначається не загальною сумою фінансових вливань держави, а результативністю інноваційного процесу, що проявляється у підвищенні рівня активності учасників і їх здатністю вивести створювані інноваційні продукти на ринок. При цьому необхідно створювати умови для формування та ефективного функціонування інвестиційно-інноваційної інфраструктури в рамках Закарпатського регіонального науково-технологічного парку.

Оцінка ефективності повинна, також ґрунтуватися на відповідності цих показників оптимальним значенням, що враховує існуючі обмеження. Процес оцінки ефективності перспективних напрямів модернізації регіональної інноваційної інфраструктури представлений у вигляді алгоритму на рисунку 4.3. Нижче дамо характеристику кожному блоку, що входить в даний алгоритм.

Етап 1. Визначення цілей і цільових показників розвитку інфраструктури (блок 1). Вихідним моментом методики є визначення сукупності цілей і цільових показників діяльності регіону, і зокрема регіональної інфраструктури. З позиції регіональних інтересів на сьогоднішній день, кінцеві результати діяльності виявляються змінами якості життя населення, що характеризуються рівнем життя населення, способом життя, рівнем здоров'я і тривалістю життя.

Оскільки дана мета носить узагальнюючий характер, то вона вимагає деталізації, побудови дерева цілей з оцінкою їх відносної важливості і визначення цільових показників. Отже напрями розвитку, які розробляються

набувають пріоритетність (блок 2).

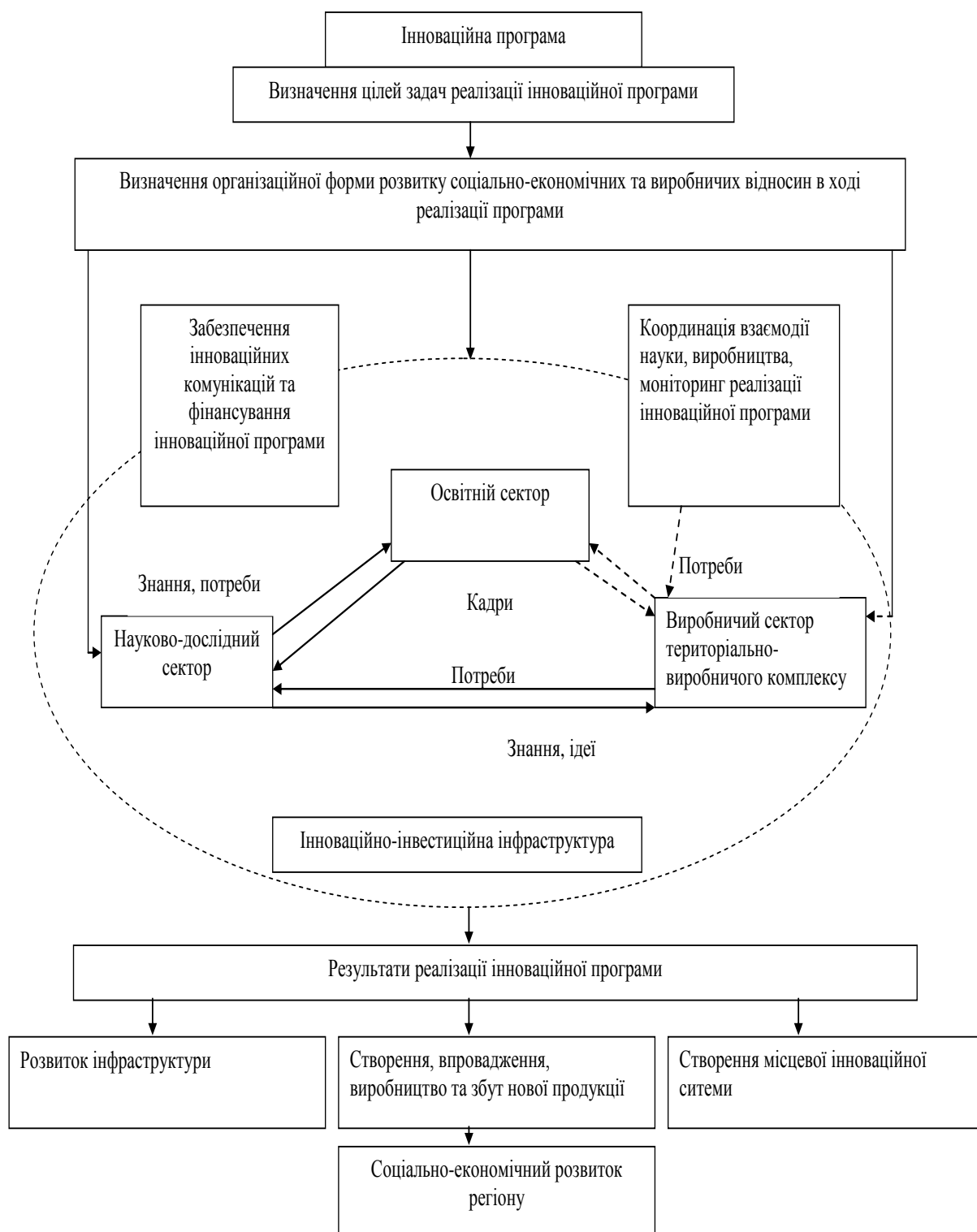

Рис. 4.2. Модель реалізації інноваційних програм при ефективній роботі інноваційно-інвестиційної інфраструктури

Проте ефективність реалізованих напрямків розвитку забезпечується в тому випадку, якщо виконуються цілі, перелік яких може бути складений в

залежності від даної групи галузей регіональної інфраструктури. Встановлено, що в основному досягаються наступні цілі розвитку інфраструктури: максимум надійності функціонування об'єктів інфраструктури (або мінімум імовірності виникнення аварій); мінімум капітальних вкладень; мінімум щорічних (поточних) витрат; мінімальний термін будівництва, реконструкції та модернізації нових потужностей; максимум діапазону регулювання об'єктів, які розвиваються.

Етап 2. Побудова економіко-математичної моделі комплексної цільової програми розвитку інфраструктури (блок 4).

На нашу думку, для формування раціональної структури перспективних напрямів розвитку інфраструктури регіону доцільно використовувати метод економіко-математичного моделювання.

Мета економіко-математичної моделі полягає у визначенні раціональної структури інфраструктурних проектів з точки зору мінімізації фінансових ресурсів і оптимального розподілу витрат на них, максимізації обсягу робіт з модернізації та реконструкції підприємств інфраструктури (об'єктів розвитку) при обмежених коштах.

Звернемося до формальної постановки завдання, для чого введемо наступні позначення:

I - вид галузі інфраструктури в регіоні; $I = \overline{1, h}$;

k - об'єкт інфраструктури (підприємство); $k = \overline{1, r}$; j - варіант напрямку розвитку; $j = \overline{1, m}$;

u^{kj} - корисність, яка отримана в результаті реалізації обраного j -го напрямку розвитку інфраструктури в галузі I на підприємстві k ;

V_{ij} – коефіцієнт, що враховує пріоритетність вибору напрямків розвитку j в залежності від досягнення поставленої мети i

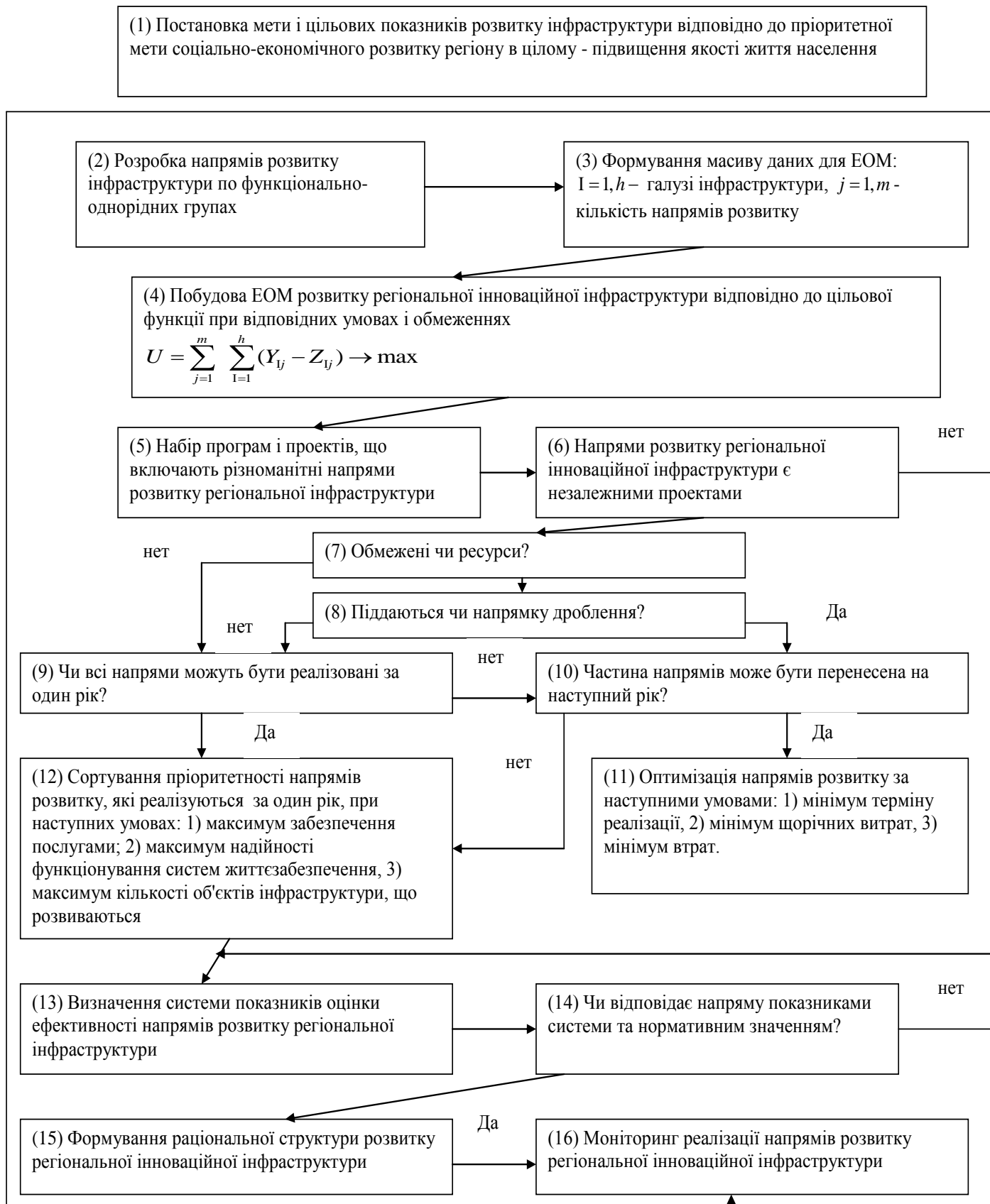

Рис. 4.3. Оцінка ефективності перспективних напрямів модернізації регіональної інноваційної інфраструктури

Метою економіко-математичного моделювання є вибір раціональної

структури пріоритетних напрямків розвитку підприємств інфраструктури регіону, реалізація яких забезпечила б задоволення потреб в послугах відповідного рівня і якості. Таким чином пошук оптимального поєднання цих варіантів пропонується здійснити через максимізацію корисності, що отримується в результаті обраного напрямку розвитку і за умови мінімальних витрат на їх реалізацію.

У зв'язку з тим, що регіональна інфраструктура представляє собою багатогалузевий комплекс, при виборі напрямків розвитку виникає проблема пріоритетності тих галузей і підприємств, на які необхідно звернути увагу в першу чергу, виходячи з пріоритетів представлених в прогнозі соціально-економічного та інноваційно-технологічного розвитку країни і регіону (рис. 4.4).

В умовах обмеженості ресурсів виникає необхідність їх оптимального розподілу в задалегідь обраному напрямі. Виділені ресурси необхідно розподілити між підгалузями інфраструктури, кількістю підприємств, що входять в кожен з підгалузей та територіально-виробничими комплексами, що входять до складу регіону (область, район, місто тощо).

При визначенні завдань оптимального вибору напрямків розвитку галузей інфраструктури в ряді випадків чисто економічні критерії оптимальності (такі, як прибуток, обсяг випуску) виявляються неприйнятними. Тут використання економічного критерію оптимальності вступило б у суперечність з основною метою функціонування інфраструктури - задоволення зростаючого попиту населення на послуги.

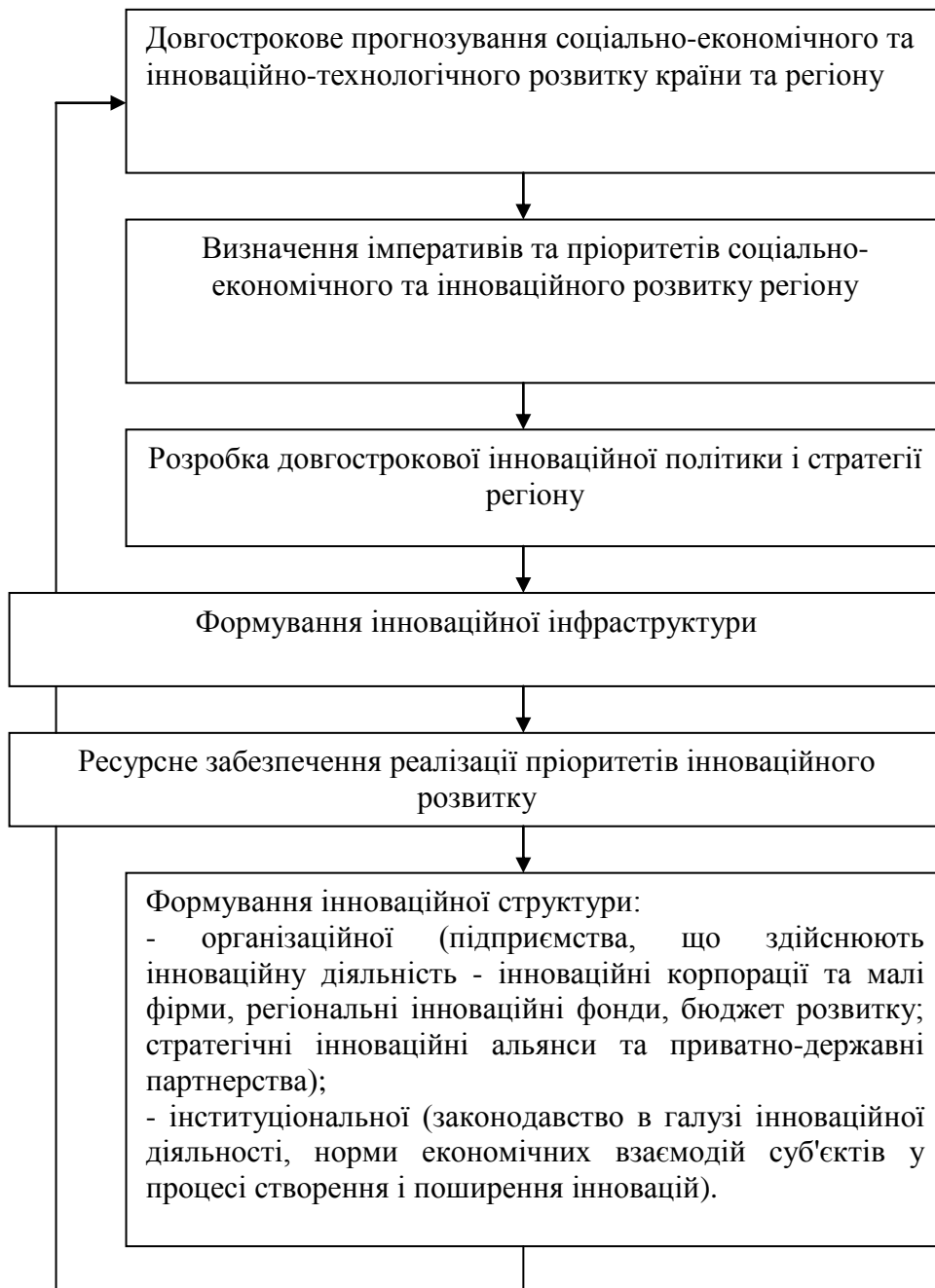

Рис. 4.4. Пріоритети економічного та інноваційно - технологічного розвитку регіону

У моделі запропоновано використовувати інвестиційний критерій, який координує з цією метою – корисність, що виражається через показник сумарної забезпеченості інвестиціями (таблиця 4.1).

Таким чином, цільова функція буде мати вигляд системи виразів:

$$\begin{cases} Y_{kI} = \sum_{j=1}^m y_{kJj} * V_{ij} \rightarrow \max \\ Z_{kI} = \sum_{j=1}^m Z_{kJj} \rightarrow \min \end{cases}$$

де V_{ij} - відносна важливість i -й цілі за j -м напрямком розвитку. В загальному вигляді цільова функція виглядатиме як показник соціального ефекту виражений через показник, який прагне до максимуму.

Таблиця 4.1

Матриця показників корисності за напрямами розвитку

Напрями розвитку, j	Регіональні та місцеві органи державної влади											
	1			2			...			h		
	Галузі певної групи регіональної інноваційної інфраструктури											
	1			2			...			h		
	Підприємства, k											
	1	...	...	1	...	...	1	...	...	1	...	...
I	y_{11}^1	...	...	y_{12}^1	...	...	...	...	...	y_{1h}^1	...	...
II	y_{11}^2	...	...	y_{12}^2	...	...	...	...	...	y_{1h}^2	...	...
III	y_{11}^3	...	...	y_{12}^3	...	...	...	...	...	y_{1h}^3	...	...
IV	y_{11}^4	...	...	y_{12}^4	...	...	...	...	...	y_{1h}^4	...	...
V	y_{11}^5	...	...	y_{12}^5	...	...	...	...	...	y_{1h}^5	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
m	y_{11}^m	...	...	y_{12}^m	...	...	...	...	...	y_{1h}^m	...	y_{rh}^m

$$U = \sum_{j=1}^m \sum_{I=1}^h (Y_{Ij} - Z_{Ij}) \rightarrow \max$$

де I - вид галузі інфраструктури в регіоні; $I=1, /h$;

j - варіант напрямку розвитку; $j=1, /m$;

Y_{ij} - корисність, яка одержується в результаті реалізації напрямів розвитку інфраструктури в галузі I по j -му варіанту розвитку;

Z_{ij} - витрати галузі I на реалізацію j -го напрямку розвитку.

При постановці завдань оптимального вибору напрямків розвитку галузей інфраструктури в ряді випадків чисто економічні критерії оптимальності (такі, як прибуток, обсяг випуску) виявляються неприйнятними (блок 3). Тут використання економічного критерію оптимальності вступило б у суперечність з основною метою функціонування та розвитку інфраструктури – задоволенням зростаючого попиту населення на послуги. В якості критерію вибору і оцінки ефективності пропонується використовувати показник корисності результатів реалізованих напрямків розвитку, який визначається як сумарний соціально-економічний ефект, розрахований кваліметричним методом як сума бальних оцінок, встановлених експертним шляхом.

Таким чином, пошук оптимального поєднання цих варіантів пропонується здійснити через максимізацію корисності, що отримується в результаті обраного напрямку розвитку і за умови мінімальних витрат на їх реалізацію.

Етап 3. Аналіз набору проектів і програм, що включають різноманітні напрямки розвитку регіональної інфраструктури. Завдання вибору напрямків виникає тоді, коли існує набір проектів і програм, кожен з яких є найбільш економічно і соціально ефективним (блок 5). На даному етапі алгоритм виділяє два можливих варіанти поєднання напрямків: незалежний і альтернативний.

Якщо склад проектів і програм є незалежним (блок 6), тоді завдання відбору напрямків вимагає тимчасової та / або просторової (обмеження фінансового характеру) оптимізації. У першому випадку, якщо ресурси обмежені в поточному році, але не обмежені взагалі (блоки 7), і в наступному році можуть бути реалізовані напрямки, які залишились та / або їх частини, то оптимізація напрямків розвитку здійснюється за критеріями: мінімальний термін реалізації проекту, мінімум щорічних витрат і втрат (блок 11).

У другому випадку, якщо ресурси обмежені, напрями піддаються дробленню (блок 8), тобто можуть бути реалізовані частково (блок 10), тоді порядок реалізації напрямків буде визначатися мінімумом витрат. В іншому

випадку, коли проекти не піддаються дробленню (блок 9), визначається набір напрямків, які можуть бути повністю профінансовані і одночасно забезпечують максимум корисності з урахуванням її різноякісних властивостей (забезпеченість послугами, надійність функціонування інфраструктури, кількість об'єктів, що розвиваються) (блок 12).

У випадку, якщо всі напрямки є альтернативними, тобто передбачають однозначний вибір та / або є взаємовиключними, то відбір здійснюється згідно етапу 4.

Етап 4. Оцінка ефективності напрямів розвитку регіональної інфраструктури та аналіз їх відповідності нормативним значенням (блок 13 і 14). Програмно-цільовий підхід до визначення ефективності напрямів розвитку інфраструктури передбачає облік та оцінку всього комплексу результатів як позитивних, так і негативних, які вони можуть викликати, їх взаємозв'язку і взаємовпливу.

1. Показники, що оцінюють результати напрямів розвитку інфраструктури для бюджету.

1.1. Рівень бюджетних витрат на дотації підприємствам інфраструктури.

1.2. Рівень бюджетних витрат на виплату адресних субсидій малозабезпеченим сім'ям. Даний показник встановлює залежність кількості сімей, які мають право на отримання субсидій, від максимально допустимої частки власних витрат у сукупному сімейному доході. Цей показник є функцією двох складових: кількість сімей, які мають право на отримання субсидій з оплати комунальних послуг; максимально допустимої частки власних витрат громадян на оплату житла і комунальних послуг в сукупному сімейному доході виходячи із соціальної норми площі житла та нормативів споживання комунальних послуг.

2. Показники, що оцінюють результати напрямів розвитку інфраструктури для підприємств.

2.1. Рівень поточного фінансування. Це показник характеризує рівень фінансування напрямів розвитку за рахунок власних коштів підприємств інфраструктури.

2.2. Співвідношення бюджетного фінансування та платежів одержувачів послуг. Даний показник характеризує структуру споживчих витрат за групами населення – малозабезпечені верстви населення, населення з високим рівнем доходів, а також розподіл населення за середньодушовим доходом.

2.3. Рівень фінансування напрямів розвитку підприємств інфраструктури за рахунок позабюджетних джерел.

Дотримання необхідного рівня має визначатися не тільки залученням приватного капіталу в інфраструктуру за рахунок появи механізмів реальної конкуренції в сфері надання комунальних послуг, але і за рахунок залучення коштів населення.

3. Показники, що оцінюють результати напрямів розвитку інфраструктури для населення.

3.1. Рівень власних витрат громадян на оплату житла і комунальних послуг в сукупному сімейному доході. Цей показник використовується в якості основи для розрахунку житлових субсидій за однією підставою - залежно від величини сукупного доходу сім'ї.

3.2. Кількість сімей (частка сімей у відсотках), що мають право на отримання субсидій з оплати послуг житлово-комунального господарства. Існуючі обмеження за показниками 1 і 2: (1) необхідність дотримання позитивного балансу між додатковими обсягами платежів населення і зростаючими витратами на виплату субсидій, в тому числі накладними витратами, і (2) наявність граничної кількості сімей (частки сімей у відсотках), що претендують на отримання субсидій з оплати послуг житлово-комунального господарства, при перевищенні якого витрати на виплату субсидій досягають величини, що перевищує допустимий рівень.

3.3. Гарантована доступність субсидій. Це має характеризуватися наявністю широкої мережі центрів надання субсидій і необхідним рівнем розвитку системи персоніфікованих соціальних рахунків громадян, на які перераховуються всі види допомоги держави в оплаті житлово-комунальних послуг.

3.4. Рівень переходу на договірні відносини в інфраструктурному секторі.

Показник має характеризувати можливість громадян безпосередньо впливати на кількість і якість наданих послуг, включаючи пред'явлення комунальним підприємствам санкцій за недотримання обсягів і стандартів якості послуг.

Етап 5. Моніторинг реалізації перспективних напрямків розвитку регіональної інфраструктури. Методика включає широкий набір оціночних показників, які дозволять вести моніторинг ходу реалізації напрямів розвитку інфраструктури регіону (блок 16).

Аналіз ефективності напрямів модернізації регіональної інноваційної інфраструктури за різними показниками дозволить отримати достовірну і багатогранну інформацію про результати функціонування інфраструктури для визначення напрямів її перспективного розвитку. Одним з головних принципів розробки напрямів розвитку має з'явитися варіантність напрямків. При цьому аналіз вихідної ситуації забезпечить можливість розробки і вибору найбільш ефективного варіанту розвитку. Оскільки система показників буде описувати ресурсний потенціал підприємств інфраструктури, вона повинна послужити також і джерелом інформації для прийняття як тактичних, так і стратегічних рішень.

Таким чином, в процесі її створення та розвитку необхідно вирішити два головних взаємопов'язаних завдання: формування сприятливої нормативно-правової бази інвестиційно-інноваційної діяльності при залученні результатів наукових досліджень в економічний обіг, насамперед у питаннях охорони, розпорядження та використання прав на інтелектуальну власність, створену за рахунок бюджетних коштів; побудова розвинутої інфраструктури підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності та швидкої передачі отриманих результатів наукових досліджень, які мають комерційний потенціал, в підприємницький сектор для виробництва та виведення на ринок нових наукоємних товарів та послуг; Вирішення цих завдань забезпечує створення умов для ефективного державно-приватного партнерства, спрямованого на створення інноваційного сектора економіки в інтересах держави, бізнесу та суспільства. Інноваційна інфраструктура є своєрідним мостом між результатами наукових досліджень і ринком, державою і бізнесом.

Загальна мета регіонального розвитку на сучасному етапі полягає в тому, щоб зберегти, а потім посилити інвестиційно-інноваційний потенціал найбільш перспективних галузей регіону, підвищити ефективність його функціонування. Тільки на цій основі можна забезпечити стійкість регіонального розвитку.

4.2. Інноваційний напрям розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці

Питання формування та розвитку малого інноваційного підприємництва як сектора економіки, що позитивно впливає на обсяг і структуру макроекономічних показників як країни в цілому, так і окремих її регіонів, досліджуються в науковій літературі та засобах масової інформації досить давно. Активна позиція держави в цьому питанні полягає в прийнятті програм розвитку малого підприємництва, в рамках яких прийнято цілу низку законодавчих актів, які сформували законодавчу базу розвитку малого підприємництва. Паралельно з розвитком нормативної бази були організовані фонди підтримки малого підприємництва, сформовані «бізнес-інкубатори». Заходи, що приймаються державними органами, позитивно відображаються на процесі розвитку підприємництва. На жаль, існуючі адміністративні бар'єри, недоступність кредитних ресурсів та інші проблеми значно уповільнюють темпи розвитку підприємництва. Проте загальні позитивні зміни в економіці та заходи в сфері розвитку даного сектора економіки, які вживаються державою приносять відчутні результати.

Розвиток малого інноваційного підприємництва та перехід його на якісно новий рівень вимагають підвищення ефективності державної політики в даній сфері. У свою чергу здійснення ефективної державної політики у сфері підтримки малого інноваційного підприємництва вимагає всебічного розуміння внутрішніх процесів, що відбуваються в секторі, а також бачення ситуації з позицій самих підприємців.

Можливими напрямками робіт у сфері підтримки розвитку малого

інноваційного підприємництва є:

- удосконалення нормативно-правового регулювання в сфері підтримки та розвитку малого інноваційного підприємництва, включаючи: впровадження в діяльність органів державної влади механізмів оцінки регулюючого впливу прийнятих нормативних правових актів на розвиток підприємницької діяльності та конкурентне середовище; експертизу діючих та нових нормативно-правових актів на предмет відповідності іншим нормативним правовим актам, включаючи підготовку пропозицій, спрямованих на ліквідацію адміністративних бар'єрів; розробку адміністративних регламентів виконання державних функцій і надання державних послуг, пов'язаних з підтримкою і розвитком суб'єктів малого інноваційного підприємництва; розробку програм підтримки і розвитку малого інноваційного підприємництва регіонів;

- регулярний моніторинг динаміки розвитку малого підприємництва в регіоні, в тому числі: аналіз статистичних показників розвитку малого бізнесу; аналіз галузевої структури малого підприємництва; складання прогнозів розвитку малого бізнесу в короткостроковій і середньостроковій перспективі.

Проведення анкетних опитувань та інтерв'ювання суб'єктів малого інноваційного підприємництва та організацій, що утворюють інфраструктуру підтримки, в тому числі: оцінка рівня витрат на подолання адміністративних бар'єрів, що перешкоджають розвитку малого підприємництва, проведення моніторингу та аналізу ефективності регіональних програм підтримки і розвитку малого підприємництва та окремих заходів підтримки; проведення моніторингу діяльності організацій, що утворюють інфраструктуру підтримки суб'єктів малого інноваційного підприємництва; оцінка факторів, що впливають на життєвий цикл малих підприємств і перехід підприємств з категорії «малі» в категорію «середні»; вивчення потреб і попиту в підприємницькому середовищі на різні послуги, зокрема інформаційні, юридичні, консультаційні послуги, а також послуги в сфері підготовки кадрів.

Створення методичних основ для розвитку технологій мікрофінансування малих підприємств, у тому числі: розробка програм, спрямованих на розвиток мікрофінансування; оцінка ефективності діючих програм розвитку

мікрофінансування, проведення анкетних опитувань та інтерв'ювання малих підприємств і індивідуальних підприємців у вибраному регіоні, спрямованих на вивчення потреб і попиту на послуги з мікрофінансування, спрямованих на вивчення перспектив розвитку мікрофінансування для малого бізнесу в регіоні і оцінку обсягу і ємності ринку мікрофінансування малого бізнесу регіону.

Підготовка техніко-економічних обґрунтувань та інших супровідних документів, спрямованих на створення інститутів розвитку малого та середнього підприємництва, включаючи: підготовку обґрунтування створення фонду прямих інвестицій; підготовку обґрунтування створення фонду змішаних інвестицій; підготовку обґрунтування створення фонду венчурних інвестицій; підготовку обґрунтування створення фонду гарантій; підготовку обґрунтування створення бізнес-інкубатора; підготовку обґрунтування створення технопарку.

Процес створення малих інноваційних підприємств вимагає тривалої практики. Спочатку необхідно оцінити, наскільки актуальний на ринку інноваційний проект, заради якого планується створення малого підприємства. Потім багато часу може знадобитися на пошук стратегічного партнера-інвестора, який профінансує дане підприємство, наприклад, ставши його засновником. Навіть якщо ці два етапи пройдуть порівняно швидко, з моменту створення підприємства до моменту отримання першого прибутку можуть пройти місяці. Це обґрунтовано тим, що інноваційний бізнес вимагає і виробничої бази і, необхідного наукового доробку.

Незважаючи на необхідність переведення української економіки на інноваційний шлях розвитку, до цих пір вітчизняні підприємці вкрай мало уваги приділяють інноваційному бізнесу. Навпаки, великі гроші, як і раніше інвестуються в сировинні родовища. Без допомоги бізнес-спільноти ефективного функціонування малих інноваційних підприємств неможливо. Необхідно, щоб бізнес, нарешті, прийшов в інноваційну сферу.

Посилення ролі малого інноваційного підприємництва в економіці регіону залежить від збільшення кількості малих підприємств і індивідуальних підприємців, які беруть участь у господарській діяльності.

Позитивним фактором ролі малого підприємництва у розвитку

регіональної економіки є збільшення кількості постійно працюючих на малих підприємствах і збільшення кількості індивідуальних підприємців, а також зростання зайнятості населення за місцем основної діяльності без створення юридичної особи.

Серед малих підприємств найбільш істотне значення мають підприємства обробної промисловості (2008 р. - 12,3%, 2009 р. - 12,0%, 2010 р. - 11,3%), будівництво (2008 р. - 11,2%, 2009 р. - 11,3%, 2010 р. - 11,5%), оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів (2008 р. - 45,8 %, 2009 р. - 45,0 %, 2010 р. - 44,9%), операції з нерухомим майном, оренда і надання послуг (2008 р. - 15,5 %, 2009 р. - 15,8 %, 2010 р. - 15,9 %).

Важливим результатом внеску малих підприємств в регіональну економіку є зростання інвестицій в основний капітал малих підприємств, що дозволяє їм підвищувати технічний рівень виробництва, нарощувати виробничі потужності, збільшувати випуск продукції (робіт, послуг). Питома вага інвестицій в основний капітал малих підприємств у загальному обсязі інвестицій в 2010 р. склав 3,3 %, в той час як в 2000 р. було 6,8 %, тобто протягом 10 років відбулося їх зниження в 2 рази. Ці дані свідчать також про те, що при відносно низьких інвестиціях підприємства малого бізнесу приносять більшу віддачу в порівнянні з великими. Малим інноваційним підприємствам можуть допомогти вузи і НДІ, яким потрібно дати можливість на пільгових умовах надавати таким підприємствам в оренду свої площі і техніку.

Інструменти підтримки малого інноваційного підприємництва функціонують в рамках державного механізму реалізації науково-технічної політики, що включає в себе нормативно-правовий блок (законодавчі та нормативні акти, що регулюють інвестиційну та інноваційну діяльність, охорону інтелектуальної власності, діяльність бюджетних та позабюджетних фондів тощо); організаційно-управлінський блок (гарантує організаційно-управлінське забезпечення інноваційної діяльності, визначає роль органів державної влади різних рівнів в створенні умов функціонування малого інноваційного підприємництва); економічний блок (сукупність економічних форм підтримки малого інноваційного підприємництва - податкові пільги,

субсидування, державні гарантії тощо); ринковий блок (використання ринкових законів).

Інструменти, які використовує держава з метою інноваційно-технічного розвитку малого підприємництва, націлені, з одного боку, на стимулювання самих інноваційних процесів, а з іншого - на створення сприятливого загальногосподарського та соціально-політичного клімату для новаторської діяльності.

Найважливішими інструментами державної підтримки є:

- реєстрація майнових прав та ліцензування господарської діяльності;
- судова система вирішення господарських спорів і припинення порушень законодавства;
- адміністративне припинення недобросовісної підприємницької діяльності;
- диференційовані режими користування невиробничими ресурсами (платні і безкоштовні);
- норми адміністративної та судової відповідальності, за нанесення шкоди діловим партнерам, споживачам і суспільству за недотримання стандартів якості та екології.

Одним з найбільш прийнятних методів державної підтримки малого інноваційного підприємництва є податкова політика. Важливість цього інструмента державної підтримки усвідомлюється практично у всіх промислово розвинених країнах, і кожна з них прагне знайти свою оптимальну модель оподаткування прибутку.

В умовах посиленої регіоналізації економіки зростає значимість малого інноваційного підприємництва на регіональному та місцевому рівнях. Напрями його розвитку в регіоні – складова частина інших стратегій, пов'язаних з рішенням соціально-економічних завдань на рівні держави. З метою сприяння підвищенню інноваційної активності малого інноваційного підприємництва в регіоні може бути запропонований механізм, представлений на рисунку 4.5.

В ході дослідження нами були виділені елементи даного механізму, що вимагають першочергової уваги:

1. Для визначення стадії розвитку малого інноваційного підприємництва в регіоні запропоновано використовувати коефіцієнт розвитку.

Він показує співвідношення результатів діяльності малих підприємств і величини використаних ресурсів, що дає змогу оцінити стадію розвитку малого інноваційного підприємництва в регіоні (етапи спаду, нейтрального стану, розвитку, стабілізації). Такий коефіцієнт пропонується розраховувати за формулою:

$$k = \sqrt{\frac{R_i}{I_i} \div \frac{R_0}{I_0}} \Rightarrow k = \sqrt{\frac{R_i}{R_0} \div \frac{I_i}{I_0}}$$

де R_i - обсяг виробленої продукції за досліджуваний рік;

R_0 - обсяг виробленої продукції в базовий (попередній) рік;

I_i - величина витрат на створення, впровадження, використання і підтримку реалізації продукції в досліджуваний рік;

I_0 - величина витрат в базовий (попередній) рік.

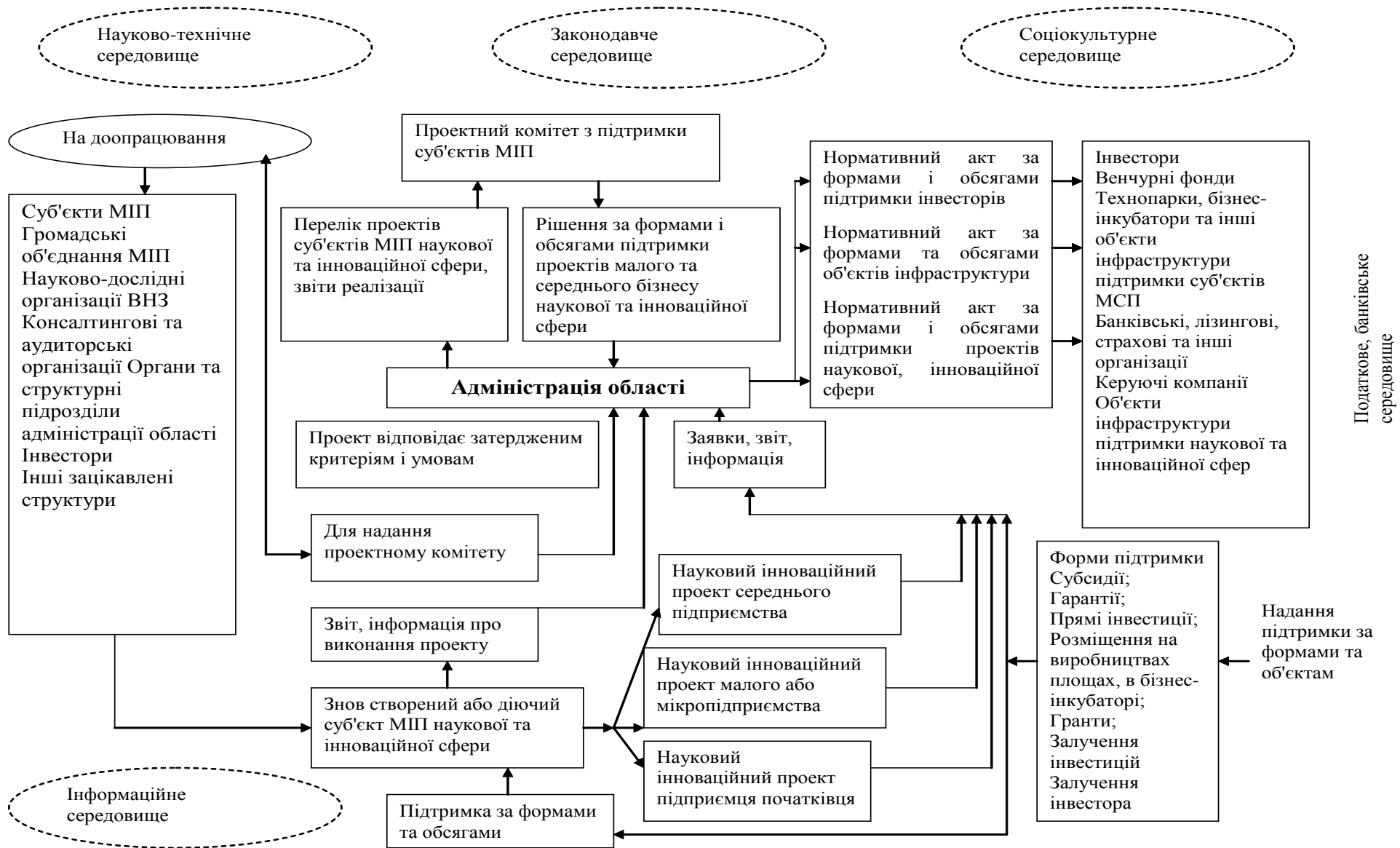

Рис. 4.5. Механізм підвищення активності малого інноваційного підприємництва в регіоні

При визначенні значення коефіцієнту розвитку слід виходити з того, що пороговим значенням є $k=1$, в силу того, що на кожен вкладений в процес одиницю ресурсу, для економічної ефективності та доцільності здійснення даної діяльності, необхідно отримати одиницю віддачі, що має вартісний вираз. Отже, якщо $k > 1$, то можна вважати, що діяльність малих інноваційних підприємств у регіоні знаходиться в положенні розвитку і може перейти, при збереженні тенденції, в стадію стабілізації. Якщо $k < 1$ – етап спаду та неефективного функціонування. Якщо $k = 1$, можна вважати, що мале інноваційне підприємництво в регіоні знаходиться на передодні майбутнього економічного зростання або спаду, тобто в нейтральному стані.

2. Управління розвитком малого інноваційного підприємництва на регіональному та місцевому рівнях має спиратися на нормативно-правове забезпечення, що полягає у вдосконаленні правового середовища функціонування даного сектора економіки (правові гарантії, патентне право та ін.).

3. Одним з перспективних напрямків розвитку підтримки інноваційного підприємництва є стимулювання створення спілок, асоціацій та товариств малих підприємств, що діють у науково-технічній сфері. Вироблення і практичне здійснення багатьох положень державних та регіональних програм повинні здійснюватися при тісній взаємодії з такими союзами й асоціаціями. У програмах регіонального розвитку, на наш погляд, повинні міститися передумови до підвищення ролі суспільно-асоціативних форм підтримки малого інноваційного підприємництва з використанням інтеграційних форм. У зв'язку з цим доцільно створити асоціацію малих інноваційних підприємств, що представляє собою добровільну кооперацію комерційно незалежних суб'єктів малого підприємництва в науково-технічній сфері та інших структурних елементів ринкової економіки, що діють у цій сфері (банки, страхові компанії тощо).

4. Як інструмент підтримки малого інноваційного підприємництва в

регіоні може виступати інтегрований інформаційний ресурс - інструмент розвитку, який використовує інформацію в якості сполучного елемента між власниками ресурсів та їх споживачами (малі інноваційні підприємства). Його використання впливає на формування інформаційного середовища і задовольняє потреби підприємств у доступі до різноманітної інформації. Крім того, для забезпечення ефективної роботи системи підтримки малого інноваційного підприємництва цей інструмент є основою для управління реалізацією регіональних програм розвитку та сприяє здійсненню ділових пропозицій і проектів в інноваційній сфері. У зв'язку з цим на його базі необхідно організувати електронну інформаційну мережу, що представляє собою інформаційний портал малих інноваційних підприємств (ІПМІП) – інформаційну систему, що дозволяє організувати роботу з різними джерелами даних малих інноваційних підприємств і бізнес-послуг на основі єдиних інтегруючих принципів взаємодії та надання інформації на фінансові, виробничі та інші ресурси.

Ідея створення ІПМІП враховує тенденції розвитку інформаційних технологій, наявність та рівень розвитку інформаційної інфраструктури, характер об'єктів управління та обслуговування, обмежені терміни реалізації і фінансові ресурси.

Впровадження ІПМІП торкається різних аспектів діяльності малих інноваційних підприємств та відбивається на ефективності їх діяльності. Даний взаємозв'язок відображений в таблиці 4.2.

5. З метою сприяння підвищенню активності малого інноваційного підприємництва на регіональному та місцевому рівнях доцільно:

Регіональним органам державної влади:

- розробити обласні цільові програми, спрямовані на створення цілісної системи інноваційного розвитку, що забезпечують розвиток малого, середнього та великого бізнесу і насичення ринку наукомісткою та високотехнологічною продукцією. В рамках програми передбачити наступні

розділи: підтримка інноваційних проектів та розвиток науково-технологічної бази територіально-виробничих комплексів у тому числі, в сфері технологій машинобудування, енергозберігаючих та інформаційних технологій; підготовка фахівців у сфері інноваційної діяльності;

Таблиця 4.2

Взаємозв'язок функцій електронної інформаційної мережі в процесі діяльності малих інноваційних підприємств

Функції електронної інформаційної мережі	Процеси, ефективність яких підвищується в результаті впровадження електронної інформаційної мережі
Контрольований і регламентований доступ до інформаційних ресурсів незалежно від їх місця розташування і формату даних	Інформаційне обслуговування фахівців і керівників малих інноваційних підприємств
Механізми, що забезпечують оперативне оповіщення співробітників про внесені зміни	Управління малим інноваційним підприємством
Єдиний механізм пошуку необхідної інформації	Скорочення тимчасових витрат на пошук необхідної інформації
Високотехнологічна інтеграція різних систем банку	Взаємодія з клієнтами і партнерами (підвищення якості банківських послуг)
Функціональність порталу, що забезпечує можливість спільної роботи територіально розділених учасників	Спільна робота фахівців (зниження витрат на комунікації між співробітниками, проведення програм підвищення кваліфікації)

- здійснити заходи щодо створення сприятливих умов (організаційні, фінансові, майнові) для формування місцевих інноваційних кластерів, створення нових і розвиток (зростання) існуючих малих інноваційних підприємств, за участю молоді;

- сформувати реєстр малих інноваційних підприємств регіону та передбачити перелік можливих пільг, державних гарантій для цієї категорії господарюючих суб'єктів;

Органам місцевого самоврядування:

- розробити короткострокові, середньострокові і довгострокові стратегії, програми розвитку інноваційного підприємництва на відповідній території;

- забезпечити інформування «нових» підприємців про умови, правила роботи, елементи державної інфраструктури підтримки малого інноваційного підприємництва та молодіжного підприємництва, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

- здійснити додаткові заходи з підтримки та розвитку суб'єктів інноваційної інфраструктури: виділення приміщень, коштів на співфінансування видатків бізнес-інкубатора на ремонт приміщень, оснащення необхідним обладнанням та технікою, сприяння створенню мережі бізнес-інкубаторів на місцевому рівні через підготовку кадрів, організаційно-методичне забезпечення.

4.3. Програмно-цільовий підхід інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів

Згідно з даними офіційної статистики, за останні 7 років частка регіональних інвестицій в загальноукраїнському обсязі зменшилася на 10,04 %, що стало однією з основних причин зменшення валового регіонального продукту на 6,14 %, і скорочення показника основних фондів регіонів на 15,32 %. Незважаючи на загальну позитивну динаміку зростання загальноукраїнських інвестицій, основних фондів і ВВП, склалася стійка тенденція до відтоку коштів з деяких регіонів України [99, с. 55].

Так наприклад, у результаті прийняття Закону України "Про зміни до Закону України "Про Державний бюджет України на 2005 рік" та деяких інших законодавчих актів України", якими було скасовано пільги як для підприємств з прямими іноземними інвестиціями, так і для суб'єктів територій пріоритетного розвитку і спеціальних економічних зон, загальнообласні показники галузей економіки області суттєво знизилися.

На зміни в інвестиційному кліматі Закарпатської області інвестори

відреагували зменшенням залучення прямих іноземних інвестицій, зокрема, за 2009 рік в економіку області було залучено всього 17,7 млн. дол. США.

Щодо конкретних негативних наслідків для економіки області від прийнятих змін до законодавства, які регулюють інвестиційну діяльність суб'єктів території пріоритетного розвитку та спеціальної економічної зони "Закарпаття", слід наголосити про наступне:

- скасовано 240 попередніх домовленостей про інвестиційні наміри;
- призупинено реалізацію 9 інвестиційних проектів у сумі 162 млн. дол. США;
- недофінансовано 29 інвестиційних проектів у сумі 175,1 млн. дол. США;
- не створено 11850 запланованих робочих місць.

Інвестор, вирішуючи питання про реалізацію проекту, висуває до нього всього дві вимоги: рівень рентабельності повинен відповідати рівню понесених витрат і ринок збуту для результату проекту повинен бути достатньо розвинений, щоб забезпечити розмір прибутку, що покриває ризик даної справи. Закономірність така, що чим далі регіон знаходиться від центру, тим вище рівень трансакційних витрат і нижчий рівень платоспроможного попиту, а, значить нижче інвестиційна привабливість регіону.

Ключ до вирішення проблеми відтоку коштів потрібно шукати в межах регіону, в розробці саме регіональних, а не державних програм активізації інвестиційного процесу, тому що:

- по-перше, мотивація регіону у власному розвитку, вище мотивації будь-якого зовнішнього агента цей регіон розвивати;
- по-друге, рівень поінформованості про свої проблеми у нього вище;
- по-третє, регіональні програми мають більшу маневреність щодо зміни умов на територіальному рівні, ніж державні.

Однак переважна частина регіонів сприймає цю програму лише як сукупність проектів, що пройшли в установленому порядку державну

реєстрацію, що дає їм право на певні пільги, а не як комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення інвестиційного клімату в цілому. Крім того, основним і майже єдиним інструментом активізації інвестиційного процесу визнається зниження податкових платежів на період окупності проекту. Виходить, що з одного боку страждає бюджет регіону. З іншого, ті інвестори, які все-таки змогли отримати пільги, намагаються штучно розтягнути строки окупності, що стримує розвиток проектів.

Тому потрібно розширити список альтернативних способів активізації інвестиційної діяльності, відправними точками якого на нашу думку, можуть стати:

- надання на пільгових засадах об'єктів вільного нежитлового фонду;
- надання додаткових гарантій органів місцевого самоврядування;
- вдосконалення механізму захисту прав інвесторів;
- підготовка та підвищення кваліфікації консалтингових кадрів;
- сприяння створенню регіональних виробничих асоціацій. Всі ці заходи не стільки витратні, скільки трудомісткі.

Активно мають реалізувати інвестиційні проекти великі промислові підприємства. Такі проекти мають велике значення для соціально-економічного розвитку області, так як дадуть змогу створити високотехнологічне виробництво і нові робочі місця. Таким чином, розробляючи регіональну програму активізації інвестиційного процесу необхідно:

- по-перше, розширити її мету від підтримки окремих проектів до реалізації заходів, спрямованих на збільшення інвестиційної привабливості регіону в цілому;
- по-друге, удосконалити методологію вибору пріоритетних проектів;
- по-третє, розширити інструментарій реалізації програми.

При виконанні цих умов можливе суттєве збільшення інвестиційного потенціалу, а, значить, збільшення обсягу залучених коштів у регіон.

Реалізація великих інвестиційних проектів і програм, можлива лише в рамках конкретних регіонів України і, на думку більшості науковців, в рамках їх програм соціально-економічного розвитку, так як: будь-який інвестиційний проект або програма здійснюється в рамках економічної, правової та організаційної системи регіону (грунтуючись на чіткій вертикалі) і не можуть бути розглянуті поза соціального та економічного середовища, його інвестиційної інфраструктури; інвестиційні та організаційні проблеми проекту або програми не можуть бути дозволені поза підтримки регіональної влади (у тому числі й фінансової), поза використання законодавчих і податкових інструментів органів регіональної влади; коректно сформовані і прийняті регіональними органами економічні, інвестиційні і соціальні пріоритети дадуть змогу створити інвестиційним проектам не тільки необхідну підтримку (податкові пільги, захист інтересів інвестора), а й забезпечення гарантіями відповідного рівня (регіонального, державного); програми розвитку регіонів можуть представити реальний механізм реформування економіки регіону і виходу його з загальноекономічної кризи.

У нових умовах господарювання найбільш прогресивною формою управління інвестиційно-інноваційною діяльністю (ІД) в регіоні є розробка регіональної інвестиційної програми (РІП), заснованої на методології програмно-цільового планування.

У широкому розумінні слова програмно-цільовий метод є спосіб вирішення великих і складних проблем за допомогою вироблення і проведення системи програмних заходів, орієнтованих на цілі, досягнення яких забезпечує вирішення невідкладних проблем.

У регіоні повинні бути сформовані 3 системоутворюючі сегмента інвестиційного ринку:

- 1) ринок матеріальних ресурсів інвестиційного процесу (будівельні та конструкційні матеріали, технічне і технологічне обладнання тощо);
- 2) ринок підрядних робіт;

3) ринок довгострокових фінансових ресурсів для фінансування інвестиційного процесу.

Активізація інвестиційного процесу і зростання регіональної економіки потребують підтримки і моніторингу з боку регіональної влади. Їх завданням стане формування сприятливих умов для залучення інвестицій з метою модернізації існуючих і відкриття нових виробництв, а також закріплення трудових ресурсів і заповнення нестачі робочої сили за рахунок міграції. Саме здатність регіональної влади ефективно працювати в сучасних умовах зростання конкуренції регіонів за ресурси і посилення вимог інвесторів до запропонованих регіонами умов є визначальним фактором для нарощування інвестиційної активності і надання динамізму зростання економіки регіонів.

До основних напрямів регіональної інвестиційної політики на короткострокову перспективу відносяться (рис. 4.6): удосконалення нормативно-правової бази інвестиційної діяльності в регіоні в цілому і формування нормативно-правового механізму гарантованого не погіршення умов інвестування. До першочергових заходів в рамках даного напрямку відноситься вдосконалення податкового законодавства.

Слід наголосити на деяких недоліках податкового законодавства. По-перше, поспішне введення в дію Податкового кодексу України (без проведення завчасної роз'яснювальної роботи не тільки з платниками податків, але і з податківцями на регіональному рівні) показало необізнаність щодо його положень і норм та неготовність до його запровадження, що створює певні проблеми у стосунках платників податків та податківців, блокує роботу бізнесу на час пристосування до нових умов оподаткування (впровадження нових податкових накладних, нових форм податкової звітності, оновлення програмних продуктів, проведення навчання персоналу, внесення коректив в бізнес-процеси внаслідок зміни баз, об'єктів, ставок, порядку оподаткування).

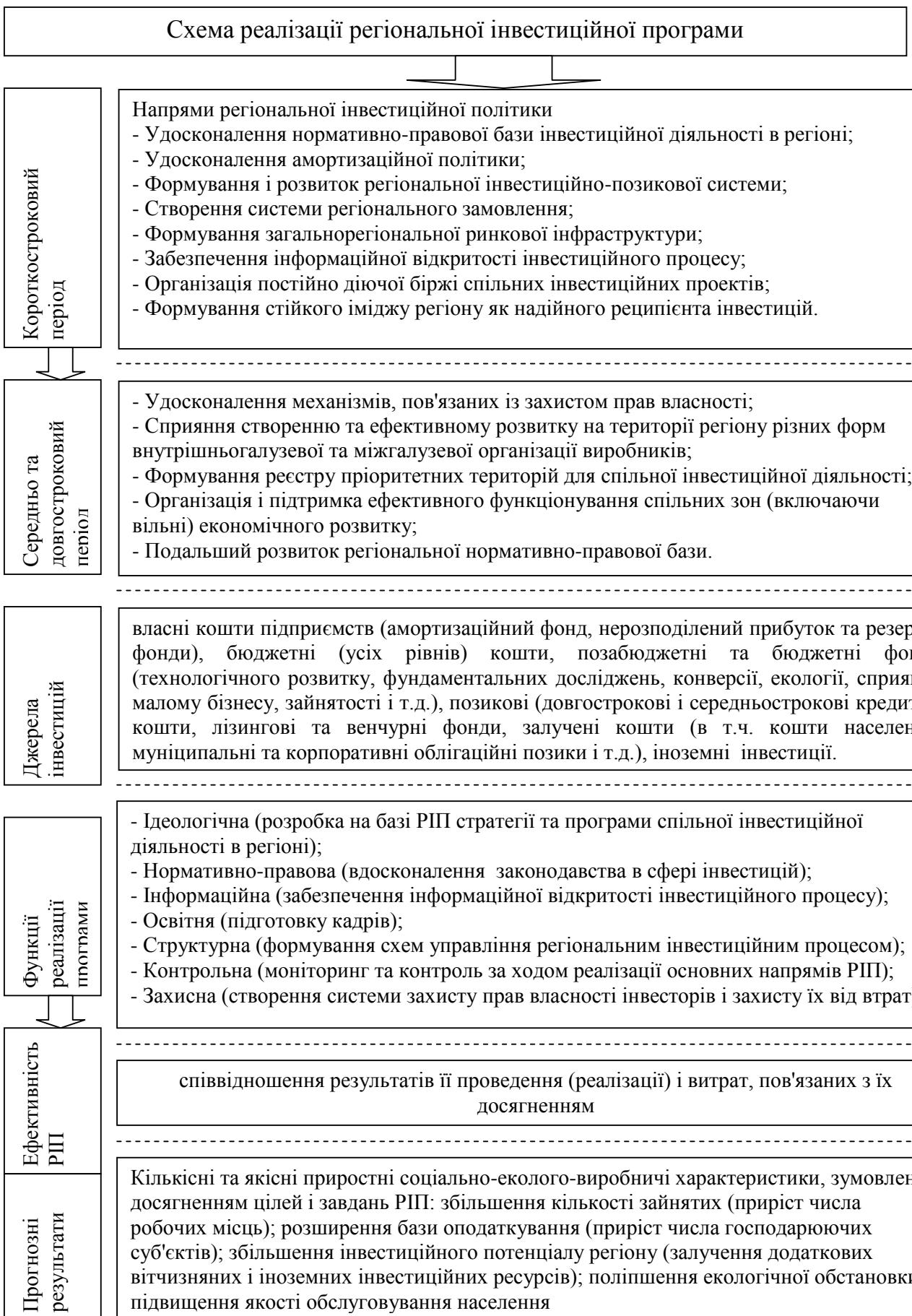

Рис. 4.6. Напрями регіональної інвестиційної політики

По-друге, необхідно вирішувати питання побудови рівноправних, із високою взаємною відповідальністю відносин влади і бізнесу.

Незважаючи на набрання чинності Податковим кодексом з 1 січня 2011 р., довгоочікувані бізнесом норми поки що не знайшли фактичної реалізації. В першу чергу це стосується запровадження автоматичного відшкодування ПДВ. Проблема своєчасності проведення відшкодування з бюджету залишається актуальною.

Деякі норми Податкового кодексу України мають лише декларативний характер, а деякі взагалі унеможливають існування малого та середнього бізнесу, а саме:

- представлення підприємцями податкової звітності в податкові органи. Почастішали випадки неприйняття податкових декларацій всупереч порядку та вимогам положень Податкового кодексу України (наприклад, обов'язку податкових органів приймати податкові декларації без попередньої перевірки її показників з подальшим направленням платникам податків письмових повідомлень щодо її неприйняття з обов'язковим обґрунтуванням невизнання декларації);

- зниження ставок податків, яке носить поступовий характер та починається по ПДВ – з 1 січня 2014 р., по податку на прибуток – з 1 квітня 2011 р., нівелюється збільшенням (з 1 січня 2011 року по ПДВ та з 1 квітня 2011 р. – по податку на прибуток) бази та об'єктів оподаткування по цих податках;

- запровадження з 1 квітня 2011 року податкових канікул для суб'єктів малого підприємництва має досить обмежену сферу застосування як в розрізі видів діяльності, так і в частині використання коштів, вивільнених внаслідок звільнення від оподаткування. Норми щодо цільового використання таких коштів мають неоднозначне тлумачення, що може надати можливість податківцям в подальшому вимагати сплати від суб'єктів малого бізнесу зазначених вище коштів до бюджету у разі їх нецільового використання або,

навпаки, невикористання на протязі звітного року;

- визначення звичайної ціни для імпортованих товарів, що реалізуються на митній території України яка визначатиметься на рівні митної вартості. Ця норма викликає велике занепокоєння виходячи з того, що митні органи значно завищують митну вартість товарів, що ввозяться на територію України, іноді доводячи вхідні ціни на товар до рівня роздрібних (споживчих) цін на внутрішньому ринку. В результаті цього митна вартість товарів перевищує оптові ціни на українському ринку;

- обмеження з 1 квітня 2011 року можливості віднесення до складу витрат платника податку сум, сплачених або нарахованих на користь фізичної особи – платника єдиного податку за надані цією особою послуги, поставлені товари, виконані роботи. Сьогодні тисячі фізичних осіб - платників єдиного податку залишають без ринку збуту своїх товарів та послуг і вимушені закривати свою підприємницьку діяльність;

- значно обмежено право на добровільну реєстрацію платником ПДВ.

Податковим Кодексом неприпустимо обмежені права особи (юридичної та фізичної) на добровільну реєстрацію платником податку на додану вартість, у разі якщо така особа не проводить оподатковувані операції або проводить оподатковувані операції по відношенню до осіб, що не є платниками ПДВ (за умови, що обсяг таких операцій не досяг 300 000 грн.), тощо.

Звідси, представляється найбільш доцільним в ході реалізації РІП використовувати механізм гарантій, суть якого полягає в тому, що в разі ухвалення нового або зміни чинного законодавства, що призводить до збільшення сукупної податкової навантаження інвестора ці знову прийняті нормативно-правові акти не підлягають застосуванню щодо конкретного інвестиційного проекту, що задовольняє певним умовам, протягом строку його окупності.

Удосконалення амортизаційної політики, яка передбачає реалізацію

таких заходів: законодавчу заборону використання амортизаційного фонду не за призначенням (оновлення основних і нематеріальних активів); розробка та спільне лобіювання на державному рівні введення різних схем прискореної амортизації.

Формування і розвиток регіональної інвестиційно-позикової системи, повинна включати в себе:

- розробку ефективної політики запозичень під реалізацію довгострокових інвестиційних проектів: створення регіональних (єдиних) систем гарантій та співпраці по забезпеченню зворотності позикових коштів; страхування інвестиційних ризиків; ефективному використанню лізингу тощо;

- інституційне забезпечення процесу формування та розвитку регіональної інвестиційно-позикової системи: створення і розвиток нових організаційних форм регулювання регіонального інвестиційного процесу;

- розробку та впровадження ефективних механізмів стимулювання широкого використання принципів проектного фінансування в якості альтернативи інвестиційного кредитування;

- створення системи регіонального замовлення для інвестиційно-фінансової підтримки розвитку пріоритетних інтеграційних галузей і територій;

- формування загально регіональної ринкової інфраструктури, яка обслуговує регіональний інвестиційний процес (спеціалізовані банки, інвестиційні, лізингові та страхові компанії, пенсійні, пайові та інші спеціалізовані фонди). Зокрема, створення міжрегіонального (єдиного для міста та області) інвестиційного консорціуму уповноважених банків бере участь, в якості стратегічного інвестора в реалізації великих міжрегіональних інвестиційних проектів;

- забезпечення інформаційної відкритості інвестиційного процесу (доступна, достовірна та вичерпна інформація про можливі місця розміщення

нових виробництв, наявності вільних виробничих потужностей та приміщень під офіси, відомості про інженерні інфраструктури, загальні умови господарювання тощо) шляхом проведення загально регіональних рекламно-інформаційних компаній у ЗМІ (зокрема створення загально регіональної інформаційної мережі, що спеціалізується на інформаційно-аналітичному забезпеченні регіонального інвестиційного процесу), організації та участі в інвестиційних виставках, презентаціях і семінарах, інвестиційних місіях в інших регіонах України та за кордоном;

- організація постійно діючої біржі спільних інвестиційних проєктів. Організація (на базі існуючих, або знов створених інституційних структур) крім діючої спеціалізованої біржі великих, міжрегіональних інвестиційних проєктів із зазначенням їхнього рейтингу, умов підтримки з боку облдержадміністрації, а також умов, на яких потенційний інвестор може підключитися до реалізації даного проєкту. Очевидно, що дана інформаційна база повинна знайти своє відображення на відповідному сайті в Інтернеті і стати невід'ємною частиною (елементом) спільної виставкової діяльності, отримати відображення у відповідних довідниках: "Путівник інвестора" тощо;

- формування стійкого іміджу регіону як надійного реципієнта інвестицій.

Нами виділені основні напрямки регіональної інвестиційної політики на середньострокову та довгострокову перспективи.

Дані напрями і шляхи їх реалізації значною мірою обумовлені загальноекономічним та соціально-політичним становищем в країні. Рішення значної частини проблем, пов'язаних з середньо- і довгостроковими перспективами підвищення інвестиційної активності в регіоні залежить від вдосконалення законодавства у сфері інвестицій та підприємництва: вдосконалення закону про інвестиції; законодавчого розширення прав меншості акціонерів, перш за все щодо їх доступу до інформації та

представництва в раді директорів; розробки та прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на введення різних схем прискорень амортизації тощо. Тут спільна діяльність міста та області повинна бути спрямована головним чином на розробку (підготовку) та лобіювання прийняття цих та інших нормативно-правових актів на державному рівні.

Разом з тим ряд напрямків РІП на середньострокову та довгострокову перспективи може бути сформований і реалізований без участі центру. До таких напрямів, запропоновано віднести:

- по-перше, удосконалення механізмів, пов'язаних із захистом прав власності шляхом:

- створення системи заходів щодо захисту підприємств від незаконно інсценованого (штучного) банкрутства і попередження використання банкрутства з метою захоплення власності;

- посилення кримінальної та адміністративної відповідальності за дії, що призводять до порушення інтересів інвесторів;

- розробки системи заходів щодо захисту інтелектуальної власності (торговельні марки, патенти);

- сприяння створенню та ефективному розвитку на території регіону різних форм внутрішньогалузевої та міжгалузевої організації виробників (асоціації, спілки тощо) і насамперед тих, які орієнтовані на поглиблення інтеграції виробничих потенціалів міста і області і, що мають загально регіональне значення (регіональні асоціації, спілки, РІП в галузі деревообробки, легкої та харчової промисловості, промисловості будматеріалів. Організація і підтримка ефективного функціонування спільних зон (включаючи вільні) економічного розвитку, що передбачає розробку концепції створення та розвитку даних зон, прийняття відповідних нормативно-правових актів, що встановлюють умови господарювання на даних територіях, моніторинг та контроль за розвитком цих зон.

Подальший розвиток нормативно-правової бази, спрямованої на

поліпшення інвестиційного клімату в регіоні.

Визначено, що механізм реалізації регіональної інвестиційної політики включає в себе: визначення інвестиційних джерел, які можуть бути задіяні в ході реалізації довгострокових, великомасштабних проектів та організаційно-економічні інструментарії, що забезпечують залучення та покриття цих інвестиційних джерел.

Аналіз інвестиційного потенціалу Закарпатської області показав, що для цілей ТВК в якості основних можуть бути використані наступні інвестиційні джерела: власні кошти підприємств (амортизаційний фонд, нерозподілений прибуток та резервні фонди), бюджетні (усіх рівнів) кошти, позабюджетні та бюджетні фонди (технологічного розвитку, фундаментальних досліджень, конверсії, екології, сприяння малому бізнесу, зайнятості тощо), позикові (довгострокові і середньострокові кредитні) кошти, лізингові та венчурні фонди, залучені кошти (в т.ч. кошти населення, місцеві та корпоративні облігаційні позики), іноземні інвестиції.

В якості найбільш ефективних методів мобілізації існуючих та залучення нових інвестиційних ресурсів можуть бути використані: самоінвестування, пряме і непряме бюджетне інвестування, кредитування, акціонування, залучення іноземних інвестицій тощо.

Реалізація принципу багатоканального інвестування передбачає розробку і застосування найрізноманітніших схем комплексного залучення вищевідзначених ресурсів та використання сукупності методів їх залучення. Зокрема, для реалізації великомасштабних проектів доцільно використовувати наступний механізм залучення інвестиційних ресурсів. Частина необхідних для реалізації цих проектів інвестицій може бути надана із спеціально сформованого регіонального "бюджету розвитку". За рахунок цих коштів можуть бути покриті витрати на створення інженерної інфраструктури, природоохоронних об'єктів та об'єктів соціальної інфраструктури. Інша частина інвестицій, пов'язана зі створенням власне

виробничих об'єктів залучається зі сторони, як шляхом здійснення регіональних позик, так і за рахунок залучення прямих інвестицій. В якості забезпечення залучених коштів у проекти може бути використаний заставу майнових прав на об'єкт, що зводиться (умовна застава). Подібний механізм називається проектним інвестуванням, тому що кошти надаються під заставу спроектованого об'єкту, який ще тільки передбачається побудувати. Він є альтернативою механізму інвестиційного кредитування і не потребує фінансових гарантій.

Багатоцільовий великомасштабний характер проблем, що вирішуються за допомогою РІП зумовлює необхідність створення відповідних інституційних форм взаємодії міста та області в процесі проведення спільної інвестиційної політики.

В цілому ж, механізм реалізації РІП має представляти собою комплексну систему управління процесом залучення інвестиційних ресурсів і їх ефективного використання в ході реалізації пріоритетних загально регіональних інвестиційних проектів. Дана система передбачає реалізацію наступних функцій:

- ідеологічну (розробку на базі РІП стратегії та програми спільної інвестиційної діяльності в регіоні);
- нормативно-правову (вдосконалення законодавства в області інвестицій);
- інформаційну (забезпечення інформаційної відкритості інвестиційного процесу);
- освітню (підготовку кадрів);
- структурну (формування схем управління регіональним інвестиційним процесом);
- контрольну (моніторинг та контроль за ходом реалізації основних напрямів РІП);
- захисну (створення системи захисту прав власності інвесторів і

захисту їх від втрат).

Одним з провідних елементів структури РІП має стати міжтериторіальне агентство з інвестицій, що включає в себе 4 основних підрозділи: маркетингову службу, фінансову службу, відділ інвестиційного проектування, службу заставного забезпечення та гарантій.

До основних функцій маркетингової служби слід віднести: створення привабливого іміджу РІП, ініціювання проведення регіональних маркетингових досліджень, рекламно-інформаційних компаній, інвестиційних виставок і місій як в Україні, так і за її межами.

До основних функцій фінансової служби можуть бути віднесені: облік формування та руху інвестиційно-фінансових потоків; звітність щодо використання коштів регіонального бюджету розвитку; моніторинг надходження і використання інвестиційно-фінансових ресурсів; формування графіків фінансування інвестиційних проектів; оцінка ефективності вкладення коштів в інвестиційні проекти і програми; організація ревізійних та аудиторських перевірок учасників інвестиційного процесу; надання оперативної і статистичної звітності про стан інвестиційного процесу.

До основних функцій відділу інвестиційного проектування можуть бути віднесені: формування інвестиційного портфеля, організація і проведення експертизи інвестиційних проектів, формування портфеля потенційних позичальників; підготовка пропозицій щодо етапності, призупинення і припинення фінансування інвестиційних проектів у випадках порушення позичальниками графіків виконання робіт, інших умов фінансування та освоєння виділених фінансових коштів; організація супроводу інвестиційних проектів, що фінансуються за рахунок коштів регіонального бюджету розвитку та контролю за цільовим використанням фінансових ресурсів позичальниками.

До основних функцій служби заставного забезпечення та гарантій можуть бути віднесені: формування заставної системи, визначення

оптимальних розмірів гарантій і поручительств; формування схем використання заставного фонду та забезпечення їх реалізації; розробка проектів правових документів з питання трансформації майнових об'єктів, підготовка і реалізація торгів із продажу заставного майна позичальників; сприяння правовому захисту майново-фінансових інтересів міста і області.

Поряд з запропонованим агентством до складу учасників регулювання процесом реалізації РІП повинні бути включені: уповноважені спеціалізовані інвестиційні банки та інші інвестиційні інститути, страхові організації, консалтингові фірми, регіональна консультативна рада з інвестицій, регіональне відділення консультативної ради з іноземних інвестицій.

Проблема формування інституційних структур носить багатоаспектний характер. Одним з найбільш важливих моментів є проблема, пов'язана з необхідністю формування ефективного механізму пайової участі регіонів в інвестуванні спільних проектів з чітким розподілом прав (вигод) і обов'язків (витрат) між ними. Ця проблема тим значуща, чим більший масштаб спільного інвестування.

Іншим важливим елементом механізму реалізації РІП є оцінка ефективності її проведення, яка виступає як інструмент регулювання регіонального інвестиційного процесу.

Під ефективністю РІП слід розуміти співвідношення результатів її проведення (реалізації) і витрат, пов'язаних з їх досягненням.

До основних результатів РІП відносяться кількісні та якісні приростні соціально-еколого-господарські характеристики, обумовлені досягненням цілей і завдань РІП: збільшення чисельності зайнятих (зростання кількості робочих місць); розширення бази оподаткування (приріст числа господарюючих суб'єктів); збільшення інвестиційного потенціалу регіону (залучення додаткових вітчизняних і іноземних інвестиційних ресурсів); поліпшення екологічної обстановки; підвищення якості обслуговування населення тощо.

В цілому, необхідно зазначити, що оцінка ефективності реалізації РІП потребує розробки відповідних методичних положень, які повинні стати важливою складовою вдосконалення науково-методичного забезпечення регіонального інвестиційного процесу.

Оцінка ефективності РІП є важливим елементом системи моніторингу реалізації РІП. Останній передбачає внесення коректувань в основні напрямки РІП з метою врахування кон'юнктури, що складається в ході розвитку інвестиційного процесу (поява нових проектів, зміна в ході реалізації існуючих тощо).

Таким чином, єдина регіональна інвестиційна політика є найважливішою умовою поглиблення інтеграції регіонів. Головне завдання її формування та реалізації полягає в акумулюванні наявних та залученні додаткових інвестиційних ресурсів для вирішення пріоритетних (актуальних) проблем розвитку регіону, в стратегічному плані, в якості єдиного соціально-економічного комплексу. На відміну від інвестиційних політик окремих регіонів, спрямованих переважно на залучення інвестицій в проекти, які швидко окупаються, РІП орієнтована насамперед на довгострокові, комплексні інвестиційні проекти і програми, що носять переважно міжгалузевий характер.

Звідси, в процесі формування та реалізації РІП необхідно відвести більш значущу роль державної та регіональної підтримки спільної інноваційно-інвестиційної діяльності і насамперед у ході ініціювання великомасштабних інвестиційних проектів і участі органів влади та управління в якості стратегічних гарантів ефективної реалізації цих проектів, а отже, і стратегічних гарантів покриття залучених для реалізації цих проектів фінансово-інвестиційних ресурсів.

РОЗДІЛ 5

СИСТЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ
КОМПЛЕКСІВ

5.1. Концептуальні засади гарантування економічної безпеки
інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів

Економічна система будь-якого суспільства складається з сотень, тисяч і навіть мільйонів підприємств різного профілю. Тому успішне, повноцінне і ефективне вирішення завдань, що стоять перед економікою держави та її регіонів, багато в чому залежить від результативності їх діяльності. У тому випадку, коли економіка спирається на міцні, високорозвинені виробничі одиниці, які здатні успішно досягати поставлених цілей, вся сукупність економічних потреб суспільства буде задовольнятися своєчасно і найбільш повно.

Розвиток ринкових механізмів в економіці нашої країни, зміна форм і методів державного регулювання діяльності господарських систем, вплив зовнішнього середовища, поява конкуренції та необхідності адаптації підприємств до умов, що складаються у зовнішньому середовищі, зумовили появу численних проблем у забезпеченні економічної безпеки підприємств, що входять до складу територіально-виробничих комплексів.

Важливою умовою нормального розвитку регіону є оцінка його стійкості, стабільності, безпеки. У сформованій макроекономічній ситуації можна виокремити ряд процесів, у силу яких економіка залишається нестабільною й тому несе в собі потужні заряди внутрішніх і зовнішніх загроз державі та її окремим регіонам. До них належать: спад промислового

виробництва; загострення паливно-енергетичної кризи; руйнування матеріальної бази; руйнування науково-технічного потенціалу, утрата передових позицій за різними напрямками фундаментальної й прикладної науки, відтік «мізків»; погіршення стану бюджетних сфер життєдіяльності суспільства; деградація природного середовища; зниження до мінімуму інвестиційної активності; підвищення соціальної напруженості; погіршення демографічної ситуації; загострення криміногенної обстановки; повільний хід реформ, нестабільність законодавства.

Необхідно підкреслити, що, незважаючи на тісний взаємозв'язок і взаємозалежність усіх елементів національної безпеки, вирішальна базисна роль у ній належить економічній безпеці. Так, не може бути надійної військової безпеки, політичної й соціальної стабільності, екологічної безпеки при неефективній економіці.

Економічна безпека держави перебуває в тісній залежності від економічної безпеки її регіонів. Кожен регіон виступає полігоном, де відбуваються локалізовані соціально-економічні й інші процеси, здатні привести до незворотних змін у тих або тих сферах господарського комплексу регіону, що відіб'ється на економіці суміжних територій, а отже, й на економіці держави. Регіон у такій ситуації розглядається як об'єкт, що відбиває увагу центру на процеси, які гарантують економічну безпеку країни. Разом з тим регіон, у рамках існуючих повноважень, є провідником економічної політики держави.

Таким чином, нестійка економічна ситуація в регіонах може загрожувати державній безпеці України [156]. На підставі вищевикладеного дійдемо висновку, що виявлення різноманітних загроз економічній безпеці регіону та їхнє попередження необхідно робити з позицій сполучення інтересів держави й окремих регіонів. При цьому повинні враховуватися специфіка розвитку території, національні особливості проживаючого населення. Недооцінка специфічних особливостей регіонів може призвести

до дестабілізації господарства країни, соціальних вибухів. Наприклад, недооцінка специфічних особливостей і потенційних загроз території привела до війни в Чечні.

Поняття «економічна безпека» має складну внутрішню структуру, що вимагає осмислення, проте єдина думка щодо неї поки відсутня.

До недавнього часу проблеми економічної безпеки були предметом розгляду в основному західних фахівців. Дослідження їх робіт показало, що більшість країн, наприклад Японія, не виділяли «економічну безпеку» із загальної економічної політики, хоча зовнішньоекономічний блок іноді присутній як окремий компонент більш загальної доктрини «комплексної національної безпеки». Остання визначалася як державні зусилля, що охоплюють галузі зовнішніх відносин, економіки, військової справи та інші сфери діяльності, спрямовані на забезпечення національної безпеки від усіляких загроз. В такій же якості цей блок входить в кожен з трьох концепцій національної безпеки КНР, які всі разом складають те, що в Китаї називають теорією Ден Сяопіна.

Аналіз визначень «економічної безпеки», запропонованих західними фахівцями, дозволяє класифікувати їх за такими критеріями (таблиця 5.1).

У наукових колах України, також як і за кордоном, існують різні трактування поняття «економічна безпека».

Ю. В. Макогон під економічною безпекою регіону розуміє сукупність поточного стану, умов і факторів, що характеризують стабільність, стійкість і поступальність розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни як самостійної структури [172]. В. М. Геєць економічну безпеку визначає як основу життєдіяльності суспільства, його соціально-політичну й національну стійкість. Мету економічної безпеки він визначає як недопущення нераціонального за соціально-економічними, політичними й національними критеріями використання природних і трудових ресурсів, їхнього перерозподілу на користь конкуруючих країн [190].

О. М. Федорищева, О. М. Ральчук сутність категорії «економічна безпека» пов'язують з поняттями «розвиток» і «стійкість» як найважливішими її компонентами [308].

Таблиця 5.1.

Класифікація зарубіжних визначень «економічної безпеки»

Критерій	Трактування економічної безпеки
Економічна безпека як умова реалізації урядом намічених цілей економічної політики	Визначення даного типу характеризують економічну безпеку з точки зору суб'єкта, що її забезпечує. Головна умова забезпечення безпеки - це можливість безперешкодного здійснення урядом обраної ним політики, тобто незалежності та освіченості керівництва
Економічна безпека як економічна гарантія міжнародної безпеки країни	При даному підході в центрі уваги опиняються економічні умови забезпечення військово-технічних та військово-політичних пріоритетів безпеки (контроль за поширенням військових технологій і технологій подвійного призначення, контроль над джерелами стратегічної сировини). Коментарі: Такий підхід дозволяє інтегрувати дослідження проблем економічної безпеки в систему пріоритетів, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки.
Економічна безпека як умова припинення нелегальних видів економічної діяльності (ухилення від податків, відмивання доходів)	Подібне розуміння, нерідко зустрічається в дискусіях західних вчених, що переводить поняття економічної безпеки із сфери економічної науки в сферу юриспруденції. Коментарі: Дане визначення значно звужує сукупність досліджуваних факторів, що загрожують економічній безпеці господарюючого суб'єкта, і в результаті виникає питання про збереження сутності економічної безпеки як стану захищеності всіх сфер життєдіяльності суспільства.
Економічна безпека як проблема конкурентоспроможності	У центрі даного підходу знаходиться, перш за все, проблема місця господарюючого суб'єкта в торгових та інвестиційних зв'язках. Коментарі: Цей підхід найчастіше використовується серед фахівців у галузі міжнародних економічних відносин і маркетингових служб, ніж серед професійних економістів, так як є занадто вузьким і специфічним

На наш погляд, пов'язування цих двох понять з категорією «економічна безпека» як необхідне, так і дуже важливе. Поділяючи думку В. М. Геєця з цього питання, хочемо додати, що стійкий розвиток економіки є істотною ознакою ефективного функціонування будь-якої соціальної, економічної системи. Якщо такий розвиток не відбувається, то це означає розбалансованість системи, ненадійність її зв'язків і складових, відсутність резервних можливостей у критичних випадках необхідності ліквідації різних загроз, опірності й адаптації до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов.

Відповідно до рекомендацій і принципів, викладених у документах конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), здійснення переходу до стійкого розвитку передбачає збалансоване вирішення соціально-економічних, екологічних проблем, збереження природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього й майбутнього поколінь людей.

Економічну безпеку В. М. Геєць визначає як такий стан економіки й інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально спрямований розвиток країни в цілому, достатній оборонний потенціал навіть при найбільш несприятливих умовах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [190].

Я. А. Жаліло під економічною безпекою має на увазі сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення й самовдосконалення [102].

Основними елементами економічної безпеки, як уважає автор, є економічна незалежність, стабільність і стійкість національної економіки, здатність до саморозвитку й прогресу.

П. І. Надолішній трактує категорію економічної безпеки системи як сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи [193]. О. С. Пчелинцев проблему

економічної безпеки розглядає в економічній сфері, включаючи внутрішньоекономічні й зовнішньоекономічні проблеми, у тому числі проблеми в галузі перетинання економічної сфери із суміжними зовнішньоекономічними сферами. До них належать військово-економічна сфера, сфера захисту науково-технічного й інтелектуального потенціалу країни, гарантування суспільної безпеки, взаємодії економіки й природи. Не можна не погодитися з К. Самсоновим, що підкреслює базисну роль економіки в усіх сферах діяльності.

На відміну від В. М. Геєця, О. С. Пчелінцев виокремлює такі проблеми, що розкривають сутність економічної безпеки [246]:

- проблеми збереження й підтримки господарського комплексу країни;
- проблеми підтримки й функціонування економіки в умовах надзвичайних ситуацій;
- військово-економічні проблеми;
- проблеми, пов'язані з перетворенням відносин власності;
- економічні проблеми взаємодії з зовнішнім світом.

Ю. В. Макогон та інші стверджують, що вироблення самого поняття «економічна безпека» є складною політичною проблемою. Адже на основі прийнятого визначення повинні формуватися мета, завдання й функції державних структур, що забезпечують захист економічних інтересів країни, розроблятися критерії й показники економічної безпеки держави. Учений включає до поняття «економічна безпека» комплекс економічних, політичних, правових умов, що забезпечують захист життєво важливих інтересів країни відносно її ресурсного потенціалу, можливостей збалансованого й динамічного росту, соціального розвитку, екології, і пропонує таке формулювання: економічна безпека – це здатність економіки забезпечувати ефективно задоволення суспільних потреб на національному й міжнародному рівнях [172].

Із цього визначення випливають два важливих висновки:

– економічна безпека країни повинна гарантуватися ефективністю економіки;

– економічна безпека країни повинна підтримуватися всією системою державних органів, всіма ланками й структурами економіки.

О. М. Федорищева, О. М. Ральчук економічну безпеку визначають як стан можливості й готовності економіки забезпечити стійкість економічного становища особистості, соціально-економічну й військово-політичну стабільність суспільства й держави в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз і впливів [308].

Об'єктами економічної безпеки ці автори визнають особистість, суспільство, державу й основні елементи економічної системи, включаючи систему інституціональних відносин державного регулювання економічної безпеки. На їхню думку, у перехідний період державна стратегія економічної безпеки повинна бути орієнтована в першу чергу на підтримку достатнього рівня життя населення, гарантування соціально-політичної безпеки суспільства, збереження основ конституційної стійкості й формування стійкої системи національних цінностей та інтересів.

Проблему економічної безпеки господарських систем в зазначеному контексті пропонувалося вирішувати, виходячи з передумови, що ступінь надійності всієї системи збереження інформації визначається рівнем безпеки найслабшого її ланки, яким вважається персонал регіонального інвестиційного комплексу. Забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку господарських систем будувалося у формі дворівневої системи захисту інформації. Перший рівень припускав збереження інформації силами служби безпеки регіонального інвестиційного комплексу, а другий - передбачав формування психологічної атмосфери пильності та відповідальності персоналу регіонального інвестиційного комплексу за допомогою так званих координаторів, які призначались з осіб середньої керівної ланки і користувались серед співробітників авторитетом. Визнаючи,

що збереження інформації є одним з важливих аспектів економічної безпеки господарських систем, необхідно зазначити, що зведення проблеми економічної безпеки господарських систем тільки до захисту комерційної таємниці представляє собою занадто спрощений варіант її вирішення. Цілком очевидно, що настільки вузьке розуміння економічної безпеки страждає надмірною «економічністю» і не враховує всього спектра впливу зовнішнього середовища як основного джерела небезпек для діяльності ТВК.

Дещо пізніше з'явився інший підхід до трактування поняття економічної безпеки господарських систем. Різкий спад виробництва в цілому по країні, а головне - зміна економічних функцій держави, яка вже не була основним інвестором і споживачем продукції, змусили подивитися набагато ширше на проблему економічної безпеки підприємств. Згідно з цим поглядом, економічна безпека підприємства обумовлена впливом зовнішнього середовища, яка в ринковій економіці весь час змінюється, ніколи не залишаючись стабільною або постійною. Саме з позицій впливу зовнішнього середовища, захисту підприємств від її негативного впливу найчастіше розглядається зміст поняття економічної безпеки підприємства в публікаціях вітчизняних вчених-економістів.

В даний час при визначенні поняття «економічна безпека господарських систем» в роботах українських вчених переважає думка, що його зміст відображає такий стан підприємства, яке забезпечує здатність протистояти несприятливим зовнішнім впливам. Тим самим в широкому розумінні, економічна безпека господарських систем розглядається як можливість забезпечення їх стійкості в різноманітних, в тому числі і в несприятливих умовах, незалежно від характеру впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємства, масштабу і характеру внутрішніх змін. Так, у роботі В. А. Савіна економічна безпека підприємства визначена як «... захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також як здатність швидко усунути різноваріантність загрози

або пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності ». Такої ж точки зору дотримується В. Забродський, який трактує економічну безпеку підприємства як «... кількісну та якісну характеристику властивостей фірми, відображає здатність «самовиживання» і розвитку в умовах виникнення зовнішньої та внутрішньої економічної загрози».

Слід зазначити, що при підході до визначення сутності економічної безпеки підприємства, запропонованому В. Забродський, втрачається бачення перспектив його розвитку, оскільки він відрізняється синонімічно з поняттям адаптації підприємств, з чим навряд чи можна погодитися. Крім того, не зовсім зрозуміло, яким чином підприємство може захистити свою діяльність від негативного впливу зовнішнього середовища. Спроба визначити економічну безпеку господарських систем в подібному аспекті страждає механістично, оскільки створює видимість, що підприємство і загрози його діяльності є розрізненими явищами, не пов'язаними між собою за своєю природою. Насправді ж загрози діяльності господарських систем виникають в тому ж середовищі, в якій функціонує і саме підприємство.

У рамках підходу до економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів як до стану, обумовленому впливом зовнішнього середовища, слід зазначити ресурсно-функціональний підхід. Автори цього підходу економічну безпеку господарських систем розглядають як «... стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому». В ресурсно-функціональному підході в якості основних напрямків економічної безпеки господарських систем розрізняють сім функціональних складових: інтелектуально-кадрову, фінансову, техніко-технологічну, політико-правову, екологічну, інформаційну та силову.

Ретельне вивчення сутності ресурсно-функціонального підходу до розуміння економічної безпеки господарських систем дає змогу визначити його основну перевагу - всеосяжний, комплексний характер, оскільки в

рамках цього підходу досліджуються найважливіші фактори, що впливають на стан функціональної складової економічної безпеки господарських систем, вивчаються основні процеси, що впливають на її забезпечення, проводиться аналіз розподілу і використання ресурсів господарських систем, розглядаються економічні індикатори, що відображають рівень забезпечення функціональної складової економічної безпеки, та розробляються заходи щодо його підвищення.

Однак у такому поданні є і недоліки, оскільки економічна безпека розглядається дуже широко - і в аспекті адаптації до впливу зовнішнього середовища, і з точки зору ресурсної забезпеченості господарських систем, і в аспекті якості реалізації функцій управління, таких як планування, облік і аналіз. При такому широкому підході втрачається саме бачення економічної безпеки і, по суті вона ототожнюється із самою діяльністю господарських систем та її ефективністю.

Безумовно, розробка вузькофункціональних напрямків забезпечення економічної безпеки господарських систем необхідна, так як дає змогу провести всебічні, глибокі дослідження обраного аспекту діяльності господарських систем, показати конкретні шляхи і способи забезпечення його економічної безпеки в тій чи іншій сфері діяльності. Проте всім вузькофункціональним підходам до забезпечення економічної безпеки підприємства притаманний один, але, як видається, дуже серйозний недолік. Автори цих підходів часто виходять з різного розуміння економічної безпеки господарських систем.

Дослідження існуючих підходів до визначення сутності економічної безпеки господарських систем дозволяє зробити деякі висновки.

По-перше, всі наведені підходи до визначення сутності економічної безпеки господарських систем відрізняються або неповнотою, недомовленістю і неясністю, що не дозволяє виявити з достатньою повнотою сутність економічної безпеки господарських систем, або дуже широким

підходом, при якому втрачається саме бачення проблеми внаслідок ототожнення економічної безпеки підприємства з його ефективною діяльністю.

По-друге, економічну безпеку господарських систем можна розглядати як практичне використання таких принципів сучасного менеджменту, як своєчасна реакція на зміни у зовнішньому середовищі, правильне бачення господарських систем, тобто чітке уявлення про те, що воно має собою представляти, а також одного з основних положень сучасної теорії управління - ситуаційного підходу до управління, яким визнається важливість швидкості та адекватності реакції, що забезпечують адаптацію господарських систем до умов його існування. Звідси економічну безпеку господарських систем належить розглядати як еволюційний розвиток ситуаційного підходу до управління. Економічна безпека викликає все більшу зацікавленість господарських систем, які стикаються з труднощами при реалізації принципово нових підходів до управління підприємствами, при організації управління підприємством в ринкових умовах.

Все це, безумовно, актуалізує проблему економічної безпеки господарських систем в сучасних умовах і вимагає створення на кожному з них власної системи забезпечення економічної безпеки, яка визначається наступними загальними характеристиками (рис. 5.1).

Схема вказує на те, що, по-перше, система забезпечення безпеки господарських систем не може бути шаблонною. Для кожної господарської системи вона специфічна, а отже, унікальна, тому що залежить від сфери виробництва, рівня розвитку і структури виробничого потенціалу, ефективності його використання, кваліфікації кадрів, виробничої дисципліни, виробничих зв'язків, конкурентного середовища та багато чого іншого.

По-друге, система забезпечення безпеки господарських систем є самостійною, відокремленою від аналогічних систем інших виробничих одиниць. Але її відособленість відносна, так як дана система є складовим

елементом безпеки більш високого рівня: чи регіону країни.

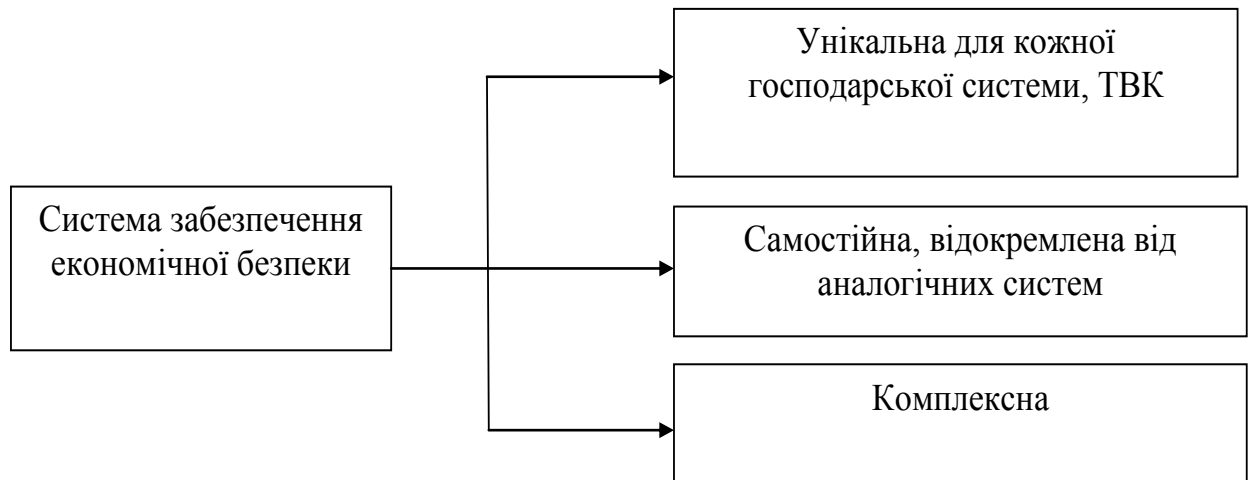

Рис. 5.1 Загальні характеристики системи забезпечення економічної безпеки

По-третє, розглянута система є комплексною. Вона спрямована забезпечити економічну безпеку у всіх сферах діяльності: науково-технічній, кадровій, інтелектуальній, екологічній, інформаційній, фізичній, техногенній та інших.

Визначення сутності економічної безпеки господарських систем дає змогу нам, використовуючи загальну модель системи забезпечення економічної безпеки, перейти до аналізу економічної безпеки ТВК в процесі здійснення інвестиційного розвитку. У схематичному вигляді система забезпечення економічної безпеки даного господарського рівня представлена на рисунку 5.2. Згідно представленої схемі, в першу чергу необхідно визначити мету системи забезпечення економічної безпеки ТВК. Вона полягає в досягненні цілей бізнесу в умовах конкуренції, умовами чого є запобігання або ослаблення існуючих зовнішніх, внутрішніх загроз при ефективному використанні в цих цілях корпоративних ресурсів і узгодженість інтересів підприємства та суб'єктів зовнішнього середовища (постачальників,

покупців). Досягти поставленої мети можна за допомогою вирішення цілого комплексу завдань.

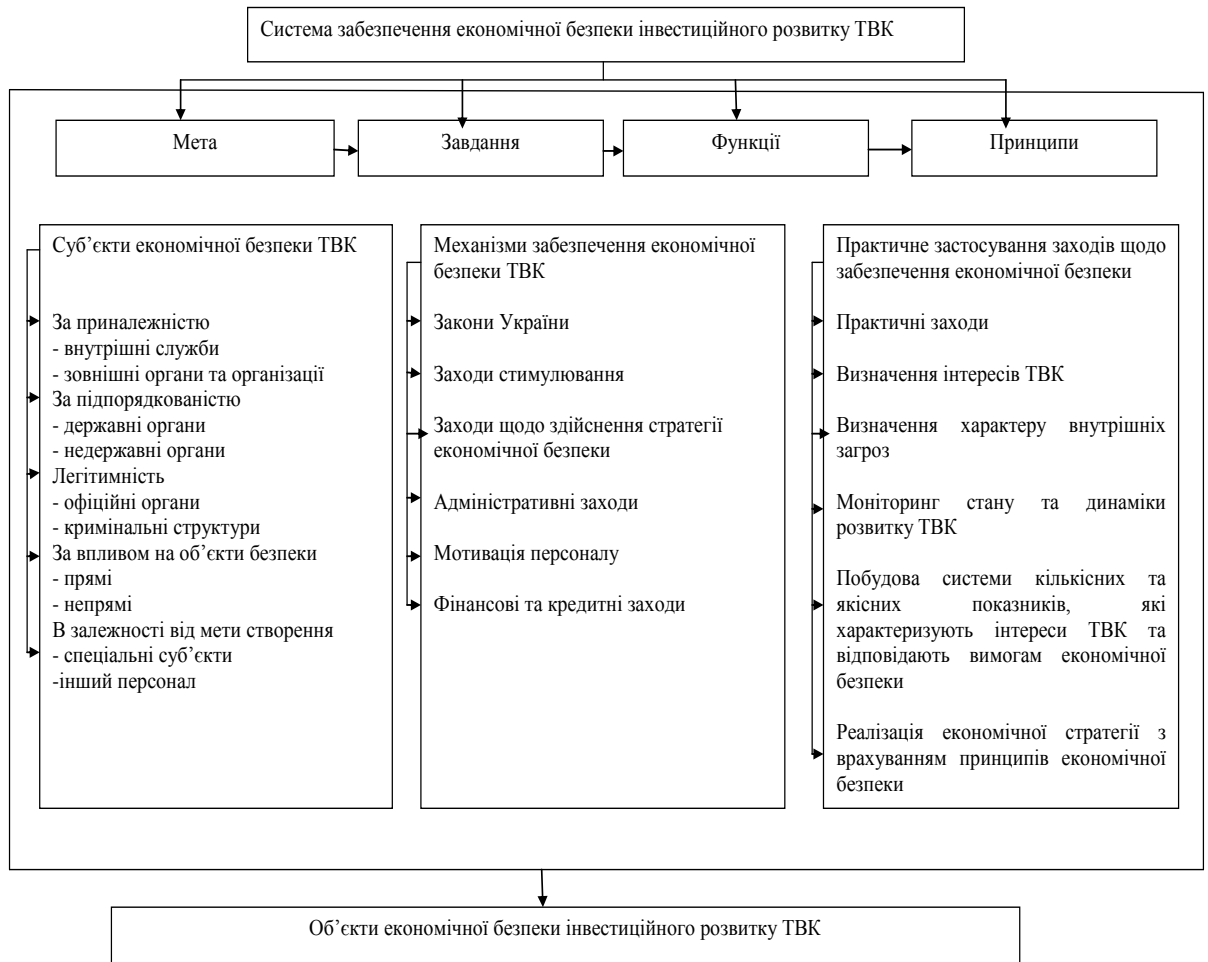

Рис. 5.2 Система забезпечення економічної безпеки територіально-виробничих комплексів в процесі здійснення інвестиційного розвитку

До завдань можна віднести наступні:

- визначення цілей бізнесу та умов їх досягнення;
- своєчасне виявлення реальних і прогнозування потенційних небезпек і загроз безпеки господарських систем;
- прогнозування тенденцій, що призводять до порушення нормального функціонування і розвитку господарських систем;
- розробка економічної політики, що включає механізми запобігання, ослаблення або ліквідації наслідків впливу загроз;
- створення умов для максимально можливого відшкодування та

локалізації збитку, що наноситься неправомірними діями кримінальних структур і конкурентів, ослаблення негативного впливу наслідків надзвичайних ситуацій;

- здійснення комплексу заходів з перевірки партнерів по бізнесу;
- запобігання витоку закритої інформації;
- виділення сил і засобів, необхідних для забезпечення економічної безпеки господарських систем;
- організація взаємодії з правоохоронними і контрольними органами з метою запобігання та припинення правопорушень, спрямованих проти інтересів господарських систем;
- створення нормативів роботи з інформацією, яка містить комерційну таємницю;
- організація профілактичної роботи з працівниками, які мають доступ до конфіденційної інформації;
- створення власної служби безпеки ТБК та інші.

Система економічної безпеки господарських систем покликана виконувати певні функції, найбільш значущими з них є:

- моніторинг діяльності підприємств ТБК;
- прогнозування, виявлення, запобігання або ослаблення небезпек і загроз економічній безпеці підприємств ТБК;
- забезпечення захищеності діяльності підприємства ТБК і його персоналу;
- створення сприятливого конкурентного середовища;
- ліквідація наслідків завданих збитків та інші.

Система забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, на нашу думку, має будуватися на таких принципах:

1. Комплексність (системність). Цей принцип передбачає створення

такої системи безпеки, яка забезпечила б комплексну захищеність інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, його суб'єктів, їх майна, персоналу, інформації, а також здійснюваних вкладень від можливих небезпек і загроз, форс-мажорних обставин. Тобто система безпеки, її складові елементи, сили, кошти повинні бути різноманітними, щоб забезпечити економічну безпеку в цілому, а на її основі та інші види безпеки: екологічну, науково-технічну, кадрову, пожежну та інші.

У забезпеченні безпеки регіональної інвестиційної політики повинні брати участь не тільки співробітники регіональних органів влади і спеціальні служби, але й самі інвестори і одержувачі інвестиційних ресурсів. Для підвищення комплексності на рівні регіону може бути розроблена програма забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів.

2. Своєчасність. Система економічної безпеки повинна бути орієнтована на виявлення на ранніх стадіях різних деструктивних чинників, реалізацію заходів щодо запобігання можливих збитків і мінімізація впливу на ТВК в процесі інвестиційного розвитку. Використання принципу своєчасності повинно базуватися на розрахунку економічної ефективності, тому в окремих випадках буває доцільним поглинання загрози, або використовувати інструменти ризик-менеджменту.

3. Безперервність. Забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів має здійснюватися безперервно без прив'язки до конкретних заходів і на підставі розробленої та затвердженої програми.

4. Правозастосування. Заходи щодо забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів повинні розроблятися і здійснюватися на основі чинного законодавства і не суперечити йому. Заходи безпеки, які здійснюються окремими інвесторами,

або одержувачами інвестицій, також повинні знаходитися в рамках правового поля. У разі зміни економічних умов інвестування, законодавство потребує перегляду і адаптації до цих умов.

5. Регулярність. Даний принцип впливає з безперервності і передбачає періодичність у реалізації заходів щодо забезпечення економічної безпеки. В залежності від рівня прийняття рішень, масштабу загрози, а також розміру соціальних наслідків конкретного інвестиційного проекту вибирається частота і періодичність проведених заходів. Окремі заходи, такі як моніторинг, антимонопольне регулювання, здійснюються безперервно.

6. Загальність. Система економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів повинна охоплювати всіх учасників інвестиційного процесу, а також тих осіб, які з якихось причинами можуть отримати збитки від некваліфікованих інвестиційних рішень. Зокрема, співробітники окремих компаній, акції яких є об'єктом купівлі-продажу на регіональному інвестиційному ринку повинні мати захист від негативних наслідків подібних угод.

7. Передбаченість. Учасники регіонального інвестиційного процесу повинні розуміти, що вони діють в умовах забезпечення економічної безпеки. Окрему увагу регіональною владою повинна приділятися використанню конфіденційних інструментів забезпечення економічної безпеки, розгляд яких виходить за рамки дисертації.

8. Кваліфікація. У систему забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів повинні залучатися працівники, що мають відповідну кваліфікацію та необхідні компетенції. Також учасники інвестиційного процесу можуть делегувати співробітників, що мають відповідний рівень підготовки. В результаті синергії компетенцій зростає загальний рівень економічної безпеки в регіоні.

9. Принцип адекватності зусиль. Якщо загроза не представляє сильної

небезпеки, то на усунення або запобігання їй не варто витратити надмірних зусиль, в той час як на усунення або запобігання факторів, що представляють велику загрозу інвестиційній політиці регіону необхідно витратити адекватну кількість зусиль.

10. Ефективність. Інструменти забезпечення економічної безпеки повинні бути ефективні з точки зору охорони від конкретних загроз інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів.

11. Рівновіддаленість. В рамках системи забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів всі учасники інвестиційного процесу повинні мати рівну віддаленість або рівну близькість до процесу прийняття спільних рішень. Принцип рівновіддаленості означає рівний пріоритет усіх учасників перед законом і дозволяє уникнути недоліків у прийнятті стратегічних рішень.

12. Ієрархічність. Система економічної безпеки повинна охоплювати всі рівні ієрархії регіональної інвестиційної політики. Це означає, що під її вплив потрапляють не тільки всі її учасники, а й регулятори, інсайдери, афілійовані особи та інші зацікавлені сторони. Таким чином, в рамках системи можуть бути реалізовані різні комплекси заходів для різних рівнів ієрархії.

У відповідності з вимогами стратегії економічної безпеки головною метою держави є своєчасне реагування на виникаючі економічні загрози та захист від них, у строки, необхідні і достатні для гарантованого захисту життєво важливих інтересів суспільства і держави.

При розробці Стратегії економічної безпеки необхідно враховувати глобальні тенденції переходу до постіндустріального напрямку розвитку та формування так званого інформаційного суспільства. Ігнорування цих тенденцій, спричинених технологічним прогресом та інформаційною революцією, небезпечно тим, що Україна може стати жертвою інформаційно-технологічного колоніалізму, який несе в собі набагато більшу загрозу для

державності, ніж сировинний колоніалізм.

Визначено, що Стратегія економічної безпеки України повинна зокрема включати: основні засади формування та підтримки функціонування системи гарантування економічної безпеки України; характеристику внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці та моніторинг факторів, що підривають стійкість соціально-економічної системи; критерії й індикатори економічної безпеки; характеристику національних економічних інтересів; заходи та механізми державної політики щодо забезпечення економічної безпеки на національному, регіональному й глобальному рівнях.

Реалізація даної вимоги закономірно ставить завдання вдосконалення системи забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів як основної ланки забезпечення безпеки регіонального інвестиційного комплексу національної економіки, виходячи з нових політичних, ідеологічних, економічних, силових та інших умов існування в Україні. Під забезпеченням економічної безпеки, як важливого виду забезпечення національної безпеки (військова, ідеологічна, інформаційна та ін) в сучасних умовах ми розуміємо процес захисту основних економічних інтересів, який функціонує в ринково-орієнтованому економічному середовищі регіонального інвестиційного комплексу системою забезпечення економічної безпеки.

Мета системи досягається вирішенням завдань, які формуються переважно факторами зовнішнього середовища і частково - внутрішнього (внутрішні резерви організації по досягненню мети). Дані завдання вирішуються функціями, на основі яких формуються форми і методи роботи.

Цілі, завдання та функції повинні знаходитися між собою у гармонії, тобто володіти синергетичними властивостями, інакше система буде недієздатна (неможливе створення або в іншому випадку (якщо була створена і функціонувала) приречена на припинення свого існування (знищення)).

Даний взаємозв'язок організується на принциповій основі, якої всі системоутворюючі елементи повинні відповідати.

Мета забезпечення економічної безпеки регіональної інвестиційної політики в цілому полягає у своєчасному і повному задоволенні потреби окремих об'єктів і всієї господарської системи в цілості економічних секретів (комерційних таємниць), в забезпеченні стабільного стану захищеності економічних інтересів. Процес забезпечення економічної безпеки слід розглядати з двох сторін. Перша сторона пов'язана зі стабільним функціонуванням самої системи забезпечення економічної безпеки та її взаємодії з іншими державними структурами забезпечення національної безпеки. Друга - належна поведінка самих забезпечуваних структур з питань збереження стану захищеності. Для досягнення поставленої мети органи, відповідальні за це, повинні функціонувати згідно з такими вимогами, на основі відповідних принципів, які дадуть змогу вирішувати такі основні завдання:

- 1) своєчасно, повно і якісно проводити оперативні та інші заходи з питань, що належать до їх компетенції;
- 2) забезпечувати мобільність і готовність до швидкої зміни форм і методів діяльності в залежності від економічного та правового становища;
- 3) здійснювати моніторинг функціонування економіки і розкривати моменти, що можуть призвести до порушення стабільного стану процесу;
- 4) приймати рішення щодо відновлення нормального функціонування процесу;
- 5) здійснювати зв'язок з іншими органами забезпечення безпеки, у разі нестачі власних сил і засобів.

Виходячи з цього впливає, що процес забезпечення економічної безпеки регіонального інвестиційного комплексу національної економіки залежить від наявності та стійкості зв'язків між структурами, на які

покладено функції забезпечення економічної безпеки як зі структурами всередині самої системи, так і з іншими державними структурами, компетентними в даному питанні. Потім всередині цих структур відбувається обробка отриманої інформації та її доведення та реалізація в такому вигляді, в таких кількостях, такої якості і в такі терміни, які вони пред'являють згідно з нормами функціонування системи.

Якщо розглядати процес забезпечення економічної безпеки і процес комплексного забезпечення безпеки з оперативної та економічної точок зору, то перший є вторинним по відношенню до другого за першою ознакою і навпаки - за другим. Це пов'язано з тим, що економічна безпека є необхідною умовою проведення комплексу заходів щодо забезпечення безпеки в цілому. Завдання системи забезпечення економічної безпеки - через комплекс спеціальних заходів забезпечити економічну безпеку з боку реальних або потенційних економічних агресорів в мирний або воєнний час і в період військових конфліктів. Отже, забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку національної економіки є інфраструктурним процесом в економічній діяльності держави.

Даний висновок дозволяє виявити економічну сутність системи забезпечення економічної безпеки - як безперервного, суспільно-необхідного виробництва спеціальної послуги для суспільства і держави в цілому. Споживання цієї послуги здійснюється всіма членами суспільства одночасно з її виробництвом, не залежно від бажання і свідомості кожного її окремого члена. Отже, система виробляє товар у вигляді складового елемента послуги щодо забезпечення національної безпеки, виробленої всіма структурами країни, що беруть участь у цьому процесі. Якщо ця послуга є товаром, то вона має вартість і споживчу вартість. Відзначимо, що споживча вартість полягає в потребах суспільства в цьому товарі, а вартість - в суспільно-необхідних витратах на його виробництво.

Поняття вартості товару, виробленого системою забезпечення економічної безпеки, є відправною точкою при розгляді економічного процесу забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, так як елементи системи забезпечують останню необхідними продуктами для виробництва цієї послуги.

Якщо розглядати процес забезпечення на макрорівні, то слід вказати, що система забезпечення економічної безпеки, виходячи з сформованих їй потреб, входить до складу системи забезпечення безпеки регіонального інвестиційного комплексу національної економіки. Система забезпечення безпеки, в свою чергу, виносить на ринок сукупні потреби в різних видах товарів і послуг. Таким чином, система забезпечення економічної безпеки регіонального інвестиційного комплексу національної економіки представляє собою суб'єкт на ринку державних установ або урядових замовлень. Цей ринок має певні особливості, оскільки використовує інші принципи взаємодії економічних суб'єктів шляхом врахування попиту і пропозиції, економічних вигод, ціноутворення, контролю за його функціонуванням та ін. Вони-то і формують попит на товари і послуги, необхідні для виконання своїх функціональних обов'язків. Кожен з цих суб'єктів ринку в своїй структурі має орган, завдання, якого полягає в організації забезпечення економічної безпеки.

Партнерами цих органів забезпечення є як державні органи забезпечення економічної безпеки, так і фірми з недержавною формою власності, і отже, з власними органами забезпечення економічної безпеки. Функціонування останніх засновано на рішенні цільового завдання - отримання (збереження) прибутку. Саме за цією ознакою даний ринок існує в рамках ринку товарів і послуг і, отже, на ньому діють всі відомі закони ринку, хоча, як правило, у специфічному прояві. Виходячи з цього, організація

процесу забезпечення економічної безпеки в ринкових умовах має свої особливості:

- 1) відносини між органами забезпечення та реальними і потенційними споживачами послуги;
- 2) зростання складності організації взаємин між першими і другими;
- 3) вивчення виробників послуги, споживачів аналогічної послуги, кон'юнктури ринку, умов укладання договорів, формування цін та ін.

Все це вимагає знань «правил гри» на ринку, вивчення регіональних особливостей ринків, гнучкого застосування методів економічного стимулювання партнерів, володіння мистецтвом ведення переговорів та ін з метою підвищення ефективності процесу виходячи з наявних ресурсних обмежень. Для цього органи, відповідальні за забезпечення економічної безпеки, повинні ставити і вирішувати такі завдання: Що забезпечувати? Кому? Як? Коли? Де? За якими цінами? На яких умовах? По суті справи, тут має місце багатofакторна модель попиту за критерієм максимізації корисності при заданих обмеженнях. Критерій рішення процесу забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів в умовах ринку - це максимізація корисності при бюджетних та тимчасові обмеження.

Моделювання вирішення такого завдання призводить до необхідності отримання достовірної і повної інформації про ринок і змінах галузевої ринкової кон'юнктури. Особливо це важливо, коли йдеться про забезпечення декількох видів галузевої безпеки (військової, інформаційної та ін) в умовах ковзаючих (плаваючих) цін і необхідності прийняття рішення щодо розподілу загального бюджету між різними елементами системи забезпечення.

Для вирішення цього завдання органи, відповідальні за забезпечення економічної безпеки, повинні бути максимально адаптовані до ринкового механізму господарювання. Це дозволить їм кваліфіковано формувати пакет

пропозицій, з яким вони виходять на ринок з метою задоволення поточних і мобілізаційних потреб держави та регіонів.

Галузевий ринок передбачає врахування і використання економічних інтересів його суб'єктів. В їх основі знаходяться особисті інтереси, на базі яких формуються і впливають один на одного інтереси колективні, регіональні та громадські. Це абсолютно нові взаємини (в нашій країні до недавнього часу на першому плані стояли інтереси державні, а лише потім всі інші). В системі забезпечення економічної безпеки основним інтересом є і залишиться - інтерес колективний.

Крім економічних інтересів самих органів системи, необхідно враховувати і використовувати інтереси особового складу. Йдеться про проблему стимулювання праці працівників. Недооцінка або ігнорування їх інтересів призводить до неефективної витрати виділених на ці цілі коштів, зловживання службовим становищем у корисливих цілях, витоку кращих кадрів в ті структури, де більше цінують професіоналів.

Виступаючи найбільшим виробником послуги щодо забезпечення економічної безпеки, органи і служби, разом з тим, володіють значною кількістю і своїх підприємств, установ, організацій та підрозділів виробничого характеру. До них слід віднести: різні види транспортних засобів, науково-дослідні установи, навчальні центри та ін.

Те, що органи забезпечення економічної безпеки в своїй роботі все активніше спираються на ринок, не означає автоматичного поліпшення процесу забезпечення, особливо з точки зору споживачів цієї послуги. Необхідність роботи на ринку вбачається в тому, що виходячи з економічних умов, сьогодні не можливо використати адміністративне регулювання процесу. Ринкова або децентралізована форма дає змогу вирішувати питання забезпечення тоді, коли централізована не ефективна. У такому випадку потрібен механізм гнучкого поєднання і оперативного переходу від

централізованої форми до децентралізованої і навпаки, а робота з окремим споживачем послуги тільки на централізованій або тільки децентралізованій основі. Дані обставини будуть позначатися на розміщенні, роботі, штатному складі органів і служб, які організують забезпечення економічної безпеки.

Централізована форма роботи є найбільш бажаною для будь-якого інституту, що знаходиться на бюджетному фінансуванні. Крім того, ця форма найбільш прийнятна для військових структур суспільства, так як їх основне завдання полягає в наданні послуги з забезпечення безпеки держави. Держава ж, у свою чергу, зобов'язана забезпечувати співробітників всім необхідним для їх повсякденної роботи.

До 1991 р. діяла система, заснована на принципах планово-централізованого забезпечення економічної безпеки. В цілому ця система була ідеальною, так як вона вимагала, в основному, правильного визначення потреб виходячи з діючих норм і своєчасної реалізації комплексу заходів оперативного, наукового та іншого характеру. Відповідальність і завдання забезпечення, по суті справи, лежала на державних органах. Державні органи адміністративними методами визначали, якого роду послугу, коли, кому, в які терміни виробити і поставити. Тому різні помилки в системі управління досліджуваного процесу не були занадто помітні, так як, в кінцевому рахунку, державна і економічна (як складова частина) безпека була забезпечена. Існуючі в той період органи державного управління будь-якого рівня надавали достатню допомогу всім ланками системи.

Реалії сьогодення такі, що держава не здатна взяти на себе функцію забезпечення повністю. Вона все більше надає державним структурам забезпечення економічної безпеки право і можливість забезпечувати безпеку на макrorівні, обмежуючись лише виділенням з бюджету певних коштів які, як показує практика останніх років, не відповідають навіть самим мінімальним потребам. У цьому зв'язку і стоїть

проблема: навчитися використовувати обмежені ресурси (насамперед фінанси) найбільш ефективними методами. Вирішення цієї задачі неможливе без знань, яким чином функціонує ринкова система господарювання на різних рівнях: макро-, мікро-, а іноді і мезорівнях. Необхідність в знаннях функціонування ринку підвищується в зв'язку з тим, що значна частка економічної інформації, що підлягає збереженню в секреті, відноситься і до комерційної продукції та продукції подвійного призначення. Ринок, на якому продаються ці товари, менш монополізований, на ньому існує велика конкуренція.

5.2. Підвищення економічної ефективності заходів управління економічною безпекою інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів

Узгодженість застосування сил і засобів вимагає ефективного розподілу наявних у розпорядженні економічних ресурсів (мова йде про матеріальні, фінансові і людські). При цьому основні зусилля в умовах обмеженості цих ресурсів повинні бути спрямовані на вирішення головних завдань, як в мирний, так і у воєнний час. Досвід локальних конфліктів останнього часу свідчить про це. Дана обставина вимагає від органів державної та регіональної влади забезпечення ранжування завдань і правильно визначати пріоритети при їх вирішенні, в першу чергу під час безпосереднього зіткнення з контрагентом. Це вимагає обов'язкової наявності резервів та організації маневру силами і засобами. Що стосується питання маневрування, то воно передбачає вміле управління з боку керівництва та безпосередньо осіб, відповідальних за відновлення порушеної системи забезпечення та її коригування виходячи з найгостріших питань.

Підвищення ефективності в питаннях забезпечення економічної безпеки неможливо без налагодженого процесу управління. Як відомо, в загальному розумінні під управлінням розуміють безперервну процедуру впливу керуючих на керованих, що має зворотний зв'язок. Інформація про хід процесу забезпечення повинна постійно надходити на пункти управління, де здійснюється її збір, обробка та аналіз, для всебічної достовірної оцінки становища, яка є базою для прийняття наступних рішень. Після оформлення відповідних документів здійснюється передача розпоряджень на виконання завдань у документально оформленому вигляді. Іншими словами, тут має місце безперервний замкнений процес: вироблення рішення - доведення до виконавців - виконання - звіт про виконання - аналіз звітів.

Слід зазначити, що складовою частиною національної безпеки є економічна безпека України. Вона безпосередньо залежить від організаційно-економічної стійкості своїх первинних ланок - господарюючих суб'єктів. До внутрішніх ризиків, породжуваних усередині технологічної підсистеми відносяться:

- Суб'єктні ризики - ризики, які породжуються самим суб'єктом підсистеми. Такими ризиками можуть бути: банкрутство, несумлінні дії, помилки в управлінні.

- Транзакційні ризики - це ризики, породжені зв'язком суб'єктів. До таких ризиків належать помилки при передачі інформації від одного суб'єкта до іншого, невиконання договірних зобов'язань, неузгоджені дії учасників інвестиційного процесу.

- Параметричні ризики - це ризики, які породжуються зміною параметрів підсистеми. Такими ризиками можуть бути: зміна кількості учасників, зміна умов зв'язку, збільшення обсягу інформації.

До зовнішніх ризиків відносяться ризики, які виникають поза підсистеми. Вони імпортуються в неї через:

- суб'єктів підсистеми. Прикладом такого ризику може бути криза суб'єкта, яка породжена зовнішніми обставинами, наприклад банкрутство Розрахункового банку у зв'язку з неповерненням йому кредиту;

- транзакції з іншими підсистемами і зовнішнім середовищем; прикладом ризику такого типу може бути недолік коштів для погашення випуску облігацій (підсистема погашення і виплати доходу) з причини невірною визначення обсягу запозичення нового випуску (підсистема розміщення);

- параметри інших підсистем і зовнішнього середовища. Такими параметрами можуть бути зміни в законодавстві або загальна криза економіки.

До політичних наслідків реалізації ризиків відносяться: криза довіри до виконавчої влади; дискредитація ідеї регіональних позик; зрив інвестиційних програм, що фінансуються за рахунок позик; погіршення умов життя населення.

Політичні наслідки реалізації ризиків необхідно враховувати в першу чергу. Якщо ситуація на ринку регіональних облігаційних позик призводить до негативних політичних наслідків, з'являється загроза самому існуванню даного ринку, що може призвести до зупинки фінансування інвестиційних проектів і вихід на новий виток кризи.

До юридичних наслідків реалізації ризиків можна віднести втрату контролю над ринком в результаті неправильного юридичного оформлення відносин між учасниками; втрату контролю над інвестиційними проектами.

Фінансові ризики пов'язані з:

- Невиконанням регіонального бюджету;
- Додатковими бюджетними витратами. Залучених коштів може не вистачити навіть для погашення та виплати доходу за попереднім випуском. Тоді для підтримки системи будуть потрібні додаткові витрати.

Криза у фінансовій системі регіону можлива при одночасній наявності наступних чинників; реалізація ризиків, що призводять до масштабної кризи на цьому ринку; можливість виникнення фінансової кризи слід мати на увазі при початковому формуванні структури ринку, при прийнятті стратегічних рішень про перебудову ринку.

Один з можливих способів класифікації ризику - зазначення того, хто приймає на себе цей ризик. У цьому документі розподіл ризиків - це результат обраної системи управління ризиками. Тим не менш, є ризики, які однозначно приймаються на себе тим чи іншим учасником.

Можливі наслідки реалізації ризиків вкрай важливі в структурі ризиків. Підставами для розподілу ризиків можуть бути:

- обраний механізм управління ризиками всередині підсистеми;
- обраний спосіб взаємодії між підсистемами.

Деякі ризики природно притаманні тим чи іншим учасникам або зв'язкам між ними і не можуть бути передані іншим учасникам або зв'язкам. Фіксація розподілу ризиків з точки зору Емітента виглядає наступним чином:

- ризики, прийняті на себе емітентом;
- ризики, не прийняті на себе емітентом;
- ризики, прийняті на себе інфраструктурою.

Зазначені ризики притаманні самій системі або підсистемі в силу її будови і виду діяльності. Такі ризики не можуть бути передані поза даною системою. Наприклад, ризик банківської кризи не може бути переданий за банківську систему.

У відповідність з виділеними принципами необхідно виділити інструменти економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, які можна класифікувати таким чином:

1. Управління ризиками:
  - диверсифікація;

- страхування;

- хеджування;

2. Технічний захист:

- охорона;

- інформаційна безпека;

- кадрова політика;

3. Фінансовий захист:

- фінансовий моніторинг;

- контролінг та управлінський облік;

- бюджетування;

4. Адміністрування:

- резервування;

- нормотворчість;

- гарантії.

В залежності від того, які загрози є для регіональної інвестиційної політики найбільш важливі, вибираються відповідні інструменти. Як показано в дисертації, набір інструментів управління економічною безпекою інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів повинен бути таким, щоб він охоплював всі зазначені принципи. Зокрема, використовувати тільки бюджетування та диверсифікацію недоцільно, так як вони не охоплюють принципи безперервності та економності.

Суб'єктами економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів виступають відділення, органи, відомства або установи, які безпосередньо займаються забезпеченням економічної безпеки. Враховуючи багатоаспектність даної діяльності реалізувати її за допомогою одного-двох органів практично неможливо, до цієї діяльності залучаються в першу чергу керівництво регіонального інвестиційного комплексу, а також спеціальні організації, які можуть бути

класифіковані за різними ознаками. У залежності від приналежності суб'єкти, що забезпечують економічну безпеку інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, можуть бути розділені на дві групи:

- перша - служби, що займаються цією діяльністю, включені безпосередньо в структуру регіонального інвестиційного комплексу;
- друга - зовнішні органи та організації.

В залежності від безпосередньої участі виділяються:

- спеціальні суб'єкти економічної безпеки регіонального інвестиційного комплексу;
- весь інший персонал регіонального інвестиційного комплексу.

В залежності від впливу (впливу) на регіональний інвестиційний комплекс:

- суб'єкти прямого призначення;
- суб'єкти непрямого призначення.

В залежності від легітимності:

- офіційні органи;
- кримінальні структури.

В залежності від підпорядкованості:

- державні органи;
- недержавні органи.

На основі синтезу класифікації суб'єктів економічної безпеки, в роботі виділені дві групи і дана їх характеристика. До першої групи належать ті суб'єкти, які входять в структуру самого регіонального інвестиційного комплексу і вирішують завдання щодо забезпечення його економічної безпеки. До складу цієї групи входять спеціальні суб'єкти (служба безпеки або охорона, пожежна команда, рятувальна служба, юридичний відділ, фінансова служба, медична частина та інші); весь інший персонал регіонального інвестиційного комплексу, який також опікується про

економічну безпеку всього комплексу.

До другої групи суб'єктів економічної безпеки відносяться ті, які знаходяться за межами регіонального інвестиційного комплексу і не підкоряються керівництву регіону. Це, перш за все, державні органи, які створюють умови забезпечення безпеки регіонального інвестиційного комплексу на макрорівні. До них відносяться:

- Верховна Рада України, що приймає закони, що створюють правову основу діяльності по забезпеченню безпеки на рівні держави, регіону, підприємства і особистості;
- Кабінет Міністрів, виконавчі органи влади, які проводять політику безпеки;
- судові органи, що забезпечують дотримання законних прав регіонального інвестиційного комплексу і його співробітників;
- державні інститути, що здійснюють охорону кордону, митний, валютно-експортний, податковий контроль і тому подібні;
- правоохоронні органи, що ведуть боротьбу з правопорушеннями і злочинами;
- система науково-освітніх установ, що реалізують завдання наукового вирішення проблем економічної безпеки та підготовки кадрів.

Останнім часом все більшу роль у забезпеченні економічної безпеки регіональних інвестиційних комплексів починають відігравати недержавні структури. Це різні приватні охоронні і детективні організації, аналітичні центри, інформаційні служби; навчальні, наукові та консультаційні агентства. Вони надають, як правило, оплатні послуги з охорони об'єктів економічної безпеки, забезпечують захист інформації, комерційної таємниці, накопичують і представляють інформацію про конкурентів, ненадійних партнерів і надають багато інших послуг. Але не слід забувати, що основним фактором забезпечення економічної безпеки регіонального інвестиційного комплексу є

політика регіону і держави.

Вибір суб'єктів забезпечення економічної безпеки залежить від особливостей кожного конкретного регіону та його інвестиційного комплексу: його розмірів, галузевої та ресурсної специфіки регіону, в рамках якої він діє, його економічних, фінансових, виробничо-технічних, інформаційних, інтелектуальних, професійних, організаційних та інших можливостей. На підставі проведеної класифікації в роботі побудована матриця «суб'єкт - інструмент» для встановлення взаємної відповідності між наявними суб'єктами забезпечення економічної безпеки і використовуваними для цих цілей інструментами (таблиця 5.2).

Як показує досвід, малі підприємства найчастіше користуються послугами зовнішніх спеціалізованих організацій: консалтингових, охоронних, інформаційних і тому подібних. До них відносяться реєстраційні палати, фірми з підбору та атестації кадрів, центри маркетингових досліджень, приватні охоронні, детективні агентства і багато інших.

Середні інвестиційні комплекси регіону можуть використовувати комбіновану систему забезпечення економічної безпеки. З одного боку, у разі необхідності отримувати послуги від зовнішніх організацій, з іншого - активно спиратися на можливості власних служб і підрозділів. До прикладу таких, як юридичного, фінансового відділів і служб маркетингу, техніки безпеки, кадрів, економічного аналізу, пропускну режиму, діловодства і так далі. З метою підвищення ефективності діяльності служб та підрозділів по захисту економічних інтересів регіонального інвестиційного комплексу на ньому має бути створений координуючий орган або призначений один з керівників, який відповідає за економічну безпеку. Для великого регіонального інвестиційного комплексу доцільно створення своєї власної служби економічної безпеки. Як правило, її діяльність координує 'один з керівників регіонального інвестиційного комплексу. Служба безпеки може

включати різні відділи, групи, підрозділи. Для вироблення пропозицій і виконання консультативних функцій може створюватися рада з безпеки. Об'єктами економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів виступає економіка як система, що включає такі елементи, на які спрямовані зусилля по її забезпеченню. До них слід віднести:

Таблиця 5.2

Взаємозв'язок суб'єктів та інструментів забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів

	Органи регіональної інвестиційної політики		Регіональні структури		Державні структури		Інші структури	
	Спеціальні	Інший персонал	Спеціальні	Інший персонал	ВРУ	КМУ	Легітимні	Нелегітимні
диверсифікація		*		*		*		
страхування				*		*		
хеджування				*				
охорона	*						*	*
інформаційна безпека	*		*			*	*	
кадрова політика		*					*	
фінансовий моніторинг	*		*			*		*
контролінг та управлінський облік		*	*				*	

бюджетування		*		*			*	
резервування			*			*	*	
нормотворчість					*			
гарантії	*		*			*	*	

- різні сфери діяльності регіональної інвестиційної політики (виробнича, комерційна, постачальницька, управлінська та інші);
- майно і ресурси регіонального інвестиційного комплексу (фінансові, матеріально-технічні, інформаційні, інтелектуальні та інші);
- потенціал регіонального інвестиційного комплексу;
- персонал регіонального інвестиційного комплексу, її керівники, акціонери, різні структурні підрозділи, служби, партнери, співробітники, які мають інформацію, що становить комерційну таємницю.

Вплив суб'єктів економічної безпеки на об'єкти здійснюється через механізм, який представляє собою засоби реалізації політики забезпечення інтересів регіональної інвестиційної політики. Це сукупність законів, правових і нормативних актів, спонукальних мотивів і стимулів, методів, заходів і засобів, за допомогою яких суб'єкти економічної безпеки забезпечують такий стан об'єкта, при якому досягається загальна ефективність його діяльності, своєчасне виявлення і запобігання загроз, а також узгодженість інтересів підприємств ТВК з інтересами учасників зовнішнього середовища.

Проблема конкурентоспроможності окремих галузей національних економік набуває нового звучання на тлі тенденцій до світової інтеграції, поглиблення міжнародного поділу праці. В рамках даних тенденцій відбуваються два процеси, які на перший погляд здаються взаємовиключними. З одного боку, це різке загострення конкуренції на світовому ринку між провідними господарюючими суб'єктами, з іншого боку, перетворення цих господарюючих суб'єктів в якісь транснаціональні

об'єднання, які відсувають на другий і третій плани національні інтереси держав. На перше місце в діяльності транснаціональних промислових гігантів висувається виконання взятих на себе торговельно-економічних зобов'язань перед світовою спільнотою.

Наприклад, достатньо лише поверхневого аналізу світового ринку продукції легкої промисловості, який однозначно вкаже, що ринки всього світу заповнені товарами китайського виробництва, в тому числі і високоякісними виробами. Тому сьогодні в багатьох країнах, зокрема в Україні, перед керівництвом постало питання: чи існує необхідність розвитку легкої промисловості або ж вигідніше дозволити імпортувати дешеві китайські товари, що дозволить уникнути значних фінансових витрат. Який з варіантів передбачає вищий рівень економічної безпеки визначити складно.

У виробничій сфері основні внутрішні загрози економічній безпеці обумовлені тим, що спад виробництва 90-х років, що супроводжувався недовантаженням виробничих потужностей, падінням обсягів ВВП, привів до поступку внутрішнього ринку зарубіжним виробникам, до закриття окремих виробництв, що в свою чергу викликало важкі соціальні наслідки. Серед останніх необхідно назвати зниження рівня життя населення, зростання безробіття і відкрите невдоволення політичним керівництвом країни.

Нестійкість виробничо-економічної ситуації регіонів України ініціює появу внутрішніх загроз у соціальній сфері. В першу чергу, це відбивається на рівні життя населення. На сьогоднішній день в середньому по Україні він дуже низький. При цьому за роки реформ рівень життя більшої частини населення регіонів скоротився в 3-4 рази. Крім цього суттєво зріс рівень безробіття, склавши за підсумками 2010 р. 8 %. Пік розвитку даної загрози припав на період 1997-1999 рр., коли рівень загального безробіття перевищував 10 %, а до числа бідного відносилось 40 % населення країни. Крім того, в цей же період був досить високий рівень прихованого безробіття

(не повний робочий тиждень, вимушені відпустки на 2-3 місяці і так далі). Ці проблеми, щоправда, в менш гострій формі зберігаються і досі.

Постійне посилення факторів, що загрожують економічній безпеці регіональної інвестиційної політики і обумовлюють його депресивний розвиток, порушує питання про створення системи моніторингу стану і динаміки розвитку підприємств ТВК з метою завчасного попередження небезпеки та застосування необхідних заходів захисту і протидії. Основними цілями моніторингу є наступні:

- оцінка стану і динаміки розвитку виробництва підприємств ТВК;
- виявлення деструктивних тенденцій і процесів розвитку потенціалу цього виробництва;
- визначення причин, джерел, характеру, інтенсивності впливу загрозливих факторів на потенціал регіонального інвестиційного комплексу;
- прогнозування наслідків дії загрозливих факторів як на потенціал виробництва, так і на сфери діяльності, які забезпечуються продукцією і послугами цього потенціалу;
- системно-аналітичне вивчення сформованої ситуації і тенденцій її розвитку, розробка цільових заходів щодо відбиття загроз економічній безпеці регіонального інвестиційного комплексу.

Моніторинг має здійснюватися комплексно всіма зацікавленими службами регіонального інвестиційного комплексу. При цьому важлива реалізація принципу безперервності спостереження за станом об'єкта моніторингу з урахуванням фактичного стану і тенденцій розвитку його потенціалу, а також загального розвитку регіональної економіки, політичної обстановки і дії інших загальносистемних факторів. Зміст і послідовність здійснення моніторингу економічної безпеки регіонального інвестиційного комплексу запропоновані нами у таблиці 5.3.

Одним з етапів моніторингу економічної безпеки підприємства ТВК є

діагностика його стану за допомогою сукупності показників, які враховують специфічні галузеві особливості, найбільш характерні для даного підприємства і які мають важливе стратегічне значення. Таким чином, комплексний розгляд існуючих загроз економічній безпеці дозволило зробити висновок про те, що вони представляють собою динамічну систему причинно-наслідкових зв'язків зі значною кількістю зворотних залежностей, наявність яких може істотно посилювати деструктивний вплив конкретної загрози економічній безпеці. Ця особливість яскраво проявляється на сучасному етапі розвитку регіонів України, що характеризується наявністю безлічі загроз і кризовими ситуаціями в різних сферах життєдіяльності.

Таблиця 5.3

Зміст і послідовність здійснення моніторингу економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів

Етап	Зміст етапу моніторингу
1	Ідентифікація підприємств ТВК - об'єкта моніторингу, яка включає визначення його організаційно-правової форми, специфіки сфери діяльності, розмірів тощо
2	Формування системи техніко-економічних показників оцінки економічної безпеки підприємства ТВК з урахуванням специфіки його функціонування
3	Збір і підготовка інформації, що характеризує стан об'єкта моніторингу
4	Виявлення (визначення) факторів, що характеризують перспективні напрямки розвитку підприємства ТВК
5	Моделювання і формування сценаріїв або стратегій розвитку підприємства ТВК
6	Розрахунок техніко-економічних показників підприємства ТВК на прогностичний період
7	Бухгалтерський аудит діяльності підприємства ТВК
8	Діагностика та аналіз рівня економічної безпеки підприємства ТВК
9	Розробка пропозицій з попередження і нейтралізації загроз економічній безпеці підприємства ТВК

Розглянутий автором замкнутий процес управління показує, що його надійність багато в чому, визначається стійкою і безперервним зв'язком. І хоча від технічних засобів в даний час залежить дуже багато (і ця залежність продовжує наростати), в дисертації з позиції економічної науки слід розглянути методи спонукання до праці і узгодженості дій. У зв'язку з внутрішніми та зовнішніми змінами - потрібно впроваджувати й інші методи, засновані на економічних і психологічних принципах. Особливо це необхідно в органах забезпечення економічної безпеки, що працюють на ринку з властивими йому зовсім іншими законами, закономірностями і системою управління. Отже, органи забезпечення економічної безпеки державного рівня - перша структура правоохоронного компонента, в якій повинні відбутися зміни в методах управління. Це основна умова, без виконання якого неможливо їх взаємодія з ринковими суб'єктами господарювання.

У цих умовах Україна, а також самі регіони і великі галузеві територіально-виробничі комплекси повинні піклуватися про свою економічну безпеку, що означає, перш за все, мати відповідну систему забезпечення економічної безпеки, по чисельності і по можливостях адекватним не тільки сьгоднішнім вимогам, але і з урахуванням перспективної небезпеки Основними завданнями системи в сучасних умовах є:

- організація захисту економічних інтересів суб'єкта і відображення економічної агресії опонента;
- збереження наявного потенціалу кадрів системи і забезпечення їх постійної готовності;
- недопущення економічної експансії з-за кордону;
- ураження економічних об'єктів потенційного агресора; завоювання, розширення й утримання зон економічного панування (створення та утримання зон «життєво важливих економічних інтересів»).

Процес забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів відбувається в суворій відповідності з перерахованими вище факторами. Однак, для практичної організації розглянутого процесу його слід проводити у відповідності з певними принципами. До них відносяться наступні сім видів:

1. Оперативність надання послуги щодо забезпечення економічної безпеки в потрібний час і в певному місці. Це один з важливих принципів. Він означає, що головним в плануванні процесу забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів є вживання заходів по задоволенню виникаючих потреб адекватними ресурсами. Таке планування вимагає від керівництва чіткої постановки завдань своїм органам відділу планування, а також стійкого зв'язку з вищестоящими органами, що здійснюють цей процес.

2. Простота - прагнення уникнути непотрібних складнощів при підготовці та проведенні процесу забезпечення. Організацію цього процесу можна спростити, якщо використовувати вже напрацьовані, стійкі зв'язки.

3. Гнучкість - адаптація процесу забезпечення економічної безпеки до мінливих умов.

4. Ефективність - ефективне використання сил і засобів. Виконання будь-якого завдання вимагає економного витрачання будь-яких ресурсів. Цей принцип дає можливість проводити забезпечення економічної безпеки там, де це найбільш необхідно виходячи з ресурсного обмеження. Необхідно відзначити, що гнучкість і ефективність – взаємообумовлюючі принципи.

5. Безперервність - отримання самої послуги по забезпеченню економічної безпеки не повинно перериватися. Тільки в цьому випадку кожен окремий громадянин і державний інститут може виконувати покладені на нього обов'язки та функціональне призначення.

6. Стійкість - здатність органів забезпечення економічної безпеки

здійснювати свої функції незважаючи на різного роду зовнішні впливи.

7. Єдність процесу, як в мирний, так і у воєнний час. Цей принцип передбачає, що процес забезпечення економічної безпеки повинен бути організований таким чином, щоб він дозволяв без істотних організаційних змін налагоджених потоків своєчасно і повно забезпечувати в призначеному районі, регіоні (зоні) необхідну готовність. Реалізація вимог цього принципу в умовах невизначеності в економіці країни висуває підвищені вимоги до поставленої в дослідженні проблеми. Процес забезпечення економічної безпеки слід організувати таким чином, щоб він дав змогу здійснювати безперебійне забезпечення повсякденної діяльності держави та її регіонів, постійної готовності до відбиття економічних та інших агресій.

На завершення проведення економічного аналізу процесу забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів необхідно зазначити наступне:

- по-перше, ринкова система господарювання, як зовнішнє економічне середовище, впливає на організацію та здійснення процесу забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів;

- по-друге, органи забезпечення економічної безпеки є об'єктами ринку;

- по-третє, робота органів забезпечення економічної безпеки в умовах обмеження ресурсів слід організувати ефективно.

5.3. Удосконалення методів діагностики загроз інвестиційному розвитку територіально-виробничих комплексів

Проблема економічної безпеки регіональної інвестиційної політики була піднята дослідниками в середині 90-х років минулого сторіччя, при

цьому вона визначалася по-різному в залежності від тих аспектів діяльності регіонального інвестиційного комплексу, які розглядалися авторами. Спочатку переважало уявлення економічної безпеки регіональної інвестиційної політики, як фізичної безпеки майна і співробітників. Потім широке висвітлення отримала проблема комерційної таємниці та інформаційної безпеки регіонального інвестиційного процесу. Деякі дослідники пов'язували з економічною безпекою регіональної інвестиційної політики проблему її платоспроможності. На всьому протязі дослідження проблеми економічної безпеки регіонального інвестиційного комплексу було кілька спроб розробити концепцію її комплексного вирішення.

Тому представляється необхідним узагальнити та проаналізувати результати, отримані іншими дослідниками, з метою уточнення комплексу понять, які розкривають сутність економічної безпеки підприємств ТВК як об'єкта дослідження.

Розглянемо найбільш повні і точні визначення, що даються економічній безпеці ТВК різними дослідниками. У книзі Зубика В.Б. пропонується наступне визначення економічної безпеки підприємств ТВК: «... це захищеність життєво важливих інтересів підприємства ТВК від внутрішніх і зовнішніх загроз, організована адміністрацією та колективом підприємства шляхом реалізації системи заходів правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного та соціально-психологічного характеру». Це визначення, на нашу думку, носить загальний характер, але дозволяє виділити ключові характеристики об'єкта:

- захищеність життєво важливих інтересів;
- поділ зовнішніх і внутрішніх загроз;
- визначення суб'єктів, покликаних забезпечити економічну безпеку;
- основні напрямки заходів щодо забезпечення економічної безпеки регіонального інвестиційного комплексу.

Професор Клейнер Г. Б. дає інше визначення економічної безпеки суб'єкта ТВК: «такий стан, при якому ймовірність небажаної зміни якостей самого суб'єкта, параметрів належного йому майна і його зовнішнього середовища невелика». Дане визначення необхідно розглядати в контексті загальної спрямованості монографії, в якій воно дано як стратегія підприємства в умовах нестабільності і ризиків. У цьому визначенні точно охарактеризована сама безпека, трактування якої принципово відрізняється від загальноприйнятої: «безпека - стан, при якому небезпека нікому та нічому не загрожує».

Ми поділяємо думку Клейнера Г.Б., так як в умовах ринку господарюючі суб'єкти не можуть перебувати в положенні, коли їм ніщо не загрожує, тому, на наш погляд, економічна безпека - стан відносної, а не абсолютної безпеки.

На думку іншого дослідника, Бендика М. А., під економічною безпекою господарюючого суб'єкта слід розуміти «... захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого і кадрового потенціалу від прямих (активних) або непрямих (пасивних) економічних погроз, наприклад, пов'язаних з неефективною науково-промисловою політикою держави або формуванням несприятливого зовнішнього середовища, і здатність до його відтворення». Дане визначення також не можна визнати досить точним і вичерпним, воно має свою специфіку, тому автор приділяє особливу увагу інноваційній діяльності та використанню науково-технічного потенціалу регіонального інвестиційного комплексу.

Одним з найбільш докладних досліджень теоретичних аспектів проблеми економічної безпеки можна визнати дисертацію Матвєєва Н. В. «Економічна безпека підприємства». У ній дається таке визначення: «економічна безпека підприємства - це стан підприємства, при якому забезпечується стабільність його функціонування, фінансову рівновагу і

регулярне отримання прибутку, можливість виконання поставлених цілей і завдань, здатність до подальшого розвитку і вдосконалення». Дане визначення вказує на окремі характеристики економічної захищеності підприємства, такі як стабільність його функціонування, фінансову рівновагу, можливість виконання поставлених цілей і завдань, здатність до подальшого розвитку і вдосконалення.

Коректне і зважене, на наш погляд, визначення економічної безпеки підприємства дав Грунін О. А.: «... це такий стан господарюючого суб'єкта, при якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів домагається запобігання, ослаблення або захисту від існуючих небезпек і загроз або інших непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції і господарського ризику». У даному визначенні, на нашу думку, присутні зайві уточнення та характеристики стану економічної захищеності («найбільш ефективно використання корпоративних ресурсів», «в умовах конкуренції і господарського ризику») які значно звужують поняття економічної безпеки і відводять від конкретної постановки проблеми її забезпечення.

Проаналізувавши розглянуті вище визначення, що даються різними дослідниками економічної безпеки, ми пропонуємо наступне визначення: економічна безпека ТВК - це стан захищеності її економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує реалізацію місії суб'єкта господарювання, цілей її створення і стійкість розвитку. У даному визначенні фігурує термін «сталий розвиток», що вимагає, на наш погляд, розкриття.

Змістово поняття «сталий розвиток» відповідає концепції «Sustainable Development», яка набула значного поширення у світі наприкінці 80-х років, а остаточне оформлення отримала в Декларації «Порядок денний на XXI століття» («AGENDA 21») у рамках Конференції ООН з проблем навколишнього середовища та розвитку, яка відбулася в липні 1992 р. у Ріо-

де-Жанейро [159]. Тоді сталим розвитком було прийнято вважати стратегію, реалізовану в такий спосіб, щоб рівною мірою забезпечити задоволення потреб у розвитку та збереженні навколишнього середовища як для нинішніх, так і для майбутніх поколінь.

Як бачимо, в основу поняття спочатку було покладено розуміння раціональності теперішнього природокористування з урахуванням наслідків для майбутнього, тобто акцент зроблено на вирішенні екологічних проблем. У сучасних дослідженнях трактування поняття набуло ширшого характеру.

У найбільш узагальненому значенні під сталим розвитком розуміється зростання основних параметрів системи в межах загально визначеного, доцільного коридору. Так, О. Осауленко вважає, що сталий розвиток соціально-економічної системи передбачає «зрівноважені (збалансовані) зміни її параметрів, відповідно до визначеної мети, які виключили б можливість виникнення сильно неврівноважених процесів в окремих її компонентах і системі в цілому» [137, с. 10].

С. Дорогунцов, А. Федорищева та О. Ральчук розглядають сталість розвитку системи через призму забезпечення необхідного рівня її безпеки, розуміючи під безпекою «певний оптимальний, нормативний стан, якого прагне набути об'єкт, здатний протистояти його змінам – небезпеці, ризику» [57, с. 75].

На думку В. Шевчука, для умов України сталий розвиток може бути визначений як «процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь» [317, с. 42].

З. Герасимчук, певною мірою узагальнюючи вищенаведені значення поняття, визначає сталий розвиток території (регіону) як «процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими

параметрами в певних умовах, протягом необхідного проміжку часу, що веде до гармонізації факторів виробництва та підвищення якості життя сучасних і наступних поколінь за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища» [31, с. 26].

Підсумовуючи аналіз наведених визначень, можна дійти висновку, що в основі сталого розвитку регіону лежить узгоджена взаємодія природних, економічних і соціальних підсистем регіональної політики, здатна забезпечувати гармонійний розвиток людини й раціональне використання всіх видів ресурсів при відповідних темпах економічного розвитку. Оскільки існуючий стан підприємства формується в процесі його фінансово-господарської діяльності та визначається безліччю факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, то в цілях цього дослідження під стійкістю будемо розуміти стабільну фінансово-господарську діяльність підприємства, його здатність протистояти негативному впливу умов зовнішнього і внутрішнього середовища.

Іншою невід'ємною складовою поняття економічної безпеки є загрози. Загрози економічної безпеки ТВК визначаються дослідниками наступним чином, так, Клейнер Г. Б. визначає їх як «зміни у зовнішньому або внутрішньому середовищі суб'єкта, які призводять до небажаних змін предмета безпеки». Зубик В. Б. вважає, що загроза економічній безпеці ТВК - це «сукупність факторів і умов, що створюють небезпеку для нормального функціонування об'єктів економіки у відповідності з їх цілями і завданнями».

У свою чергу, Бендик М. А. дає наступне визначення загрози економічній безпеці ТВК: «сукупність умов, процесів, чинників, що перешкоджають реалізації економічних інтересів або створюють небезпеку для них і суб'єктів господарської діяльності». В економічній літературі зустрічаються також інші визначення загрози економічній безпеці, які не суттєво відрізняються від розглянутих. Узагальнюючи вищесказане,

пропонуємо наступне визначення: загроза економічній безпеці ТВК - фактор, що створює небезпеку (перешкода) для реалізації економічних інтересів господарюючого суб'єкта.

Застосування системного підходу до дослідження сутності економічної безпеки ТВК в процесі інвестиційного розвитку зумовлює необхідність розгляду економічної безпеки суспільства як складної системи, до складу якої економічна безпека регіонального інвестиційного комплексу входить як підсистема. Найбільш прийнятною, на нашу думку, видається позиція Матвеева Н. В. виділяє такі рівні системи економічної безпеки суспільства:

- міжнародна (глобальна та регіональна);
- національна;
- локальна (регіональна або галузева);
- приватна (підприємств та особиста).

З метою розвитку та конкретизації системи економічної безпеки суспільства, запропонованої Матвеевим Н. В., необхідно уточнити характеристику рівнів.

Глобальну (міжнародну) економічну безпеку можна визначити як стан міжнародної економіки і міжнародних зв'язків, при якому світова економіка і суспільство захищені від глобальних економічних потрясінь і зниження темпів світового економічного зростання в порівнянні з ростом потреб суспільства, тобто нездатність економіки задовольнити потреби суспільства.

Регіональна економічна безпека - явище, схоже з глобальною економічною безпекою, з тією різницею, що географічні межі об'єкта визначаються кордонами держав, що включаються в даний регіон. В системі регіональної економічної безпеки більшого значення набуває економічне благополуччя кожної країни, незалежно від величини, хоча визначальну роль відіграють найбільш розвинені і численні держави.

Під національною економічною безпекою, згідно визначення, даному в

законодавстві України, розуміється стан економіки, що забезпечує достатній рівень соціального, політичного і оборонного потенціалу і прогресивного розвитку України, невразливість і незалежність її економічних інтересів стосовно можливим зовнішнім та внутрішнім загрозам і впливам. Наступними рівнями системи економічної безпеки суспільства є безпека галузі і підприємств.

Вихідним рівнем системи економічної безпеки є рівень індивіда, умовно - особистості. Представляється вірним думку Матвєєва Н. В., який вважає, що економічна безпека особистості «характеризується станом, при якому гарантовані умови захисту життєвих інтересів, забезпечується система соціального розвитку і соціальної захищеності індивіда».

Аналогічним чином визначають місце економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів в загальній структурі системи суспільної економічної безпеки. Необхідно відзначити, що економічна безпека регіонального інвестиційного комплексу, будучи самостійним рівнем системи безпеки суспільства, впливає практично на всі рівні. Вже на глобальному (міжнародному) рівні проявляється залежність між економічною безпекою окремих організацій та темпами розвитку суспільства в цілому.

У цьому дослідженні економічна безпека регіонального інвестиційного комплексу вивчається як компонент системи суспільної економічної безпеки, що володіє комплексом зв'язків з іншими елементами даної системи. Стан захищеності економічних інтересів інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, пов'язаних з її виробничою, фінансовою, інвестиційною, громадською та іншими видами діяльності, є метою системи забезпечення економічної безпеки регіональної інвестиційної політики.

Системою забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів пропонуємо вважати комплекс

заходів, що мають економічну і правову природу і спрямованих на досягнення і підтримку стану економічної безпеки регіональної інвестиційної політики. Дане визначення багато в чому, збігається з позицією Груніна О., який вважає, що «система безпеки підприємств ТВК представляє обмежену безліч взаємопов'язаних елементів, що забезпечують безпеку підприємства і досягнення ним цілей бізнесу».

Точніше розкрити сутність системи забезпечення економічної безпеки дозволяє визначення об'єкта системи забезпечення економічної безпеки, тобто того, на що передбачається направити дію системи забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів.

Об'єкт системи забезпечення економічної безпеки, відповідно до запропонованої концепції, - сукупність майнових і немайнових прав та економічних інтересів інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, трансформація стану яких призводить до зміни рівня її економічної безпеки.

Сукупність майнових і немайнових прав та інтересів інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів можна охарактеризувати як економічні інтереси регіонального інвестиційного комплексу, реалізація яких сприяє забезпеченню економічної безпеки регіонального інвестиційного комплексу.

Суб'єктом системи забезпечення економічної безпеки є особа або група осіб, в силу своїх посадових обов'язків здатних і зобов'язаних забезпечувати функціонування системи забезпечення економічної безпеки.

Визначення сутності економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, системи її забезпечення, об'єкта і суб'єкта системи забезпечення економічної безпеки, є основою розробки концепції забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку

територіально-виробничих комплексів, відправною точкою досліджень у сфері створення механізмів оцінки та моніторингу економічної безпеки регіонального інвестиційного комплексу та заходів щодо його забезпечення.

Серед вивчених в процесі дисертаційного дослідження концептуальних підходів до забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів інших дослідників, найбільш відповідними, на наш погляд, економічної сутності предмета дослідження є концепції Груніна О., Гусєва В. С., Зубика В. Б., Бендікова М. А. і Клейнера Г.Б.

Концепція економічної безпеки підприємств ТВК Груніна О. припускає розгорнуту систему безпеки, що включає об'єкти і суб'єкти безпеки, механізм забезпечення та політику безпеки. Система безпеки підприємства ТВК відповідно до концепції автора відповідає наступним вимогам: комплексність, безперервність, законність, плановість, економність, взаємодія, поєднання гласність та конфіденційність, компетентність. Одним з основних елементів системи безпеки підприємства ТВК пропонується аналіз і управління господарським ризиком.

Грунін О. пропонує до об'єктів економічної безпеки відносити різні види діяльності підприємства ТВК, майно і ресурси, персонал фірми, акціонери, тобто «все те, на що спрямовані зусилля щодо забезпечення безпеки». Також концепція забезпечення економічної безпеки підприємства Груніна О. включає докладну класифікацію суб'єктів системи економічної безпеки підприємства, що складається з внутрішніх і зовнішніх по відношенню до регіонального інвестиційного комплексу спеціальних утворень, покликаних захищати і контролювати бізнес. Для реалізації даної концепції забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів пропонуються методи аналізу і управління господарським ризиком. Раціональною ланкою концепції Груніна

О., на наш погляд є визначення кола цілей і завдань, функцій, принципів та стратегії політики безпеки «підприємства, які дозволяють чітко визначити місце забезпечення економічної безпеки в сфері управління діяльністю підприємства ТВК». Однак істотним недоліком даної концепції, на наш погляд, є явна недооцінка ролі виявлення комплексу об'єктів системи забезпечення економічної безпеки, що значно звужує напрямки її діяльності по захисту економічних інтересів підприємства ТВК, залишає без уваги істотні загрози, економічної безпеки регіонального інвестиційного комплексу і в результаті знижує ефект від здійснення політики забезпечення економічної безпеки.

Гусев В.С. пропонує дещо іншу концепцію економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, основою якої є забезпечення протидії кримінальним загрозам. Тому він розглядає лише систему фізичного захисту об'єкта безпеки; але схематично представлена «комплексна безпека підприємства», на нашу думку, ні що інше, як система забезпечення безпеки підприємства ТВК, в якій економічна безпека - одна зі складових компонент. Дана концепція передбачає управління наступними об'єктами, що представляють для регіонального інвестиційного комплексу економічний інтерес: місія підприємства, організаційна структура управління, ресурсно-виробничий потенціал, інформаційна безпека, фінансова спроможність, ринкова позиція, енергетична безпека, охорона праці і техніка безпеки. Наведений перелік об'єктів, безсумнівно, зачіпає ряд напрямків, за якими необхідний захист економічних інтересів регіонального інвестиційного комплексу, проте, відсутній комплексний підхід до їх визначення, що дозволяє враховувати максимально широкий перелік суттєвих істотних для регіонального інвестиційного комплексу загроз її економічної безпеки.

На думку Зубика В.Б., діяльність по забезпеченню економічної безпеки

підприємств ТВК:

- захист матеріальних і фінансових цінностей підприємства ТВК;
- захист інтелектуальної власності;
- ефективне управління персоналом;
- захист інформаційних ресурсів підприємства (фірми), тобто захист інформаційного забезпечення наукової, виробничо-господарської та маркетингової діяльності підприємства ТВК в ринкових умовах.

Виходячи з даних напрямків, Зубик В.Б. перераховує види заходів щодо захисту економічної безпеки:

- фізичні, які передбачають створення перешкод для доступу до майна, фінансів, інформації, які знаходяться під охороною;
- адміністративні, які передбачають запровадження відповідного режиму, порядку входу та виходу, прийому відвідувачів, створення служби безпеки тощо.;
- технічні, тобто використання технічних засобів і систем охорони;
- криптографічні, тобто застосування систем кодування та шифрування інформації;
- програмні, тобто використання сучасних інформаційних технологій, баз даних, захист від несанкціонованого доступу до них;
- економічні, тобто заходи матеріального стимулювання, фінансування захисних заходів тощо;
- морально-етичні, тобто заходи морального впливу, виховна робота, розробка кодексів поведінки, створення атмосфери корпоративного духу, партнерства однодумців.

Підхід до визначення завдань і методів забезпечення безпеки регіонального інвестиційного комплексу, запропонований Зубик В.Б., недостатньо повно розкриває сутність процесу функціонування системи економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих

комплексів. Дана система не включає ряд важливих, на наш погляд, компонентів: механізму ідентифікації загроз і оцінки рівня економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, прогнозування її стану і планування системи економічної безпеки. Концепція системи економічної безпеки регіональної інвестиційної політики Зубика В.Б. в цілому не має такої важливої властивості, яка є необхідною для її ефективної реалізації: системністю.

Інший дослідник - Бендик М. А. справедливо вважає, що комплекс проблем, пов'язаних з економічною безпекою підприємства ТВК в режимі сталого функціонування і в кризові періоди різний. У першому випадку підприємство ТВК при рішенні задач своєї економічної безпеки «акцентує головну увагу на підтримці нормального ритму виробництва і збуту продукції, на запобіганні матеріального і / або фінансового збитку, на недопущенні несанкціонованого доступу до службової інформації і руйнування комп'ютерних баз даних, на протидії недобросовісній конкуренції і кримінальним проявам». У стані кризового розвитку, на думку Бендика М. А. «найбільшу небезпеку для підприємства ТВК представляє руйнування його потенціалу (виробничого, технологічного, науково-технічного і кадрового), як головного чинника життєдіяльності підприємства». Бендик М. А. пропонує наступні цілі та завдання стратегії економічної безпеки, яка повинна включати «характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз економічної безпеки підприємства ТВК; визначення і моніторинг факторів, що зміцнюють або руйнують стійкість його соціально-економічного становища на короткострокову і середньострокову (три - п'ять років) перспективу; визначення критеріїв і параметрів (граничних значень) показників, що характеризують інтереси підприємства і відповідають вимогам його економічної безпеки; розробку економічної політики, що включає механізми обліку факторів впливу на стан економічної безпеки;

напрями діяльності підприємства ТВК щодо реалізації стратегії». Однак, предметом досліджень автора стало забезпечення економічної безпеки підприємства, що здійснює наукомістку виробничу діяльність в умовах кризи, що зумовило акцент у концепції Бендика М. А. на захисті економічних інтересів підприємства у сфері збереження та розвитку наукового потенціалу.

В рамках концепції забезпечення економічної безпеки підприємства ТВК Клейнера Г.Б. виділяються наступні можливі об'єкти економічної безпеки:

- різні структурні підрозділи або групи співробітників або власників акцій підприємства ТВК;
- ті чи інші види ресурсів або майна підприємства;
- якісні характеристики ресурсів або майна, наприклад, зношення основних фондів, показники якості навколишнього середовища підприємницької діяльності;
- окремі види діяльності і процеси, наприклад оновлення основних фондів, формування портфеля інвестиційних проектів, диверсифікація виробничої програми;
- якісні характеристики діяльності, наприклад, швидкість оновлення основних фондів або темпи технологічного розвитку.

Наведений перелік об'єктів та можливих критеріїв їх оцінки, розроблений Клейнером Г.Б., дає змогу зробити висновок про недостатньо глибоке і всебічне дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, що також обумовлено предметом досліджень автора: ризиками в діяльності підприємства, яке функціонує в нестабільному економічному середовищі.

Запропонована нами концепція забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів заснована на гіпотезі, яка полягає в тому, що стратегія економічної безпеки приймається як

філософія управління регіональним інвестиційним комплексом і вимагає створення системи економічної безпеки, функціонування якої дасть змогу забезпечити захищеність економічних інтересів регіонального інвестиційного комплексу від зовнішніх і внутрішніх загроз. Прийнята гіпотеза потребує обґрунтування і розробки теоретичних і методологічних основ створення та функціонування системи забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, розробці механізму оцінки рівня економічної безпеки господарюючого суб'єкта, а також елементів системи внутрішньої організаційно-правового захисту його економічних інтересів.

На нашу думку, концепція системи економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів повинна ґрунтуватися на чіткому визначенні комплексу складових її елементів. В основу цього комплексу може бути покладена система об'єктів системи економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, включена в концептуальну схему управління економічною безпекою регіонального інвестиційного комплексу, наведена на рисунку 5.2.

Система забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, запропонована у рамках цього концептуального підходу, представляє собою багаторівневу структуру, вершиною якої є комплексна оцінка рівня економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів. Середній рівень системи економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів складають об'єкти системи, згруповані за ознакою спільності ув'язнених у них зовнішніх економічних загроз. Останнім, завершальним, рівнем системи економічної безпеки, є комплекс заходів, що забезпечують захищеність об'єктів.

Управління економічною безпекою не є розрізненим процесом, він

повинен здійснюватися на основі стратегії. Функціонування механізму здійснюється через практичні дії, які включають, перш за все, уточнення інтересів регіонального інвестиційного комплексу, визначення пріоритетів у господарській діяльності, прогнозування можливих загроз, а потім розробку на базі цього основних напрямів стратегії забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів.

Стратегії економічної безпеки за своїм змістом бувають різними, проте, можна виділити три основні типи. Перший тип - стратегія, пов'язана з необхідністю раптово реагувати на виниклі загрози виробничої діяльності, майну, персоналу і так далі. Тобто в даному випадку діє принцип «загроза - відображення». Створені (часто поспішно) для вирішення цього завдання підрозділу, служби, виділені сили та засоби можуть послабити або запобігти впливу на загрозу, але в той же час може виникнути ситуація, коли підприємству ТВК буде завдано шкоди.

Другий тип - це стратегія, орієнтована на прогнозування, завчасне виявлення небезпек і загроз, цілеспрямоване дослідження економічної та криміногенної ситуації як усередині регіонального інвестиційного комплексу, так і в навколишньому його середовищі. Виділені для вирішення цього завдання фахівці, сформовані підрозділи і служби безпеки та створюють можливість усвідомлено і цілеспрямовано проводити роботу з формування сприятливих умов діяльності. Але реалізація даної стратегії вимагає постійних витрат, що не залежать від наявності загроз.

Третій тип - це стратегія безпеки, спрямована на відшкодування (відновлення, компенсацію) нанесеного збитку. Дана стратегія може вважатися прийнятною лише тоді, коли збиток можливо відшкодувати або, коли немає можливості здійснити стратегію першого або другого типів.

Ефективність функціонування стратегії економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів характеризується цілою низкою критеріїв і показників. Їх різноманіття

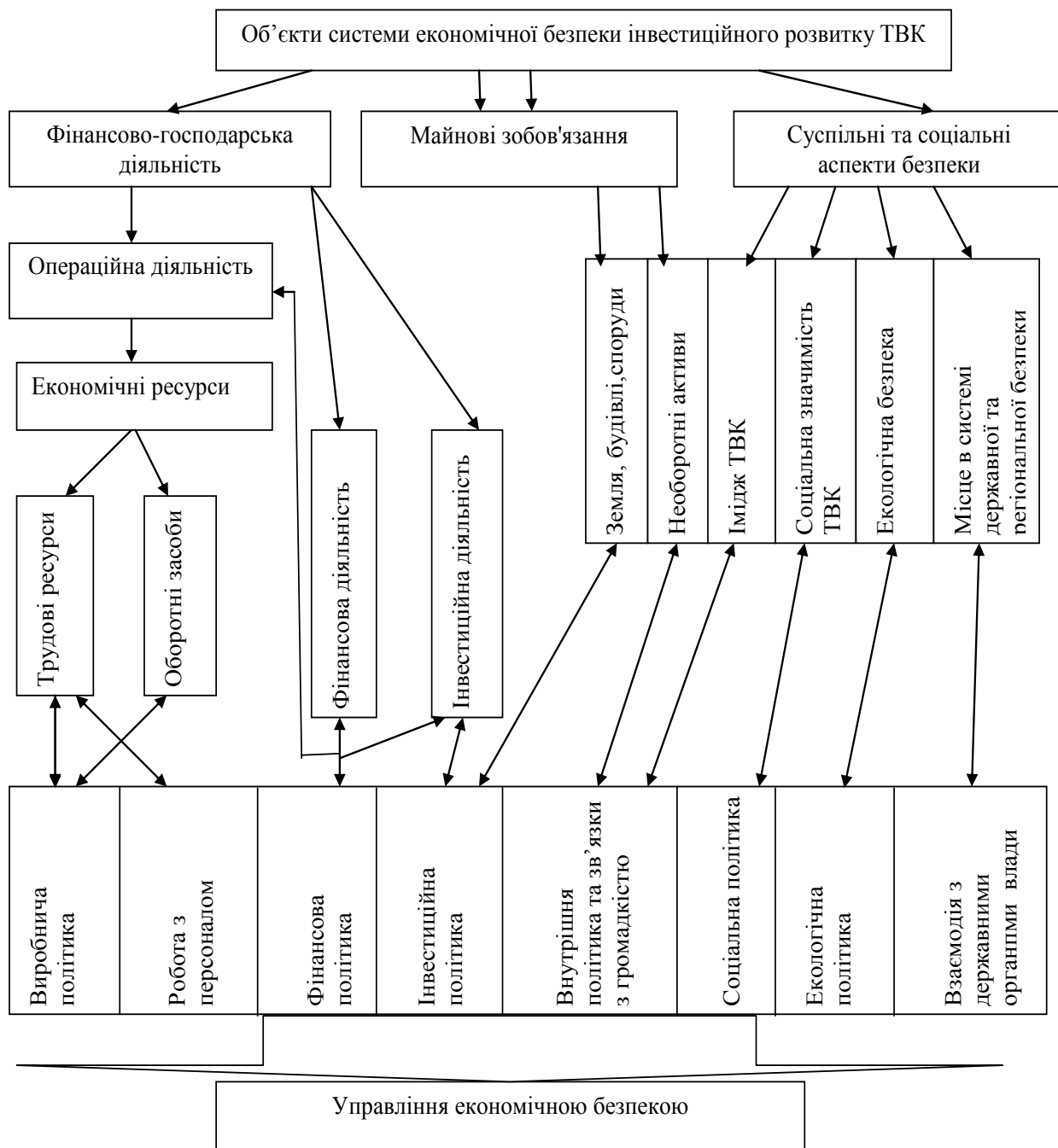

Рис. 5.2. Концептуальна схема управління економічною безпекою інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів

ускладнює процес отримання вихідних даних і проведення самої оцінки стратегії. У зв'язку з цим з можливих методів оцінки багатокритеріальних систем в методиці використані метод експертних оцінок та графічна задача

оптимізації. Метод експертних оцінок включає комплекс логічних і математичних процедур, спрямованих на отримання від фахівців-експертів інформації, її аналіз і обробка з метою підготовки й вибору раціональних рішень.

Сутність цього методу полягає в проведенні кваліфікованими фахівцями-експертами інтуїтивно-логічного аналізу проблеми з якісною чи кількісною оцінкою суджень і формалізованою обробкою результатів. Комплексне використання інтуїції, логічного мислення і відповідного математичного апарату дозволяє отримати рішення поставленої стратегії. Але вибір стратегії зумовлений взаємозалежністю інструментів управління і тих загроз, які є у територіально-виробничих комплексів. У зв'язку з цим є доцільною побудова таблиці залежності інструментів від загроз (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Взаємозалежність інструментів управління і загроз інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів

	Внутрішні загрози					Зовнішні загрози				
	Загрози у сфері управління	Загрози ресурсного забезпечення	Загрози виробничої діяльності	Мотиваційні	Технологічні	Ринкові	науково-технологічні	Політичні	Соціальні	Фінансові
диверсифікація		*	*		*	*		*		
страхування					*	*			*	*

хеджування		*	*			*		*		*
охорона	*		*			*				
інформаційна безпека	*			*	*		*		*	
кадрова політика	*		*	*			*		*	
фінансовий моніторинг	*						*			*
контролінг та управлінський облік		*	*	*		*		*		*
бюджетування	*	*			*			*		*
резервування		*				*				*
нормотворчість	*			*			*		*	
гарантії		*	*					*	*	

Результати зіставлення дають змогу встановити:

- набір інструментів управління економічною безпекою інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів повинен бути таким, щоб він перекривав всі види загроз або ті пріоритетні, які можуть бути виявлені на етапі аналізу загроз регіональної інвестиційної політики;
- при виявленні / посиленні загрози ТВК може використовувати певний набір інструментів для запобігання / зменшення можливого збитку своєї діяльності.

Таким чином, на нашу думку, використання інструментів відповідно до принципів, викладених раніше, повинно чітко відповідати тим загрозам, від яких інвестиційний розвиток ТВК повинен бути захищений. В залежності

від того, які загрози пріоритетні, той набір інструментів виходить на перший план. Таким чином, вибір стратегії є функцією від трьох основних складових:

$$G_i = f(Y, I, P) \quad (5.1)$$

ДЕ

Y - перелік поточних і прогнозних загроз;

I - наявні інструменти ТВК;

P - ресурси, які регіон виділяє на створення системи економічної безпеки інвестиційного розвитку.

Виходячи з вищесказаного будь-яка вибрана стратегія забезпечення економічної безпеки повинна включати характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз; визначення і моніторинг факторів, що зміцнюють або руйнують стійкість його виробничо-економічного становища на короткострокову і середньострокову (три-п'ять років) перспективу; визначення критеріїв і порогових значень показників, що характеризують інтереси ТВК в інвестиційному розвитку та відповідають вимогам його економічної безпеки.

Для досягнення поставленої перед системою економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів мети - забезпечення економічної безпеки необхідно рішення системою наступного комплексу завдань:

- виявлення кола об'єктів системи економічної безпеки регіонального інвестиційного забезпечення, функціональних зв'язків між ними і значення кожного для економічної безпеки ТВК в процесі інвестиційного розвитку;

- визначення стану захищеності економічної безпеки інвестиційного розвитку ТВК шляхом реалізації моделі економічної безпеки, що включає комплекс параметрів діяльності інвестиційного розвитку ТВК та їх порогових

значень;

- оцінка та моніторинг рівня захищеності економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів та ефективності менеджменту щодо її забезпечення;

- розробка, впровадження та контроль функціонування системи внутрішнього правового захисту, що надає легітимність системі економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів і яка є її інструментарієм;

- прогнозування економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів і планування системи економічної безпеки з метою визначення майбутнього стану об'єктів, що визначають рівень економічної безпеки та заходів з управління їх економічною захищеністю.

Досягнення поставлених завдань можливе, якщо система економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів буде виконувати наступну замкнуту послідовність функцій: аналітичну - цілепокладання - нормативно-правового забезпечення - організаційно-адміністративну - планову - обліково-контрольну - інформаційну - аналітичну.

Аналітична функція системи економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів полягає у визначенні загроз економічній безпеці, оцінці їх параметрів з позиції управління ризиками (ймовірність, збиток). Ця функція є відправною точкою процесу управління економічною безпекою господарюючого суб'єкта, так як, ґрунтуючись на результатах аналізу та оцінки стану захищеності економічних інтересів, можливо визначення основних напрямів діяльності щодо їх захисту.

Функція цілепокладання полягає у визначенні мети кожного підрозділу по забезпеченню стану захищеності економічних інтересів господарської

системи на підконтрольному об'єкті системи економічної безпеки інвестиційного розвитку.

Не менш важлива функція системи економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів - нормативно-правова - полягає в аналізі чинного законодавства в галузі захисту інтересів учасників інвестиційного процесу та розробці внутрішньої документації нормативного характеру, регулюючої безпечний розвиток господарюючого суб'єкта.

Організаційно-адміністративна функція системи полягає у виробленні комплексу організаційно-адміністративних відносин, що складаються в компетенції та підзвітності окремих співробітників, що дозволить створити чітку організаційну структуру, стратегічною метою якої є забезпечення економічної безпеки.

Планування - невід'ємна функція системи економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, що дозволяє визначити майбутній стан економічної безпеки. Планування включає в себе прогнозування ключових показників зовнішнього і внутрішнього середовища регіонального інвестиційного комплексу і визначення дій по управлінню станом економічної безпеки в майбутньому.

Обліково-контрольна функція системи економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, що реалізується за допомогою створення та впровадження системи внутрішнього контролю базується на управлінському обліку, що необхідно для підвищення ефективності управління діяльністю ТВК з метою інвестиційного розвитку.

Інформаційна функція системи економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів полягає у високій цінності результатів оцінки рівня економічної захищеності інвестиційного середовища для вироблення стратегії її розвитку.

Запропоновані функції системи економічної безпеки інвестиційного

розвитку територіально-виробничих комплексів універсальні для будь-якої галузі та організаційно-правової форми, оскільки дозволяють організувати безперервний і послідовний процес комплексного управління економічною безпекою.

Для того щоб система забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів відповідала зазначеним принципам і функціонувала ефективно, на наш погляд, вона повинна відповідати наступним вимогам:

1. Слідування чітко окресленій меті: забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів. Ця система не повинна ставати інструментом боротьби між зацікавленими в контролі над регіональними інвестиціями.

2. Наявність безперешкодної можливості збору інформації, необхідної для оцінки економічної безпеки інвестиційного розвитку. Для ефективного функціонування системи економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів необхідний широкий спектр точної і достовірної інформації про діяльність ТВК, галузі, стан економіки держави в цілому.

3. Гнучкість структури та можливість оперативного включення в систему нових функціональних і структурних елементів. Регіональний інвестиційний комплекс, галузь є складними динамічними системами, що постійно змінюються, тому разом зі змінами зовнішнього і внутрішнього інвестиційного середовища необхідна адекватна коректування системи економічної безпеки.

4. Розподіл функцій і завдань між елементами системи, що дозволяє досягти поставленої мети. Система економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів повинна складатися з елементів управління, спрямованих на регулювання різних об'єктів в системі,

при цьому конкретне і однозначне закріплення цілей за кожним керуючим елементом дозволить уникнути дублювання функцій та підвищить відповідальність.

5. Система повинна бути економічно ефективна, тобто отриманий економічний ефект має перевищувати витрати з її функціонування, в іншому випадку систему економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів вигідніше ліквідувати, так як вона сама стане джерелом загрози економічній безпеці.

6. Законність діяльності, яка повинна забезпечуватися без порушення чинного законодавства.

Відповідність системи економічної безпеки інвестиційному розвитку територіально-виробничих комплексів перерахованим вище вимогам дозволить їй максимально ефективно виконувати покладені на неї завдання. Узгоджені завдання, функції, принципи та вимоги до функціонування системи економічної безпеки, їх взаємна обумовленість представляють сутність комплексного концептуального підходу до вироблення стратегії забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз теоретичних підходів показав, що на сучасному етапі суспільного розвитку відбуваються зміни у підходах до забезпечення розвитку регіону, які за умов адміністративно-розподільної системи визначалися переважно галузевим принципом управління, проте поступово трансформуються на об'єкт управлінських рішень з позиції системного підходу. Тому поняття регіону також набуло адміністративно-економічного характеру як територіально спеціалізованої й адміністративно визначеної частини національного економічного простору, що відзначається єдністю і цілісністю відтворювальних процесів та управління. Такі трансформації, що спричинені посиленням інтеграційних процесів, поглибленням економічної регіоналізації надають змогу змінити пріоритети розвитку регіональної економіки та реалізації регіональної політики для забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, ефективного територіального поділу праці, міжрегіональної інтеграції, розширеного відтворення та підвищення рівня життя населення.

2. Пріоритетним напрямом розв'язання проблем регіональної економіки визначено розвиток територіально-виробничих комплексів як підсистеми вищого порядку (виробничого комплексу країни), що представляє собою поєднання виробничих підприємств, розташованих на певній території та відзначається структурною організацією, наявністю інтенсивних економічних взаємозв'язків, які реалізуються з метою отримання максимального економічного і соціального ефектів в процесі використання ресурсів даної території та забезпечення раціональної взаємодії із зовнішнім середовищем.

3. Виділено та класифіковано основні фактори розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці: за критерієм осяжності на загальні (спосіб виробництва та рівень його усупільнення, соціально-

економічні умови розвитку виробництва та особливості розміщення його галузей, науково-технічний прогрес, взаємозв'язок виробництва з досягненнями природоохоронної діяльності, екологічним станом території) та локальні, які складаються з соціально-економічної (трудові ресурси, матеріально-технічна база, суспільна організація виробництва) та природної підгрупи (природні умови, природні ресурси); за джерелом походження на внутрішні, що складаються з організаційно-економічних (сировинно-ресурсний потенціал, виробнича спеціалізація і кооперація, поточна ринкова кон'юнктура, попит та збут продукції, інвестиції, фінансово-кредитне забезпечення, структура виробничої інфраструктури), науково-технологічних (науково-технологічний потенціал, якість інноваційної системи), інституціональних (нормативно-правове забезпечення, розвиток відносин власності та підприємництва, характер конкурентного середовища) та зовнішні (міжнародний поділ праці, трансформація структури економічної системи та прискорення процесів економічної інтеграції на регіональному та глобальному рівнях).

4. Визначено, що умовою розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці виступає наявність сприятливого інвестиційного клімату та нарощування обсягу інвестицій, з одночасним підвищенням ефективності їх використання. За своєю сутністю інвестиційний клімат представляє якісний певний стан, що характеризується співвідношенням чинників, які його обумовлюють (потенціал і ризик) та застосовуються для оцінки інвестиційної привабливості й інвестиційної активності, як результату (залучений або вилучений капітал). У свою чергу, інвестиційна привабливість визначається системою економічних відносин між суб'єктами господарювання щодо ефективного розвитку бізнесу, забезпечення його конкурентоспроможності, що характеризується показниками фінансової, виробничої та організаційної діяльності.

5. Обґрунтовано методологічні засади формування сприятливого інвестиційного клімату в регіоні як основної умови інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, що включають: обумовленість специфікою інвестицій; узгодження інтересів усіх учасників інвестиційного процесу; стабільність, що передбачає гарантування повернення вкладеного капіталу у поєднанні з динамічністю як знатністю швидко адаптуватися до змін ринку; пріоритетність інвестицій в інновації; спрямованість інвестицій на забезпечення всебічного розвитку людського потенціалу; забезпечення економічної рівноваги, стійкості та безпеки господарських систем.

6. На основі проведеного аналізу розроблено наукову концепцію розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці, які мають концентрувати виробничий потенціал та перетворюватися на центри залучення інвестицій, кращих кадрових ресурсів, супутніх послуг та розповсюдження технологій, інформації, маркетингових новацій. Така концепція базується на діалектичній єдності протилежних процесів – інтеграції, внаслідок технологічної взаємопов'язаності суб'єктів господарювання, їх кооперації, а також – дезінтеграції, внаслідок розподілу праці, поглиблення рівня спеціалізації та появи нових видів бізнесу; концентрації виробничого потенціалу; перетворенні на центри залучення інвестицій, кращих кадрових ресурсів, супутніх послуг; розповсюдженні технологій, інформації, маркетингових новацій; стимулюють організацію нових видів бізнесу.

7. Обґрунтовано систему принципів інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, спрямованих на забезпечення синергетичного ефекту внаслідок взаємопов'язаності виробництв, раціональності та ефективності використання ресурсів території для реалізації стратегічних цілей регіонального зростання, що включає: пріоритетність, збалансованість, інституціональність, ефективність,

корпоративність, комплексність, адаптивність, цілісність, сталий розвиток. З урахуванням системи принципів обґрунтовано методологічний підхід до формування та розвитку територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці, що передбачає реалізацію таких етапів: визначення необхідності територіально-виробничого комплексу; - аналіз умов та можливостей для розвитку територіально-виробничого комплексу, створення територіально-виробничого комплексу та забезпечення організаційно-економічних умов функціонування, аналіз та оцінка адаптивності його структури, менеджмент територіально-виробничого комплексу.

8. Виходячи з позицій системного підходу розроблено методологічні засади формування регіональної політики забезпечення інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, що базуються на програмно-цільовому механізмі, враховують прогнозування, оцінку ефективності проектів, реалізацію і координацію системи заходів на макро- та мікрорівні регіону з метою підвищення привабливості об'єктів інвестування та передбачають функціональну залежність інвестиційної привабливості територіально-виробничого комплексу від інвестиційної привабливості регіону, його реального сектору економіки та ефективності фінансово-господарської діяльності комплексу.

9. Проведений аналіз дав змогу обґрунтувати взаємозалежність складових інвестиційного розвитку та систематизувати фактори інвестиційної привабливості територіально-виробничого комплексу, виходячи з їх спрямованості, за такими групами: фактори, що визначають розвиток інвестиційного потенціалу території (природно-ресурсний, фінансовий, виробничий, інфраструктурний, інноваційний, трудовий, споживчий потенціали); фактори, що обумовлюють інвестиційні ризики (політичні, законодавчі, екологічні, кримінальні, економічні, соціальні); фактори, які детермінують інвестиційну активність (прямі та портфельні інвестиції, стан

впровадження нових виробничих потужностей, інвестиційний капітал, його розподіл та концентрація).

10. Показано, що інвестиційний розвиток регіональної економіки значною мірою обумовлюється техніко-економічним станом інфраструктури та виробничих фондів, які створюють умови для ефективного функціонування територіально-виробничих комплексів та залучення капіталу. Проведений аналіз інвестиційного забезпечення виробничого комплексу Закарпатської області довів, що протягом останніх років сфера інфраструктури зазнала кардинальних перетворень, які обумовили виникнення технічних, організаційних та економічних проблем. Рівень зносу основних виробничих засобів підприємств регіону перевищує 40% та відзначається тенденція до погіршення даного показника, що є результатом недостатнього інвестиційного забезпечення. У першу чергу це стосується високотехнологічних наукоємних виробництв. Накопичені проблеми у виробничому комплексі та відсутність системного підходу до їх розв'язання обумовлюють низький рівень його розвитку та глибокі диспропорції між якісними і ціновими показниками продукції, що обумовлює її низьку конкурентоспроможність. Разом з тим, регіон має високий виробничий та інвестиційний потенціал, що обумовлено порівняно високим природно-ресурсним потенціалом та вигідним економіко-географічним розташуванням, чим визначається пріоритетний розвиток добувної галузі, сільського та лісового господарства.

11. Визначено позитивну динаміку залучення прямих іноземних інвестицій в економіку регіону, приріст яких у 2010 р. склад 2,9% порівняно із 2009р., при цьому їх основна частка припадає саме на сферу виробництва. Разом із тим, обсяг реалізації інвестиційних програм за 2008–2010 рр. склав лише 84,8% від запланованого рівня. Показники інноваційної діяльності виробничих підприємств регіону відзначаються незначною, проте

позитивною динамікою. Частка інноваційно активних підприємств області за 2010 р. склала 12,2%, що на 3,4% більше за попередній рік. Низький рівень зростання обумовлений недостатнім рівнем інвестицій, основну частку яких (понад 60%) складають власні кошти підприємств. Серед основних проблем в інноваційно-інвестиційній сфері регіонального розвитку, поряд із дефіцитом фінансових коштів, виділено неефективність систем регулювання, організації інвестиційної та науково-інноваційної діяльності підприємств, недостатність розробок і впровадження інновацій, недостатня підтримка органів влади, дефіцит кваліфікованих кадрів, недостатня кооперація виробничої та наукової галузей, недостатність інтегрованих виробничих структур.

12. Показано, що особливістю сучасного етапу економічного розвитку є поєднання тенденцій глобалізації, які призводить до посилення взаємодії та взаємозалежності економічних систем із необхідністю реалізації переваг й індивідуальності, диверсифікації послуг з регіональних ознак, що може бути забезпечено на основі інновацій, передусім у виробничій сфері для модернізації економіки, підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного виробництва на внутрішньому та зовнішніх ринках. Тому інноваційна складова виступає провідним напрямом інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів. У зв'язку з цим удосконалено систему організаційно-економічного забезпечення інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів на основі концептуальної моделі інноваційно-інвестиційної інфраструктури розвитку в регіональній економіці, розроблення механізму підвищення активності малого інноваційного підприємництва в рамках територіально-виробничого комплексу, обґрунтування методики оцінки ефективності перспективних напрямів розвитку регіональної інноваційної інфраструктури, розроблення концептуального підходу до формування регіональної інвестиційної програми, що базується на методології програмно-цільового планування.

Така система має забезпечити ефективну реалізацію регіональної політики інвестиційного розвитку, на основі гармонізації інтересів учасників інвестиційного процесу.

13. Виходячи з того, що розвиток ринкової економіки в Україні, зміна форм та методів державного регулювання економічної діяльності, прихід іноземного капіталу на вітчизняний фінансовий ринок обумовлюють потенційну загрозу для економічної безпеки регіонів щодо реалізації їх стратегічних цілей та країни в цілому, в роботі запропоновано положення щодо удосконалення системи забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, яка передбачає визначення цілей, завдань та функцій управління в регіональній економіці. В рамках цієї системи визначено напрями реалізації та взаємозв'язки між рівнями управління, обґрунтовано принципи її функціонування, серед яких: системність; своєчасність; безперервність; правозастосування; регулярність; загальність; прогнозованість; кваліфікація; адекватність зусиль; ефективність; рівність; ієрархічність. Визначено та систематизовано інструментарій економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, які застосовуються для управління ризиками (диверсифікація; страхування; хеджування), технічного (охорона; інформаційна безпека; кадрова політика) та фінансового захисту (фінансовий моніторинг; контролінг та управлінський облік; бюджетування), адміністрування (резервування; нормотворчість; гарантії).

14. Обґрунтовано концептуальний підхід до забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, що спрямований на реалізацію інтересів регіонів в процесі здійснення регіональної інвестиційної політики та передбачає комплексну оцінку рівня економічної безпеки інвестиційного розвитку об'єктів, згрупованих за ознакою спільності зовнішніх економічних загроз, а також систему заходів,

які включають: уточнення стратегічних цілей регіонального розвитку, визначення пріоритетів інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів, прогнозування можливих загроз та розробку на цій основі основних напрямів стратегії забезпечення економічної безпеки інвестиційного розвитку територіально-виробничих комплексів.

15. Результати і висновки дослідження дають змогу проводити комплексне вирішення проблем активізації інвестиційної діяльності територіально-виробничих комплексів, що має на меті гарантування економічної безпеки. Дана наукова розвідка також може бути використана державними органами для розробки стратегій регіонального розвитку, формування регіональної інвестиційної політики та удосконалення нормативно-правової бази, що регулює інвестиційну діяльність на державному, регіональному та галузевому рівнях: Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки та оборони України.

Додаток А

Таблиця А.1

**Показники наявності та обсягів наданих робіт і послуг об'єктів інфраструктури транспортного господарства
Закарпатської області, (за 2000-2010 рр.)**

Об'єкти інфраструктури	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1. Показники наявності та роботи транспортних підприємств в т.ч.:								
<i>1.1. Автомобільного транспорту</i>								
Наявність рухомого складу, од.:								
Вантажні автомобілі, од	14234	15618	21421	18650	23204	25125	25376	24083
Спеціальні вантажні, всього	-	-	-	7023	6599	9206	8292	8104
Пасажирські автобуси, тис.	2,9	2,9	3,5	4,6	4,1	5,1	4,3	4,2
Перевезення вантажів, млн. т	10,8	11,7	10,5	11,4	10,8	13,7	16,5	20,8
- вантажооборот, млн. т-км	423,5	429,7	548,7	743,8	951,4	1755,5	2041,2	2326,5
Перевезення пасажирів автобусами, млн.	33,1	31,5	36,6	39,4	43,9	53,1	55,9	62,8
- пасажирооборот автобусів, млн.. пас.-км.	501	399	472	491	578	754	783	942
Залежно від часу перебування в експлуатації:								
<i>Автомобілі-всього, од</i>	-	-	-	-	-	181 810	187 059	184 773
в тому числі:								
До 3 років включно:								
<i>Автомобілі-всього, од</i>	-	-	-	-	-	13 967	15 511	17 024
Від 3,1 до 5 років включно:								
<i>Автомобілі-всього, од</i>	-	-	-	-	-	15 007	17 054	17 196
в тому числі:								
Від 5,1 до 10 років включно:								
<i>Автомобілі-всього, од</i>	-	-	-	-	-	30 319	33 412	33 249
Від 10 років:								
<i>Автомобілі-всього, од</i>	-	-	-	-	-	122 517	121 082	117 304
<i>1.2. Залізничного транспорту</i>								
- відправлення пасажирів, млн.	9,3	11,2	13,1	13,5	10,1	9,5	9,3	9,5

Таблиця А.2

**Наявність та рух основних засобів об'єктів інфраструктури у сфері поводження з ТПВ у Закарпатській обл.
за 2000 – 2010 рр.**

Показники	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1.Обсяги збирання ТПВ, млн. м ³	0,40	0,44	0,60	0,49	0,60	0,68	0,80	0,74
2.Процент охоплення населення послугами зі збирання ТПВ				-	-		58,3	60,2
3.Загальна кількість полігонів та звалищ по захороненню твердих побутових відходів (ТПВ), всьогоУ т. ч.:								
а) перевантажені	18	18	18	164	148	148	166	166
б) які не відповідають нормам екобезпеки	3*	9*	-	7	10	10	15	0
в) закриті полігони та звалища	*	*	-	73	14	14	4	0
			-	-	-	-	10	10
4.Кількість підприємств, працюючих у сфері поводження з ТПВ, всього		18	18	22	21	21	33	33
з них:								
а) комунальних		18	18	17	18	18	25	25
б) з часткою комунальної власності		0	0	3	0	0	1	1
в) приватних		0	0	2	3	3	7	7
5.Кількість спецавтотранспорту, одиниць, всього								
в т.ч.:	71	71	94	94	74	77	79	82
а) комунального		71	94	91	68	68	69	70
б) з часткою комунальної власності		0	0	-	0	1	3	3
в) приватного		0	0	3	6	8	7	9
6.Зношеність спецавтотранспорту, %		80	80	61	62,8	63,7	52,3	51,9
7.Паспортизовано полігонів та звалищ.								
а) потреба			18	102	11	10	24	22
б) фактично паспортизовано у звітному періоді		2	-	101	-	-	20	14
8.Загальна кількість полігонів та звалищ, які підлягають рекультивациї,								
а) потреба			-	11	11	9	16	12
б) фактично рекультивовано		0	-	6	-	-	9	8
9.Загальна кількість полігонів та звалищ, які підлягають санації								
а) потреба			-	4	17	14	16	12
б) фактично сановано			-	1	-	-	9	8
10.Несанкціоновані сміттєзвалища			-	68	60	65	23	19
з них ліквідовано у звітному періоді			-	68	11	11	22	19

**Показники наявності та обсягів наданих робіт і послуг об'єктів сфери послуг
Закарпатської області (за 2000-2010 рр.)**

Об'єкти інфраструктури	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1. Кількість підприємств сфери послуг:							
всього од.	715	785	918	978	1008	1111	1119
а 10 тис. осіб, од.	5,7	6,3	7,3	7,8	8,1	8,9	9,0
2. Обсяг наданих послуг за видами економічної діяльності, тис. грн.:							
всього	665066,9	590223,8	580505,3	73364,9	932005,9	1223888,5	1667430,1
на 100 тис. населення	52854,4	47071,0	46399,6	5876,2	74829,9	98397,1	134188,8
Технічне обслуговування та ремонт автомобілів							
всього	7097,1	2146,1	3446,5	4433,7	6445,8	8620,9	10811,3
на 100 тис. населення	564,0	171,2	275,5	355,1	517,5	693,1	870,1
Ремонт предметів особистого користування і домашнього вжитку							
всього	947,2	752,3	679,5	714,5	889,6	583,2	950,9
на 100 тис. населення	75,3	60,0	54,3	57,2	71,4	46,9	76,5
Прокат речей особистого користування та побутових товарів							
всього	1,1	8,9	10,3	78,5	86,1	12,8	6,9
на 100 тис. населення	0,1	0,7	0,8	6,3	6,9	1,0	0,6
Діяльність у сфері інформатизації							
всього	6941,7	5878,3	5302,8	8537,0	6590,3	8369,0	8966,5
на 100 тис. населення	551,7	468,8	423,9	683,8	529,1	672,8	721,6
Технічне обслуговування та ремонт офісної та комп'ютерної техніки							
всього	297,5	721,3	1545,8	97,4	1212,5	1229,1	1177,8
на 100 тис. населення	23,6	57,5	123,6	7,8	97,4	98,8	94,8
Діяльність, пов'язана з очищенням та прибиранням							
всього	174,0	216,0	278,0	280,1	666,7	500,3	1420,9
на 100 тис. населення	13,8	17,2	22,2	22,4	53,5	40,2	114,3
Діяльність у сфері фотографії							

Продовження табл. А.3

всього	316,9	1105,3	1238,5	1584,1	1572,6	1282,3	228,2
на 100 тис. населення	25,2	88,1	99,0	126,9	126,3	103,1	18,4
Пакувальні роботи всього	243,6	400,7	320,7	1500,4	174,0	12,6	...
на 100 тис. населення	19,4	32,0	25,6	120,2	14,0	1,0	-
Секретарські послуги, послуги з перекладу та експедиторська робота							
всього	6,0	14,1	13,6	15,7	17,4	14,6	9,8
на 100 тис. населення	0,5	1,1	1,1	1,3	1,4	1,2	0,8
Асенізація, прибирання вулиць та оброблення відходів							
всього	11132,4	6912,1	3320,3	12595,8	15847,6	21578,9	27457,4
на 100 тис. населення	884,7	551,2	265,4	1008,9	1272,4	1734,9	2209,7
Діяльність у сфері відпочинку та розваг							
всього	4491,1	6130,3	7507,8	12248,7	17637,2	38961,7	46894,4
на 100 тис. населення	356,9	488,9	600,1	981,1	1416,1	3132,4	3773,9
Індивідуальні послуги							
всього	3184,7	3078,7	3050,6	5424,6	7123,8	9082,2	11828,3
на 100 тис. населення	253,1	245,5	243,8	434,5	572,0	730,2	951,9
3. Обсяг випуску в сфері колективних, громадських та особистих послуг, послуг домашньої прислуги, екстериторіальної діяльності, у фактичних цінах							
- всього, млн. грн.	60	83	109	140	203	280	
- на 1 особу, грн.	47,7	66,2	87,1	112,1	163,0	225,1	
4. Валова додана вартість колективних, громадських та особистих послуг, послуг домашньої прислуги, екстериторіальної діяльності, у фактичних цінах							
- всього, млн. грн.	35	54	68	80	115	172	
- на 1 особу, грн.	27,8	43,1	54,4	64,1	92,3	138,3	
5. Чисельність працівників підприємств сфери послуг, осіб							
- всього, осіб	37035	33697	32880	34450	32840	33544	32489
- на 10 тис. населення	294	269	263	276	264	270	261

Таблиця А.4

Наявність та рух основних засобів об'єктів сфери послуг Закарпатської області за 2000-2010 рр.

	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту								
<i>Вартість об'єктів (основних засобів) побутового призначення, млн. грн.</i>								
- первісна	226,6	176,1	225,3	227,7	247,3	280,6	293,4	326,4
- знос		8,7	6,4	13,8	13,6	24,1	13,6	11,5
- залишкова	102,5	84,8	117,4	140,6	135,6	151,9	154,3	173,2
<i>Введення в дію основних засобів об'єктів побутового призначення, млн. грн.</i>			19,0	37,3	17,7	19,5	32,0	104,5
<i>Вибуття основних засобів об'єктів побутового призначення за рік за первісною вартістю, млн. грн.</i>			15,2	8,7	17,4	11,2	6,4	44,5
<i>Витрати на відновлення основних засобів об'єктів побутового призначення, млн. грн.</i>	0,8	4,2	5,6	11,3	5,9	6,4	6,7	90,7
Санітарні послуги, прибирання сміття та знищення відходів								
<i>Вартість об'єктів (основних засобів) побутового призначення, млн. грн.</i>								
- первісна			81	91,4	84,8	123,3	95,8	136,2
- знос			1,3	6,4	2,8	17,7	2,7	3
- залишкова			43,5	55,6	50,3	74,9	55,6	77,7
<i>Введення в дію основних засобів об'єктів побутового призначення, млн. грн.</i>			3,6	19,1	5,2	8,6	8,1	88
<i>Вибуття основних засобів об'єктів побутового призначення за рік за первісною вартістю, млн. грн.</i>			8,5	1,3	10,9	2,7	1,5	39
<i>Витрати на відновлення основних засобів об'єктів побутового призначення, млн. грн.</i>			0,2	0,0	1,7	0,9	1,5	81,8
Надання індивідуальних послуг								
<i>Вартість об'єктів (основних засобів) побутового призначення, млн. грн.</i>								
- первісна			6,4	6,7	6,2	8,3	11	8,3
- знос			2,9	0,2	0,3	0,3	0,4	0,4
- залишкова			3,9	4,1	3,6	5,5	7,8	5,1
<i>Введення в дію основних засобів об'єктів побутового призначення, млн. грн.</i>			0,9	0,7	0,7	2,3	4,6	0,8
<i>Вибуття основних засобів об'єктів побутового призначення за рік за первісною вартістю, млн. грн.</i>			0,7	0,2	0,3	0,1	0,3	0,2
<i>Витрати на відновлення основних засобів об'єктів побутового призначення, млн. грн.</i>			-	0,4	0,6	1,5	0,8	0,7

призначення, млн. грн.									
------------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Таблиця А.5

**Показники наявності та обсягів наданих робіт і послуг об'єктів торгівлі і ресторанного господарства в
Закарпатській області
(за 2000-2010 рр.)**

Об'єкти інфраструктури	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Показники наявності та обсягів наданих робіт і послуг об'єктів торгівлі								
- оптовий товарооборот, млн. грн.	...	703,6	900,4	1830,8	2664,6	3846,7	3300,6	4458,5
- роздрібний товарооборот підприємств, млн. грн.	745	907	1074	1458	2068	2667	2902	3667
- роздрібний товарооборот торгової мережі, млн. грн.	703	860	1026	1405	2005	2595	2829	3586
- кількість магазинів, од.	2356	2170	2050	1876	1823	1628	1600	1475
в т.ч. продовольчих магазинів	1608	1454	1323	1204	1164	988	932	891
непродовольчих магазинів	748	716	727	672	659	640	668	584
магазинів самообслуговування	694	557	444	406	376	388	370	330
- кількість кіосків, палаток, од.	521	511	542	566	544	502	515	502
- кількість ринків, од.	84	93	113	107	111	110	109	112
- торгова площа ринків, тис. кв. м.	230	246	275	254	264	255	269	275
- середньооблікова чисельність працівників, тис. осіб	14130	11581	10200	9200	8100	7700	6700	6500

Таблиця А.6

Наявність та рух основних засобів об'єктів торгівлі Закарпатської області за 2000-2010 рр.

	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку								
<i>Вартість об'єктів (основних засобів) побутового призначення, млн. грн.</i>								
- первісна	424,6	419,1	410,9	395,8	385	428,4	542,7	709,3
- знос		14,6	14,5	17,2	17,9	21,9	29,8	40,9
- залишкова	275,6	269,3	266,2	255,6	252,9	289,0	377,4	506,8
<i>Введення в дію основних засобів об'єктів побутового призначення, млн. грн.</i>			51,8	48,6	54,8	89,4	130,7	197,2
<i>Вибуття основних засобів об'єктів побутового призначення за рік за первісною вартістю, млн. грн.</i>			33,7	26,8	32,2	24,2	28,2	49,2
<i>Витрати на відновлення основних засобів об'єктів побутового призначення, млн. грн.</i>	13,7	20,8	13,8	20,5	25,5	39,8	60,5	112,9

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Система органів виконавчої влади: проблеми реформування у світлі конституційних вимог / В. Авер'янов // Право України. – 2003. – № 9. – С. 24–30.
2. Азарова А.О. Оцінка ефективності інвестиційних проектів / А.О. Азарова, Д.М. Бершов // Фінанси України. – 2004. – № 9. – С. 52-56.
3. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія / О.І. Амоша, В.П. Антонюк, А.І. Землянкін та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 328 с.
4. Амитан В. Н. Инновационное развитие Донецкого региона: состояние и перспективы / В. Н. Амитан, Ю. Н. Киклевич, Д. Е. Філатов ; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2002. – 182 с.
5. Амоша О. І. Проблеми інтеграції прикордонних регіонів України і Росії / О. І. Амоша, Л. М. Соломатіна, Ю. В. Макогон, В. М. Дегтярьова // Економіка промисловості. – 2001. – № 3. – С. 3–7.
6. Андрійчук О. А. Україна – Європа: тести на сумісність / Олесь Андрійович Андрійчук. – К. : Смолоскип, 2007. – 373 с.
7. Антипенко Є. Ю. Удосконалення методів і моделей аналізу ефективності та ризику реалізації інвестиційних проектів / Є. Ю. Антипенко. – Д., 2004. - 18с.
8. Антонов В. Методика комплексної оцінки соціально-економічного розвитку області та її адміністративно-територіальних одиниць (на прикладі Дніпропетровської області) / В'ячеслав Антонов, Людмила Зайцева. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2004. – 35 с.
9. Антонов В. Методологічні підходи щодо оцінки рівня соціально-

економічного розвитку регіонів України / В. Антонов // Управління сучасним містом. – 2003. – № 7–9 (11). – С. 51–61.

10. Артеменко В. Р. Комплексне оцінювання ефективності соціально-економічного розвитку регіонів на основі критеріїв якості життя населення / В. Р. Артеменко // Регіональна економіка : науково-практичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 84–93.

11. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Григорий Васильевич Атаманчук. – 4-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2006. – 584 с.

12. Афонін Е. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Едуард Афонін, Лілія Гонюкова, Радміла Войтович. – К. : ЦСІРДС, 2006. – 160 с. – (Бібліотека молодого державного службовця).

13. Бабаєв В. М. Адміністративно-територіальний устрій та сталий розвиток регіону (концептуальні основи та методологія) : монографія / Володимир Миколайович Бабаєв, Леонід Леонідович ТОВАЖНЯНСЬКИЙ та ін. – Харків : НТУ «ХП», 2006. – 316 с.

14. Бабаєв В. М. Сучасні політичні практики країн Європи: досвід для формування регіональної політики в Україні [Електронний ресурс] / В. М. Бабаєв // Державне будівництво. – 2006. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2006-1/doc/5/01.pdf>.

15. Бабак С. В. Організаційний механізм інвестування промислового виробництва в економічних регіонах / С. В. Бабак. – К., 2004. – С. 170-179.

16. Багацька Я. М. Перспективи формування місцевих бюджетів та розвиток міжбюджетних відносин / Я. М. Багацька // Формування механізму регіонального управління в Україні : матеріали наук.-практ. конференції, 29.11.2001 р. – Х. : Вид-во ХарPI УАДУ «Магістр», 2002. – С. 24–27.

17. Бакум В. В. Особливості формування системи управління регіоном / В. В. Бакум // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 27–33.

18. Балабаєва З. В. Виклик демократії в умовах глобалізації / З. В. Балабаєва // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук.

праць. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 2 (30). – С. 11–16.

19. Балабаєва З. В. Суб'єкти демократичного врядування / З. В. Балабаєва // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації : матеріали щорічної міжнародної науково-практичної конференції, 31.10.2007 р. : у 2 т. – Т. 1. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2007. – С. 264–266.

20. Балабанов И. Т. Инновационный менеджмент : учебное пособие / Игорь Тимофеевич Балабанов. – СПб. : Питер, 2000. – 340 с.

21. Балацький О. Екологічний менеджмент і перспективи становлення та розвитку / О. Балацький, В. Лук'яніхін, О. Лук'яніхіна // Економіка України. – 2000. – № 5. – С. 67–73.

22. Бандур С. І. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика / Семен Іванович Бандур, Тетяна Анатоліївна Заяць, Ірина Василівна Терон. – К. : РВПС України, 2002. – 250 с.

23. Барнз В. Нові регіональні економіки / Вільям Барнз, Ларрі Ледебур ; пер з англ. А. Пехник. – Львів : Літопис, 2003. – 196 с.

24. Беганская И. Ю. Государственные, региональные и муниципальные долгосрочные программы экономического развития / И. Ю. Беганская, Н. Н. Садовская // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сборник научных трудов. – Донецк : ДонНУ, 2006. – С. 1194–1200.

25. Бежаев О. Г. Межбюджетные отношения. Теория и практика реформирования / Олег Георгиевич Бежаев. – Москва : Экзамен, 2001. – 128 с.

26. Безверхнюк Т. М. Європейські стандарти врядування на регіональному рівні : монографія / Т. М. Безверхнюк. С. Є. Саханенко, Е. Х. Топалова / за заг. ред. Т. М. Безверхнюк. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – 328 с.

27. Бейко О. В. Механізми вдосконалення управління на місцевому рівні та наближення його до європейських стандартів [Електронний ресурс] /

О. В. Бейко // Державне управління: теорія і практика. – 2005. – № 1. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej1/txts/Beuko.htm>.

28. Беленький П. Теоретико-методологічні засади регіонального розвитку економіки України / П. Беленький, О. Другов // Регіональна економіка : науково-практичний журнал. – 2006. – № 4 (42). – С. 7–12.

29. Білобран О. Процес «Довкілля для Європи»: від Добриша до Києва [Електронний ресурс] / О. Білобран. – Режим доступу: <http://kyiv2003.mama-86.org.ua/pub/bilobran1.htm>.

30. Благун І.С. Особливості інвестиційного клімату в Україні / І.С. Благун, О.Т. Левандівський // Регіональна економіка.- 2006.- № 3.- С.108-114.

31. Бойко-Бойчук О. Типологізація механізмів державного регулювання розвитку міст / О. Бойко-Бойчук // Вісник НАДУ. – 2008. – № 2. – С. 124–132.

32. Борисов А. Б. Большой экономический словарь / Алексей Борисович Борисов. – М. : Книжный мир, 2003. – 895 с.

33. Борщевський В. Формування регіональної системи залучення іноземних інвестицій / В. Борщевський, І. Польова // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 41-48.

34. Бугай С. М. Окремі питання регіональної політики в Україні на сучасному етапі її розвитку / С. М. Бугай, А. П. Великий, І. І. Репін, А. Є. Слівак. – К. : препринт, 2004. – 84 с.

35. Бутко М. П. Методологічні аспекти трансформації регіональних структур економіки в перехідний період / М. П. Бутко // Труды Одесского политехнического университета. – 2002. – Вып. 2 (18). – С. 1–4.

36. Бутко М. П. Регіональне управління: інноваційний підхід / М. П. Бутко, О. О. Зеленська, С. М. Зеленський та ін. ; за заг. ред. д. е. н., проф. М. П. Бутка. – К. : Знання України, 2006. – 560 с.

37. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці / Микола Петрович Бутко. – К. : Знання України, 2005. –

476 с.

38. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : монографія ; у 6 т. – Т. 1 : Пріоритети бюджетної політики та економічне зростання в Україні / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, В. М. Геєць, В. В. Близнюк, В. М. Бордюк. – К. : НДФІ, 2004. – 638 с.

39. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14>.

40. Б'юкенен Джеймс М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масгрейв ; пер. з англ. А. Ю. Іщенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 175 с.

41. Ванда І. В. Проблеми виділення депресивних регіонів в Україні / І. В. Ванда // Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій : збірник наукових праць / відп. ред. Ю. О. Кисельов. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – С. 93–95.

42. Веклич О. Урахування природного капіталу як базового компонента економічного розвитку України / О. Веклич, Т. Яхєєва // Економіка України. – 2004. – № 12. – С. 73–80.

43. Геєць В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В. М. Геєця. – К. : Фенікс, 2003. – 1008 с.

44. Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія / Зоряна Вікторівна Герасимчук, Ірина Михайлівна Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.

45. Герасимчук З. В. Фінансова політика сталого розвитку регіону : монографія / Зоряна Вікторівна Герасимчук, Ірина Михайлівна Вахович, Ірина Миколаївна Каменська. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 218 с.

46. Голиков А. П. Региональная политика и экономическое развитие: европейский контекст / Артур Павлович Голиков, Надежда Артуровна Казакова, Ю. Г. Прав. – Харьков : Экограф, 2009. – 240 с.

47. Голиков А. П. Стратегия регионального развития: европейский

контекст : монографія / Артур Павлович Голиков, Надежда Артуровна Казакова. – Х. : Епіграф, 2008. – 180 с.

48. Голиков А. П. Економіка України: фактори виробництва, галузева структура, розміщення, тенденції розвитку / А. П. Голиков, Н. А. Казакова, О. А. Шуба. – 2-е вид. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. – 240 с.

49. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.

50. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / Александр Григорьевич Гранберг. – М. : ГУ-ВШЭ, 2004. – 494 с.

51. Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / Ігор Андрійович Грицяк. – К. : К.І.С., 2006. – 395 с.

52. Губерна Г. Процес структурної перебудови економіки України: регіональний аспект / Г. Губерна, В. Ляшенко // Управління сучасним містом. – 2004. – № 2/4–6 (14). – С. 175–181.

53. Данилишин Б. М. Продуктивні сили: місце і роль у системі економічної науки та суспільного поступу / Б. М. Данилишин // Продуктивні сили України : науково-теоретичний економічний журнал / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – № 3 (4). – 173 с.

54. Данилишин Б. М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: Методологія і практика / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський ; за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – 315 с.

55. Данилишин М. Б. Інвестиційний рейтинг регіонів України та формування регіональної інвестиційної політики / М. Б. Данилишин // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Методологія статистичних оцінювань соціально-економічних процесів : збірник наукових праць. – Львів, 2003. – Вип. 3 (41) / редкол.: відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній ; НАН України ; Інститут регіональних досліджень. – С. 158–166.

56. Дейлі Г. Поза зростанням: економічна теорія сталого розвитку / Герман Дейлі : пер. з англ. – К. : Основи, 2002. – 238 с.

57. Дейнека О. Г. Регіональний аспект диспропорцій соціально-економічного розвитку України / О. Г. Дейнека // Економіка та управління підприємствами машинобудівельної галузі: проблеми теорії та практики. – Х. : ХАІ, 2009. – № 1 (5). – С. 4–13.

58. Декларація та план виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку (26 серпня – 4 вересня 2002 р., Йоханесбург). – К. : «Муніципальна програма сталого розвитку України», 2004. – 73 с.

59. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / [за ред. З. С. Варналія]. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.

60. Державне управління : словник-довідник / улад. : В. Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар, В. М. Князев та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.

61. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети : монографія / за ред. М. І. Долішнього. – К. : Наукова думка, 2006. – 511 с.

62. Дорогунцов С. І. Продуктивні сили України: прогноз розвитку і розміщення на період до 2010 р. : у 2 т. / С. І. Дорогунцов, Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський та ін. ; РВПС України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2000. – Т. 1. – 292 с. ; Т. 2. – 286 с.

63. Дорофієнко В. В. Інфраструктура сільського господарства України / В. В. Дорофієнко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 6. – С. 12–19.

64. Дубовик О. Ю. Розвиток інституту місцевого оподаткування як фактор становлення регіональних фінансів / О. Ю. Дубовик // Державна стратегія управління місцевим та регіональним розвитком: форми, методи та актуальні проблеми реалізації : матеріали щорічної науково-практичної конференції, 24.11.2004 р. : у 2 т. – Т. 1. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. –

С. 173–175.

65. Дульська І. В. Внутрішні і зовнішні джерела активізації соціально-економічного розвитку депресивних територій / І. В. Дульська // Проблеми розвитку депресивних регіонів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 25–26.04.2007 р. / за ред. М. О. Барановського, І. В. Смаля. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 33–36.

66. Дюканова О. Гнучкі механізми Кіотського протоколу як джерело коштів для структурно-інноваційної перебудови національної економіки / О. Дюканова // Економіст. – 2004. – № 8. – С. 28–31.

67. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [В. М. Геєць, В. П. Александрова, Т. І. Артџомова, Ю. М. Бажал, О. І. Барановський та ін.] ; за ред. В. М. Гейця. – К. : Ін-т екон. прогнозув. ; Фенікс, 2003. – 1008 с.

68. Європейська ландшафтна конвенція від 07.09.2005 № 2831-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_154.

69. Європейська Хартія місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036.

70. Європейська Хартія регіональної демократії: науково-практичний коментар / автори-укладачі: Т. М. Безверхнюк та ін. : Асоціація дослідників держ. управління. – Одеса : ХОББИТ ПЛЮС, 2008. – 186 с.

71. Заблоцький Б. Ф. Економічна самодостатність регіону / Б. Заблоцький // Регіональна економіка : науково-практичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 40–49.

72. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 р. № 555 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=555-15>.

73. Закон України «Про Генеральну схему планування територій України» від 7 лютого 2002 р. № 3059 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3059-14>.

74. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 р. № 1602 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1602-14>.

75. Закон України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/archive/docview>.

76. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. – К. : ВД «Ін Юре», 2004. – 26 с.

77. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст України» від 4 березня 2004 р. № 1580 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1580-15>.

78. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. № 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>.

79. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С. 170–175.

80. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – С. 190–207.

81. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – С. 38–49.

82. Закон України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні» // Офіційний вісник України. – 2003. – № 7. – С. 5–11.

83. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до

правосуддя з питань, що стосуються довкілля» від 6 липня 1999 р. № 832-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34. – С. 178–183.

84. Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» від 15 лютого 1995 р. № 647 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=56%2F95-%E2%F0>.

85. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>.

86. Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24 червня 2004 р. № 1861-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1861-15>.

87. Заставний Ф. Д. Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної) : монографія / Федір Дмитрович Заставний. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 348 с.

88. Збірник нормативно-правових актів Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища. – Львів, 2004. – 192 с.

89. Звіт про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2007 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecology.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=11192&id=280>.

90. Зібрання чинних міжнародних договорів України. – К. : Знання-Пресс, 2006. – № 5. – 470 с.

91. Зміна клімату: фізична наукова база. Стислий виклад для вищих управлінців. – К. : Британська Рада в Україні, 2007. – 27 с.

92. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. І. Федулової. – К. : Основа, 2005. – 549 с.

93. Іноземні інвестиції та національний капітал: парадигма взаємодії : Безпека економічних трансформацій : зб. наук. праць / за ред. Я. А. Жаліло. – К. : Сатсанга, 2001. – Вип. 15. – 108 с.

94. Інститути та інструменти розвитку територій на шляху до європейських принципів / за ред. Е. Лібанової, С. Максименка. – К. : Міленіум, 2001. – 244 с.

95. Інфраструктурне забезпечення конкурентної економіки регіонів (методологія і механізми) / наук. ред. д-р екон. наук, проф. П. Ю. Беленький ; НАН України Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2002. – 308 с.

96. Караванський О.В. Аналіз стану наукової та інноваційної діяльності в Закарпатській області / Караванський О.В. // Соціально-економічні в перехідний період. Соціально-економічний розвиток регіону: діагностика, стратегія, управління. Випуск 4 (60)/НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відп. ред. академік НАН України М.І. Долішній – Львів, 2006. – С. 123-129.

97. Качинський А. Б. Коли екологія стає політикою: політика промислово розвинених держав у сфері міжнародної екологічної безпеки та національні пріоритети України / А. Б. Качинський, Л. О. Туровець // Політика і час. – 2001. – № 6. – С. 75–81.

98. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти : монографія / Василь Юрійович Керецман. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 188 с.

99. Кетова Н. П. Региональные рынки: проблемы регулирования / Н. П. Кетова // Соц.-полит. журн. – 2004. – № 6. – С. 32–46.

100. Кісельов М. Екологічна свідомість українців / М. Кісельов // Науковий світ. – 2002. – № 7. – С. 28–29.

101. Кобелев Н. Б. Практика применения экономико-математических методов и моделей : учебно-практическое пособие / Николай Борисович Кобелев. – М. : Финстатинформ, 2000. – 246 с.

102. Коломієць О. О. Політика сприяння поєднанню зайнятості і батьківства в Україні (з урахуванням досвіду країн Західної Європи) / О. О. Коломієць // Демографія і соціальна економіка. – К. : ІДСД НАНУ, 2010. – № 1. – С. 139–148.

103. Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003–2015 роки : затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 634 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18 (23.05.2003 р.). – С. 116. – Ст. 847.

104. Конвенція «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» від 25 червня 1998 р. № 994-015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kyiv2003.mama-86.org.ua/files/aarhus_convention_u.htm.

105. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%E2%96%E2%F0&p=1233668155408378>.

106. Концепція державної регіональної політики : затверджена Указом Президента України № 341/2001 від 25 травня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/officdocuments/82563326.html.

107. Концепція екологічної освіти України від 20.12.2001 р. № 13/6-19 // Інформаційний збірник МОН України. – 2002. – № 7. – С. 3–23.

108. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року : затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=880-2007-%F0>.

109. Концепція охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського та Чорного морів : затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.98 р. № 1046-98-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-98-%EF>.

110. Концепція переходу України до сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.greenparty.ua/news/greenparty/greenparty_17371.html.

111. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком України / Олена Борисівна Коротич. – Х. : ХарПІ НАДУ, 2006. – 219 с.

112. Короткий Т. Р. Международно-правовые основы сотрудничества Причерноморских государств в сфере охраны вод Черного моря / Т. Р. Короткий, И. И. Каракаш // Причерноморський екологічний бюлетень. – 2003. – Грудень. № 4(10). – С. 53–58.

113. Корсак Н. В. Про стан виконання загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі / Н. В. Корсак // Екологічний вісник. – 2003. – № 3–4 (13–14). – С. 2–4.

114. Куц Ю. О. Основні напрямки стратегії регіонального розвитку / Ю. О. Куц // Державна стратегія управління місцевим та регіональним розвитком: форми, методи та актуальні проблеми реалізації : матеріали щорічної науково-практичної конференції, 24.11.2004 р. : у 2 т. – Т. 2. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. – С. 72–74.

115. Куценко В. І. Сировинні ресурси України / В. І. Куценко // Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.

116. Лазор О. Я. Екологічна політика України: європейський вибір / О. Я. Лазор // Вісник НАДУ. – 2003. – № 3. – С. 443–449.

117. Лебединська О. Ю. Монофункціональні шахтарські міста: регулювання розвитку / О. Ю. Лебединська, О. І. Васильєва, О. М. Єгоров, І. М. Жабінець, В. І. Ханін. – Ужгород : Патент, 2002. – 264 с.

118. Лобановская О. И. Формирование экологического сознания и ноосферного общества / О. И. Лобановская, Г. И. Швевс // Экология. – 2001. – № 1. – С. 16–18.

119. Мак-Комбс М. Встановлення пріоритетів: масмедії та громадська думка / Максвел Мак-Комбс ; [пер. з англ. М. Давиденко]. – К. : К.І.С., 2007. – 256 с.

120. Макогон Ю. В. Нова регіональна економічна політика в Україні: проблеми й перспективи / Ю. В. Макогон // Законодавче забезпечення сучасної економічної політики в умовах конституційної реформи : збірник матеріалів до парламентських слухань / Верховна Рада України ; Комітет з

питань економічної політики, управління народним господарством, власності та інвестицій. – К., 2005, – С. 77–105.

121. Макогон Ю. В. Регіональна складова економічної стратегії України: сутність та проблеми / Ю. В. Макогон // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 150–158.

122. Макогон Ю. В. Экономическая безопасность Украины в условиях международной интеграции: государственный и региональный аспект / Ю. В. Макогон // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сборник научных трудов. – Донецк : ДонНУ, 2006. – С. 1104–1118.

123. Максимів Л. Механізм формування системи екологічного аудиту в Україні / Л. Максимів // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С. 174–181.

124. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком : монографія / Валентина Василівна Мамонова. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – 196 с.

125. Мартиненко В. М. Державне управління: шлях до нової парадигми (теорія та методологія) : монографія / В. М. Мартиненко. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2003. – 220 с.

126. Масловська Л. Екологізація суспільних відносин та вдосконалення управління сталим розвитком регіону/ Л. Масловська // Регіональна економіка. – 2003. – № 1. – С. 62–68.

127. Матвеев С. О. К вопросу о формировании концепции регионального кластера в современной экономической регионалистике / С. О. Матвеев // Науковий вісник. – Одеса : ОДЕУ, 2007. – № 1 (8). – С. 46–53.

128. Матеріали Оргуської Конвенції «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» від 25.06.1998 р. – Рівне, 2000. – 23 с.

129. Мезенцев К. В. Прогноз регіонального розвитку України з використанням синергетичного підходу / К. В. Мезенцев // Вісник Київського ун-ту. Географія. – 2006. – Вип. 52. – С. 39–43.

130. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / Крістофер Мей ; пер. з англ. М. Войцицька. – К. : К.І.С., 2004. – 218 с.

131. Мельник М. І. Інвестиційний клімат регіону: теоретичні та прикладні засади дослідження : монографія. / Мар'яна Іванівна Мельник. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 304 с.

132. Методические аспекты исследования региональной экономики : монография / под ред. проф. Ф. В. Зиновьева и В. Е. Реутова. – Симферополь : Таврия, 2005. – 160 с.

133. Методологічні засади розробки стратегії регіонального розвитку / С. А. Романюк, Н. М. Внукова та ін. – Х. : ХДЕУ, 2001. – 20 с.

134. Методологія комплексної оцінки рівня соціально-економічного розвитку області та її адміністративно-територіальних одиниць : монографія / Л. М. Зайцева, В. В. Антонов, С. М. Серьогін, В. О. Федюшичев, І. Е. Польська, С. О. Качанов ; за наук. та заг. ред. Л. М. Зайцевої. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2003. – 132 с.

135. Механізми державного управління: сутність і зміст / Р. М. Рудніцька, О. Г. Сидорчук, О. М. Стельмах ; за заг. ред. М. Д. Лесечка, А. О. Чемериса. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 28 с.

136. Миколайчук М. М. Економічна політика регіонального розвитку в умовах глобалізації / Микола Миколайович Миколайчук. – К. : К.І.С. – 2009. – 228 с.

137. Мітряєва С. І. Європейська модель залучення громадян як інструмент планування та управління розвитком регіону / С. І. Мітряєва // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 159–166.

138. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник / В. М. Геєць, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк, В. В. Іванов, М. О. Кизим, Н. А. Дубровіна, А. В. Ставицький. – 2-е вид. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2008. – 396 с.

139. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін. ;

за ред. В. М. Гейця. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

140. Мозговий А. А. Підвищення конкурентоспроможності регіонів як механізм подолання депресивних тенденцій в реалізації політики регіонального розвитку / А. А. Мозговий, Т. А. Гринюк // Проблеми розвитку депресивних регіонів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 25–26.04.2007 р. / за ред. М. О. Барановського, І. В. Смаля. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 73–76.

141. Надолішній П. І. Концепція демократичного урядування: сутність і проблеми формування та реалізації / П. І. Надолішній // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 2 (30). – С. 46–55.

142. Надолішній П. І. Теоретико-методологічні засади аналізу і практики регіонального управління / П. І. Надолішній // Актуальні проблеми державного управління : науковий збірник. – Одеса : ОФ УАДУ, Оптимум, 2001. – Вип. 7. – 278 с.

143. Наказ Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів «Про затвердження Порядку конкурсного відбору заходів з енергозбереження для їх фінансової підтримки за рахунок коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Державна підтримка заходів з енергозбереження через механізм здешевлення кредитів» від 11 листопада 2008 р. № 162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1162-08>.

144. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : статистичний збірник. – К. : Держкомстат України, 2009. – 363 с.

145. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі : спеціальне видання до п'ятої Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи». – К. : Парлам. вид-во, 2003. – 172 с.

146. Національна стратегія України щодо спільного впровадження та

торгівлі викидами. – К. : Світовий банк, 2003. – 191 с.

147. Національний звіт України про стан виконання положень «Порядку денного на XXI століття» за десятирічний період (1992–2001 рр.). – К. : Рада національної безпеки і оборони України ; Український інститут досліджень навколишнього природного середовища і ресурсів, 2001. – 30 с.

148. Ойкне В. Основные принципы экономической политики : пер. с нем. / Вальтер Ойкне ; общ. ред. Л. И. Цедилина и др. – М. : Прогресс Универс, 1995. – 496 с.

149. Онищук І. Г. Інноваційний розвиток регіону: політика, управління, економіка : монографія / Ігор Георгійович Онищук. – К. : Атіка, 2005. – 280 с.

150. Оніщенко В. О. Адаптивне управління розвитком регіональних соціо-еколого-економічних систем / В. О. Оніщенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 7. – С. 112–120.

151. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 608 с.

152. Орловська Ю. В. Стратегічне управління інвестиціями в регіональний розвиток / Юлія Валеріївна Орловська. – К. : Знання України, 2004. – 336 с. – Бібліогр.: с. 300–318.

153. Осауленко О. Регіональна статистика в системі державного управління / О. Осауленко, В. Карпов // Командор. – 2002. – № 1. – С. 2–7.

154. Основополагающие принципы устойчивого пространственного развития Европейского континента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kprpfo.chat.ru/eur.html>.

155. Особливі територіально-господарські утворення: СЕЗ і ТПР : монографія / Василь Іванович Піла, Олена Сергіївна Чмир. – Хмельницький : Поділля, 2000. – 256 с.

156. Осовська Г. В. Проблеми соціально-економічного розвитку регіону : монографія / Г. В. Осовська, С. М. Рижук, Л. І. Величук. – Житомир : ЖАТУ,

2005. – 342 с.

157. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

158. Офіційний веб-сайт Інституту регіональних та євроінтеграційних досліджень. – Режим доступу : <http://www.eru.org.ua>.

159. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: <http://www.minfin.kmu.gov.ua>.

160. Павлюк А. П. Напрями підвищення конкурентоспроможності регіонів України / А. П. Павлюк // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сборник научных трудов. – Донецк : ДонНУ, 2007. – С. 515–521.

161. Пепа Т. В. Просторовий розвиток регіональних соціально-економічних систем в контексті державної регіональної політики / Т. В. Пепа // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : науковий збірник / за ред. І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – Вип. IV. – Т. 2. – С. 85–91.

162. Пепа Т. В. Регіональний зріз розбудови національного економічного простору / Т. В. Пепа, О. М. Ярош // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. : у 2 ч. / РВПС України НАН України. – Ч. 1. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – С. 4–11.

163. Петкова Л. О. Економічне зростання в Україні: регіональний вимір / Леся Омелянівна Петкова. – Черкаси : ЧДТУ, 2004. – 271 с.

164. Пилипів В. В. Бюджетне фінансування соціально-економічного розвитку регіонів України / Віталій Володимирович Пилипів. – Івано-Франківськ : ЛК, 2007. – 228 с.

165. Письмак В. П. Регіональні аспекти спеціального режиму інвестування: теорія і практика, проблеми і рішення / Віктор Петрович Письмак. – Донецьк, 2000. – 256 с.

166. Пістун М. Д. Регіональна політика України: суспільно-географічний аспект : монографія / М. Д. Пістун, К. В. Мезенцев,

В. О. Тьорло. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2004. – 130 с.

167. Побурко Я. О. Методологічні засади класифікації регіонів за рівнем економічного розвитку / Я. О. Побурко, В. І. Кардаш // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми оцінки соціально-економічних процесів : щорічник наукових праць / відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній ; НАН України ; Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2001. – Вип. 30. – С. 3–8.

168. Політика регіональних органів влади: теорія і практика / за заг. ред. В. П. Єлагіна. – Х. : ХарРІ НАДУ «Магістр», 2004. – 180 с.

169. Політика регіонального розвитку в Україні: особливості та пріоритети : аналітична доповідь / за ред. З. Варналія. – К., 2005. – 62 с.

170. Положення про участь громадськості в прийнятті рішень у сфері охорони довкілля : затверджене Наказом Мінприроди України від 18 грудня 2003 року № 168 ; зареєстроване в Мін'юсті України 4 лютого 2004 року № 155/8754 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

171. Польшінєв А. О. Межрегиональная экономическая дифференциация: методология анализа и государственного регулирования / Андрей Олегович Польшінєв. – М. : Идеал , 2003. – 208 с.

172. Попович О. С. Науково-технічна інформація та інноваційний розвиток / О. С. Попович // Науково-технічна інформація. – 2002. – № 2. – С. 29–31.

173. Посібник з впровадження місцевих екологічних програм дій в Центральній і Східній Європі / за ред. П. Марковіту. – Вермонт : Інститут сталих спільнот, 2002. – 213 с.

174. Посібник з доступу до правосуддя до Оргуської конвенції / за ред. С. Стека ; Регіональний екологічний центр для Центральної та Східної Європи. – Шентендре, Угорщина, 2003. – 127 с.

175. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – С. 205.

176. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» від 24 грудня 1999 року № 1359 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1359-14>.

177. Постанова Верховної Ради України «Щодо стану та перспективи депресивних регіонів, міст та селищ України» від 15 травня 2003 р. № 782 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=782-15>.

178. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про Раду розвитку регіонів» від 20 грудня 2006 р. № 1759 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1759-2006-%EF>.

179. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 21 липня 2006 р. № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>.

180. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання у 2008 році коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки заходів з енергозбереження» від 26 березня 2008 р. № 249 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=249-2008-%EF>.

181. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними» від 24 червня 2006 р. № 860 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=860-2006-%EF>.

182. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди» від 23 травня 2007 р. № 751

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=751-2007-%EF>.

183. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Ради розвитку регіонів» від 29 листопада 2006 р. № 1653 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1653-2006-%EF>.

184. Приоритеты управления региональным развитием / Валентин Яковлевич Афанасьев, Игорь Константинович Быстрыков и др. – М. : Луч, 2001. – 256 с.

185. Приходько В.П. Інвестиційний розвиток територіально-виробничих комплексів: теорія та методологія : _____ [монографія] / В.П. Приходько. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2012. – 356 с.

186. Приходько В.П. Алгоритм розроблення стратегії стимулювання економічного зростання регіону / В.П. Приходько // Економіка та держава. – 2010. – № 8. – С.131 – 134.

187. Приходько В.П. Бюджетування як метод забезпечення збалансованого розвитку регіональних соціальних та виробничих систем / В.П. Приходько // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління «Економіка та управління національним господарством». Серія «Економіка ». Т. X, вип. 141. – Донецьк: ДонДУУ, 2009. – С. 215 – 225.

188. Приходько В.П. Вплив податкового адміністрування на розвиток територіально-виробничих комплексів в регіональній економіці / В.П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 5. – С. 42 – 44.

189. Приходько В.П. Етапи реалізації регіональної політики розвитку просторових систем / В.П. Приходько // Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб. наук. пр.: У 2 ч. / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2010. – Ч. 2. – С. 60 – 67.

190. Приходько В.П. Інституціональні умови сталого розвитку в системі реалізації регіональної політики / В.П. Приходько // АгроСвіт. – 2009. – № 4.

– С. 26 – 29.

191. Приходько В.П. Категорійний апарат теорії інвестиційного забезпечення регіонального розвитку / В.П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 12. – С. 63 – 66.

192. Приходько В.П. Методологічні підходи до прийняття інвестиційних рішень в регіональних соціально-економічних системах / В.П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 8. – С. 37 – 41.

193. Приходько В.П. Методологічні підходи до формування просторової організації продуктивних сил регіону / В.П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 13. – С. 65 – 68.

194. Приходько В.П. Методологія мобілізація інвестиційного потенціалу регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В.П. Приходько // Ефективна економіка. – 2010. – № 3. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>

195. Приходько В.П. Організаційно-економічні інструменти екологізації регіонального розвитку / В.П. Приходько // Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб. наук. пр. : У 2 ч. / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2009. – Ч. 1. – С. 148 – 153.

196. Приходько В.П. Підходи до проектування та програмного управління територіальним виробничим комплексом / В.П. Приходько // Економіка та держава. – 2010. – № 9. – С. 110 – 113.

197. Приходько В.П. Підходи до формування комплексної оцінки ефективності реалізації регіональної політики сталого розвитку територіально-просторових систем / В.П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 14. – С. 48 – 52.

198. Приходько В.П. Принципи активізації інвестиційного потенціалу в регіональній політиці економічного зростання / В.П. Приходько // Економічний простір. – № 2. – 2009. – С. 19 – 24.

199. Приходько В.П. Реалізація системного підходу до стратегічного управління інвестиціями в регіональній економіці / В.П. Приходько //

Національне господарство України: теорія та практика управління: зб. наук. праць – К.: РВПС України НАН України, 2008. – С. 167 – 173.

200. Приходько В.П. Розроблення методології управління інвестиційним потенціалом регіонального розвитку / В.П. Приходько // АгроСвіт. – 2010. – № 9. – С. 17 – 20.

201. Приходько В.П. Структурні пріоритети інвестиційного розвитку регіональних виробничих комплексів / В.П. Приходько // АгроСвіт. – 2010. – № 8. – С. 42 – 46.

202. Приходько В.П. Теоретичні основи взаємодії територіальних виробничих комплексів з державними інституціями: пріоритети забезпечення розвитку регіонів / В.П. Приходько // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління «Маркетинг і економічний розвиток підприємства». Серія « Економіка». Т. X, вип.144 . – Донецьк: ДонДУУ, 2009. – С. 186 – 194.

203. Приходько В.П. Теоретичні основи оцінки інвестиційної привабливості і рівня розвитку регіону / В.П. Приходько // АгроСвіт. – 2009. – № 3. – С. 6 – 9.

204. Приходько В.П. Фактори інвестиційного забезпечення регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В.П. Приходько // Ефективна економіка. – 2010. – № 4. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>

205. Приходько В.П. Формування стратегічних орієнтирів регіонального розвитку / В.П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 3. – С. 27 – 30.

206. Приходько В.П. Шляхи залучення інвестицій у розвиток регіональних виробничих комплексів / В.П. Приходько // Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб. наук. пр.: у 2 ч. / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – Ч. 2. – С. 219 – 225.

207. Приходько В.П. Шляхи реалізації пріоритетів інвестиційного забезпечення інноваційних проектів регіонального розвитку [Електронний

ресурс] / В.П. Приходько // Ефективна економіка. – 2010. – № 5. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>

208. Приходько В.П. Оптимізаційні моделі інвестиційних процесів у територіальних суспільних системах / В.П. Приходько // Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодні: міжнар. наук.-практ. конф., 20 березня 2009 р.: тези доп.: у 3 ч. – К. : РВПС України НАН України, 2009. – Ч. 2. – С. 248 – 250.

209. Приходько В.П. Інституційне забезпечення формування й реалізації регіональної інвестиційної політики / В.П. Приходько // Удосконалення механізмів державного управління та місцевого самоврядування: наук.–практ. конф. за міжнар. уч., 10 квітня 2009 р: тези доп.: у 2 ч. – К. : ВПЦ АМУ, 2009. – Ч. 2. – С. 310 – 312.

210. Приходько В.П. Активність місцевої влади щодо регіональної політики / В.П. Приходько // Фінансово-бюджетна політика в контексті соціального розвитку регіонів: міжнар. наук.-практ. конф., 10-20 березня 2009 р.: тези доп.: у 2 т. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2009. – Т 1. – С. 88 – 89.

211. Приходько В.П. Моніторинг трансформацій регіональних соціально-економічних систем / В.П. Приходько // Проблеми й перспективи розвитку академічної та університетської науки: всеукр. наук.-практ. конф., 16-18 грудня 2009 р.: зб. наук. пр. – Полтава: ПолтНТУ, 2009. – С. 46 – 47.

212. Приходько В.П. Роль держави у захисті регіональних пріоритетів / В.П. Приходько // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіонів України: всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 16-26 листопада 2009 р.: тези доп.: у 2 т. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2009. – Т 1. – С. 56 – 58.

213. Приходько В.П. Нарощування наявного потенціалу субнаціональної соціально-економічної територіальної системи / В.П. Приходько // Проблеми та шляхи вдосконалення економічного механізму підприємницької діяльності: міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 березня 2010 р.: зб. наук. пр.: в 4 т. – Дніпропетровськ: Біла К.О., 2010. – Т2. – С. 75 – 77.

214. Приходько В.П. Проблеми управління просторовим розвитком

регіонів / В.П. Приходько // Сучасна економічна теорія та пошук ефективних механізмів господарювання: міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 березня 2010 р.: тези доп. – Сімферополь: СНАУ, 2010. – С. 13 – 15.

215. Приходько В.П. Інвестиційні інструменти просторового регулювання розвитку регіону / В.П. Приходько // Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу: міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 вересня 2010 р. – К.: КНЕУ, 2010. – С. 206 – 209.

216. Приходько В.П. Механізми реалізації політики регіонального розвитку в контексті активізації транскордонного та прикордонного співробітництва / В.П. Приходько // Інвестиційні пріоритети епохи глобалізації: вплив на національну економіку та окремий бізнес: міжнар. наук.-практ. конф., 7-8 жовтня 2010 р.: тези доп.: В 3 т. – Дніпропетровськ: Біла К.О., 2010. – Т 2. – С. 63 – 65.

217. Приходько В.П. Актуальні проблеми місцевого самоврядування на сучасному етапі реалізації державної регіональної політики / В.П. Приходько // Проблеми розвитку депресивних регіонів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 25–26.04.2007 р. / за ред. М. О. Барановського, І. В. Смаля. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 3–7.

218. Про схвалення Концепції демографічного розвитку на 2005–2015 роки [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 724 від 8.10.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 41. – С. 32–42.

219. Проблеми і шляхи розвитку депресивного регіону (на прикладі областей Поліського економічного регіону) : монографія / за ред. М. І. Карліна. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 332 с.

220. Проблемы инвестиционного менеджмента в природоохранной деятельности : монография / Б. В. Буркинский, Н. Г. Ковалева, А. Л. Розмарина и др. – Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 2001. – 231 с.

221. Продуктивні сили економічних районів України /

Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, О. В. Горська, М. І. Фашевський, Л. С. Антоньєва, І. М. Щедрова, М. П. Нікітюк, Д. В. Клиновий. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2000. – 520 с.

222. Проект Стратегії національної екологічної політики на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.menr.gov.ua/cgi-bin/go.

223. Публічна влада та управління: принципи і механізми реалізації : монографія / за заг. ред. Н. Р. Нижник. – Чернівці : Технодрук, 2008. – 432 с.

224. Пчелинцев О. С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / Олег Сергеевич Пчелинцев. – М. : Наука, 2004. – 258 с. – (Ин-т народнохозяйственного программирования РАН).

225. Радзієвський І. А. Феномен глобалізації і державне управління / І. А. Радзієвський [Електронний ресурс] // Державне управління: теорія і практика. – 2006. – № 1. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2006-/txts/FILOSOFIYA/06riagdu.pdf>.

226. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 480 с. – (Б-ка словарей «ИНФРА-М»).

227. Регіональна політика і механізми її реалізації / за ред. акад. НАН України М. І. Долішнього. – К. : Наук. думка, 2003. – 503 с.

228. Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / за заг. ред. Ю. Тищенко ; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2006. – 332 с.

229. Регіональна політика: методологія, методи, практика / відп. ред. акад. М. Долішній ; НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2001. – 700 с.

230. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку : монографія / Костянтин Володимирович Мезенцев. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2004. – 82 с.

231. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного

розвитку : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.

232. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / за ред. В. В. Ковалевського, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенова. – 6-те вид., випр. – К. : Т-во «Знання» ; КОО, 2004. – 350 с.

233. Розміщення продуктивних сил України / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.

234. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про забезпечення взаємодії Кабінету Міністрів України з Верховною Радою України, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування» від 2 грудня 2002 р. № 685 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=685-2002-%F0>.

235. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2009 рік щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 3 вересня 2008 р. № 1163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1163-2008-%F0>.

236. Розпорядження Кабінет Міністрів України «Про заходи з використання альтернативних джерел енергії» від 4 лютого 2009 р. № 102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=102-2009-%F0>.

237. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості / Сергій Андрійович Романюк – К. : УАДУ, 2001. – 112 с.

238. Рубцов В. Інструментальне забезпечення регіональної політики / В. Рубцов // Інститути та інструменти розвитку територій на шляху до європейських принципів / за ред. С. Максименка. – К. : Центр. Ін-т Схід-Захід, 2001. – С. 41–65.

239. Сабадаш В. В. Міжнародні стандарти в сфері екології та якості: основні поняття та проблеми впровадження / В. В. Сабадаш, О. В. Беспалов //

Механізм регулювання економіки. – 2003. – № 3. – С. 167–177.

240. Савченко В. Ф. Науково-методичні основи регулювання економічних процесів в регіоні / Володимир Федорович Савченко. – Чернігів : Чернігівський ЦНТЕІ, 2000. – 251 с.

241. Садова У. А. Регіональна соціальна політика: реформаційні уроки й перспективи / У. А. Садова // Економіка промисловості. – 2002. – № 4. – С. 186–191.

242. Садченко Е. В. Экологический маркетинг: понятие, теории, практика и перспективы развития / Е. В. Садченко, С. К. Харичков. – Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2001. – 146 с.

243. Семенов В. Ф. Парниковий ефект та еколого-економічні проблеми участі України в механізмах Кіотського протоколу / В. Ф. Семенов, Г. В. Крусір // Причорноморський екологічний бюлетень. – 2002. – № 3 (5). – С. 24–32.

244. Серьогіна С. Г. Регіоналізм у політико-правовій практиці України / С. Г. Серьогіна // Правові проблеми реформування регіональної влади. – Харків, 2002. – 521 с.

245. Ситник К. М. Охорона біосфери: досягнення і прорахунки / К. М. Ситник, В. М. Багнюк // Причорноморський екологічний бюлетень. – 2004. – № 3 (25). – С. 13–16.

246. Словарь-справочник по экологии / отв. ред. К. М. Сытник. – К. : Наук. думка, 1994. – 665 с.

247. Соціальні пріоритети ринку праці: методологія, практика, шляхи забезпечення / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. В. Онікієнко та ін. – К. : РВПС України НАН України, 2001. – 260 с.

248. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / С. І. Дорогунцов, Л. Г. Чернюк, П. П. Борщевський та ін. – К. : Нічлава, 2002. – 690 с.

249. Статистична інформація. Соціально-економічне становище

регіонів України. Ринок праці. Зареєстроване безробіття населення за регіонами у 2010 році [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

250. Статистична інформація. Соціально-економічне становище регіонів України. Споживчий ринок (щомісячна інформація). Обсяг роздрібного товарообороту підприємств за січень-грудень 2010 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

251. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком / Дмитро Миколайович Стеченко. – К. : Вища школа, 2000. – 223 с.

252. Стігліц Дж. Е. Глобалізація та її тягар / Джозеф Е. Стігліц : пер. з англ. А. Іщенка. – К. : ВД «КМ Академія», 2003. – 251 с. – (Актуальні світові дискусії).

253. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора / Джозеф Е. Стігліц ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с.

254. Стокгольмська Декларація 16 юня 1972 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecolife.org.ua>.

255. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : у 3 т. / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Сименоженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – Т. 1 : Економіка знань – модернізаційний проект України. – К. : Фенікс, 2007. – 544 с.

256. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції» / авт. кол. : А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. – К. : НІСД, 2004. – 414 с.

257. Татт Б. Регіональний економічний розвиток / Браян Татт, Пат Грей, Ольга Петрівна Крайник ; за ред. О. П. Крайник. – Л. : Ліга-Прес, 2003. – 280 с.

258. Телешун С. О. Вплив фінансово-політичних груп на прийняття стратегічних рішень у сфері політики і економіки: українські реалії / С. О. Телешун, І. В. Рейтерович. – К. ; Херсон, 2008. – 151 с.

259. Тенденції та перспективи європейської інтеграції України: державно-управлінські виміри / за заг. ред. В. В. Корженка, Н. М. Мельтюхової. –Х. : ХарРІ НАДУ, 2007. – 265 с.

260. Ткачук И. Методологические аспекты эквивалентных межрегиональных отношений / И. Ткачук // Экономика Украины. – 2002. – № 8. – С. 34–40.

261. Толкованов В. В. Нові форми співробітництва між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями з метою ефективного вирішення актуальних питань місцевого та регіонального розвитку / В. В. Толкованов ; за заг. ред. В. В. Кравченка. – К. : Атіка, 2003. – 138 с.

262. Толстоухов А. В. Влада й екополітика: сучасні взаємовідношення / А. В. Толстоухов // Вісник КНУ. Сер. Філософія, політологія. – 2001. – Вип. 36. – С. 9–12.

263. Толубяк В. С. Проблемы и перспективы финансовой децентрализации / В. С. Толубяк // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 22–27.

264. Топчієв О. Г. Проблеми й перспективи сталого регіонального розвитку України (у контексті державної регіональної політики) / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк // Державна стратегія управління місцевим і регіональним розвитком: форми, методи та актуальні проблеми реалізації : матеріали щорічної міжнародної науково-практичної конференції, 24.11.2004 р. : тези доп. – Т. 2. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. – С. 8–11.

265. Топчієв О. Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк, З. В. Тітенко. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.

266. Трансформаційні процеси економіки України в регіональному вимірі : монографія / за ред. проф. І. М. Школи. – Чернівці : Книги-XXI, 2004. – 360 с.

267. Трансформація структури господарства України: регіональний

аспект / за ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник. – К. : Міленіум, 2003. – 404 с.

268. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України [Електронний ресурс] / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – С. 11. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2002-02/7.htm>.

269. Трохимченко М. В. Нова політика сприяння розвитку депресивних регіонів України / М. В. Трохимченко // Фінансово-економічні та інституційні чинники розвитку регіону : матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 33–40.

270. Указ Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 р. № 615 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98>.

271. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» № 341/2001 від 25.05.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 27. – С. 86–90.

272. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2008. – 743 с.

273. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / за ред. В. Ісаїва ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : ВД «КМ Академія», 2004. – 381 с.

274. Уманець Т. В. Регіональний економічний розвиток України: теоретичні основи управління, інтегральна оцінка, діагностика : монографія / Тетяна Василівна Уманець. – Донецьк : ВІК, 2007. – 340 с.

275. Управління інноваційними процесами в регіонах : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. М. А. Козоріз, д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко. – Львів : ЛБІ НБУ, 2006. – 254 с.

276. Федорищева О. М. Безпека як розвиток і безпека як стабільність – синергетика соціоприродних систем / О. М. Федорищева, О. М. Ральчук // Регіональна економіка. – 2002. – № 4. – С. 10–22.

277. Формування і функціонування бюджетної системи України : монографія / за ред. проф. А. А. Мазаракі. – К. : Книга, 2003. – 344 с.

278. Фрис Р. Д. Сучасні аспекти взаємодії державного регіонального управління з органами місцевого самоврядування / Р. Д. Фрис, В. І. Копитко // Регіональна економіка : науково-практичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 119–126.

279. Харічков С. К. Інституціональні основи формування концепції власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу / С. К. Харічков, А. І. Мартієнко. – Режим доступу: http://www.ief.org.ua/Arjiv_ET/Harichkov_Martienko206.pdf.

280. Хвесик М. А. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка: монографія / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко. – К. : Кондор, 2005. – 344 с.

281. Царенко О. В. Ефективні механізми регіональної політики як чинник економічного зростання легкої промисловості / О. В. Царенко // Інвестиції : практика та досвід. – 2008. – № 24. – С. 28–32.

282. Черевко О. В. Методологічні аспекти моделювання програмної реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіону / О. В. Черевко // Продуктивні сили і регіональна економіка : збірник наукових праць : у 2 ч. / РВПС України НАН України. – Ч. 1. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – С. 11–21.

283. Чернюк Л. Г. Економіка та розвиток регіонів (областей) України : монографія / Людмила Григорівна Чернюк, Дмитро Віталійович Клиновий. – К. : ЦУЛ, 2002. – 644 с.

284. Чумаченко М. Г. Регіональна політика та регіональні економічні експерименти / М. Г. Чумаченко // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 84–95.

285. Чухно А. А. Зміна характеру та структури зайнятості в умовах постіндустріального суспільства / А. А. Чухно // Економічний часопис – XXI. – 2002. – № 1. – С. 42–45.

286. Шевчук Я. В. Депресивні територіальні суспільні системи: критерії визначення та напрями санації / Ярослав Васильович Шевчук. – Львів, 2008. – 133 с. – (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

287. Шелобаев С. И. Математические методы и модели в экономике, финансах, бизнесе : учебное пособие для вузов / Сергей Иванович Шелобаев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 367 с.

288. Юрій С. І. Проблеми фінансового забезпечення розвитку

депресивних територій в умовах трансформації економічних процесів / С. І. Юрій, І. В. Круп'як // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. – 2008. – С. 5–11.

289. Bachtler J. Regional Policies After 2006 : Complementarity or Conflict / J. Bachtler, F. Wislade ; European Policy Research Centre University of Strathclyde. – 2003, September. – № 51.

290. Beer A. Multinational Lessons from Local and Regional Economic Development Agencies : Presented to the Annual Meeting of the European Regional Science Association / A. Beer, T. Clower, A. Maude, G. Haughton. – Porto, Portugal. – 2004, August.

291. Bergsten C. Globalizing Free Trade: A Vision for the Early 21st Century / C. Bergsten // Foreign Affairs. – 1996. – Vol. 71. – № 3 (May/June). – P. 105–120.

292. Crawford J.-A. The Changing Landscape of Regional Trade Agreements : Discussion paper № 8 / J.-A. Crawford, R. Fiorentino. – Geneva : World Trade Organization, 2005. – 38 p.

293. Draft European Charter of Regional Democracy : Recommendation 240 : 15th Plenary Session. – Strasbourg, 27–29 May 2008. – Режим доступу : <http://www.regioner.dk/upload/publikationer/regionerne/draft%20charter%20on%20regional%20democracy.pdf>.

294. Emerson M. The prospect of deep free trade between the European Union and Ukraine / M. Emerson ; Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels ; Institut für Weltwirtschaft (IFW), Kiel ; International Centre for Policy Studies (ICPS), Kyiv. – Brussels : Centre for European policy studies, 2006. – 243 p.

295. Jaumotte F. Foreign Direct Investment and Regional Trade Agreements: The Market Size Effect Revisited : IMF Working Paper/04/206. / F. Jaumotte. – International Monetary Fund ; Middle East and Central Asia Department, 2004. – 32 p.

296. Shirahase S. Women's increased higher education and the declining

fertility rate in Japan / S. Shirahase // Review of Population and Social Policy. –
2000. – № 9. – P. 47–63.